STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 00122

KIDESH HASHEM

Sholem Asch

Permanent preservation of this book was made possible by
Gerald Dashkin
in memory of
Yom Tov Yedashkin

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

קדוש השם

און אַנדערע ערצעהלונגען

◆

פון

שלום אַש

◆

ארויסגעגעבען פון „פאָרווערטס"
175 איסט בראָדוויי, ניו יאָרק
1919

דאָס רעכט פאר פוילען איבערגעגעבען דער רעדאקציע „היינט".
נאָכדרוק שטרענג פערבאָטען

Copyright by
FORWARD ASS'N
1919

געווידמעט

דר. י. ל. מאַגנעס

אין צייכען פון אנערקענונג און אַכטונג

דער מחבר

„מיר שעהמען זיך אַלעם אַרויסצושרייבען וואָס די קאָזאַקען און טאַטאַרען האָבען געטהאָן מיט די אידען, כדי מיר זאָלען ניט פאַרשעהמען דעם מין מענש, וואָס איז געבוירען געוואָרען אין גאָט׳ס געשטאַלט“. — (פון אַן אַלט ספר).

אינהאַלט:

ערצעהלונג	פון	ביז
קדוש־השם	9	194
מגלת מאָסקווער שוהל	195	202
דער אורח	203	210
דער רייכער און דער אָרימער	211	218
גזלנים	219	227
די ירושה	228	237
אין דער אַלטער היים	238	284

ערשטע טהייל

קאַפּיטעל 1.

„העט, ווייט אַרויס אין סטעפּ!“

געזעהן האָט מען גאָר נישט. אַלעס איז געווען איינגענומען אין אַ וואָלקען רויך וואָס האָט געזעצט פון ערשט אונטערגעהייצטען פּיעקעליק, גלייך אין שטוב אריין. פון רויך האָט זיך געהערט אַ אינגעלש קוויטשעדיג קול׳כעל, וועלכעס האָט זיך אונטערגעאיילט נאָך אַן אונגעדולדיגע מענליכע שטימע:

— ויאמר — און ער האָט געזאָגט. ה׳ — גאָט, אל משה — צו משה׳ן, לאמור — אַזוי צו זאָגען.

ווען די קנוילען רויך האָבען אָנגעהויבען שיטערער צו ווערען, האָט זיך אָנגעהויבען צו ענטפּלעקען ווי דורך אַ נעבעל צוערשט דער גרויסער, גרויסער פּיעקעליק, וועלכער האָט פאַרנומען אַ האַלבע שטוב, און אויף איהם האָט זיך באַוויזען עפּעס גרויסעס, אומגעלומפּערטעס און דונקעלעס. ווי איין שטיק פּיעקעליק וואָלט זיך אָפּגעריסען פון אַנדערען און האָט זיך אָנגעהויבען צו באַוועגען. עפּעס האָט אָנגעהויבען צו יערען און אויסוואַקסען אין אַ געשטאַלט פון אַ מענש מיט אַ גרויס־גרויס בויך און אַ לאַנגער רויטער באָרד און באַלד איז אויך פון רויך אַנטפּלעקט געוואָרען אַ לאַנגער און ברייטער קרעטשמע טיש, איבער וועלכען עס איז געשטאַנען אָנגעשטעלט פאַרשיעדענע פעסעלעך און באַטשקעס קליינע און גרויסע מיט בראַנפען, שטויסען מיט שניט־סחורה, טראַטלעך ליכט האָבען פון אַ פּאָליצע אַראָפּגעהאַנגען — און הינטער דעם קרעטשמע טיש איז געזעסען אַ איד מיט געקרייזעלטע פּאות אין אַ פאַרפּעדערט קאַפּעל, איינגע-

הילט אין עפּעס אַזאַ ווייבערשע ברוינע וואַטיווקע, איבער וועלכען עס איז געווען פאַרבונדען מיט אַ שאַל און אַ טוך און געשאָקעלט זיך איבער אַ גרויסען ספר. אויף איינעם פון די פעסלעך בראָנפען אויפ'ן קרעטשמער'ס טיש איז געזעסען אַ אינגעל אָנגעטאָן אין גאַנצען אין ווייסען, אַ ווייס באַלאַטעל, אַ ווייס קאַשקעטעל און איינגעהילט אין אַ גרויסען טלית־קטן און נאָכגעשאָקעלט זיך נאָכ'ן טאַטען איבער'ן חומש, מיט אַ קוויטשענדיגען קול'בעל:

— ויאמר — און ער האָט געזאָגט, ה' — גאָט, אל משה — צו משה'ן, לאמור — אַזוי צו זאָגען.

נאָר לאַנג האָט מען דעם טאַטען מיט דעם זוהן נישט געלאָזט זיצען ביים חומש. פון פּיעקעליק האָט זיך יעצט באַוואויגען דאָס גרויסע, דאָס טונקעלע, דאָס אומגעלומפּערטע. ערשט יעצט ווען עס איז געווען אָפּגעשיידט פון פּיעקעליק, האָט מען געקענט דערקענען. עס איז געווען אַ הויכער, דיקער בעל־גוף'עדיגער פּאָפּ, ווי אַ שטיק פּיעקעליק וואָלט גערוקט זיך, שאָקלענדיג זיך אויף די פיס. ער האָט זיינע הענד אַריינגעשטעקט אין ברייטען רויטען גאַרטעל; מיט אַ באַוועגונג מיט'ן שטערען אָהנע צו באַנוצען די הענד דערצו, האָט ער אַרויפגעשאַרט זיין הויכען פוטערנעם שטריימעל אויפ'ן שפּיץ קאָפּ, דער ניעדעריגער קורצער שטערען האָט אַנגעסטען געשלאָגען, וואָס האָבען זיך אַראָפּגעקייקעלט אויף זיין באַהאָרטע נאָז און זיינע פאַרשוואונדען אין דער אונענדליכקייט פון זיין לאַנגער, רויטער באָרד. אַ מינוט האָט ער באַטראַכט דעם אידען. דערנאָך האָט ער אַזוי געזאָגט:

— מענדעלו, מענדעלו, האָב רחמנות אויף אַ קריסטליכע נשמה, איין קווערטעל נאָך, נאָר דעם שטן דעם פאַרשאָלטענעם צו פאַרטרייבען. דעם בייזען גייסט וואָס דאָקוטשעט מיך אָנשכור'ען. איך וועל איהם איינשלעפּערען און פאַרטרייבען. האָב רחמנות, מענדעלו!

— אַי, אַי, פּאָטעריל, דעם שטן דעם בייזען וועסטו נישט אָנטרינקען, וועסט איהם נישט פאַרטרייבען. וואָס מעהר דו וועסט זיין טרפה'נעם האַלז נאָכגעבען — אַלץ מעהר וועט ער דיר דאָקוטשען. דו קאָרמע איהם נישט, דו לאָז איהם אויסדאַרען. אַז ער וועט זעהן, דער שטן דער פאַרשאָלטענער, אַז ביי דיר קריעגט

ער גאָר נישט, אַזוי וועט ער דיך פאַרלאָזען, אין סטעפּאַן וועט ער אַריין, אין הידראַקען — און דיך וועט ער פאַרלאָזען.

— האָסט גוט געזאָגט, קלוג גערעדט, דו ביזט אַ חכם, מענדעל, איך וועל דיך האָרכען — זאָגט דער הויכער פּאָפּ און געהט צוריק צו זיין פּלאַץ צו דער הילצערנער באַנק ביים פּיעקעליק און פּרואווט זיך אוועקזעצען רוהיג, אָנלעהנענדיג זיין גרויסען קאָפּ אויף דיביידע פּלאַטשיגע הענד און מיט זיין לאַנגער געדיכטער רויטער באָרד, וואָס האָט זיך איהם נאָכגעשלעפּט ווי אַ בעזים, אָפּגעווישט זיך די אַנגסטען פון פּנים.

„ויאמר — און ער האָט געזאָגט, משה — משה, אל בני ישראל — צו די אידען, לאמור — אַזוי צו זאָגען" — האָט דער איד ווייטער זיך גענומען צום לערנען מיט'ן אינגעל.

דער פּאָפּ האָט אויפגעכאַפּט דאָס וואָרט משה, און קנעטענדיג זיין לאַנגע רויטע באָרד מיט דער האַנד, האָט ער זיך געשפּיעלט מיט'ן וואָרט „משה":

— משה, מוסיעע, מוסיע — מיר קענען איהם, מיר ווייסען פון איהם. אין די הייליגע ביכער געלעזען וועגען איהם. גאָט האָט ער געזעהן, מיט גאָט האָט ער גערעדט, אויפ'ן באַרג סיני איז ער אויפגעשטיגען, מיר ווייסען פון איהם . אַ שעפּעריל איז ער געוועזן צו זיין סטאַדע אַ גוטער, נישט אַזוי ווי דו, סטעפּאַן קוואַטקאָוו, — זידעלט ער זיך אַליין. וואָס אַ שטן האָט זיך באַזעצט אין דיין פּעטען בויך און דאָקוטשעט דיך. אַך, דו פאַרשאָלטענער, דו הונדען־זוהן, דו וועסט דיך ניט איינשטילען — איך וועל דיך דורכשלאָגען — און אָט האָסטו. — און דער הויכער פּאָפּ האָט זיך אָנגעהויבען צו שלאָגען מיט ביידע הענד אין דעם גרויסען דיקען בויך אַריין, וויפיעל כוח ער האָט נאָר געהאַט.

— פּאָטער'ל! פּאָטער'ל! וואָס טהוסטו? וואָס איז מיט דיר? — האָט זיך דער איד דערשראָקען אָנגערופען, און זיינע פּאות האָבען זיך אָנגעהויבען צו טרייסלען פאַר שרעק.

— ער וויל זיך נישט איינשטילען, דער הונדען־זוהן, — ווייזט ער אויפ'ן בויך — אַזוי וועל איך איהם אַדורכשלאָגען.

— נישט צופיעל, פּאַמעליך, פּאַמעליך — האָט זיך דער איד געבעטען און ווייטער זיך גענומען לערנען מיט זיין אינגעל.

באַלד אָבער איז דער גרויסער פּאַפּ נאָך אַ מאָל צוגעקומען פאַר'ן טיש פון קרעטשמע, און אַ פאַרשעהמטער געזאָגט צום אידען:

— אַדורכגעשלאָגען איהם און באַרוהיגען וויל ער זיך אַלץ נישט, דער הונדען־זוהן. ווייסטו וואָס, מענדעל, איך וועל זיך מיט איהם באַגעהן, ווי אַ גוטער קריסט. ער דאָקוטשעט מיך און איך וועל איהם דערפאַר בראַנדוויין געבען צו טרינקען, מיט קריסטען־ליעבע וועל איך איהם בעהאַנדלען, אַט וואָס איך וועל איהם אָפּטהאָן. ער וועט זיך דערשרעקען און אַנטלויפען. וואָרום דאָרט וואו דער שטן דערשמעקט קריסטוס'ען, דאָרט וויכט ער. ראַטעווע אַ נשמה, טייערער, העלף אויספיהרען אַ קריסטליכע זאַך. צו פאַרטרייבען דעם שטן פון אַ זינדיגען בויך, העלף, מענדעלו.

געגען אַזאַ טענה האָט דער איד אי ניט געקענט און אי מורא געהאַט זיך אַנטקעגען צו שטעלען. האָט ער ביטער אָפּגעקרעכצט איבער דעם גוט־אידישען גראָשען, וואָס ער האָט פאַרלאָרען ביי דעם האַנדעל צווישען דעם שטן און דער קריסטליכער ליעבע, אין וועלכען דער איד איז געגען זיין ווילען געוואָרען אריינגעשלעפט. ער האָט אָנגעגאָסען דעם שעפעריל אַ גרויסע קוואָרט אָקעוויט און מיט נאָך מעהר אימפעט גענומען זיך שאָקלען איבער'ן חומש, וואָס איז געלעגען פאַר איהם פאַרשפּרייט איבער'ן אַרבע כנפות. און דאָס פּאָטעריל האָט זיך גענומען צו דער הייליגער אַרבייט, צו פאַרטרייבען דעם שטן פון זיין גרויסען בויך מיט דער הילף פון קריסטליכער ליעבע און אידישען אָקעוויט.

די סצענע איז פאָרגעקומען צווישען דעם שעפעריל פון דער אָרטאָדאָקסישער סטאַדע, פּאָטעריל סטעפאַן, און דעם אידישען קרעטשמער מענדעל אין אַ ווינטערדיגען באַשנייטען נאָכמיטאָג אין דער קרעטשמע פון זלאַטשאָוו. זלאָטשאָוו איז געלעגען עט ווייט אַרויף אין פּאָדאָליער סטעפּ, ניט ווייט פון די „גרינע לאָנקע" און האָט באַלאַנגט צו דעם חראַנזע פון טשערנין קאָניץ־פּאָלסקי. מענדעל איז געווען דער איינציגער איד, וואָס האָט געוואַגט צו האַלטען די קרעטשמע און די אָרטאָדאָקסישע צערקווע אין דער אַרענדאַ אַזוי ווייט אַרוים אין דער סטעפּ נאָהענט צו די זאַפּאָראָזשצעס. מענדעל האָט אפילו געפּרוּווט צו פאַרפיהרען האַנדעל מיט די זאַפּאָראָזשצעס, און

פּלעגט אָפּט פּאַרפאָהרען אין סעטש אויף דעם אָדער אויף יענעם זייט דניעפּער, וואו די פרייע קאָזאַקען פּלעגען זיך צונויפרייטען אויף באַראַטונגען פאַר מלחמות מיט'ן טערק און אויף אויסצוקלייבען העטמאַנעס. מענדעל פּלעגט פיהרען צו די קאָזאַקען יוכטאָווע לעדער, וואָס ער האָט אַראָפּגעבראַכט פון די אידישע גאַרבאַרזשעס פון וואָהלין, אויסגענייהטע שעפּסען־פּעלכלעך, פלאַקסענע טיכער, פּויערשע קאָלירטע וואָל, רויטע געשטעלטע בראַנדוויין און אידישע האָניג־קיכלעך, וואָס מענדעל'ס ווייב האָט אַזוי באַ'טעמ'ט געבאַקען און זיי האָבען אַזוי פאַרשמעקט די קאָזאַקען. טייל מאָל פּלעגט ער צוריק אַ היים קומען פון סעטש מיט אַ האַלב אויסגעפליקטער באָרד, מיט אַן אויסגעפליקטער פּאה, אָבער שטענדיג מיט אַ פולען זעקעל קופּער געלד, פּוילישע פּייעמס און גילדענס, טערקישע זילבערנע שטיקלעך, אָדער ברענגען צוריק פאַר זיין סחורה טערקישע ביקסען און שווערדען, וועמעס הענטלעך זיינען געווען געשניטען פון עלפען־ביין און אויסגעזעצט מיט מזרח־שטיינדלעך, טאָטערישע דיוואַנען, קאָזאַצקע פּילסענע מאַנטלען. און מענדעל האָט פאַרפיהרט די קאָזאַצקישע און טאָטערישע סחורות אויף די מערק פון טשיהרין, פון לובנא, וואו עס האָט געוואָהנט דער פירשט ווישניוויעצקי, דער קניאַזש פון רוס, וועלכער איז געווען אַן אוהב ישראל, און אין זיין שטאָדט האָבען די אידען געמעגט וואָהנען און פריי האַנדלען.

מענדעל האָט גוט געלעבט מיט זיינע שכנים, די קאָזאַצקישע כלאָפּעס. ער האָט געהאַלטען פאַר זיי אַ געוועלבעל אין דער קרעטשמע און ער האָט געהאַט פּרנסה בריוח. אָבער עס איז איהם שלעכט געווען, און מענדעל האָט ניט געקענט לעבען אָהן אידען. און אידען האָבען זיך ניט געוואָלט באַזעצען אין זלאָטשאָוו, ווייל זלאָטשאָוו איז נאָך געווען אַן אונריין מקום... זי האָט קיין שוהל און קיין בית־עולם ניט געהאַט. וויפיעל מענדעל האָט זיך ניט באַמיהט צו באַקומען אַ רשות פון פּריץ צו בויען אַ שוהל, האָט גאָר ניט געהאָלפען. דער קסיאָנדז קאָזלאָווסקי פון די יעזואיטען, וואָס איז געזעסען אין טשיהרין מיט דער מיסיע איבערצופיהרען די פּויערשע קאָזאַקען אין קאַטוילישען גלויבען, האָט באַין אופן נישט צוגעלאָזט די ערלויבניש אויף דער שוהל אין זלאָטשאָוו, כדי דער איד זאָל חלילה די קאָזאַקען נישט אָפּרעדען פון קאַטוילישען גלויבען. און כדי צו פאַרשעהמען דעם

אָרטאָדאָקחישען גלויבען אין זייערע אויגען, האָט ער געצוואונגען, אַז דער קרעטשמער זאָל האַלטען אין אָרענדע זייער צערקווע, און זיי זאָלען מוזען אָנקומען נאָך דעם שליסעל פון זייער צערקווע צום איד אין קרעטשמע...

מענדעל האָט זיך געמיהט אויפצוהאַלטען זיין אידישקייט אין דער איינזאַמער קרעטשמע אין מיטען סטעפּ צווישען די קאָזאַקען. אויף די ימים טובים איז ער געפאָהרען אין טשיהרין, און איינגעהאַנדעלט זיך אידישקייט אויף אַ גאַנץ יאָהר.

זיין איינציגער אינגעל שלמה, וועלכען מען האָט אויסגעבעטען ביי גאָט נאָך זעקס יאָהר ווי יוכבד מענדעל׳ס ווייב האָט קיין קינדער ניט געהאַט און מען האַלט איהם ביז היינט פאַר סגולה וועגען אין ווייסען אָנגעטאָן, איז שוין אויסגעוואַקסען, געוואָרען זעקס יאָהר, און קיין מלמד וויל נישט אַרויסקומען אין קרעטשמע. וויפיעל ער האָט געקענט, האָט מענדעל אַליין געלערענט מיט איהם. אָבער אַ סך האָט מענדעל אַליין נישט געוואוסט, און אָפט מאָל מאַכט זיך אַ שאלה, און אַליין אין אַ ספר קען מען נישט אַריינקוקען, און דאָס הויז ווערט פאַרגרעבט. דאָס ווייב לערענט זיך מידות פון די קאָזאַצקישע ווייבער און אַליין ווייסט מען אויך נישט וואָס מען מעג יא און וואָס מען טאָר ניט. — ער האָט שוין לענגסט געוואָלט אַוועקוואַרפען די קרעטשמע און אַריינציהען זיך אין אַ ישוב. איז אָבער אַ שאָד געוועזען די פרנסה. האָט ער ווי ווייט ער האָט געקענט מיט שלמה׳ן אַליין געלערענט, זיצענדיג הינטער דעם טיש פון דער קרעטשמע, צווישען בראָנפען און שכור׳ע גוים, ווי ער האָט איצט געטאָן, ווען דאָס פּאָטעריל סטעפּאַן האָט איהם אונטערגעבראָכען מעט דעם שטן, און געלערענט דאָס איינציגע, וואָס ער האָט געקענט, מיט זיין אינגעל: — ויאמר — און ער האָט געזאָגט, ה׳ — גאָט, אל משה — צו משה׳ן... לאמור — אַזוי צו זאָגען...

נאָר זעהט זיך אויס, אַז דער שטן האָט זיך טאַקע דערשראָקען פאַר דער קריסטליכער ליעבע, מיט וועלכער דאָס פּאָטעריל האָט איהם באַהאַנדעלט. אַז פּאָטעריל סטעפּאַן האָט זיך גוט אָנגע׳שכור׳ט, האָט ער אָנגעהויבען צו רעדען ווי אַ ניכטערער מענש; ער האָט זיך פּלוצים אָנגעהויבען צו קלאַפּען מיט׳ן פויסט אין האַרץ אַריין און זיך אַליין געזידעלט:

— דו ביזט אַ זינדיגער מענש, פאָטעריל סטעפּאַן. גאָט האָט דיר איבערגעגעבען אַ סטאַדע שעפעלעך צו פּאַשען, דעם שעפּערשטעקען דיר אין האַנד פאַרטרויט: גיב זיי פּאַשע, ווען זיי זיינען הונגעריג, און טרינק זיי אָן, ווען זיי זיינען דורשטיג. און דו האָסט עס נישט געטאָן. האָסט זיי קיין פּאַשע נישט געגעבען, ווען זיי זיינען הונגעריג געווען, און נישט אָנגעטרונקען, ווען זיי זיינען געווען דורשטיג. נאָר דו האָסט דיין נשמה פאַרקויפט צו דעם אידען פאַר אַ קוואַרט בראָנפען. ער זיצט און מאָדלעט זיך צו זיין גאָט, און דו, פאָטעריל, שכור'סט. דאָס הייסט, דו אידעל, האָסט אַזוי געמאַכט. איך וויים עס. מיך האָסטו אָנגע'שכור'ט און אַליין בעטסטו צו גאָט.

— פאָטעריל מיינער, וואָס רעדסטו? וואָס פּלוידערסטו? געה אין צערקווע אַריין, פאָטעריל. נאָ, אָט דאָ האָסטו דעם שליסעל פון צערקווע. מאָדלע דיך צו דיין גאָט — וויפיעל דו ווילסט — איך לאָז דיך נישט? פאַרקעהרט, אדרבא, אַ איד האָט ליעב צו זעהן, ווי „גוים“ „מאָדליען“ זיך. זעהר ליעב צו זעהן. נאָ, דאָ האָסטו דעם שליסעל און געה אין צערקווע אַריין.

— און די שליסלען פון דער הייליגער צערקווע האָבען זיי דעם אידען איבערגעגעבען. די צערקווע האָבען זיי באַליידיגט. די אמונה באַליידיגט, און דו, שעפּעריל, זיצסט און טרינקסט. אָה, עס וועלען קומען צו רייטען די ברידערלעך פון סטעפּ, אָ, זיי וועלען קומען, די אינגלעך, אויף זייערע לייכטע פערדלעך, פון איבערן דניעפּער וועלען זיי קומען און פאַר גאָט'ס עולה וועלען זיי זיך נוקם זיין. דאָס פאָלק באַפרייען פון די פּאַנעס, די צערקוועס פון די זשידעס און פאַר גאָט'ס עולה נקמה נעהמען.

— אוי, וואָס הער איך? ש־ש־שווייג — איז דער איד אַפּירגעלאָפען פון הינטער'ן קרעטשמע־טיש און מיט דער האַנד פאַרשטעלט דאָס מויל פון הויכען פּאָפּ. ש־ש... שווייג, די ווענד וועלען עס דערהערען, דער ווינד וועט עס דעם פּאַן דערצעהלען, דיין לייב וועלען זיי שינדען לעבעדיגערהייט — ש־ש־ש... שווייג, שווייג... — האָט זיך דער איד אומגעקוקט מיט שרעק, און זיינע פּאות האָבען זיך געטרייסעלט, אויב קיינער הערט ניט דעם פּאָפּ'ס ווערטער. — ש־ש־ש... איך וועל דיר צו טרינקען געבען, נאָ, נאָ, טרינק. אוי, טאַטע, איך האָב שוין קיין כוח נישט. ביי מיר אין קרעטשמע האָט ער באַדאַרפט

אָנהויבען! פאַר וואָס שטראָפסטו מיך אַזוי? אַ צווייטע קווערטעל בחנם, אוי, אויסקרענקען זאָל ער עס נאַ, טרינק און שווייג.

אָנצושרעקען דעם אידען מיט די ברידערלעך פון סטעפּ איז געווען דער בעסטער מיטעל אַרויסצוקריעגען פון קרעטשמער אָקעוויט נאָך דעם מיטעל מיט׳ן שטן און קריסטליכע ליעבע. דער פּאָפּ, אַז האָט ער געקראָגען דאָס קווערטעל אין האַנד אריין נאָך מיט אַן איבערגעלאָפענער מאָס, וואָס דער איד האָט אין האסט און איילעניש איבערגעגאָסען, האָט ער זיך באַרוהיגט, אַוועקגעזעצט זיך צוריק אויף די באַנק אויף דעם פּיעקעליק, קנעטענדיג מיט די הענד זיין לאַנגע, רויטע באָרד און געזופּט פון צייט צו צייט אוים דעם קווערטעל. און דער איד האָט זיך צוריק אַוועקגעזעצט הינטער׳ן טיש פון קרעטשמע, נאָר לערנען האָט ער שוין ווייטער נישט געקענט, געהאַלטען אין איין קרעכצען:

— טאַטע, פאָטער, פאַר וואָס שטראָפסטו מיך אַזוי? מיט וואָס האָב איך געזינדיגט? האַלט איך ניט די צערקווע אין אַרענדאַ, שלאָגט דער קסיאָנדז; האַלט איך די צערקווע אין אַרענדע, שרעקט ער מיך מיט די ברידערלעך. און קיין שוהל גיבען זיי ניט, און קיין אידען זיינען ניטאָ, און לערנען קען מען נישט, און דער זוהן וואַקסט אוים אָהן תורה. אַוועקוואַרפען די קרעטשמע, אַנטלויפען פון זלאַטשאָוו, וואו די אויגען וועלען מיך טראָגען. אָהן אַ שוהל און אָהן אידען — נאָר שכור׳ע פּאָפען — אוי וועה!

— דו אַנטלויף נישט, מענדעלו, דו פאַרלאָז אונז נישט, מענדעלו, — האָט זיך אָנגערופען דער פּאָפּ, וועלכער, ווי עס האָט זיך געדאַכט, האָט זיך גאָר נישט צוגעהערט צום אידענ׳ס רייד. דו ביזט דאָך פאַר אונז ווי אַ פאָטעריל אַן אייגענער, און אַ שוהל וועלען מיר דיר געבען. די ברידערלעך וועלען קומען פון סטעפּ, אויף די לייכטע פערדלעך וועלען זיי קומען, די פּאַנעם אויסהרג׳ענען, און דיר אַ שוהל געבען. איך וועל בעטען פאַר דיר.

— געוואַלד, געוואַלד, ער הויבט שוין ווידער אָן מיט די ברידערלעך. שאַ, שטיל, שאַ! — איז דער איד ווידער אַרויסגעלאָפען פון הינטער׳ן טיש מיט שרעק.

ווער ווייס מיט וואָס דאָס וואָלט זיך געענדיגט, ווען ניט די אַלטע

מאַרושאַ, אַן אַלטע, שטאַרקע קאָזאַצקע, וואָס האָט געדיענט ביי דעם אידען, וואָלט מענדלען ניט צו הילף געקומען אין דער שלעכטער שעה. זי איז אריינגעקומען פון דער צווייטער שטוב, וואָס איז געווען אָפּגעצאַמט פון דער קרעטשמע, וואו עס האָט געוואָהנט דער איד, און זי האָט זיך אוועקגעשטעלט פאַר'ן פּאָפּ, מיט איהרע גראָבע, פליישיגע הענד, וואָס זיינען נאַקעט געווען אין דעם קאַלטען ווינטערטאָג, אונטער די באָקעס.

— מען דאַרף דיך, פּאַטעריל, אַ ביסעל דורכשלאָגען פאַר דיין טובה וועגען — האָט די אַלטע געזאָגט — אז ניט, וועסטו דיך נישט איינשטילען. האָסט דעם שטן אָנגע׳שכור׳ט און יעצט שרייט פון דיר ארויס אַ דיבוק.

— העלף, מאַמע לעבען, העלף, טו אַ קריסטליכע זאַך, איך האָב איהם אדורכגעשלאָגען, נאָר מיך הערט ער ניט, צופיעל „פּאַני בראַט“ איז ער מיט מיר, דער שטן.

— וואַרט, פּאַטעריל לעבען, וואַרט, איך וועל דיר העלפען — איז זי צוגעגאַנגען צו דער פּאָמוניצע, וואָס איז געשטאַנען ביי דער טיר פון קרעטשמע, און אָפּגעגאָסען מיט איהר דעם פּאָפּ׳ס קאָפּ.

— אָ, גוט — האָט דער פּאָפּ געגאַוועט פאַר נחת.

— נו, וואָס, פּאַטעריל, בעסער דיר? — האָט מאַרושאַ געפרעגט.

— מען דאַרף איהם נאָך אַ ביסעל אדורכשלאָגען, דערנאָך וועט ער זיך שוין אין גאַנצען איינשטילען.

— וואַרט, פּאַטעריל, וואַרט, איך וועל דיר העלפען. און די אַלטע מאַרושאַ איז צוגעגאַנגען צום פּאָפּ און מיט די צוויי גרויסע שטאַרקע הענד האָט זי איהם געזעצט אין בויך אריין.

— פּאַמעלעך, פּאַוואָליע, פּאַוואָלינקע — איז דער איד געשטאַנען פון דער ווייטענס און געמאַכט מיט די הענד.

צווייטעם קאַפּיטעל.

פערלאָרען דעם טאָג.

עס האָט אָנגעהויבען צו ווערען גרויליך. דער שניי אונטער׳ן פענסטער האָט זיך גענומען רויטלען און זיך פאַרוואַנדעלט אין אַ פיאָלעטענעם קאָליר. דער ווינד פון סטעפּ האָט געקלאַפּט אין די ווענטלעך פון

קרעטשמע און עס האָט אויסגעזעהן, אַז אויב מען וועט איהם ניט אין שטוב אַריינלאָזען, וועט ער אונטערהויבען דעם שטרויענעם דאַך פון הייזעל. אין קרעטשמע איז טונקעל געוואָרען. דער פּאָפּ, נאָכדעם ווי מאַרושא האָט פון איהם דעם דיבוק אַרויסגעשלאָגען, איז געפאַלען אויף דער באַנק פאַר׳ן פּיעקעליק און האָט איינגעכראָפּעט. זיין שנאָרכען האָט זיך געהערט, ווי דאָס בלאָזען פון אַ שעפער־האָרן און האָט צוטומעלט אַלעמען אין שטוב...

די קרעטשמערין יוכבד איז אַריינגעקומען פון דער צווייטער שטוב, וואָס איז געווען אָפּגעטיילט מיט אַ מחיצה׳דיג ווענטעל, אין איהר האַנד האָט זי געהאַלטען אַ ברענענדיג קיהנעלע, וועלכעס האָט באַלויכטען איהר יונג פרישעס פּנים פון די פיעלע הויבען און שאַלען, וואָס זי האָט געהאַט אויף זיך. זי איז צוגעגאַנגען צום פּיעקעליק און האָט אונטערגעצונדען אַ קנייטעל, וואָס האָט זיך געטונקט אין אַ גרויסער כלי מיט צולאָזענעם וואַקס. זי האָט אַרויפגעשלעפּט אַ גרויסען מולטער און גענומען אַריינשיטען מעהל אין מולטער אויף אַ ראָזשצינע.

— וואָס טוסטו, יוכבד? — האָט מענדעל געפרעגט.

— פאַרקנעטען די ראָזשצינע אויף חלות, דער פּיעקעליק איז שוין וואַרים.

— וואָס איז עפּעס חלות אין מיטען דער וואָך?

— וועה איז מיר, עס איז דאָך דאָנערשטאַג, — האָט דאָס ווייב אָפּגעענטפערט פאַרוואונדערט.

— יוכבד, ביזט זיך טועה, עס איז דאָך ערשט מיטוואָך, ווייסט שוין ווידער נישט, יוכבד? האָט דער מאַן געשריען, יוכבד, מיר זיצען אין אַ מדבר, וואו קיין איד איז ניטאָ און דו פאַרליערסט דעם טאָג, יוכבד.

דאָס ווייבעל איז געשטאַנען מיט דעם ברענענדיגען קיהנעלע אין האַנד אַ שולדיגע און זי האָט געזאָגט מיט געבעט:

— נעהם מיר ניט דאָס חיות, מענדעל, קוק נאָך אין לוח — עס איז דאָך דאָנערשטאַג, מענדעל.

מענדעל האָט געקרעכצט און איז צוגעגאַנגען צו דעם גרויסען טאָוועל, וואָס איז געהאַנגען אויף דער וואַנד פון קרעטשמע, — דער לוח פון יאָהר, וואָס דער ועד ארבע הארצות האָט געלאָזט דרוקען אין לובלין פאַר דעם נוצען פון די בעלי־קרעטשמעס, וואָס זיצען

אין דרויסען. דער לוח איז געווען אונטערגעשטראָכען מיט פֿאַרשיעדענע פֿאַרבען און עס האָבען געשטעקט אין איהם העלצלעך, וואָס האָבען געדיענט פֿאַר פֿאַרשיעדענע סמנים, וואָס מענדעל האָט זיך געמאַכט. לאַנג, לאַנג האָט זיך מענדעל אַריינגעטראַכט אין לוח, דערנאָך האָט ער געפֿרעגט דאָס ווייב:

— יוכבד, וואָס פֿאַר אַ טאָג האָבען מיר געהאַט עהערנעכטען, מאָנטאג אָדער דיענסטאג?

— וועה איז מיר, דו ווייסט נישט, וואָס פֿאַר אַ טאָג מיר האָבען געהאַט עהערנעכטען. מענדעל, מענדעל, מענדעל, אַז דו ווייסט נישט, פֿון וואַנען זאָל איך וויסען, איך בין דאָך נאָר בלויז אַ זינדיגע אידינע.

מענדעל האָט זיך ווייטער אַריינגעטראַכט אין לוח און יוכבד איז דערווייל געשטאַנען אין אַנגסטען. דאָס וואָס איהר מאַן האָט פֿאַרלאָרען דעם טאָג האָט אויף איהר אַזוי געווירקט, ווי זי וואָלט זיך געווען פֿאַרלאָרען איינע אַליין ביי נאַכט אין סטעפּ.

— מענדעל, וואָס וועלען מיר טאָן, מענדעל, — עס איז דאָך סכנת נפשות, אַז אַ איד ווייסט נישט וואָס פֿאַר אַ טאָג אין וואָך איז, מענדעל.

— וואָס וויינסטו, וואָס שרייסטו? — רופֿ אַריין מאַרושאַ׳ן.

די קאָזאַצקע מאַרושאַ, וואָס האָט געדיענט ביים אידען מענדעל, איז דורך די פֿאַר יאָהר, וואָס זי האָט געוואָהנט מיט יוכבד׳ען, געוואָרען שוין אַזוי געניט אין אידישע מנהגים און מצוות, אַז איינע פֿון איהרע פֿונקציעס אין מענדעל׳ס הויז איז געווען צו באַזאָרגען די שטוב מיט אידישקייט. זי האָט מיט מענדעל׳ס איין־איינציגען זוהן שלמה׳לען, וועלכען זי האָט געזויגען און ערצויגען, „מודה אני“ געזאָגט יעדען פֿריה־מאָרגען און קריאת־שמע געלייענט פֿאַר׳ן שלאָפֿען געהן. זי האָט דערמאָנט איהם אָן אַ ברכה ביי יעדען עסען. מאַרושאַ האָט אויך באַדאַרפֿט האַלטען אויפֿ׳ן קאָפּ דעם טאָג אין דער וואָך, כדי מען זאָל וויסען ווען שבת צו מאַכען.

מאַרושאַ איז אַריינגעקומען אויף די געוואַלדען פֿון איהרע בעלי־בתים, און אויסגעפֿינענדיג, אַז איהרע בעלי־בתים האָבען זיך פֿאַרלאָרען אין לוח און ווייסען נישט ווען שבת צו מאַכען, איז אויף איהר אַזאַ שרעק אָנגעפֿאַלען, אַז כאָטש וויסענדיג, אַז עהער־נעכטען איז געווען מאָנטאג — האָט זי זיך באַלד פֿאַרלאָרען און מורא געהאַט צו זאָגען עפּעס ענטשיידענעס אין אַזאַ וויכטיגען ענין.

— פון וואָנען זאָל איך וויסען, פּאַנאָוויע, איך בין נאָר אַ קריסטליכע נשמה. אפשר מאָנטאָג, אפשר דיענסטאָג, גאָט, האָב רחמנות.

מאַן און ווייב האָבען זיך אָנגעקוקט מיט שרעק — אַלע האָבען אָנגעהויבען מיט אַ מאָל צו שרייען, דער מאַן, דאָס ווייב און די דיענסט. און דאָס איינגעל זעהענדיג אַז די גרויסע שרייען, האָט ער אויך אָנגעהויבען צו שרייען — די געוואַלדען האָבען אויפגעוועקט דעם שלאָפענדיגען פּאָטעריל. דער פּאָפּ האָט זיך אויסגעגעניצט און זיך ארומגעקוקט מיט פארוואונדערונג.

— פּאָטעריל טייערער, ראַטעווע — בעט זיך ביי איהם מענדעל.

— ווייסטו נישט וואָס פאר אַ טאָג מיר האָבען געהאַט עהערנעכטען, מאָנטאָג אָדער דיענסטאָג?

— מאָנטאָג אָדער דיענסטאָג? — עהערנעכטען. — וואַרט, לאָז זעהן. — זאָגט דאָס פּאָטעריל, שאַרט זיך אַרויף דעם אַרבעל און נעהמט צעהלען אויף די פינגער: דער הייליגער געאָרג פאַלט אויס אין דאָנערשטאָג שטענדיג, דעם ערשטען טאָג נאָך דער צווייטער וואָך נאָכ׳ן הייליגען פּאַוועל — ווען עס הויבט אָן צו שנעען. דענסטמאָל זאָגען מיר אין צערקווע אַ געבעט פאַר׳ן הייליגען פּאָטעריל אַנטאָן.

— וועה איז מיר, דער פּאָפּ איז דיין רבי. מענדעל, מענדעל!

— האָט דאָס ווייב אָנגעהויבען צו וויינען.

מענדעל האָט זיך אַלץ פארטראַכט אין לוח. נאָר בחנם זיין זוכען. כדי צו וויסען אויב היינט איז מיטוואָך אָדער דאָנערשטאָג האָט ער באַדאַרפט וויסען, וואָס פאַר אַ טאָג עס איז געווען עהער־נעכטען: מאָנטאָג אָדער דיענסטאָג, און דאָס האָט קיין לעבעדיגע נשמה אין זלאָטשאָוו נישט געוואוסט.

אַ מינוט איז דאָס גאַנצע הויז געשטאַנען אַ דערשראָקענע און אַ פאַרציטערטע, האָבען מורא געהאַט זיך צו באַוועגען און צו ריהרען, ווי זיי וואָלטען געוועזן געוואַרט, אַז די וועלט זאָל זיך ענדיגען. נאָר פלוצים האָט זיך די טיר אויפגעעפענט מיט אַ קלאַפּען פון ווינד און אין קרעטשמע איז אריינגעפאַלען געיאָגט פון ווינד עפּעס אַ ניעדריגס און אַ באַשנעעטעס, איינגעוויקעלט אין אַ בורקע, אין ווייבערשע טיכער און מענערשע שאַלען און כל׳ערליי קליידונג. מען האָט דערפון קיין מענשליך פנים נישט ארויסגעזעהן. אין גאַנצען איז עס געווען פארשנעעט אין איין קנויל שנעע, נאָר פון זיין

מענשליכע שטימע, וועלכע עס האָט זיך געלאָזט הערען, האָט מען געקענט דרינגען, אַז עס איז אַ מענשליכע באַשעפענים.

— געלויבט צו גאָט, דאָ וואָהנט אַ איד? — האָט זיך געלאָזט הערען אַ קול.

— אַ איד, אַ איד — האָט דער מאַן, דאָס ווייב, די דיענסט און אפילו דער פּאָפּ מיט איבערראַשענדער פרייד אָפּגעענטפערט, אַרומרינגלענדיג דאָס ניעדעריגע, דאָס עפּעס, דאָס פאַרשנעעטע.

דאָס שנעענע מענשעלע האָט אָנגעהויבען אָפּצושיילען פון זיך די שנעעדיגע שאַלען, טיכער, בורקעס איינס נאָך דעם אַנדערען, האָט אָפּגעקייקעלט פון זיך די בגדים און אַז עס איז געבליבען אָפּגעשיילט פון די פאַרשידענע קליידער, איז געבליבען שטעהן אַ קליין, ניעדריג אידעל, אַ ווייסער, מיט אַ קורץ ווייסער בערדעל, מיט שנעע ווייסע האָר און אַ פּאָר ליכטיגע קינדערשע אויגען מיט אַ אַלט־קינדיש שמייכעל אויפ'ן ריינעם פּנים. ער האָט אויסגעשטרעקט אַ שלום־עליכם האַנד צו מענדלען:

— געלויבט צו גאָט, פאַרוואַנדעלט צו אַ אידען, שלום־עליכם!

— קומט צו צום פּיעקעליק, ר' איד, ער איז איינגעהייצט — לאַדעט איין די אַרענדאַרקע.

דאָס אידעל איז צוגעאַנגען צום פּיעקעליק, אַרומגענומען איהם, ווי מען נעהמט אַרום אַן אַלטען גוטען פריינד און געזאָגט:

— פאַרקליבען זיך אַ איד, העט, העט פאַרקליבען זיך ווייט אין סטעפּ, וואו דיינע אידעלעך זוכען דיר אָפּ, רבונו של עולם, העט ווייט אין סטעפּ זוכען זיי דיך אויף, טאַטע אין הימעל.

— פון וואַנען האָט איהר זיך פאַרוואַנדעלט דאָ אין דעם ווייטען מקום? — איז ערשט מענדעל געקומען צו זיך.

— אָט אַזוי זיך, איך בין מיר אַ שניידערעל אַ קליינס, ברוך השם באַקאַנט אין די מקומות אַרום, ביי די אַרענדאַרען. נעה פּעלצלעך און מלבושים פאַר די קינדערלעך צום געזונד, אויסשטייערם אויף חתונות, וכדומה, וואָס אידען באַדאַרפען. געהערט אין קאַרסון, אַז זלאַטשאָוו האָט שוין אַ אידישען קרעטשמער, האָב איך מיר געטראַכט, איך וועל אַראָפּקומען געוואָהר ווערען, וואָס עס מאַכט אַ איד אין אַזאַ ווייטען מקום, און אַגב טאָמער וועט זיך מאַכען אַ מלבוש איבער־

צונעהען, אָדער מיט די קינדער צו לערנען, איך בין ברוך השם א מלמד אויך.

— ווי גאָט וואָלט אייך צוגעשיקט אין דער ריכטיגער מינוט. פאַרלאָרען דער טאָג, מען לעבט צווישען גוים אליין אין א מדבר — האָבען מיר דעם טאָג פאַרלאָרען — זאָגט דאָס ווייב, — ווייסט איהר ניט, ר׳ איד, וואָס פאַר א טאָג מיר האָבען היינט ביי אידען?

— דעם טאָג פאַרלאָרען? אָווא. וואָס באַדאַרף א איד דעם טאָג צו וויסען אין מדבר, אודאי מכח שבת, צו וויסען, ווען די ראָזשצינע צו קנעטען. זעה, טאַטעניו, ווי געטריי דיינע אידעלעך זיינען דיר אפילו אין ווילדען סטעפּ. צווישען גוים פאַרגעסען זיי דיך ניט. היטען דיין שבת אָפּ, האָבען דאָך אידען אודאי עגמת נפש, אָה, וואָס זיי האָבען דעם טאָג פאַרלאָרען, וועל איך אייך באַלד זאָגען, א נו לאָזט מיר נאָר מיינע קניפּלעך זעהן, — זאָגט דער איד און נעהמט די שניר פון זיין זעקעל — אָפט מאָל מאַכט זיך, אז מען פאַרגעסט אויך דעם טאָג, מאַך איך מיר אָט סמנים, יעדען טאָג מאַך איך מיר א קניפּעל אין די שניר פון זעקעל, מיינע קניפּלעך זאָגען, אז היינט האָבען מיר אזוי גרוים ווי ד׳ בשבוע, מיטוואָך ביי אידען. און וועל איך אייך אן עצה טובה געבען, העלצער אויפ׳ן פּיעקעליק צו לעגען פאַר א סימן, אזוי ווי עס טוען אַנדערע אַרענדאַרען. עס קומט זונטאג אין דער וואָך לעגט מען אויפ׳ן פּיעקעליק איין שטיק האָלץ, מאָנטאג אין דער וואָך — נאָך א האָלץ, דיענסטאג — ווידער א האָלץ, און אז מען צעהלט אָפּ זיעבען העלצער ווייסט מען, אז דער שבת הקודש קומט. און דאָס טוט די אידענע אין שטוב, ווענדעט ער זיך צו יוכבד, וואָרום עס איז א סכנה זיך צו פאַרלאָזען אויפ׳ן מאַנספערשוין.

— א יישר כח אייך פאַר די גוטע עצה, וואָס איהר גיט אונז, — רופט זיך אָפּ מענדעל פאַר׳ן פאַרשעהמטען ווייב. געה, קאָך אָפּ גרויפּען זופּ פאַר׳ן אורח, און ווענדענדיג זיך צום אורח:

— ביז זוגתי וועט די גרויפּען פאַרטיג האָבען, וועלען מיר דערווייל מעריב אָפּדאַווענען. עס ווערט שוין שפּעט.

באַלד איז די קרעטשמע פאַרוואַנדעלט געוואָרען אין א שוהלכעל. אין איין ווינקעל איז געשטאַנען דער טאַטע מיט׳ן אינגעל, אין דעם צווייטען ווינקעל דער אורח און האָבען געדאַווענט שמונה־עשרה. פון פּיעקעליק איז אַרויסגעקומען דער טעם און ריח פון גרויפּען,

וואָס יוכבד האָט אונטערגערייבט מיט אַ ציבעלע. דער טעם האָט זיך געהערט אין שטוב און האָט שטאַרק גערייצט דעם אַפּעטיט פון גרויסען פּאַפּ, וואָס איז וואַכעדיג געוואָרען פון די גרויפּען. ער האָט אַריינגעצויגען אין זיך דורך זיינע גרויסע נאָז־לעכער דעם געשמאַק פון די אָנגערייבטע ציבעלע און גרויפּען און געשלונגען דאָס וואַסערדיגע שפּייעכטס אין מויל קלאַפּענדיג מיט זיינע ליפּען. ער האָט אָבער געוואוסט, אַז ער האָט ווייניג אויסזיכטען אַז ער זאָל ווערען צוגעלאָזען צו דעם טעלער מיט די גרויפּען — איז ער זעהר טרויעריג געוואָרען. ער האָט זיך געריבען מיט'ן רוקען אָן פּיעקעליק און באַלעקענדיג זיך די ליפּען ווי אַ קעצעל, האָט ער געזאָגט צו זיך אַליין מיט גרוים רחמנות אויף זיך:

— אַך, טאַטעניו, גאָטעניו, די לעסטיגע אידען עסען גרויפּען מיט אָנגערייבטע ציבעלע און אַ פרומע קריסטליכע נשמה לאָזען זיי דאַרען, נעהם נקמה, טאַטעניו, גאָטעניו!

מענדעל האָט זיך נישט געמאַכט באַמערקען די גליהענדע אויגען פון דעם צוהיצטען רויט־פּרצופ'דיגען פּאַפּ. ער האָט זיין אורח אַריינגעבעטען אין צווייטען שטיבעל, און אַליין האָט ער אַוועקגעשטעלט הינטער דעם טיש פון קרעטשמע די מאַרושאַ, אַז זי זאָל היטען די פּעסלעך מיט די גאָנשערס אָקעוויט פאַר'ן פּאַפּ, איבער וואָס נעבעך דער פּאַפּ האָט ביטער אַפּגעקרעכצט דערזעהענדיג די מאַרושאַ מיט די נאַקעטע הענד הינטער'ן קרעטשמע־טיש. יעדע האָפנונג איז פון איהם פאַרשוואונדען און ער האָט זיך געשטאַרקט צו פאַרטראַכטען אין פרומע געדאַנקען.

„ביים עסען, ווען דער אורח איז געווען איינגענומען אין דעם רויך, וואָס האָט געשלאָגען פון דער ערדישער כלי מיט גרויפּען וואָס איז געשטאַנען אין מיטען טיש, האָט ער גענומען פאַרהערען דעם אינגעל. קנייפּענדיג שלמה'קען אין בעקעל האָט ער געפרעגט:

— נו, זאָג, בחור'על, וואָס לערנסטו שוין?

— זעקס יאָהר שוין אַלט געוואָרען, קיין עין הרע, — ענטפערט פאַר איהם דער טאַטע — און ערשט חומש אָנגעהויבען. שווער צו זיין אַ איד אין סטעפּ.

— גאָט וועט אייך ממלא זיין, — טרייסט איהם דער אורח —

איהר וועט נאָך די זכיה האָבען צו זעהן זלאָטשאָוו אַ אידישען מקום און איהר וועט די זכיה האָבען צו זיין אַ פרנס ביי אידען.

מענדעל האָט זיך פאַר אַ מינוט פאַרטראַכט.

— און דאָס מקום באַדאַרף טאַקע אַ שוהל — האָט דער אורח צוגעלעגט — אַזאַ גרויסער ברייטער סטעפּ און אָהן אַ שוהל, און אַז דער רבונו של עולם וויל, אַז זיינע אידעלעך זאָלען דאַווענען צו איהם — וועט דער פּריץ מוזען געבען די שוהל. ער וועט מוזען, מען וועט איהם נויטען. פון הימעל וועט מען איהם נויטען, ווי הייסט ער וועט ניט וועלען? —

דריטעם קאַפּיטעל.

אַ שוהל! אַ שוהל!

חראַנזע קאַניץ־פּאָלסקי איז אַראָפּגעקומען קיין זלאָטשאָוו אויף געיעג. און ער האָט אין זיין יעגער־שלאָס געגעבען אַ באָל פאַר זיינע געסט. דער פאַרוואַלטער פון זלאָטשאָוו האָט מענדלען געשיקט קיין נעמיראָוו, אַז ער זאָל אַראָפּברענגען אַ אידישע קאַפּעליע און באַזאָרגען די געסט מיט האַנדשוה, וועלכע מענדעל וועט פאַרקויפען די „וויעלמאָזשנעס“ צום טאַנץ מיט די פּאַניעס.

דאָס יעגער־שלאָס איז געווען געבויט מיט הויכע טורעמס אין שוועדישען סטיל און די זאַלען זיינען געווען בעלויכטען מיט פיעל ליכט אין די אייזערנע לייכטער. און די פּאַנעס אין פּוילישע קאַנטורשען מיט סאָבעלנע ברייטע קראַגענס, אַראָפּהענגענדיג איבער זייערע אַקסלען און די הוזאַרען־העט, וואָס זיינען געווען מיט גרויסע פּאַוויעפושען אין די הענד, האָבען געפיהרט די אין ווייס־אַטלאַס געקליידעטע דאַמען, באַפּוצטע אין קעניגליכען גאַרנאָסטאַי־פּוטער, צו דער מאַזורקע. די אידישע פידעל האָט געגרימפּעלט, געשניטען אַ נגון און לאַנג געצויגען, און די אידישע צימבאַלקעס פון די נעמיראָווער קאַפּעליע האָבען ווייט און זיס צוגעקלונגען צום טאַקט. די „יאַסנע וויעלמאָזשנעס“ האָבען צוגעקלאַפּט צום טאַקט פון דער מוזיק מיט די בראָנזענע שפּיציגע שפּאָרענס אויף די אָבצאַסען. און די פּאַניעס

האָבען אויך מיט זייערע גאָלדענע אָבצאַסעלעך, מיט וועלבע זייערע פוטערנע שטיוועלעך זיינען געווען באַפוצט, צוגעקלאַפט צו דער מוזיק. און מענדעל איז אַרומגעלאָפען מיט נייע אויסגעפרעסטע האַנדשוה פון איין וויעלמאָזשנע צום אַנדערען און געבעטען זיך:

— אַ פאָר האַנדשוה צום טאַנץ מיט די שעהנע, ליכטיגע פאַניע.

נאָך יעדען טאַנץ האָבען די וויעלמאָזשנעם אַראָפּגעוואָרפען די האַנדשוה פון די הענד און געכאַפּט פון מענדלען אַ פאָר נייע האַנדשוה. עס איז ניט שעהן געווען צו טאַנצען מיט צוויי פאַניעס אין די זעלבע פאָר האַנדשוה. שלמה׳לע, מענדעל׳ס אינגעל, מיט די ציטערענדע פאות׳לעך, האָט זיך אַרומגעבלאָנקעט צווישען די פיס פון די וויעלמאָזשנעם און צונויפגעקליבען די אויסגעטאָנענע האַנדשוה און געבראַכט זיי צום טאַטען. דער טאַטע האָט זיי אַריינגעלעגט אין די הילצערנע פרעס, אויסגעפרעסט זיי, גלייך געמאַכט, און איז ווידער אַרומגעלאָפען מיט זיי צו די וויעלמאָזשנעם:

— טוישט איבער די האַנדשוה, וויעלמאָזשנעם, טוט עהרע די דאַמען און וועקסעלט איבער די האַנדשוה. ניט שעהן צו טאַנצען מיט די ליכטיגע פאַניעס אין גענוצטע האַנדשוה, וויעלמאָזשנעם!

מענדעל האָט אַ מינוט ניט גערוהט. האָט ער ניט פאַרקויפט די האַנדשוהען, האָט ער זיי געפרעסט, צוזינגענדיג זיך פסוקים תהלים, וואָס ער האָט געקענט אויף אויסווענינ און אַריינגעוואָרפען קרעכצען אין מיטען די פסוקים:

— אוי פרעהען זיך די גוים — מיין ברעכעניש אויף זיי, מיין ווייבס צער פון טראָגען און מיין קינדס צאָהן־וועהטאָג, מאָזלען און שאַרלאַך — טאַטע אין הימעל. עולם־הזה׳ניקעס, פרעסען און זויפען און דיענען צו אַ גאָט אַ האָלץ, און אַ שוהל, אַ הייליגע שוהל, לאָזען זיי ניט בויען. אפשר וואָלט שוין צייט געווען, אז דו זאָלסט דאָס הייליגע בית־המקדש אויפבויען. עה, מן הסתם איז נאָך נישט צייט — טאָ זאָל זיין אזוי ווי דיר איז באַליעבט, טאַטע אין הימעל!

— העי, דזשידזשי, וואָס מורמעלסטו דאָרט דיין טייפעלשע תפלה, דו וועסט אויף אונז נאָך דעם טייוועל אַרויסלאָזען — האַנדשוהען צו דער מאַזורקע מיט די ווייס־טויב־קעפּיגע פאַניענקע פון זלאָטשאָוו, די ליכטיגע און לויבענדיגע פריילייז זאָפיע, אָבער ניט קיין אויסגעפרעסטע, וואָס דיין ממזר׳וק קלויבט אויף צווישען די

פיס פון די שליאַכטשיצעס — ליכטיג־העלע און נייע — צו האַלטען די ערדעל־געשניצטע טאַליע פון מיין טויב־קעפעדיגען מלאך.

— וואָס רעדט דער יאַסנע וויעלמאָזשנע? ווער בין איך, וואָס איך וועל מיך אונטערשטעלען צו וואָגען אַפצונאַרען אַזאַ יאַסנע וויעלמאָזשנע שליאַכטשיץ, ווי דו ביזט? איך האָב דאָך נאָך דיין טאַטען געקענט — דעם אַלטען שליאַכטשיץ — אוי, איז דאָס געווען אַ גוטער שליאַכטשיץ — כן יאבדו כל הרשעים...

— וואָס האָסטו געזאָגט פאר אַ פאַרשאָלטענעם שפּרוך, זשידיק, אויף דיין טייוועלשער שפּראַך. איך וועל פון דיר די הויט שינדען לעבעדיגערהייט, ווען דו וועסט מיין טאַטען שילטען אין קבר.

— איך האָב געבענשט דיין טאַטען, געבענשט איהם אין אונזער הייליגער שפּראַך צו אונזער גאָט, אַז ער זאָל אין אונזער ליכטיגען גן־עדן זיין.

— דו בענש נישט און שילט נישט, זשידיק. היט דיין לייב און קריך אונטער דעם ווייב'ס ספּאָדניצע, ווען איך וועל אויף דיר מיינע הינד אָנרייצען. פלינקער, זשידיק, פלינקער, אייל זיך צו, זשידיק. די פיס קענען עס שוין נישט אויסהאַלטען — עס גלוסט זיך צום טאַנץ.

— נאָך איין מינוט, וויעלמאָזשנע, זאָלען זיי נאָך ליעגען אין די פּרעס. וואָס לענגער האַנדשוה ליעגען אין די פּרעס, אַלץ ריינער און שטייפער ווערען זיי. פונקט אַזוי ווי אַ מענש, וויעלמאָזשנע; פונקט אַזוי ווי מיר, אידעלעך, וויעלמאָזשנע.

נאָר אין דעם איז צוגעקומען דער פּריץ פון זלאָטשאָוו, דער הראַנזע קאָניץ־פּאָלסקי, אַ הויכער און אַ שטאַרקער, ווי אַ שטאַרקער דעמב, מיט ברייטע פּלייצעס. זיין לאַנגע אַטלאַסענע שוואַרצע קאַפּאַטע, וועלכע האָט דערגרייכט ביז צו זיינע טריט, האָט נאָך שטאַרקער געמאַכט זיין קערפּער, און ער האָט אויסגעזעהן, ווי אַ געשניטענער פון האָלץ, איין שטיק קערפּער, נאָר אויף די ברייטע פּלייצעס האָט ארויסגעשטייגט, ווי אַ טורם פון אַ געביידע, זיין שפּיציג־הויכער קאָפּ, געגאָלט ביז אין דער העלפט — פּאות און גזשיבע געגאָלט, נאָר די שטאַרקע גרויסע וואָנצעס, ווי ביי אַ שטאַרקען פיש, האָבען זיך געצויגען פון אויער צו אויער.

— זישדקו, וועסט היינט מיינע געסט פאַרווייַלען מיט אַ גע־

זאַנג, וואָס איהר זינגט. אַז דו וועסט זינגען גוט, וועסטו קענען פּון מיר עפּעס דערפאַר ארויסקריגען. געהערט?

— געהערט, יאַסנע וויעלמאָזשנע.

דער איד איז אַראָפּגעשפּרונגען הינטערוויילעכטס פון פּריץ, צוגערופען זיין שלמה׳קעלען, וועלכער האָט געהאַלטען אַלץ אין איין קלייבען די אוועקגעוואָרפענע האַנדשוהען פון צווישען די פּיס פון די פּריצים. דער טאַטע האָט איהם גלייך געמאַכט די פאות, דאָס אינגעל אוועקגעשטעלט לעבען זיך. אַרום דעם איד מיט דעם אינגעל האָבען זיך אָנגעהויבען צו קלייבען פּריצים און פּריצטעס. אין זאַאל איז געוואָרען שטיל, די קלעזמער האָבען אויפגעהערט צו שפּיעלען — נאָר די ליכט, וואָס האָבען געברענט, קנאַקענדיג פון צייט צו צייט, און דער פאַרשטיקטער פרעהליכער גערייד און געלעכטער פון די ווינקלען און פון די אַרומיגע צימערען האָט זיך געהערט פון די שטראָלענדע העל־בלאָנדע פּאַניעס און פאַרליעבטע יאַסנע וויעלמאָזשנע.

אַ לאַנגע ווייל האָט געדויערט דאָס פאַרבערייטען זיך. פּלוצים האָט דער איד זיך אין גאַנצען געענדערט. ער האָט פאַרמאַכט די אויגען און זיין געזיכט איז רויט געוואָרען, אָנגעלאָפען. מען האָט געזעהן, ווי ער מאַטערט זיך אוועקצוגעהן פון דאַנען און ערגעץ אַנדערשוואו צו קומען. און מיט אַ מאָל איז עס איהם געלונגען. דער איד האָט נעגעבען אַ שטעק אַרונטער אַ פינגער אונטער זיין קינן און האָט פּלוצים אָנגעהויבען צו זינגען. צוערשט פּאַמעליך, אין דער שטיל, ווי ער וואָלט זיך פאַר זיך צוגעברומט, נאָר באַלד איז עס העכער געוואָרען, זיין שטימע האָט מיט אַ מאָל געקראָגען חוצפה. דער איד האָט פאַרגעסען וואו ער געפינט זיך. נאָך האָבען די פּריצים געלאַכט, נאָר באַלד זיינען זיי פאַרשטומט געוואָרען. עס האָט זיך געדאַכט, אַז דער איד איז דער איינציגער בעל־הבית פון די גרויסע זאַאלען. ער האָט ניט געזעהן די פּריצים מיט די פּאַניעס, מיט דעם גאַנצען גלאַנץ פון אַטלאַס און פוטער, וואָס איז אַרום איהם — קיינער איז דאָ נישט געווען, נאָר ער אַליין — ער מיט זיין באַשערטער. און נישט קיין מענשליכע פרוי איז עס געווען, פאַר וועלכער ער האָט יעצט אַזאַ גרויסען לויב אָבגעגעבען — נאָר אַ העכערעס, גייסטיגעס וועזען, צו זיין שבת, צו זיין מוטער, האָט ער געזונגען, צו זיינע האָפנונגען און זיינע צרות:

„אשת חיל מי ימצא.“

נישט קיין סערענאדע צו א ערדישער געליעבטע האט ער געזונגען, נאר א סערענאדע צו זיין געטליכער געליעבטער, צו דעם גרויסען אונגעזעהענעם און אונדערגרונטעוועטען גליק, וואס זי גיט, ווען מען דענקט וועגען איהר. וועגען דער גרויסער הייליגקייט און ריינקייט, וואס פליסט ארויס פון איהר ווען און באשענקט די אלע, וואס דענקען און זיינען פארליעבט אין איהר. פון זיין כלה, דעם שבת, פון זיין איינציגער טויזענד־יעהריגער כלה האט ער געזונגען און פאר דער גרויסער אייביגער ליעבע, וואס זיינע אבות־אבותינו ביז צו זיין לעצטען דור וועלען פיהלען צו דער אייביגער כלה. די צרות און חרפות, וואס ער שטעהט אויס צוליעב איהר, זיינען פארטראגען געווארען צו גרויסע כבודים און הערליכקייטען; דאס הינטישע לעבען צו א פרינצען־לעבען — אלעם פארהאנדעלט זי אין א גרויסהימלישעם גליק — דורך דער ליעבע צו איהר — און וואס איז איהם אנגעגאנגען די שכנים מיט די פאנעס, מיט זייער גראשענדיג פארמעגען, מיט זייער באגרענצטען שטיקעל גליק פון ערדישען אפפאל, מיט זייער מענשליכער היינטיגער איינגערעדטער קראפט און הערשאפט געגען די אייביגקייט פון זיין ליעבע צו זיין גרויסער כלה.

פארשטומט זיינען געווען די פריצים, און פארשעהמט זיך פאר דעם גרויסען גביר, וואס שטעהט אין מיטען זיי און זינגט א ליעד פון אייביגע ליעבע.

— גוט געדיענט מיך! גוט געזונגען, מיינע געסט זיינען צופריעדען, זשידיק. זאג, וואס דו ווילסט, היים דיר געבען א סך, נאר קלעהר נישט פיעל. איך האב מעהר מורא פאר דיין ביטרעקייט איידער פאר דיין אפעטיט, — לאכט דער פאן.

— יאסנע וויעלמאזשנע — ווארפט זיך דער איד צום פריץ׳ס פיס — א שוהל און א בית־הקברות! א שוהל צום דאוונען און א בית־הקברות אונזערע טויטע צו באגראבען. גיט די ערלויבניש אין זלאטשאוו, א שוהל און א בית־הקברות.

דער פריץ האט זיך פארטראכט א מינוט. ער האט זיך דערמאנט אן די אידישע פעריל, וואס זכריה פון טשיהרין האט איהם אקעגענגעטראגען, ווען ער איז קיין טשיהרין געקומען. זלאטשאוו וואלט געווארען א ישוב, צינזען געצאהלט. נאר וואס וועט גאט זאגען און דער

פאָטער קאָזלאָווסקי. באַלד איז איהם עפעס איינגעפאַלען, וואָס אי די צינזען וועלען זיין גוט און אי גאָט וועט צופריעדען זיין.

— אַז דו וועסט פאַר אונזער פאַן יעזוס קריסטוס דעם קאָפ בויגען און זאָגען פאַטשאַרזש פאַר די הייליגע מאַריע דריי מאָל, וועל איך דיר די ערלויבניש געבען, און אַ שעהנעם פלאַץ אויף אַ צמענטאַרזש געבען.

דער איד איז שטיל געוואָרען, פאַרשטיינערט און געשוויגען.

— נו, מאַכען מיר דאָס געשעפט, זשידיק. גוט, זאָג נאָר בלויז: מאַריאַ, מאַטקאַ באָסקאַ שווענטאָכאָווסקאַ, ניעך בענדזשע פאָכוואַלאָנאַ נאַ וויעקי וויעקי, אַמען.

דער איד האָט געשוויגען.

— נו, קניע דיך בלויז פאַר איהר אַנידער, זשידיק.

דער איד האָט געשוויגען פאַרשטיינערט.

— וועסטו מוזען דעם בער שפיעלען.

דער איד איז בלייך געוואָרען, דערשראָקען און האָט אָנגעהויבען צו שטאַמלען.

— יאַסנע וויעלמאָזשנע, איך בין נאָר אַן אָרימער איד, האָב רחמנות אויף מיין ווייב, אויף מיינע קליינע קינדער. בעט, שלמה'לע, מיין בחור'ניק, בעט דעם שליאַכטשיץ. האָב רחמנות, יאַסנע וויעלמאָזשנע. איך וועל דיר שטענדיג געטריי דיענען.

און דער טאַטע מיט'ן קינד האָבען זיך אַרומגעקלאַמערט אַרום דעם פריץ'ס פיס, און געקושט די שטיוועל, די פאָדלאָגע און געשלאָגען מיט די שטערנס אָן דער ערד.

— האָב רחמנות אויף די קליינע יתומים, יאַסנע וויעלמאָזשנע.

— אָדער דעם פאַטשאַרזש זאָגען, אָדער דעם בער שפיעלען.

דער אידעל האָט אַ מינוט געקלערט. ער איז בלייך געווען און דערשראָקען, און געהאַלטען אין חזר'ען פסוקים פון תהלים און דאַוונען, און דערביי דעם פריץ די קאַפאָטע געקושט, די שטיוועל. נאָר פלוצים איז איהם אין די אויגען ליכטיג געוואָרען. ער האָט נאָך געציטערט מיט די הענד און פיס, נאָר דאָס פנים איז געווען באַגאָסען מיט רוהיגקייט און שטילקייט.

— פאַר אַ שוהל, יאַסנע וויעלמאָזשנע, האָב רחמנות, גאָט וועט העלפען, טו ווי דו ווילסט.

דער פריץ האָט געגעבען אַ וואונק, און צוויי קנעכט האָבען דעם אידעל גענומען און איבערגעצויגען איבער איהם אַ בערענעם פעל. דער פריץ האָט געהייסען די קלעזמער שפּיעלען, און די צוויי קנעכט מיט צוויי לאַנגע בייטשען האָבען אָנגעהויבען דעם בער צו שמייסען. דער בער איז געשפּרונגען פון איין אָרט צום אַנדערען און געשריען בר — בר —

די שררים האָבען געלאַכט און געדרעהט זיך, און איינער דעם אַנדערען האָט געשטופּט צום בער, און די קנעכט האָבען געשמיסען און געיאָגט איהם פון איין אָרט אויפ'ן אַנדערען. דער אידעל הינטער דער בערענ־פעל האָט געברומט: „לדוד ה' אורי וישעי ממי אירא" בר — בר — איז ער געשפּרונגען פון איין אָרט אויפ'ן אַנדערען אויף אַלע פיער — „ה' מעוז חיי ממי אפחד"!

— גוט געשפּיעלט, אידעל, דעם בער. קריעגסט דערפאַר די שוהל. פאַר דעם בית־עולם וועסטו נאָך מוזען זיך פאַרדיענען.

פון פּאַלאַץ אַהיים איז דער איד געלאָפען אָהן אַן אָטעם, דאָס לאַנגע ארבע־כנפות האָט זיך איהם געפּלאָנטערט צווישען די פיס, און דער אינגעל מיט די ציטערדיגע פאות איז איהם נאָכגעלאָפען, און ביידע האָבען געשריען איבער'ן וועג אָנזאָגענדיג דער מאַמען די פרעהליכע בשורה: אַ שוהל! אַ שוהל!

פיערטעס קאַפּיטעל.

דער חנוך פון דער שוהל.

באַלד איז באַקאַנט געוואָרען אין גאַנץ פּאָדאָליען און וואָהלין, וואו אידען האָבען זיך נאָר געפונען, אַז עס האָט זיך אויפגעעפענט אַ נייער ישוב. זלאָטשאָוו האָט געקראָגען רשות אויף אַ שוהל, און עס האָבען אָנגעהויבען אָנציהען אידען קיין זלאָטשאָוו פון דער גאַנצער געגענד אַרום. עס זיינען געקומען אידען פון קאַרסון, פון טשיהרין, אידען פון יענער זייט דניעפּער, פון לובנא, פון לאַכאָוויץ, פון פּערעיאַסלאַוו. וואָרום עס האָט זיך געהערט, אַז זלאָטשאָוו איז אַ מקום פון פרנסה, עס איז נאָהענט צום סעטש און מען קען פיהרען האַנדעל

מיט די קאָזאַקען. און אפילו פון קליין־פּוילען זיינען געקומען אידען, וועלכע האָבען געהערט אויף די יאָהרמערק אין יאַראָסלאַוו און לובלין, אַז זלאָטשאָוו איז געוואָרען אַ ישוב.

די ערשטע זאַך האָט מען זיך גענומען בויען די שוהל. די אידען האָבען זיך צונויפגעלעגט וואָס זיי האָבען געקענט. די ווייבער האָבען געבראַכט דאָס ציערונג, און מען האָט אַראָפּגעבראַכט צוויי אידישע מייסטערס פון נעמיראָוו און באַשטעלט ביי זיי בויען די שוהל.

צוויי יאָהר האָט גענומען בויען די שוהל. די בעלי־בתים האָבען געהאָלפען אַליין בויען. די שוהל האָט געדאַרפט דיענען צו צוויי צוועקען, גאָט צו דיענען און צו באַשיצען זיך פון פיינד. האָט מען די שוהל געבויט ווי אַ פּעסטונג, מיט אייזערנע טירען און רינגען. נחמן דער קאָוואַל, וואָס האָט געהאַלטען די קוזשנע, האָט אויסגעקאָוועט די אייזערנע טיר פאַר דער שוהל, אַ גדר צו דעם בעלעמער, אַ גרויסע מנורה פאַר׳ן עמוד, און אַ גרויסען חנוכה־לאָמפּ. פּראָסט איז געווען זיין אַרבייט, פּראָסטע קאָוואַלסקע אַרבייט, אָבער מיט גרוים ליעבע און חשק. אַלע קונץ־שטיק, וואָס נחמן האָט געקענט אין זיין קאָוואַלעריי האָט ער אַריינגעקאָוועט אין דעם גדר פאַר׳ן בעלעמער, אין דער מנורה און אין דעם חנוכה־לאָמפּ. דאָס זעלבע האָט אויך געטאָן ברוך דער דרעקסלער. אונטער דער אויפזיכט פון די צוויי מייסטערס פון נעמיראָוו האָט ער אויסגעשניטען פאַרשידענע דריידלעך און קונצען, וואָס ער האָט נאָך געדענקט פון זיינע בחור׳שע יאָהרען אין האָלץ־שניצעריי: פויגלען און טויבען, הירשען און לייבען, די סמנים פון שבטים און די סמנים פון די חדשים. גאַנצע נעכט איז דער איד געזעסען און זיין מלאכה געטאָן ביי אַ ברענענדיג שטיק האָלץ, שניצענדיג די שניצעריי פאַר דער שוהל. און יעדער בעל־הבית, אַז ער איז געפאָהרען אויף אַ יאָהר־מאַרק אין די גרויסע שטעדט און געזעהן אַ שעהנע זאַך, אַ שעהן זיידענס פאַר אַ פּרוכת, אַ מזרח, אַ אליהו הנביא׳ס שטוהל אָדער אַן אַנדער ציערונג, האָט ער עס געקויפט און געבראַכט אַהיים פאַר דער שוהל. און די ווייבער זיינען אויפגעזעסען אין די ווינטערדיגע נעכט ביי מענדעל׳ס ווייב יוכבד, אין קרעטשמע, און ביי פרומע געזאַנגען האָבען זיי

זייערע ציערונג אריינגענעהט אין די פּרוכת׳ען און די העמדלעך פאַר די ספר־תורות.

מענדעל, אלס דער ערשטער תושב פון זלאָטשאָוו און חשוב ביים פּריץ, איז געוואָרען דער פּרנס פון דער נייער קהלה. און מענדעל האָט געוואָלט, אַז זלאָטשאָוו זאָל האָבען אַ שטיקעל שם איבער דער וועלט. האָט ער געגלוסט צו האָבען פאַר זלאָטשאָוו אַ רב אַ למדן, מיט אַ שם טוב.

לאַכאָוויטש האָט געהאַט אַ רב, דעם „שער צדק“, מיט וועלכען דער גאַנצער געגענד האָט שוין דאַן געקלונגען, האָט מענדעל נישט לאַנג געטראַכט, איינגעשפּאַנט דעם וואָגען, געפאָהרען קיין לאַכאָוויטש, דעם רב מוסיף געווען צוועלף גראָשען פּויליש אַ וואָך מעהר וואָס לאַכאָוויטש גיט, און צוגעגעבען דער רבּ׳יצין די חזקה אויף ליכט ציהען פאַר דער שטאָדט, און גלייך גענומען אַ וואָרט פון רב מיט אַ כתב. דערנאָך אַז לאַכאָוויטש איז געוואָהר געוואָרען, איז שוין געווען צו שפּעט. מענדעל האָט אַוועקגעפיהרט דעם גאון פון לאַכאָוויטש קיין זלאָטשאָוו. דורך דעם האָט זלאָטשאָוו באַלד אַ שם געקראָגען איבער דער וועלט. דער רב האָט חדרים געמאַכט, געזאָרגט זיך וועגען די תלמוד־תורות, און געלערענט מיט די בחורים שעור, און זלאָטשאָוו האָט שוין אָנגעהויבען צו לערנען.

און אַז מען איז געוואָהר געוואָרען אויף די יאָהרמערק אין יאראָסלאַוו און לובלין, אַז זלאָטשאָוו איז אַ מקום־תורה, האָבען שוין קיין זלאָטשאָוו אַ חוץ בעלי־מלאכות און אידען סוחרים, אויך אָנגעהויבען אראָפּקומען איידעלע מענשען, למדנים. איז אראָפּגעקומען קיין זלאָטשאָוו ר׳ יעקב הכהן, פון אַ קליין שטעדטעל אין דייטשלאַנד, וואָס איז געהאַט חרוב געוואָרען דורך אַ בלבול און ר׳ יעקב אַליין מיט די ספרי תורות פון שטעדטעל איז נצול געוואָרען. און ר׳ ישראַל פון בעהמען, וואָס איז אראָפּגעקומען קיין זלאָטשאָוו מיט אַ קליין מיידעל פון דער שטאָדט אַש. געהערט האָבען זיי אין לובלין אויפ׳ן יאָהרמאַרק, אַז אין די ווייטע מקומות אין סטעפּ האָט גאָט אויפגעעפענט ישובים מיט פּרנסה פאַר אידען, זיינען זיי אראָפּגעקומען זיך באַזעצען אין זלאָטשאָוו.

האָט מענדעל זיך געוואָלט משדך זיין מיט יחוס, שלמה׳לע איז שוין דאַן אַלט געווען אַכט יאָהר, און עס איז שוין צייט געווען צו

קלערען וועגען א שדוך פאר איהם, כדי אזוי ארום מקרב צו זיין דעם קץ. האט זיך מענדעל דער פרנס געוואלט משדך זיין מיט׳ן „שער צדק“, וועלכער האט געהאט א מיידעל אין שלמה׳לעס יאהרען. האט ער צוגעזאגט קעסט כל ימיו און כמה וכמה גאלדענע רענדלעך. און און כדי מחנך צו זיין די שוהל מיט א חופּה פון די ערשטע שטאדטישע פאר פאלק, אזוי ווי דער מנהג איז, האט מען אפּגעלעגט די חתונה אויף דעם טאג פון חנוך. כאטש די קינדער זיינען נאך געווען יונג, נאר כדי זיי זאלען האבען די זכיה מחנך צו זיין די שוהל מיט זייער חופּה.

די שוהל איז פארטיג געווארען אויף פסח, נאר אפּגעלעגט האט מען דעם חנוך אויף ל״ג בעומר וואס דאס איז זעהר א מזל׳דיגער טאג. פון אויסווענינ האט די שוהל אויסגעזעהן קליין, כדי זי זאל זיך ניט ווארפען די גוים אין די אויגען. אבער אינווענינ איז זי געווען הויך און ברייט. דער פוסבאדען איז געווען טיעף איינגעגראבען אין דער ערד, אויף צוועלף שטיגלעך אין דער נידער און איז געגאנגען וואס א מאל טיעפער, אזוי אז דער עמוד, וואו דער חזן איז געשטאנען, איז געווען דער ניעדריגסטער ארט, צוליעב צוויי טעמים. ערשטענס, אז די שוהל זאל זיך נישט ווארפען די גוים אין די אויגען מיט איהר הויך, און כדי ווען מען וועט דאווענען פאר גאט זאל עס זיין ווי אין תהלים שטעהט: „ממעמקים קראתיך יה“, אבער פונ׳ם עמוד ארום האבען שוין געשניצטע טרעפּען ארויפגעפיהרט צום ארון. עס פאסט נישט פאר גאט׳ס ווארט, עס זאל רוהען אין דער טיעפעניש. איבערגעצויגען איז היינט געווען דער ארון מיט דעם נייעם יום־טוב׳דיגען פּרוכת, וואס איז געווען אויסגעהאפטען מיט זילבערנע פעדים אויף בלויען פלארענטינישען בראקאד. עס האט די קרוין פון דער תורה אראפּגעשיינט פון פרוכת מיט א צניעות׳דיגען שבת-גלאנץ פון די כשר׳ע פּערעל, וואס פלעגען אזוי באַחנען די ווייס־פרומע העלזער פון די יונגע אידישע פרויען צו שבת-ליכט-בענשען. געהייליגט זיינען געווען די פּערעל מיט יענעם צניעות׳דיגען רייץ פון די שבת-נאכט-אווענדען; און טיעפע רויטע רובינען־שטיינער ווי רויטער וויין האט זיך ארויסגעפינקעלט פון די וויינטרויבען, וועלכע זיינען געהאנגען אויף גרינע פון סאפיר־שטיינער אויסגענעהטע צווייגען. איינגע-

געהט איז געווען אין פּרוכת מיט די נעמען פֿון די פֿרומע פֿרויען און מיידלעך אויך זייערע וואונשען, וואונשען פֿון גוטע קינדער האָבען, פֿון זיסע האָפֿנונגען, פֿון שטילע, פֿרומע פֿאַרלאַנגען נאָך ליעבע. אַזוי האָט דאָס פּרוכת׳ל באַגאָסען מיט ווייבערשען חן, איינגעטריפֿט דורך אײדעלע פֿרויען־פֿינגער, אַראָפּגעזונגען יענעם צניעות׳דיגען געזאַנג, וואָס זינגט פֿון אידישע שטובען אַרויס אין די שבת־נאַכטען.

אין מיטען דער שוהל איז געשטאַנען דער בעלעמער, אויסגעשניצט אויס האַרטען ניס־האָלץ די נעמען פֿון די צוועלף שבטים מיט זייערע דגלים. יעדער שבט האָט געהאַט זיין דגל און זיין קאָליר. יהודה, אַלס דער קעניג, האָט זיך געגלאַנצט אין גאָלד מיט דעם לייב צו־פֿוסען. שמעון מיט זיין אונטערטהעניגע שטאָדט שכם, וואו עס האָבען זיך געהויבען די מויערען און טורעמס פֿון דער שטאָדט, וואָס שמעון האָט איינגענומען פֿאַר די שאַנד פֿון זיין שוועסטער. און געשוואומען איז די שיף פֿון זבולון אין אַ ים פֿון זילבער. מיט גרינע שטיינער איז געווען אויסגעלעגט דער בליהענדער בוים, דער צייכען פֿון אשר. און געגאָסען אויס קופּער איז געווען די שלאַנג פֿון דן. און איבער׳ן בעלעמער איז געהאַנגען אַ חופּה, ווי אַ טיעף־בלויע נאַכט, אין וועלכער עס האָבען זיך געפֿינקעלט גאָלדענע שטערען. און די צוועלף מזלות פֿון חודש זיינען אַרומגעשוואומען אין די בלויע נאַכט, יעדער מזל איבער יעדען שבט. און אויפ׳ן בעלעמער זיינען איצט געשטאַנען די בעל־בתים מיט די ספרי תורות אין די הענד, גרייט אַוועקצולעגען זיי אין דעם נייעם הויז, וואָס זיי האָבען געבויט פֿאַר גאָט. צווישען די בעלי־בתים שטעהט ר׳ יעקב כהן פֿון דייטשלאַנד און דאָס ספר תורה איז דאָס איינציגע, וואָס איז איהם איבערגעבליבען פֿון זיין צאָהלרייכער פֿאַמיליע און פֿון דער גאַנצער קהלה, וועלכע איז צורונען און אַנטרונען געוואָרען אין אַלע פֿיער עקען פֿון דער וועלט. און אָט שטעהט ר׳ ישראל מיט׳ן ספר תורה פֿון דער שוהל פֿון שטאָדט אַש. פֿאַרלאָרען געוואָרען זיינען אין דער בהלה דאָס ווייב מיט די קינדער. איז ער געקומען קיין פּוילען זוכען זיי. וואָרום געזאָגט האָט מען איהם, אַז פֿיעל אידען פֿון בעהמען זיינען קיין פּוילען ניצול געוואָרען, האָט ער געוואַנדערט פֿון יאָהר־מאַרק צו יאָהר־מאַרק, ביז ער איז מיט זיין קינד קיין זלאָטשאָוו אָנגעקומען און דאָרט זיך באַזעצט.

און צווישען די אַלטע בעלי־בתים, זאַט מיט צרות, אויסגעפּראַוועטע אין פייער פון קדוש השם, מיט די ספרי תורות פון די חרוב־געוואָרענע קהלות אין די הענד, איז געשטאַנען דער נייער בעל־הבית, דער פּרנס הקהל ר׳ מענדעל, מיט דעם נייעם ספר תורה, וואָס ער האָט שוין געלאָזט שרייבען פאַר דער שוהל פון דער נייער אידישער קהלה פון זלאָטשאָוו. קיין מענטעלע באַפלעקט מיט בלוט פון קדושים און מיט טרעהרען פון אַנטלאָפענע טראָגט דאָס נייע ספר־תורה׳לע נאָך נישט. נאָך ניי און אונבאַפלעקט איז זיין מענטעלע, און שטאַרק און רויה זעהט נאָך אויס זיין שומר — מענדעל. עס באַזיצט נישט זיין פּנים דעם הייליגען גלאַנץ פון צער און פּיין און מסירת נפש. קיין שפּור נאָך ניט פון איידעלקייט, וואָס קומט פון באַרייטוויליגקייט צו אָפּפּער. אָבער שטאַרק, מיט זיינע גראָבע אומגעגלומפּערטע הענד נעהמט ער אַרום דאָס נייע ספר תורה. זיין האַרץ שרעקט זיך פאַר דעם הייליגען עול, וואָס ער האָט גענומען אויף זיך — צו זיין אַ פּרנס הקהל. ער דערפיהלט דעם גרויסען הייליגען עול, וואָס עס טראָגען אויף זיך די אַלטע פּרנסים, פון די חרוב־געמאַכטע קהלות, און ער איז צווישען זיי. און זיין האַרץ קלאַפּט איהם: „וועט איהם אויך אַ מאָל אויסקומען צו שטעהן ווי זיי מיט זיין לעבען ביי זיין קהלה, ביי זיין ספר תורה? וועט ער גרייט זיין אויף קדוש השם, ווי זיי? וועט זיין האַרץ נישט שוואַך ווערען? איז ער ראוי צו דעם חוב און כבוד, וואָס ער האָט גענומען אויף זיך?!“

מיט אַ מאָל איז דער גאַנצער עולם שטיל געוואָרען. אַ הייליגע שטילקייט האָט געהערשט אין גאַנצען שוהלכעל, ווי עפּעס ווער, נישט קיין געזעהענער, וואָלט אין שוהל אַריינגעקומען. ר׳ יעקב האָט גענומען זיין ספר תורה, אויפגעהויבען אין דער הויך, און מיט אַ קול פול טרעהרען האָט ער אָנגעהויבען גומל בענשען, געדאַנקט גאָט, וואָס ער האָט איהם מציל געווען פון אַלע סכנות און ער האָט איהם געבראַכט מיט זיין ספר תורה אין אַ מקום מנוחה. אַ שטיל שלוכצען האָט זיך געהערט פון דער ווייבערשער שוהל אַראָפּ. דאָס האָט אַ פרוי פון די גרושים זיך דערמאָהנט אָן די איהריגע, וועלכע זיינען ערגעץ־וואו איבערגעבליבען. און דאָס געוויין האָט אָנגעשטעקט די עדה, אַז אימה האָט זיי אַרומגענומען פאַר די קומענדיגע טעג: צי וועט זיי אויך אויסקומען ווי ר׳ יעקב׳ען צו פאַרלאָזען דאָס שוהלכעל,

וועלכעס זיי האָבען מיט אַזוי פּיעל מיה און ליעבע געבויט, און נעהמען זייערע ספרי־תורות און געהן. ווער קען זאָגען, וואָס עס פּאַרבאָרגען אין זיך די צוקינפטיגע טעג... און איינער נאָכ'ן אַנדערען האָבען די בני הגלויה גומל געבענשט. און אַז דער יונגער חזן, וועמען ר' מענדעל האָט פון אומאַן געבראַכט, האָט מיט זיין באַרכלענדיגען קול אָנגעהויבען אַרויסצוזאָגען די נעמען פון די, וואָס זיינען געפאַלען אויף קדוש השם, האָט דאָס געוויין אָנגעפילט דאָס שוהלכעל. שטיל זיינען פון יעדענס אויגען טרעהרען גערונען, און באַהאַלטען טיעף אין הארץ האָט יעדער גאָט געבעטען אין דער שטיל, אַז דאָס שוהלכעל זאָל שוין זיין דאָס לעצטע מקום מנוחה, וואו זיי זאָלען געפינען אַן אָפּרוה און אַ מנוחה ביז דער מלך המשיח וועט קומען.

— גאָט זאָל געבען, אַז דאָס זאָל שוין זיין דער לעצטער גלות, — האָט איין איד דעם אַנדערען געוואונשען.

— אַז מיר זאָלען שוין אויסגעהיט ווערען פון שלעכטס, — האָבען זיך די פּרויען אין טרעהרען געקושט.

נאָר באַלד איז אַוועק דאָס טרויעריגע געמיטה און די געזיכטער פון יונג און אַלט זיינען אויסגעלויטערט געוואָרען, ווי די זון, וואָס שיינט אויף אַ באַרעגענטעם פעלד — אַזוי האָט דאָס געזאַנג פון חזן באַגלייט מיט יצחק אהרן'ס זיסע פיעדעל שפּיעלען באַלייכט יעדעס באַטריעבטע פּנים. דאָס האָט דער חזן אויסגעזונגען דעם „ויהי בנסוע האָרון“.

און שלמה'לע, מענדעל'ס יונג, אָנגעטאָן אין אַ גרין זיידענע קאַפּאָטקעלע, וואָס דאָס שניידערעל, דער מלמד, האָט איהם אויפגענעהט צו דער חתונה, האָט דעם אָרון אויפגעפּענט. איינער נאָכ'ן אַנדערען זיינען די בעלי בתים אויפגעשטיגען אויף די טרעפּען און די ספרי תורות אין דעם נייעם אָרון אַריינגעשטעלט. צוויי הילצערנע לייבען מיט קרוינען אויף די קעפּ זיינען געשטאַנען פוןביידע זייטען אָרון באַוואַכענדיג די ספרי תורות און צוויי גרויסע וויס־באַגאָלדעטע אָדלערס האָבען זיך נאָך אַ געהיימער מאַכינאַציע, וואָס דער נעמיראָווער האָלץ־שניצער האָט אויסגעפונען, אַראָפּגעלאָזט זיך פון דער הויך וואו זיי האָבען גערוהט אונטער'ן בלויען באַשטערענטען הימעל, זיי זיינען געבליעבען הענגען איבער'ן אָרון אין דער לופטען און מיט זייערע ברייטע פליגעל די ספרי־תורות באַשיצט. דעם ערשטען

כבוד האָט מען אָפגעגעבען די ספרי־תורות פון די גרושים. צוערשט איז געגאנגען דער אלטער ר׳ יעקב מיט זיין ספר־תורה. דערנאָך ר׳ ישראל בעהמער און דערנאָך דער רב פון דער שטאָדט און ערשט צו לעצט מענדעל מיט׳ן נייעם ספר־תורה פון דער קהלה זלאָטשאָוו. און ווי עס איז געקומען די רייהע זיין פראָסטע ספר־תורה אין אָרון אוועקצושטעלען, איז ער געבליבען א מינוט שטעהן פאר׳ן אָרון, און זיין הארץ איז אָנגעפילט געוואָרען מיט א שטילען געבעט: „טאטע אין הימעל, זאָל עס זיין א רוה פאר קינדער און קינדס־קינדער״ און א טרעהר, די ערשטע טרעהר, איז פון נייעם פרנס אויפ׳ן ספר־תורה־מענטעלע געפאלען...

באלד האָט דאָס פיעדעלע אָנגעהויבען צו שפיעלען און דער בים־באָם אונטערצוקלאפען און א כאָר קוויטשעלעך און זינגערלעך האָבען אָנגעהויבען מיט א מאָל אויסצוזינגען דעם „אדון מלא עולם״. דער עולם האָט אונטערגעכאפט דעם זמר און מיט׳ן געזאנג איז געשטיגען די פרייד פון דעם עולם. אוועק איז דאָס טרויעריגע געמיטה און די פורכט, וואָס האָט געהערשט, עס האָט זיך אויסגעגאָסען די אידישע פרעהליכקייט איבער דער שוהל. טאטעס, קינדער און מאמעס צוזאמען. די זינגערלעך האָבען געקלונגען ווי גלעקלעך אויף די העלזער פון די ציגען, ווען זיי געהען אויף די גרינע לאָנקעס זיך פאשען.

יעצט האָבען די פיעדלען ווי קוואלען וואסער זיך אריינגעגאָסען אין געזאנג אריין. זיי האָבען אָנגעהויבען צו שפיעלען דעם נגון פון חופה פיהרען. דאָס שניידערעל־מלמד, וואָס האָט געלערענט מיט שלמה׳לען, איז געוועזען דער שמש פון דער שוהל, אין די ברייטע וואל־קאָלירטע פוילישע הויזען, וואָס ער האָט זיך אויפגענעהט צו דער חתונה, איז ער אריינגעקומען, אונטערגעשפרונגען מיט די חופה־שטאנגען, שרייענדיג האלב אויף אידיש, און האלב אויף פויליש פאר חדוה:

— זשידקי, זשידקי, אין א זייט. איהר זעהט נישט, ווער עס געהט? טאָ יעדזשע פאן איציק נא וועסעלע!...

די אינגלעך און די יונגע לייטלעך האָבען אונטערגעכאפט די חופה־שטאנגען, אויסגעשטעלט די חופה אויפ׳ן בעלעמער. ס׳האָט זיך געלאָזט הערען א פלייטען־שפיעל, ווי מען וואָלט אויסגעשאלט דעם וועג פאר׳ן פריץ און מיט א מאָל האָט אָנגעהויבען צו שימערען און צו

פינקלען רויט און גאָלדענס, פערעל און שטיינער פון „הארץ־ברעטלעך“ אויף פרויען־בריסטען, פושען־פעדערען און שמוק־שטיינער אויף הויבען, רויטער סלוצקער זייד מיט גאָלדענע פעדים געוועבט, האָט שימערירט, קרעלען בלוט האָט גערויטעלט זיך פון פערעל־נאַכט ארויס, און נעלער אגאַט האָט געבליהט ווי געל גאָלדענע בלומען פון ווייסען אטלאָס. ווייס איידעלע געהאַפטעטע שפיצען האָבען זיך געשוימט אויפ׳ן ראַנד פון קלייד איבער די פרויען־בריסט, ווי דער שוים פון ים. שווערע גאָלדענע עטרות האָבען אראָפגעשוועבט איבער דעם סלוצקער זייד, ווי זיי וואָלטען געוואָלט באַשליסען דאָס ווייבער־געהיימנים, וואָס דאָס קלייד דעקט צו... פאַמעליך זיינען געגאַנגען די מוטערס מיט וויכטיגע טריט אין שיין און גלאַנץ, און געפיהרט אין זייער מיטע די כלה. אַ קינד איז זי נאָך געווען, קיין צעהן יאָהר נישט אַלט געווען, דאָך האָט מען באַדאַרפט איהר נשמה, אז זי זאָל דערנעהנטערען דאָס קומען פון משיח׳ען — אונטער דער שער זיינען געפאַלען איהרע שוואַרצע געקרייזעלטע לאָקען פון קאָפ, און נישט געוואוסט האָט דאָס קינד, אז מען דאַרף איהר נשמה צו דער פארגיטיגונג פון דער וועלט, און זי האָט געאַמפערט זיך און נים געלאָזט איהרע שוואַרצע לאָקען פאַלען, ביז לאה די טוקערין האָט איהר נישט דערפאַר באַצאָהלט מיט זיסע קיכלעך, אַ קיכעל פאַר יעדען לאָק... נאָך יעצט באַזיסען איהר דעם גאַנג פון דער חופה די צוקער־קיכלעך, וואָס זי האָט זיך מיט איהרע לאָקען האָר געקויפט... אָנגעטאָן אין גאָלדענעם חופה־קאַפטאַנדעל, וואָס קהל האָט באַשטימט (כדי אָנצוטאָן יעדע כלה פון דער קהלה, ווען מען וועט זי פיהרען צו דער חופה, כדי נישט צו פארשעהמען די אָרימע, וואָס האָבען אַליין קיין זיידענע קאַפטענס נישט). צום ערשטען מאָל האָט זי דעם חופה־קאַפטען באַנייעט, און נאָך איהר וועלען אַלע כלות פון זלאָטשאָוו טראָגען דעם קאַפטען צו דער חופה... און אַלע זלאָטשאָווער מיידלעך, מיט ברענענדיגע געפלאָכטענע הבדלות, ווי לייכטענדע פוילישע בענדער, באַלויכטען דעם וועג צו דער חופה פון דער ערשטער כלה פון זלאָטשאָוו.

שטעהט שוין די כלה אונטער דער חופה, און שפיעלט זיך מיט די טראַדלעך פון איהר קלייד און דער חתן איז נאָך נישטאָ. שוין לענגסט האָט דער בדחן אויסגעזונגען זיין ליעד. די כלי זמרים

אויסגעשפּיעלט דעם שפּיעל און דער חתן קומט אַלץ נישט צו געהן. בחנם לויפט דער שמש מיט די גבאים אַרום מיט אָנגעצונדענע הבדלות אין די הענד און זוכען אין די ווינקעלעך דעם חתן צו דער חופּה צו געהן. געפונען האָט מען איהם באַהאַלטען אונטער אליהו הנביא׳ס שטוהל; פאַרראַטען האָט איהם זיין לאַנגער גרינגער זיידענער קאַפּטען — און געיאָגט האָט איהם דער מלמד פון אונטער אליהו הנביא׳ס שטוהל מיט דעם שטעקען:

— חתן, חתן, צו דער חופּה גנה!

אָבער צוריק געקאָפּיעט האָט דאָס אינגעל מיט די באַנעגעלטע בייע שטיוואַלעס און פריהער נישט געוואָלט אַרויסקריכען פון אונטער׳ן שטוהל, ביז דער טאַטע מענדעל האָט איהם נישט פאַר די פּאות אַפּירגעשלעפּט.

געשעהמט האָט ער זיך פאַר די חברים אינגלעך, וואָס האָבען הינטער איהם אַרויסגעשטעקט אַ צונג און געזונגען איהם אַ ליעד צום גראַם:

„אַלע מענשען טאַנצען, שפּרינגען,
לאַכענדיג און זינגען,
שלמה׳לע שטעהט אַליין און וויינט,
שלמה׳לע, שלמה׳לע, וואָס דו וויינסט?
איך וויין וואָס איך מיין,
צו דער חופּה מוז איך געהן“.

געקאָפּיעט האָט ער מיט די שטיוואַלעס, אָבער צו דער חופּה איז ער געגאַנגען, געשלעפּטביים אויער פון טאַטען. מורא האָט מען געהאַט, אַז ער זאָל פון אונטער דער חופּה נישט אַנטלויפען. האָט איהם דער טאַטע פון איין זייט און דער מלמד פון דער צווייטער זייט ביי דער קאַפּאָטע צוגעהאַלטען. האָט ער זיין כעס אויסגעלאָזט צו דער כלה שטורכענדיג איהר אין די זייטען, ביז די כלה האָט איהם איינגענומען מיט איינעם פון איהרע קיכעלעך, וואָס זי האָט פאַר איהרע לאָקען געקויפט — איז ער אויף דעם שדוך איינגעגאַנגען...

און וואַיט און ברייט האָט זיך געטראָגען דאָס געזאַנג פון דער נייער שוהל איבער די וויסטע סטעפּעס פון אוקריינא, און געטראָגען האָט זיך די בשורה איבער וואַלד און פעלד, און גערוישט האָט יעדער

בוים און יעדעם גרעזעל אין די ווארימע פריהלינגס־נאכט: א שוהל געבויט, א חופה געשטעלט, די ברכה קומט!... די ברכה קומט!...

פינפטעס קאפיטעל.

דאָס פאָאָר פאָלק.

מען קען נישט זאָגען, אז דאָס יונגע פאָר פאָלק שלמה׳לע מיט דבורה׳ן האָבען זעהר גוט געלעבט נאָך דער חתונה. און צו שלמה׳ס שאנד מוז עס געזאָגט ווערען, אז די צושטערונג פון שלום־בית איז קיינמאָל נישט געווען אָהן זיין שולד. שלמה׳לע, וועלכער איז שוין דאן אלט געווען דרייצעהן יאָהר, און געקליבען זיך בעל־מצוה ווערען, איז געגאנגען אין חדר ביים גמרא־מלמד, און ער האָט שוין ווי א געניטער פיש ארומגעשוואומען אין דעם ים פון תלמוד, באהאווענט געווען אין אלע דינים ווי אזוי א ווייב מקדש צו זיין, וואָס אין דער כתובה אריינצושרייבען, און די אלע פליכטען און געזעצען, וואָס א ווייב צו א מאן און דער מאן איז צום ווייב מחויב. ער האָט אויך שוין געוואוסט אלע דינים, ווי אזוי א ווייב אָפּצו׳גט׳ען. שלמה׳לע, וועלכער האָט מיט א פשט׳על געקענט צונויפפיהרען צוויי וועלטען און אויפבויען בבל׳ס טורעמס מיט א פלפול, פלעגט אָפט אהיים קומען פון חדר אָן אָפּגעשמיסענער. דער רבי זיינער האָט זיך זעהר וועניג געמאכט פון דער וואזשנער שטעלע, וואָס שלמה׳לע פארנעהמט אין לעבען אלס יונגערמאן. דער מאן פלעגט דעם רבי׳נס שמיץ אויסלאָזען אויף דער ווייבעל׳ס הייבעל. געטראָפען דאָס ווייבעל זיצענדיג אויף דער שוועל־טיר פאר׳ן קרעטשמע, שפיעלענדיג אין זאמד, פלעגט ער אראָפּרייסען דאָס הייבעל פון איהר קאָפּ און אָנשיטען דערינען א הויפען זאמד.

— נא, אָט האָסטו, ווייל דו האָסט געטאָן שפּאָטען פון מיר.

— מען וועט דיך דערפאר אין גיהנום מיט פייערדיגע ריטער שמייסען! — האָט איהם דאָס ווייבעל געשראָקען.

— אויף דיר איז די עבירה, ביזט אונטער׳ן הימעל אָהן א הייבעל געשטאנען.

דאָן איז דאָס ווייבעל אַרויס מיט איהר ברוגז־ערקלערונג, וועלכע האָט געלויטעט אַזוי:

„שלמה'לע, שלמה'לע, ברוגז.
שטעך דיר אויס די אויג'עס,
צוויי שעפעלעך מיט בלוט,
איך וועל שוין קיינמאָל נישט זיין מיט דיר גוט.
צווישען שעפעלעך מיט ליוהם
שוין קיינמאָל מיט דיר נישט געהן“.

האָט דער יונגערמאַן אָנגענומען די ברוגז־ערקלעהרונג און אוועקגערעהט זיך אויף אַן אָפּצאַס. און די ווייבעל האָט זיך פאַרשטעלט מיטביידע הענד די אויגען, אַז זי זאָל איהם נישט זעהן.

עס איז געווען אין אַ זומערדיגען פרייטאָג נאָכמיטאָג. די קרעטשמע איז פול מיט כלאָפּעס און פאַנעס. מענדעל איז פאַרנמען אין קרעטשמע ביים שניט־קראָם און אָקעוויט, יוכבד מיט שבת־מאכען און די קינדער שרייען פאַר'ן טיר. אויף זייער געוואַלד איז אַרויסגעקומען מארושא, געזעהן וואָס שלמה'לע האָט געטאָן מיט'ן ווייבעל'ס הייבעל, האָט זי אָנגעהויבען מוסר'ן:

— דו, בחור'עץ איינער, אַזוי באַהאַנדעלט מען אַ ווייבעל? אַ ווייבעל דאַרף מען ליעב האָבען, נישט שיטען זאַמד אויפ'ן קאָפּ.

— כע, כע, — האָט דער יונגערמאַנטשיק צו איהר אויסגעשטרעקט די צונג — דו ביזט דאָך פון בלעם'ס אייזעל, און דו וועסט נישט האָבען קיין חלק לעולם הבא, און דו וועסט מגולגל ווערען אין אַ הונד און אין אַ קאַץ, ווייל דו קומסט נישט אַרויס פון יעקב אָבינו, נאָר פון עשו הרשע.

— דו קומסט אַרויס פון עשו הרשע; דו ביזט אַליין אַן עשו! — האָט זיך די גויה געררייצט מיט'ן יונגענמאַנטשיק — דו האָסט אַן עברה געטאָן, געלאָזט דיין ווייבעל שטעהן אונטער'ן הימעל מיט אַ בלויזען קאָפּ. מעג מען? מען וועט דיך דערפאַר אין גיהנום ברענען און בראָטען, — האָט די גויה זיך אָנגענומען די קריוודע פונ'ם ווייבעל.

שלמה'לע האָט זיך דערמאַנט, אַז ער האָט נאָך ניט געקראָגען דעם סטונעק וואָס קומט איהם יעדען פרייטאָג, האָט ער איהם געפאָדערט.

— גיב מיר דעם סטונעק און שוין!

— מאַך צוערשט אַ ברכה, וועסט קריגען דעם סטונעק, — האָט די גויה געפּאָדערט פון דעם יונגענמאַנטשיק.

— וואָס איז דיין עסק? איך וועל שוין מאַכען אַ ברכה. גיב מיר דעם סטונעק.

— דו ביזט עשו הרשע און דו קענסט, חלילה, פאַרגעסען און עסען אָהן אַ ברכה.

שלמה'לע האָט זיך קיין אַנדער עצה נישט געקענט געבען און געמוזט נאָכקומען דער גויה'ס באַדינגונגען, כאָטש עס האָט איהם וועה געטאָן, וואָס די גויה נעהמט זיך אָן פאַר זיין אידישקייט. נאָר אַזוי ווי דער יאַגדע סטונעק האָט שוין אַרויסגעשמעקט פון דער גויה'ס האַנד, און געבראַכט איהם דאָס וואַסער אין מויל אַריין, האָט ער אַ ברכה געמאַכט און גענומען דעם סטונעק.

ביי די סטונקעס האָבען זיך מאַן און ווייב איבערגעבעטען. באַלד זיינען זיי שוין ביידע מיט שלום־בית געזעסען אויף די שוועלטיר פון קרעטשמע און געטיילט זיך מיט די ביסענס פון סטונעק.

לאַנג האָט מען זיי נישט געלאָזט זיצען אין שלום. מענדעל'ס קול האָט זיך געהערט פון קרעטשמע:

— שלמה, שלמה!

און מאַרושאַ איז אַרויסגעקומען פאַר דער טיר:

— געה, בחור'ע, אין שטוב אַריין, דער טאַטע באַדאַרף דיך שיקען די פּויערים די צערקווע אויפעפענען.

אַז שלמה איז אין קרעטשמע אַריינגעקומען, האָט ער געזעהן דעם פּאָטער אַרומגערינגעלט מיט כלאָפּעס און כלאָפּקעס און אַ פּויער, האַלב נאַקעט, אין אַ לאַנג העמד, באָרוויס, מיט'ן בלויזען קאָפּ, האַלט אַ קליין קינד איינגעוויקעלט אין שמאָטעס אויף דער האַנד, האָט געקניהט פאַר מענדלען:

— פּאָטעריל אונזערער, האָב רחמנות, גיב דעם שליסעל פון צערקווע און לאָז קריסטלען דעם יונג. שוין פיער חדשים אַלט, און מיט גאָט'ס וואַסער נאָך נישט באַשפּריצט געוואָרען. עס קען אַוועקשטאַרבען אונגעקריסטעלט, וועט עס דאַן דער שטן צונעהמען.

— יאָ, און דערנאָך וועלען אייערע דעם קסיאָנדז דערצעהלען, אַז איך האָב דעם שליסעל אָהן אָפּצאָהלונג אַרויסגעגעבען, וועט

ער מיך שמייסען לאָזען, ווי ער האָט עס געטאָן ביי יעפרעמ׳ס חתונה, נענוג קריעגט דער איד שמיץ פאר זיין אייגענער אמונה — נאָך פאר אַ פרעמדען גלויבען שמיץ צו קריעגען האָב איך קיין חשק ניט, וויל איך ניט.

— זאָלען מיר שטום ווערען, זאָלען אונזערע מיילער אָפּגענומען ווערען, אויב מיר וועלען איין וואָרט זאָגען, — האָט זיך דער האַלב־נאַקעטער פויער געבעטען, קניהענדיג פאר מענדלען — העלף, פּאָטעריל אונזערער, דער יונג איז קראַנק און קען אָוועקשטאַרבען — אין טייוולישע הענד וועט ער אריינפאַלען, דעם פּאָטער זיינעם קומען דערנאָך דישען... האָב רחמנות, פּאָטעריל.

— נעהם דעם שליסעל, שלמה, און עפען די פויר׳ן די צערקווע אויף — האָט מענדעל איבערגעגעבען שלמה׳ן דעם שליסעל פון צערקווע, וואָס איז געהאַנגען אויפ׳ן נאָגעל אינאיינעם מיט די שליסלען פון די בראָנפען־קאַמער.

— גאָט וועט דיר באַצאָהלען, פּאָטעריל אונזערער, גאָט וועט דיר באַצאָהלען — האָט דער האַלב נאַקעטער פויער געקושט מענדלען דעם שטיוועל און איז אַרויס מיט׳ן קינד אויף דער האַנד נאָך שלמה׳ן.

— קום, פּאָטער ,טהוט גאָט׳ס זאַך, דער איד האָט דעם שליסעל געגעבען, — פעדערט דער פויער דעם רוסישען פּאָפּ, וואָס איז געזעסען אויפ׳ן באַנק ביים פּיעקעליק.

נאָר דער פּאָפּ האָט זיך נישט באַוואויגען. ער האָט מיט זיין ברייטען רוקען פאַרשטעלט דעם פּיעקעליק — און איז געבליבען זיצען, אַזוי ווי ער וואָלט געווען צוגעמויערט צו דער וואַנד.

— אויף וואָס וואַרטסטו, פּאָטעריל? — האָט איהם מענדעל געפרעגט.

— געוועזן אַ פינגערהוט הייליגער וויין אין צערקווע, האָבען איהם די נשמות אויסגעטרונקען, און אָהן הייליגען בראַנפען וועט גאָט די נשמה נישט אויפנעהמען אין קריסטליכען גלויבען — האָט דער פּאָפּ געענטפערט.

— וואָס ווילסטו?

— טהו, מענדעל, אַ קריסטליכע זאַך, העלף אַ נאַקעטע נשמה קומען אונטער דעם קריסטליכען גלויבען און שענק פאר דער צערקווע אַ פלעשעלע מיט וויין, — שלעפּט דער פּאָפּ אַ ליידיגע פלאַש פון

זיינע ברייטע טאַשען אַרויס און שטרעקט זי אויס צו מענדלען — גאָט וועט דיר באַצאָהלען דערפאַר. מיר זיינען אָרימע מענשען.

— אוי, געוואַלד, ער הויבט שוין וויעדער אָן! וואָס האָט זיך דער בעל־הגוף אָנגעזעצט אויף מיר. דער קסיאָנדז וועט דאָך מיך צום טויט שמייסען. איך האָב דאָך אַ ווייב מיט אַ קינד. איך העלף גאָרנישט, איך טהו גאָרנישט, איך וויים פון גאָרנישט. ווילסט דעם שליסעל פון צערקווע — נאַ דיר. פאַר מיר באַדאַרף איך איהם נישט. ווילסט בראַנפען — נאַ דיר בראַנפען, דערפאַר האַלט איך די קרעטשמע, אַז איך זאָל פאַרקויפען בראַנפען, אָבער וואָס העלף איך? וואָס? איך העלף גאָרנישט, איך טהו גאָרנישט, איך וויים גאָרנישט, — האָט מענדעל אָנגעגאָסען דעם פּאָפּ אַ קווערטעל בראַנפען אין פלאַש אַריין, אַרויסשטופענדיג איהם פון קרעטשמע.

שלמה׳לע האָט דעם פּאָפּ די צערקווע אויפגעעפענט און פלינק אַנטלאָפען, אַז ער זאָל נישט אָנריהרען די וועגד פון צערקווע. ער האָט זיך אָפּגעשטעלט פון דער ווייטענס, כדי ער זאָל נישט „טרפה“ ווערען, הערענדיג דאָס געזאַנג פון דער צערקווע. און ווען דעם פּאָפּ׳ס באַס־שטימע האָט דאָך דערגרייכט צו איהם אין דרויסען, האָט ער מיט זיינע הענד פאַרמאַכט זיך די אויערען, אַז ער זאָל גאָרנישט הערען, און עס זאָל נישט פאַרשטאָפּען זיין מח צו לערנען תורה.

דער טאַטע האָט איהם שוין אָפּגעוואַרט ביי דער טיר פון קרעטשמע מיט׳ן פעקעל וועש אונטער׳ן אָרים און האָט איהם גענומען אין מקוה אַריין אויסבאָדען זיך לכבוד שבת, וואָרים דער שמש האָט שוין אין מאַרק פון שטעדטעל אויסגערופען, אַז די מקוה איז אונטערגעהייצט לכבוד שבת.

אַהיים געקומען פון דער מקוה אָפּגעצוואָגענע און אָנגעטהאָנענע אין נייע געוואַשענע העמדער מיט ווייסע ברייטע קראַגענס, פאַרוואָרפען איבער די גרינע קאַפּאָטעס, האָבען זיי שוין געפונען די קרעטשמע פאַרוואַנדעלט אין אַ רוהיגען שבת־נעסט. גאָר ניט איז געווען דאָ מעהר צו דערקענען, וואָס זאָל דערמאָנען אָן אַ קרעטשמע. צוגעדעקט זיינען געווען די באָטשקעס מיט בראַנפען מיט ווייסע ליילעכער, און פאַרהאַנגען זיינען געווען די פּאָליצעס מיט די סחורות מיט טיכער און ליילעכער. אויפגערוימט איז געווען די קרעטשמע

און פאַרוואַנדעלט אין אַ שבת־שטוב, ווי עס וואָלט דאָ קיינמאָל קיין האַנדעל געפיהרט געוואָרען. זיעבען כשר'ע שמאַלצענע ליכט האָבען זיך געברענט אין דעם גרויסען מעשענעם שבת'ניק, אויף וועלכען עס האָבען אַראָפּגעפינקעלט פון זיין פענדעל אַראָפּ „נרות של שבת“. צוויי פּאָר חלות, איינע אַ גרויסע, פאַר'ן אַלטען בעל־הבית, און איינע אַ קליינע פּאָר פאַר'ן יונגען בעל־הבית, זיינען געווען געגרייט אויף דעם ווייס באַצוועלטען טיש, מיט אַ גרויסען זילבערנעם בעכער און אַ קליינעם זילבערנעם בעכער. און די שוויגער מיט דער שנור זיינען געזעסען ביים טיש, ביידע אָנגעטהאָן אין לאַנגע אַראָפּגעהאַנגענע גרינע זיידענע קאַפּטענס, און נייע באַשפּיצטע הויבען. די גלאַנצענדיגע שטערענס זיינען געווען פאַרבונדען מיט שטערען־טיכלעך, און איבער די הערצער — האַרץ־ברעטלעך, אויף וועלכע עס האָבען געפינקעלט די ציערונג, וואָס זיי האָבען געקראָגען פון זייערע מענער. דבורה'לע, ווי קליין פאַרשטעלט יונג ווייבעל, האָט נאָכגעטהאָן אַלצדינג, וואָס די שוויגער האָט געטהאָן, און די מאַרושא, אָנגעטהאָן לכבוד שבת אין אַ נייע שירץ און אַ נייע טיכעל איבער'ן קאָפּ, איז געזעסען אויף אַ קליין בענקעל ביים פּיעקעליק און געקוקט מיט גדולה אויף די יונגע נייע בעל־הבית'טע. שוויגער און שנור האָבען ביידע געזונגען אַ ליעד לכבוד שבת פאַר ליכט בענשען:

איין שעהן געזאַנג וועל איך אָנהויבען צו זינגען,
מיט פרישער, פרעהליכער, הערליכער שטימע,
צו עהרען די הייליגע מלכה, די דאָ איז וואויל בעקאַנט.
שבת איז זי מיט איהר'ן נאָמען גענאַנט.

גאָט דאָס מיט איהם דאָס ליכט רוהט,
אין מיין הויז זאָל ער שיקען די מלכה גוט.
פאַר איהרעט וועגען האָב איך דאָס הויז טון אויסרוימען.
וואָרום טהוט זי אַזוי לאַנג אין דרויסען זוימען?

פאַרוואַגלען טהוט זי גאַנצע זעקס טעג,
אַזוי ווי אַ מענש דער אין גלות איז געפּלאַגט,
ווי איין פויגעל פון איין דאַך צום אַנדערען טהוט זי פליהען,
ביז די צייט דאָס דער הייליגער שבת קומט אַהערצוציהען...

און ווען שלמה׳לע האט גענומען דעם גרויסען סדור און האט זיך שוין צוגעקליבען מיט׳ן טאטען אין שוהל צו געהן, האט זיך דערהערט א גרויסע פאנסקע בייטש מיט פיעל פערד געשפאנט, פארפאהרט פאר דער קרעטשמע.

— הע, זשידזשע, עפען אויף, דער יאסנע וויעלמאזשנע פאן דאמבראווסקי קלאפט אין טיר, עפען אויף!

— אוי, דער גרויסער וויעלמאזשנע פאן דאמבראווסקי קלאפט אין טיר. איך קען נישט, פריץ לעבען, עס איז שבת היינט.

— זשידזשע, דרייסיג שמיץ וועל איך דיר לאזען געבען, עפען אויף די טיר!

— איך קען נישט, פריץ לעבען, איך טאר נישט, פריץ לעבען. עס איז ביים אידען שבת היינט!

— ווי־אזוי וואגסטו, איד? דער יאסנע וויעלמאזשנע פאן דאמבראווסקי וויל א שנעפסעל טרינקען.

— איך קען ניט, פריץ לעבען, איך טאר נישט, פריץ לעבען, עס איז שבת היינט.

— שטעל א קווארט אקעוויט ארונטער אונטער דער טיר, אין דער גאנצער שטאדט קיין טראפען נישטא...

— איך קען נישט, פריץ לעבען. די אידענע האט שוין די ליכט געצונדען.

— פארשאלטענער איד. אז דער איד האלט זיין שבת, מוז גאנץ פוילען אהן אקעוויט בלייבען... — האט זיך געהערט א שטימע פון דער צווייטער זייט טיר.

זעקסטער קאפיטעל.

אין דער ישיבה אריין.

אז שלמה׳לע איז אלט געווארען פיערצעהן יאהר, האט מען זיך געקליבען איהם צו שיקען אין ישיבה אריין קיין לובלין, ווי אלע בבבו׳ע אידישע בעל־בית׳עך זיינען געפארען צו לערנען זיך

אין דער באַריהמטער לובלינער ישיבה. מענדעל האָט זיך געקליבען קיין לובלין אויפ׳ן יאָהרמאַרק, וואו עס האָט היי־יאָהר געזאָלט אויסזיצען דער ועד ארבע הארצות, דער אידישער סעים, פאַר וועלכען מענדעל האָט זיך געוואָלט צום ערשטען מאָל פאָרשטעלען אלס פּרנס און פאַר וועלכען מענדעל האָט אויך געוואָלט פאַרברענגען אַ וויכטיגען ענין, וואָס איז נוגע כלל ישראל.

אין אַ שעהנעם פרייטאָג נאָכמיטאָג האָט זיך באַוויזען אין זלאָטשאָוו דאָס שניידעריל, שלמה׳ס מלמד. האָט ער זיך פון מוצאי שבת אָן אָוועקגעזעצט ביי מענדלען אין קרעטשמע הינטער דעם פּיעקעליק מיט פינגערהוט און נאָדעל, אויפצונעהען מלבושים מיטצונעהמען פאַר שלמה׳לען אין וועג אריין. דאָס „שניידעריל“ האָט גענעהט מלבושים אַזוי ווי פאַר די אידען אַמאָל אין מדבר, אַז זיי זאָלען מיטוואַקסען מיט די אינגלעך. דעם „עודף“ האָט ער אונטערגענעהט, אַז מען זאָל קאָנען ארויסלאָזען די נאָהט און אויסציהען דאָס מלבוש. דאָס שניידעריל האָט פאַר שלמה׳ן אויפגענעהט אַ ווינטערדיגע וואַטיוקע פון מענדעל׳ס אַ מלבוש, אַ בגד תפארה, אויס פורפור זייד, פאַר שבת און יום טוב, אַ פּאָר ברייטע תחתונים אויס שוואַרצען ציץ, אַ צוויי־דריי פלאַקסענע העמדער, און גענעהט האָט דאָס שניידעריל כשר׳ע מלבושים, מיט רונדיגע קאַנטען, אַז די מלבושים זאָלען נישט מחויב זיין ציצית, און געהיטען זיך פאַר שעטנז, און קיין איין מינוט נישט באַלמוטשעט ביים נעהען, תהלים געזאָגט אָדער משניות געלערנט אויף אויסווענינג. געזאָגט האָט מען אויף דעם שניידעריל, אַז ער איז אַ פאַרבאָרגענער צדיק, איינער פון די ל״ו, אויף וועלכע די וועלט שטעהט. דאָס שניידעריל פלעגט פאַרפאַלען ווערען אויף עטליכע וואָכען פון שטעדטעל און אויפהאַלטען זיך אין די געדיכטע וועלדער. טיילמאָל פלעגט ער פּלוצים אריינפאַלען ערב שבת צו אַן איינזאַמען אידישען ארענדאַר אין אַ אידישער קרעטשמע און פלעגט פאַר דעם פּראָסטען אידען קידוש מאַכען, אָדער באַווייזען זיך צו אַן איינזאַמער קינפּעטאָרין אין דער וואָך־נאַכט אין אַ פאַרוואָרפענער קרעטשמע און מלחמה האַלטען מיט דער לילית, וואָס איז געקומען דאָס קינד טויטען... געזאָגט האָט מען, אַז גרויסע נשמות קומען צום שניידעריל אין וואַלד, וועלכע לערנען מיט איהם די סודות פון דער תורה. מלבושים, וואָס דאָס

„שניידעריל“ האָט אויפגענעהט, איז געווען אַ סגולה פאַר פאַרשיעדענע קרענק. מען פלעגט זיי אָנטאָן אַ חולה מסוכן, איז ער געזונד געוואָרען, אַ שווערע געווינערין — האָט זי דאָס קינד געבוירען.

ביי מענדלען אין שטוב האָט מען אויף דעם שניידעריל געקוקט ווי אויף אַ הייליגען, און אויף זיין אַרבייט ווי אויף היילינע אַרבייט. אַ שטילקייט האָט געהערשט ביים גרויסען פּיעקעליק, וואו דאָס שניידעריל איז געזעסען און גענעהט די מלבושים פאַר שלמה׳לען. מען איז זיכער געווען, אַז דעם שניידעריל׳ס מלבושים וועלען איהם אָפּהיטען פון אַלעם שלעכטס און באַשיצען איהם דורך די גאַנצע לאַנגע צייט, וואָס שלמה׳לע וועט זיין ווייט פון דער היים צווישען פרעמדע מענשען...

דעם שבת בעפאָר שלמה׳לע איז געפאָהרען אין ישיבה, איז ער געזעסען אין דער גרויסער שטוב, אויף דער האָלצערנער באַנק, און געלערענט זיין שיעור (קיינער איז ניט געווען. טאַטע־מאַמע זיינען געשלאָפען אונטער אַ דעק), האָט די אַלטע דיענסט מאַרושאַ גענומען דבורה׳לען, זיין ווייבעל, און איהר אויסגעפּוצט אין איהרע שעהנסטע קליידער. אַ ווייס געוואַשען, געגלאָדעלט פּריסקעלע, וואָס איז געווען אויפגעשטעלט און פאַרדעקט די אויערען, אין אַ ווייס געהאָפּטען שערצעל איבער דעם גרינעם זיידענעם קליידעל און באַלאָדען זי מיט אַ באַרנע און אַ עפּעל און האָט זי אַריינגעשיקט צו שלמה׳לען. אַליין האָט זי זיך, די אַלטע, אַוועקגעשטעלט הינטער דער טיר און האָט דורך אַ שפּאַרע אַריינגעקוקט. דבורה האָט דערזעהן איהר מאַן, איז זי ביי דער טיר געבליבען שטעהן; אַריינגעשטעקט דעם פינגער אין מויל אַריין און מיט דער צווייטער האַנד האָט זי געהאַלטען איהר ווייס שערצעל. שלמה׳לע האָט ווייטער געלערענט, געוואָרפען אויף איהר אַ בליק און ווייטער געלערענט. דאַן איז דאָס ווייבעל פּלוצים צוגעגאַנגען צו איהם, און האָט זיך אַוועקגעשטעלט נעבען איהם. שלמה׳לע האָט צוגעמאַכט די גרויסע גמרא און אָנגעקוקט זי.

אַ לאַנגע צייט האָבען זיך מאַן און ווייב אָנגעקוקט שווייגענדיג. דערנאָך האָט דאָס ווייבעל אָנגענומען אַ ציצה פון זיין לאַנגען אַרבע

כנפות, וואָס האָט צוגעדעקט איהם אין גאנצען:

— דו פאָהרסט אוועק?

— יאָ! — האָט שלמה׳לע געשאָקעלט מיט׳ן קאָפּ.

— איך וויל ניט, אַז דו זאָלסט אוועקפאָהרען.

— איך מוז פאָהרען אין דער ישיבה אריין תורה לערנען. דער רב האָט געהייסען.

— און ווען וועסטו טהאָן צוריקקומען?

— ווען איך וועל שוין זיין גרויס אויפגעוואקסען, און גאָר אין דער תורה הקדושה קענען גוט לערנען.

א ווײלע האָט ווידער דאָס קינד געשוויגען. דאָן האָט זי זיך פלוצים אָנגערופען:

— איך וויל אהיים געהן, צו דער מאמען אהיים.

— דו קענסט נישט אהיים געהן צו דיין מאמען אהיים. דו מוזט דאָ בלייבען, וויל דו ביזט צו מיר מקודש געוואָרען כדת משה וישראל.

— איך בין צו דיר נישט מקודש געוואָרען.

— געדענקסט דענסטמאָל, ווען מיר זיינען ביידע אונטער דער חופה געשטאנען, ווען מען האָט די שוהל מחנך געווען, און איך האָב דיר אַ רינגעלע אָנגעטהאָן.

דאָס מיידעל האָט אויף דעם גאָרנישט געקענט ענטפערען.

— און איך וויל יאָ אהיים געהן. איך וויל דאָ נישט זיין — האָט זיך דאָס מיידעל פלוצים אָנגערופען, צובויגענדיג איהר קעפּעל צו איהם.

— פארוואָס?

— פאַר אזוי.

— פארוואָס פאַר אזוי?

— דערפאר וואָס דו פאָהרסט אוועק.

— און אַז איך וועל דיר עפּעס מיטברענגען, וועסטו דאָ בלייבען?

— וואָס וועסטו מיר מיטברענגען?

— וואָס זאָל איך דיר מיטברענגען?

— א פאָר גאָלדענע שיכעלעך, ווי דיין מאַמע האָט, אויף הויכע אָפּצאַסען.

— יא, איך וועל דיר מיטברענגען.

— מיט גאָלדענע שנירען?

— יא, און וועסט נישט אהיים גען?

— ניין, איך וועל גאָרנישט וויינען.

— אזוי האָב איך דיך ליעב, — האָט זיך אָנגערופען שלמה׳לע און געגלעט זי איבער׳ן הייבעל.

— און איך דיך אויך, — האָט זיך אָנגערופען דבורה און געצויגען זיין ציצה פון ארבע כנפות.

— א ווײלע האָבען וויעדער דאָס פּאָר פאָלק געשוויגען.

פלוצים האָט זיך דבורה אָן עפּעס דערמאָנט.

— א עפּעל ווילסטו?

— יא, — שאָקעלט דאָס אינגעל מיט׳ן קאָפּ.

דבורה נעהמט ארויס פון דעם טעשעל פון שערצעל אַן עפּעל און גיט איהם.

— פון וואַנען האָסטו?

די מארושא האָט מיר געגעבען, פאר דיר אַן עפּעל, און פאר מיר א בארנע, — נעהמט דאָס מיידעל ארויס א בארנע פון צווייטען טאַש.

דאָס פּאָר פאָלק האָבען זיך אוועקגעזעצט אויף דער האָלצערנער באַנק עסען דאָס אויבסט.

— נא, פארזוך פון מיין בארנע, — זאָגט דאָס ווייבעל.

— נא, פארזוך פון מיין עפּעל, — זאָגט דער יונגערמאַנטשיק.

און צו מאָרגענס אין דער פריה, ווען די ערשטע בלאַסקען פון דעם רויטען מאָרגענשטערען, וואָס האָבען באַגאָסען א האַלבען הימעל, האָבען אַנטפּלעקט די וועלט פון דעם נאַכט־סוד, איז הלל, דער פערדס־יונג, פארפאָהרען מיט דער בויד פאר דער קרעטשמע. פון דער קרעטש־

מע האָט מען אָנגעהויבען ארויסצוטראָגען קישענס און דעקען און טיכער, און זעקלעך און טאָרבלעך עסען מיט באָטשקעס בראַנפען, וואָס מען האָט אָנגעגרייט פאַר דער גאַנצער נסיעה, וועלכע האָט געזאָלט פאַרנעהמען צוויי־דריי וואָכען פון זלאָטשאָוו קיין לובלין. אויף דער בויד האָט זיך אויך אויפגעזעצט חיים דער פאָטשטאַרזש, אָדער ווי מען האָט איהם גערופען: דער „שומר ישראל“, וועלכען מען האָט מיטגענומען צו היטען פאַר „גזלנים“. חיים איז געווען אַ הויכער,שטאַרקער איד, וואָס האָט געקענט רייטען אויף אַ פערד און האָט געוואוסט איינער אַליין פון אַלע אידען פון שטעדטעל ווי אומ־צוגעהן מיט אַ ביקס און פראַך. בעקליידעט איז געווען חיים אין זיינע אַמט־קליידער, ווי אַ אידישער סטראַזשניק, מיט אַ ביקס פון פאָרענט און אַ ביקס פון הינטען, און אַרום בויך אַ גרויסען גאַרטעל, אויף וועלכען עס האָט געהאַנגען אַ האָרן מיט פראַך.

געווען איז חיים אַ קהל׳ישער מענש. קהל פלעגט איהם באַנוצען פאַר אַ שליח בית־דין, ווען מען האָט באַדאַרפט שיקען אַ שליח פון איין ישוב צום אַנדערען מיט אַ שליחות, אָדער ווען קהל האָט באַדאַרפט אַרונטערפאָדערען צום בית־דין אַ „תקיף“, וועלכער האָט נישט געוואָלט קומען, האָט מען געשיקט חיים פאָטשטאַרזש ער זאָל איהם ברענגען בחזקה.

חיים פאָטשטאַרזש האָט געהאַט אויסצופיהרען אין שטעדטעל אַלע פונקציעס, ביי וועלכע מען האָט באַדאַרפט אַרויסווייזען גבורה. און אַזוי ווי זיין פערזאָן אַליין האָט נישט געקענט אַרויסברענגען פיעל גבורה — האָט ער זיך באַקליידעט מיט כלי־זין. מיט דער בויד איז אויך מיטגעפאָרען ר׳ יונה אייבשיטץ, דער מגיד פון שטעדטעל, וועלכער האָט יעדען שבת נאָכמיטאָג אַ מוסר־דרשה געזאָגט, וואו ער האָט געשילדערט מיט העלע פאַרבען דאָס גיהנום מיט אַלע זיינע קעסעל־גריבער און דאָס גן־עדן מיט אַלע זיינע מדרגות. ר׳ יונה איז געווען אַזוי אויסגעקאָכט אין גיהנום, אַז ער האָט געוואוסט פון אַלע קאַלך־אויווענס און פייערדיגע טעפ, ווי ער וואָלט געווען אַ תושב פון דאָרט. יעצט האָט ער זיינע דרשות צונויפגעזאַמעלט אין אַ ספר און פיהרט עס קיין לובלין פאָרצולעגען זיין ספר פאַר׳ן „ועד ארבע הארצות“, צו באַקומען דעם רשות דאָס ספר צו דרוקען. אויך צו קריגען אַ הסכמה פון אַ גדול־הדור פאַר׳ן ספר און אגב,

אין דער צייט פון יריד, ווען עס זיינען פארזאמעלט געווען אזוי פיעל עשירים סוחרים, זעהן ווענען א נגיד, וואָס וועט זיך וועלען פארדיענען חלק לעולם הבא און ארויסגעבען דאָס ספר אויפ׳ן חשבון הגביר...

ענדליך איז אויך ארויסגעקומען פון קרעטשמע מענדעל מיט זיין אינגעל שלמה׳לען. די אלטע מארושא, וועלכע האָט איהם נאָכגעטראָגען דאָס קעסטעל, האָט איהם צוגעוואונשען אויף אידיש, אז ער זאָל באגעהרען צו לערנען. די מאמע מיט׳ן ווייבעל זיינען געשטאנען פאר דער טיר פון קרעטשמע:

— פאר וואָס געזעגענסטו דיך ניט מיט דיין ווייבעל, שלמה׳לע? א מאן פאָהרט אוועק אויף אזא לאנגע צייט, באדארף זיך געזעגנען מיט׳ן ווייב, — האָט דער פאָטער געזאָגט.

שלמה׳לע אין דער לאנגער קאפאָטע, וועלכע האָט זיך איהם נאָכגעשלעפט נאָך די פיס, אין גרויסען געלען שטריימעל, איז צוגאנגען צו דבורה׳ן, וועלכע איז געשטאנען ביי דער שוויגער, און ניט קוקענדיג אויף איהר, נאָר ערגעץ אין א זייט, האָט ער געזאָגט:

— בלייב געזונד, דבורה!

דאָס מיידעל האָט געשוויגען.

— זאָג דיין מאן: „פאָהר געזונדערהייט און באגעהר צו לערנען“, האָט איהר די שוויגער געלערענט.

— פאָר געזונדערהייט און באגעהר צו לערנען — האָט דאָס מיידעל נאָכגעזאָגט דער שוויגער. ווי אויך צום ערשטען מאָל זייט די קינדער האָבען חתונה געהאט, האָבען זיי זיך געשעהמט צו קוקען איינער דעם אנדערען אין פנים אריין.

שוין האָט שלמה׳לע געוואָלט צוגעהן צו דער בויד, נאָר אין דער לעצטער מינוט האָט זיך די מאמע נישט געקענט איינהאלטען. זי איז אויפגעפאלען אויף איהר בן־יחיד און איהם באגאָסען מיט טרעהרען און מיט קושען. — גאָט זאָל זיין דיין שיצער, ווילאנג איך וועל דיך נישט זעהן — און נאָך איהר די קאָזאטשקע דיענסט, נאָר דאָס יונגע ווייבעל האָט געקוקט ערנסט צו דער ערד.

— יוכבד — האָט זי מענדעל דערמאָנט — גאָט האָט דיך מזכה געווען און דו שיקסט דיין זוהן אין ישיבה אריין, וואו עס

זיינען לומדים און גאונים, און דו וויינסט?

— פאַר גאָט'ס זכות — האָט זיך די מוטער די טרערען געווישט מיט'ן פאַרטוך.

שלמה'לע האָט זיך מיט'ן ארבעל אָפּגעריבען דער מוטער'ס קושען פון באַק און איז ארויפגעשפרונגען אויף דער בויד.

„מיט'ן רעכטען פוס, אין רעכטען וועג,
וואו קיין רוח־רעה רוהט,
נאָר אייטעל גוט'ס
און לויטער רוה! —

האָט די מוטער איהם צוגעוואונשען.

לאַנגזאַם איז די פוהר איבערגעפאָהרען דאָס שלאָפענדע שטעדטעל און איז ארויסגעקומען צווישען די פריץ'ישע פעלדער. די געשניטענע בינדלעך ברויט, וואָס זיינען געלעגען אין פעלד, האָבען זיך געגילדעט אין דער זון. די גרעזער זיינען פייכט געוועזן פון דער פריהמאָרגען־ראָסע, און אין דעם ריינעם פרישען חלל האָבען זיך געקייקעלט קליינע וואָלקענדלעך רויך פון די פויערישע שטרויענע דעכלעך, וועלכע האָבען היימיש געמאַכט דאָס לאַנד אַרום און אַרום. אָבער וואָס ווייטער מען איז געפאָהרען און וואָס מעהר די זון האָט צו־וואָרימט דעם אויפקומענדיגען טאָג, אַלץ ווינציגער זיינען געוואָרען די באַארבייטע פעלדער און די וועלט האָט זיך פונאַנדערגעגאָסען אין אַ לאַנגער ווייטער אונענדליכקייט... און מענדעל'ס בויד איז פאַרבלאָנדזשעט געוואָרען אין אַ ים מיט הויכען שמעקעדיגען גראָז, מיט פאַרשיעדענפאַרביגע בלומען — אָהן אַ שטעג און אָהן אַ וועג. ווי ווייט דאָס אויג האָט נאָר געקענט דערגרייכען האָט זיך געזעהן גאָט'ס באַפלאַנצטע וועלט. טיילמאָל נאָר האָט זיך אויף אַ בערגעל פאַרקליבען אַ וועלדעל פון יונגע ווייסע ווערבען, בוימעלעך, וועלכע האָבען מיט זייערע דינע אײדעלע צווייגען־ריטלעך געפלאָכטען אַ דעליקאַטען געוועב, און הינטער דעם געוועב האָבען ארויסגעקוקט ווייסע אָפּגעריסענע וואָלקענדלעך, וואָס האָבען זיך געטראָגען, ווי סמאַרעס שאָף, איבער דעם אונענדליכען הימעל...

דא און דארט האבען די בוימעלעך באשאטענט א שטיק פעלד און דאס גרינס אונטער דער טונקעלקייט פון שאטען האט פארגעשפיעלט פון ליכטיגען פעלד. און דארט האבען א קופקע רויטע ווילדע מאן־קעפלעך אויפגעפלאמט אין די הערליכקייט פון דער זון — אזוי האט די סטעפ געשפיעלט מיט איהר ליכט און פארב פון איהרע פארשיעדענ־פארביגע בלומען און גרעזער — פאר קיינעם נישט, נאר פאר זיך און פאר גאט, איהר באשעפער...

דער שמאלער שטעג, וואס האט געפיהרט פון שטעדטעל בארג ארויף אין טהאל אראפ, איז פארטרונקען געווארען אין דעם ים גראז און מען האט נישט געוואוסט, וואו עס פיהרט דער וועג. דענסמאל האט הלל, דער פערד'ס־יונג, פריי געלאזט די פערד, אז זיי זאלען מיט זייערע נאז־לעכער דערשמעקען דאס וואסער פון אומאן. די פערד פלעגען פון צייט צו צייט אויפהויבען זייערע קעפ, אויסשטעקען זייערע פייכטע נאזדרעס און הויך שנארכען אין דער לופטען און באלד האבען זיך זייערע רוקענס טיעפער געשטעקט אין די באמונטס און מיט מעהר איפעט געלאזט זיך לויפען אין הארץ פון סטעפ.

זיבעטער קאפיטעל

אין הארץ פון סטעפ

אז די בויד איז אריינגעקומען אין די טיעפעניש פון סטעפ, האט א געהיימער שרעק געאנגסט די הערצער פון אונזערע רייזענדע. מיט אונרוהיגע אויגען האבען זיי זיך אנגעהויבען איבערצוקוקען, אויב עס ווייזט זיך נישט פון צווישען די גרעזער ארויס א גרין טאטעריש קאפעל, אויב עס קוקט נישט פון צווישען די בושעס ארויס א ווייסע שעפסען־היטעל פון א קאזאק. די סטעפ ביז אומאן איז געוועזן אין סכנה. עס פלעגען אריבערקומען צו שווימען פון יענער זייט דניעפער די זאפאראזשצעס און לויערען אויף די אידישע

סוחרים. אפילו די טאָטערס זיינען אויף לייכטע שיפלעך פון זייער לאנד מיט'ן דניעסטער אראָפּגעקומען און באהאלטען זיך צווישען די גרעזער אין דער סטעפּ, אָפּווארטענדיג אידישע בוידען מיט רייזענדע, וועלכע זיי האָבען גענומען געפאנגען און אוועקגעפיהרט אויף די שקלאַפּען־מערק קיין קאָנסטאנטינאָפּאָל אָדער קיין סמירנע, וואו זיי האָבען געוואוסט, אז די טערקישע אידען וועלען פאר זיי געבען פיעל אויסלייז־געלד. שווער איז דורך דעם געוואָרען דאָס הארץ פון מענדלען און ער האָט געקוקט מיט האָפנונג און טרייסט אויף דעם רעטער חיים פּאָטשטארוש, וואָס איז געזעסען אויפ'ן קארשעל פון בויד. אָבער דער „שומר ישראל“ איז געווען איינגעקוועטשט אין דרייען אויפ'ן קארשעל, זיין נאָז באגראָבען אין וואלד האָר פון זיינע וואָנסעס און זיינע אויגען צוגעדעקט אונטער די שווארצע געדיכטע ברעמען און האָט געשלאָפען דעם שלאָף פון די גערעכטע...

נאָר בחנם האָט זיך מענדל און די זייניגע געשראָקען פאר דער סטעפּ. גאָר נישט איז געווען אזוי רוהיג ווי די סטעפּ. רוהיג מיט איהר שפּיעל און געזאנג, וואָס זי האָט געזונגען אין דעם הערליכען טאָג מיט איהרע מיליאָנען טענער און קאָלירען פון איהרע גרעזער און בלומען. עס האָבען געזשומעט און גערויעט זיך צווישען די גרעזער די פארשיעדענארטיגע ביהנען און פליעגען, און האָבען אויסגעזעהן, ווי א לייכטענדער, פארשיעדענפארביגער וואָלקען פון שטויב וואָלט זיך אויפגעהויבען פון די בלומען. פליהענדעס, לעבעדיגעס בליהעכטס באהעפט זיך אין דער לופטען, אזוי ווי די פארבען־רייכע געפליעגעל־ווערים וואָלטען ארויסגעקומען פון די בלומען און געלויכטען מיט דער זעלבער ליכט און פארב. דער טאָג האָט זיך פונאנדערגעבליהט אין דער סטעפּ און די זון האָט צוגליהט יעדעס גרעזעל. די סטעפּ האָט פארשמעקט מיט איהרע ריחות. זיסער האָניג־געשמאַק האָט זיך געגאָסען פון די ווייסע האָניג־בלומען און אָנגעפילט די ביינער פון יעדער באשעפעניש מיט א זיסער שלאָפענדיגער לוסט און בענקשאפט.

אָפטמאָל האָט דאָס טאָפּען פון די פערדישע פיס אויפגעוועקט א שלאָפענדיגע מחנה פויגעל. פון צווישען די הויכע גרעזער ארויס האָט זיך אָנגעהויבען צו טראָגען אין דער לופטען שארען שווארצע פויגעל, געקרייזעלט זיך איבער דער בויד, אויפוועקענדיג יעדעס

שלאָפענדיגע באשעפעניש פון די גרעזער ארוים מיט זייערע געשרייען און געפליעגעל־רוישען. דאמאָלסט איז די גאנצע סטעפ וואך געוואָרען. די סטעפ האָט גערעדט מיט לשונות פון געפליעגעל און קריכענדעס, פון בליהענדעס און שפראָצענדעס. פון אלע בושען און בלומען קשאקעס האָבען זיך אָנגעהויבען צו טראָגען פארשיעדענפארביגע וואָלקענדלעך געפליעגעל ווערים, וואָס זיינען אויפגעוואכט געוואָרען פון דעם געשריי פון די פויגעל, און מען האָט שוין מעהר נישט געקענט זאָגען, וועלכעס עס זיינען בלומען און וועלכעס געפליעגעל...

טיילמאָל האָט די בויד אָנגעטראָפען אויף א פארהוילען סטאוועל. א קוועלכעל האָט זיי פלוצים איבערראשט פון צווישען די גרעזער ארוים, אן איינזאמער רויב־פויגעל, וואָס האָט געלויערט אויף א פיש אָדער אויף א וואָרעם, וואָס האָט זיך געקרייזעלט איבער דעם גערונצעלטען וואסערעל. דערשראָקען איז געוואָרען דער איינזאמער רויב־פויגעל פון די פערדישע טריט און האָט זיך אָנגעהויבען צו טראָגען צו די וואָלקען צו, אויפוועקענדיג די גאנצע סטעפ מיט זיין ליארם־געשריי. עס האָבען איהם אָפגעענטפערט אונזעהבארע ברואים, וואָס זיינען ערגעץ־וואו פארבאָרגען געווען אין דער טיעפעניש פון די גרעזער, אזוי ווי זיי וואָלטען איינער צו דעם אנדערען געטראָגען די שלעכטע בשורה: אנטלויפט, אנטלויפט, דער מענש קומט די סטעפ צו באזיעגען!...

אָבער אונזערע פאסאזשירען האָבען דאָס אלץ ניט געזעהען. פארטהאָן זיינען זיי געווען מיט זיך. הלל, דער פערדס־יונג, וועלכער האָט זיך גוט אָנגעגעסען מיט דער איבערגעבליבענער געפילטער קישקע פון די שבת מלוה מלכה׳סדיגע סעודה, וואָס יוכבד האָט איהם מיטגעגעבען אויפ׳ן וועג, איז א ביסעל שווערליך געוואָרען. דער האָניג־געשמאק האָט אין די ביינער געגאָסען, אין מויל איז טרוקען געווען און עס האָט זיך געוואָלט שלאָפען פון די ריחות פון סטעפ וואָס האָבען אין קאָפ געשלאָגען. איז נאָכדעם ווי די פערד אין סטעפ האָבען מעהר ניט געדארפט זייער וועג־ווייזער, איז ער איינגעשלאָפען. אָבער דאָך די פערד האָבען געפיהלט אויף זיך די וואכעדיגע נאָז פון זייער שומר אָנשטאָט זיין שלאָפענדיגעם אויג...

זיין שנאָרכען האָט אָנגעשטעקט דעם „שומר ישראל" חיים

פּאַטשטאַרש, וואָרים אַזוי ווי הלל איז געווען אַ גרויסער עסער, אַזוי איז חיים געווען אַ גרויסער טרינקער. „ער האָט אַנדערש ניט געקענט ארויסווייזען זיין גבורה, און וועלכער קהל האָט זיך אַזוי שטאַרק גענויטיגט נייערט ער האָט געמוזט צוערשט אָנצינדען זיין כעס מיט אָקעוויט" (אַזוי ווערט אָפּיציעל דערצעהלט פון איהם אין פנקס פון זלאָטשאָוו). אַ איד אַ מיושב'דיגער מיט אַ ווייב און אַ פּאָר קינדערלאך האָט אַנדערש ניט געקענט „איינשטעלען זיין לעבען" צו נעהמען דעם „משחית" די ביקס אין האַנד אריין סיידען ער האָט זיך פריהער אָנגעטרונקען. ניכטערערהייט האָט ער מורא געהאַט פאַר אַ ביקס, פאַר אַ פערד און פאַר אַ הונד, ווי יעדער איד. און אַז מען האָט געדאַרפט איהם שיקען מיט אַ שליחות איבער'ן סטעפּ אין צווייטען שטעדטעל, אָדער שיקען איהם אַרונטערברענגען דעם תקיף צום בית־דין, אָדער אימיצען מלקות שלאָגען, אָדער אין פּאָליש פאַרשפּאַרען אויף די קייט, האָט ער אַנדערש ניט געקענט אויספיהרען זיין שליחות סיידען ער האָט זיך פריהער אָנגעטרונקען. אויך יעצט בעפאָר ער איז געגאַנגען זיך אונטערנעהמען די נסיעה קיין לובלין איבער דער סטעפּ האָט איהם מענדעל פריהער גוט אָנגעטרונקען און איבער דעם גאַנצען וועג אויפגעהאַלטען זיין קריעגערישען גייסט און העלדישען מוטה מיט'ן ביטערען טראָפּען, וואָס מענדעל האָט מיטגענומען אין זיין בויד. קוים האָט דער אידישער סטראַזשניק געטרונקען פון דעם אויפמינטערענדען טראָפּען, אַזוי האָט ער זיך אָנגעקליידעט מיט גבורה ווי אַ פּוילישער חראַנזע. און אויך איצט, ווען ער האָט זיך ארויפגעזעצט אויף דער בויד, האָט ער מאַניפעסטירט זיין גבורה דערמיט, וואָס ער האָט גלאַט אַזוי נישט מיר, נישט דיר, געהאַלטען די ביקס אויפ'ן פּלייצע, צוליעב וואָס מענדעל האָט זיך זעהר געשראָקען, אַז דער „משחית" זאָל ניט פון דער העלער הויט אויסשיסען... נור אַזוי ווי חיים האָט געזעהען, אַז זיין גבורה בעדאַרף מען נאָך ניט, קיין גזלנים בעווייזען זיך ניט, און דער קריעגערישער מוטה, וועלכען דער אָקעוויט האָט אַזוי געוועקט, געהט פערלאָרען אין ניוועץ — האָט ער איהם אָנגעווענדעט אויף זיין שנאָרכען. זיין שנאָרכען, וואָס האָט זיך געהערט פון זיינע ברייטע נאָז־לעכער, וואָס האָבען ארויסגעשטאַרט פון זיין בעהאָרט פנים ווי צוויי קוימענס פון אַ שטרויענעם דאַך, איז געווען ווי דאָס כאָרכלען פון אַ הייזעריג־געוואָרענעם יעגער־

האָרן.

דער אַנטרייבער און דער שומר האָבען זיך אַזוי לאַנג געשאָקעלט אויפ'ן קאַרשעל פון בויד ביז זיי זיינען איינס דאָס אַנדערע געפאַלען אין די אַרעמס און אַרומגעהמענדיג זיך ווי אַ געטרייע פּאָר, האָבען זיך זייערע נעז־טענער פעראייניגט אין האַרמאָניע, און זיי האָבען מיט זייערע נעזער אויפגעשראָקען די האָזען פון זייערע פאַרבאָרגענישען אַרוים.

דערפאַר אָבער האָט מענדעל מיט ר' יונה'ן גערעדט פאַר די שלאָפענדע. נאָך דעם ווי מענדעל האָט זיך אַביסעל בערוהיגט איבער דעם פּחד פון די יונים האָט ער זיך אָנגעהויבען אַרומצוקוקען איבער גאָט'ס וועלט, און געזעהן ווי גרויס זי איז און ווי לעער פון מענשען זי איז, האָט זיך איהם פאַרגלוסט די גאַנצע סטעפּ צו בעזייען מיט אידישע ישובים. וויפיעל אידישע שטעדט און שטעדטלאַך וואָלט מען געקענט אויסזעצען איבער דער סטעפּ, שוהלען בויען, בתי מדרשים, מקוות, און ישיבות. און טאָקע האַנדעל אויך. יעדען חודש אין אַנאַנדער שטאָדט אַנאַנדער יאָהר־מאַרק. די פעלדער זיינען פול מיט תבואות און אויסגעפאָהרענע וועגען פיהרען פון איין שטאָדט אין דער אַנדערער אריין און אידען פאָהרען איבער די וועגען מיט בוידען סחורה און האַנדלען. און די תורה איז פאַרשפּרייט איבער גאַנץ אוקראַינע. וואָרים וואו ברויט דאָרט איז תורה. און טאָקע מענדעל איז אַ גרויסער סוחר, און אַ פּרנס פון אַ גאַנצען ישוב... ער האָט זיינע געדאַנקען מיטגעטהיילט ר' יונה'ן.

— גרויס איז גאָט'ס וועלט, ר' יונה — האָט מענדעל געזאָגט מיט אַ קרעכץ — און די ערד וואו מיר פאָהרען דאָ איז גוט, ר' יונה, שוואַרצע ערד, מען דערקענט זי לויט די גרעזער. וואו מיר פאָהרען דאָ, ר' יונה, וועלען אַמאָל אידישע ישובים זיין. אידישע שטעדטלאַך וועלען זיין אויסגעשפּרייט איבערן גאַנצען לאַנד. אידען וועלען האַנדלען, פיהרען סחורות פון איין שטאָדט אין די אַנדערע, און ישיבות מאַכען, און די תורה וועט זיין פערשפּרייט.

אַ מינוט האָט ר' יונה שטיל געשוויגען, אויסגעהערט וואָס מענדעל זאָגט, דערנאָך האָט ער זיך אָבגערופען:

— די ערד איז דאָ גוט, דאָס לאַנד גרויס, נור קיינער איז נישטאָ ווער עס זאָל גאָט'ס נאָמען דערמאָהנען, אַ ברכה מאַכען, דאַווענען אויף

איהר. דורך דעם איז זי פול מיט שדים און רוחות רעות. און דו מיינסט, פּרנס, אַז דאָס זיינען פּראָסטע פויגעל וואָס לויפען אונז נאָך דער בויד, פּראָסטע גרעזער, אָדער ביהנען, אָדער ווערים? דאָס זיינען אַלץ נשמות, פאַרפאַלענע, פאַרבלאָנדזשעטע אין די וועלדער, אין די מדבריות, וואַרטען אויף אַ תיקון, געזעהן אַ בויד מיט אידען לויפען זיי נאָך, ווילען כאַפּען אַ וואָרט תורה, אַ ברכה, כדי זיי זאָלען קריגען דורך אונז אַ תיקון און צוקומען צו זייער רוה... אם ירצה השם, ווען אידען וועלען דאָ קומען און זיך בעזעצען, שוהלען און בתי מדרשים בויען, דאַוונען און לויבען גאָט, וועלען זיי די רוחות רעות פאַרטרייבען. עס וועט ווערען אַ ריין מקום און אַ ישוב.

— מיינט איהר, ר׳ יונה, אַז דאָ וועט אַמאָל אַ ישוב זיין, אידישע שטעדטלאַך און בתי מדרשים?

— אודאי אַזוי! — ווי אַנדערש? דאָס מקום איז דאָך אָנגעגרייט פאַר אידען. ווען די גויים האָבען די אידען זעהר שטאַרק געפּלאָגט אין גלות, און די שכינה כביכול האָט געזעהן, אַז עס נעהמט גאָר נישט קיין קץ און קיין ענד, דאָס ביסעלע אידעלאַך קען, חלילה, אונטערגעהן, אַזוי איז זי געקומען, די שכינה, פאַר׳ן רבונו של עולם זיך אויס׳טענה׳ען מיט איהם, און האָט צו איהם אַזוי געזאָגט: ווי לאַנג איז דער שיעור? די טויב אַז דו האָסט אַרויסגעשיקט פון די תיבה, ווען דער מבול איז געווען, האָסטו געגעבען אַ אוילבערט צווייגעל, אַז זי זאָל האָבען וואו איהרע פיס אָפּצורוהען אויפ׳ן וואַסער, און דאָך האָט זי ניט געקענט אויסהאַלטען דאָס וואַסער פון מבול און איז צוריקגעקומען אין דער תיבה אַריין, און מיינע קינדער האָסטו אַרויסגעשיקט פון דער תיבה אין אַ מבול אַריין און גאָרניט האָסטו בעשאַפען אויף וואָס זייערע פיס זאָלען זיך האָבען אָבצורוהען אין גלות? אַזוי האָט גאָט גענומען אַ שטיק ארץ־ישראל, וואָס ער האָט געהאַט ביי זיך באַהאַלטען אין די הימלען ווען דאָס בית המקדש איז חרוב געוואָרען און עס אַראָבגעשיקט אויף דער ערד אַראָב און געזאָגט: זיי אַן אָברוה פאַר מיינע קינדער אין גלות. דורך דעם הייסט עס פּוילין. פּה—לין, דאָס מיינט מען, אַז דאָ זאָלסטו נעכטיגען אין גלות. דורך דעם האָט דאָ דער שטן איבער אונז קיין שליטה ניט, און די תורה איז פאַרשפּרייט איבער דער גאַנצער מדינה: שוהלען, בתי מדרשים און ישיבות, גאָט צו דאַנקען.

— און וואָס וועט זיין לעתיד לבוא, אז משיח וועט קומען? וואָס וועלען מיר טהאָן מיט די שוהלען און די ישובים וואָס מיר האָבען געבויט אין פוילען? — האָט זיך מענדעל פלוצים דערמאָנט אין זלאָטשאָוו.

— ווי הייסט? לעתיד לבוא, אז משיח וועט קומען וועט אודאי גאָט איבערפיהרען פוילען מיט אלע איהרע ישובים, בתי מדרשים און ישיבות קיין ארץ־ישראל. ווי דען אנדערש?

מענדעל האָט זיך אין גאנצען בארוהיגט. נישט נור בלויז פאר זיין זלאָטשאָוו נור פאר גאנץ פוילען וואָס ער האָט קיינמאָל ניט געקענט צורעכט מאכען אין זיין מוח וואָס וועט ווערען דערמיט ווען משיח וועט קומען.

און נאָך דעם ווי מענדעל האָט בארוהיגט זיין גייסטיגען הונגער, האָט זיך אָנגעהויבען צו וועקען זיין קערפערליכער הונגער. דער יונג הלל האָט איהם געהאָלפען דערמאָנען מיט בעטלענדיגע בליקען, און דער שומר ישראל האָט זיך געקראצט אין קאָפ, אין באָרד און די פאות דורך דער גאנצער צייט וואָס דער מגיד האָט גערעדט און די לופט פון סטעפּע האָט גערייצט. און באלד האָבען זיי געפונען א קוואלכעל, האָבען זיי זיך אָבגעשטעלט די הענד וואשען.

יוכבד׳ס פעטע געטריקענטע קעזלאך, שווארצע רעטאך און שטארקע אָקעוויט האָט געקוויקט דעם קערפער, ווי ר׳ יונה׳ס ווערטער — דעם גייסט. און ווען קערפער און גייסט האָבען זיך געזעטיגט האָבען זיך אלע איבערגעגעבען אין די אָרעמס פון שלאָף, און איבערגעלאָזט די פערד אליין זיך צו געפינען דעם וועג נאָך אומאן. און די פערד האָבען אויסגעשמעקט דעם אומאנער וואלד פון סטעפּ ארוים און ווען די זונן האָט זיך אָנגעהויבען צו זעצען און פעראייניגט דעם הימעל מיט׳ן סטעפּ אין איין רויטען פייערדיגען פלאם, האָט זיך אָנגעהויבען אויפ׳ן עק־האָריזאָנט צו שווארצען דער אומאנער וואלד און אינאיינעם מיט׳ן שטילען אבענד זיינען זיי אריינגעפאָהרען אין די בראהמע פון אומאן.

אַכטער קאַפּיטעל

די אסיפה פון די פרנסים.

אין אַ פּאָר טעג אַרום איז מענדעל׳ס בויד פאַרפאָהרען פאַר ר׳ ברוך שענקער׳ס אכסניא אין דער אידישער גאַס אין נעמיראָוו. הלל האָט אָנגעטראָפען דעם אַריינפאָהר פון דער אכסניא באַלעגט מיט בוידען און פוהרען.

— העי, מאַכט פּלאַץ פאַר דעם פרנס פון זלאַטשאָוו; רוק זיך דו פאַרד־יונג, מצרים׳ס מכות אויף דיין קאָפּ. מאַכט פּלאַץ, דער פרנס פון זלאַטשאָוו פאָהרט, געהערט? — האָט דער פערדס־יונג געשריען.

— שריי ניט אַזוי, „מלך אביונ׳ס" משרת; מצרים׳ס מכות מיט די קללות פון דער תוכחה צולעגט אויף דיין קאָפּ. ר׳ זכריה סאַבילענקי, דער פרנס פון טשיהרין, זיין בויד שטעהט, דרך ארץ! — האָט מען געשריען פון דער צווייטער בויד.

געהערט וועמעס בויד די צווייטע איז, האָט מענדעל בעפוילען דעם פערדס־יונג אָבשטעלען זיך, איז אַליין אַראָב פון דער בויד, צוגעגאַנגען צו דער אַנדערער:

— איז ר׳ זכריה דאָ?

— יאָ, געקומען מיט זיין ברודער ר׳ יעקב, פאָהרען נאָך לובלין צום יריד, זיינען פאַרפאָהרען צום ראש הישיבה ר׳ יחיאל מיכל, אַליין געהייסען דאָ שטעהן מיט דער בויד איבער נאַכט.

ר׳ זכריה, דער פרנס פון טשיהרין, איז געפאָהרען מיט פיער פערד נאַ־שפּיץ, ווי די גרויסע שררים, און זיין בויד איז געווען אַ גרויסע, פול אָנגעלעגט מיט קישענס און מיט דעקען און זי האָט פאַרנומען דעם גאַנצען אַריינפאָהר. מענדעל האָט געהייסען זיין יונג זיך אָבשטעלען אין אַ זייט. די פערד אַריינפיהרען אין שטאַל אַריין און זיי געבען גוט אָפּצועסען. אַליין איז ער אַריין אין דער אכסניא, וואוהין דער יונג און דער שומר האָבען איהם אַריינגעטראָגען די פעקלאַך און די קישענס. מענדעל האָט אָנגעטהאָן די נייע קאַפּאָטע, אויסגעפּוצט זיין אינגעל, שלמה׳ן, און איז אַרונטער זיך מעלדען צום ראש הישיבה, ר׳ יחיאל מיכל, דעם רב פון נעמיראָוו.

אין בית־דין שטוב ביי ר׳ יחיאל מיכל האָט ער שוין געטראָפען די פרנסים פון אומאַן און קאַרסון, די צוויי ברידער ר׳ זכריה און ר׳ יעקב סאַבילענקי פון טשיהרין און די פרנסים און די שעהנע בעלי־בתים פון דער שטאָדט נעמיראָוו, וועלכע זיינען געקומען מקבל פנים זיין די פרנסים פון דער פרעמד. ר׳ יחיאל מיכל איז ניט געווען. ער איז נאָך געווען אין דער ישיבה, וואו ער האָט געזאָגט זיין שעור פאַר די תלמידים. און די שמשים האָבען דערווייל מכבד געווען די פרנסים מיט האָניג־קיכלאַך און רויטען בראַנפען פון דער רבי׳צין.

ר׳ זכריה סאַבילענקי, דער פרנס פון טשיהרין איז געזעסען ברייט אויף דער הילצערנער באַנק. די סאַבילענקים האָבען זיך געהאַלטען פאַר גרויסע תקיפים און איבערהויפט איז עפּעס געווען דער מעהר מיט ר׳ זכריה׳ן, וועלכער איז געווען אַ גרויסער חשוב ביים חראַנזע קאַניץ־פּאָלסקי, דעם שר פון טשיהרין, וועלכער איז אויך געווען דער שר פון זלאַטשאָוו, און מענדעל איז געווען אונטער זיין ממשלה. מענדעל האָט דרך־ארץ געהאַט פאַר זכהיה׳ן, אַלס אַן עלטערען פרנס. מענדעל האָט געוואוסט, אַז ער וועט ניט אַזוי לייכט צוגעלאָזען ווערען צו די פרנסים, און ער האָט זיך געשראָקען אַ ביסעל. ער האָט געקוקט מיט דרך־ארץ אויף ר׳ זכריה׳ן, וועלכער איז געזעסען מיט דער גרויסער, לאַנגער געלער באָרד פערשפּרייט אויף דער ברוסט, און זיינע אויגען זיינען געווען באַהאַלטען אונטער די הויך־פאַנאַנדערגעוואַקסענע געלע ברעמען. און דאָס פנים, כאָטש אָבגעברענט פון דער זון, איז געווען פול מיט געלע זומער־שפּרינקלאַך, וואָס האָבען אַרויסגעקוקט ווי אינזלען אין אַ גרויסען געלען ים. ר׳ זכריה האָט זיך גאָר ניט אומגעקוקט אויף איהם. ער האָט גאָר ניט באַמערקט דעם נייעם פרנס פון זלאַטשאָוו.

— שלום עליכם, דעם פרנס פון זלאַטשאָוו, — האָט ר׳ שלום יעקב, דער פרנס הגליל פון נעמיראָוו, אָבגעגעבען שלום עליכם מענדלען.

— עליכם שלום.

— וואָס הערט זיך אין זלאַטשאָוו ? מען זאָגט, אַז זלאַטשאָוו וואַקסט אַן עיר ועם בישראל. וועט באַלד שוין זיין אַזוי גרויס ווי טשיהרין, — האָט דער נעמיראָווער פרנס געזאָגט, וועלענדיג אַ שטאָך טהאָן דעם גרויסען זכריה.

— מיט׳ן רבונו של עולם׳ס הילף. אונזער ישוב האַלט אין וואַקסען.

זכריה האָט אויפגעהויבען זיינע הויכע געלע ברעמען און אַרומגעקוקט זיך. ער האָט פאַרשטאַנען דעם שטאָך, וואָס שלום יעקב, דער נעמיראָווער פּרנס, האָט איהם געוואָלט געבען, פאַרגלייכענדיג דעם דאָרף זלאָטשאָוו צו דער קהלה טשיהרין, וועלכע איז געווען אַ גרויסער באַזעסענער ישוב. אָבער ניט אַזוי לייכט נעהמט מען זכריה׳ן אַרויס פון זיין רוהיגקייט. ער האָט נור איין מאָל אויפגעהויבען זיינע ברעמען, באַלד זיי צוריק אַראָבגעלאָזט.

צווישען דעם פּריץ פון טשיהרין, חראַנזשע קאַניץ־פּאָלסקי און דעם פּריץ פון נעמיראָוו, דעם פירשט ווישניוויטצקי, איז אָנגעגאַנגען אַ בעשטענדיגע מחלוקה איבער דער הערשאַפט פון אוקראַינע. צום חראַנזשע האָט באַלאַנגט דער גאַנצער סטעפּ וואָס איז געלעגען ביים „געלען וואַסער" ביז אַרויס צום סעטש צו. ווישניוויטצקי אָבער האָט געהאַט דעם טיטעל דער פירסט פון „רוס". די מחלוקה איז ניט דורכגעגאַנגען אָהן ווירקונג אויך אויף די אידען פון די צוויי פּריצים. אָבער אַם מערהסטען האָט זיך די מחלוקה אָבגעשפּיגעלט אויף די פּרנסים פון די צוויי שטעדט, וועלכע זיינען די שתדלנים פאַר די אידען ביי זייערע פּריצים. די פּרנסים זיינען געווען אַזוי פאַרקאָכט אין זייערע פּריצים׳ס מחלוקה, אַז זיי האָבען עס געמאַכט פאַר זייערע אייגענע. זיי האָבען זיך געגרויסט מיט׳ן פּריץ׳ס רייכטהום און גיטער, און יעדעס מאָל, ווען די צוויי פּרנסים פון די צוויי פּריצים האָבען זיך צונויפגעטראָפען, האָט די מחלוקה פון זייערע פּריצים אויפגעפלאַמט.

— וואָרים וואָס איז אייגענטליך טשיהרין, אַ גרויסע קהלה פון כלאַפּעס. זלאָטשאָוו וועט עס איבערוואַקסען, מיט גאָט׳ס הילף — האָט ר׳ שלום יעקב געגעבען אַ שטאָך זכריה׳ן.

דאָס האָט זכריה שוין ניט געקענט איבערטראָגען. ער, וואָס איז דער גרויסער חשוב ביים חראַנזשע, און דער חראַנזשע איז זיך מיט איהם מיעץ וועגען אַלע זיינע עסקים — און וואָס איז זלאָטשאָוו, און ווער איז דער גאַנצער מענדעל? ער האָט ווידער אויפגעהויבען זיינע ברעמען און געווענדעט זיך צו מענדלען:

— דאָס זייט איהר, דער מענדעל פון זלאָטשאָוו, וואָס האָט געקראָגען רשות אויף דער שוהל? דער חראַנזשע האָט מיר פערצעהלט

דערפון. שלום עליכם — האָט זכריה אויסגעשטרעקט צו איהם זיין האַנד פון דערווייטענס, בלייבענדיג זיצען אויף זיין אָרט, אויבענאַן, אויף דער האָלצערנער באַנק.

— און ווער איז דער בחור? — פרעגט זכריה אויף שלמה׳ן.

— דאָס איז מיין זוהן. אַ בעל־הבית׳ל, מיט גאָט׳ס הילף. פאָהרט נאָך לובלין אין דער ישיבה.

— נאָך לובלין? וועניג ישיבות פאַראַן דאָ אין פּאָדאָליען, אין קרעמענעץ, אין לבוב און טאַקע דאָ ביי ר׳ יחיאל מיכלען, אין אייגענעם גליל. וואָס אַזאַ גרויסער למדן איז ער אויסגעוואַקסען, דער בעל־הבית׳ל אייערער אין זלאָטשאָוו, אַז איהר האָט שוין פאַר איהם ניט קיין ישיבה אין גאַנץ פּאָדאָליען, נור איהר מוזט איהם פיהרען אַזש קיין לובלין.

— דער רב, זיין שווער, האָט איהם מיטגעגעבען כתבים צו מורנו ר׳ נפתלי כ״ץ, דעם רב פון לובלין. דאָס אינגעל האָט אַ גוטען קאָפּ,— האָט זיך מענדעל פאַרענטפערט — און אגב אורחא וויל איך, אַז דאָס בעל הבית׳ל זאָל לערנען דברי חול אויך, חשבונ׳ען און מיט שררים קענען רעדען, ווייל זלאָטשאָוו וואַקסט, בעזרת השם, און מיר וועלען דאַרפען האָבען אַ שתדלן, וואָס זאָל קאָנען פּויליש רעדען.

די לעצטע ווערטער האָבען נאָך מעהר געערגערט זכריה׳ן. ער האָט זיך שוין אָנגערופען מיט כעס:

— מיט די כלאָפּעס אין זלאָטשאָוו וועט ער זיך קענען אויך פּויליש אויסלערנען.

מענדעל האָט שטיל געשוויגען און דרך־ארץ געהאַט פאַר אַן אַלטען פּרנס. אָבער דאָס איז שוין געווען צופיעל פאַר ר׳ שלום יעקב׳ן:

— וואָס מיינט דער פּרנס פון טשיהרין, אַז ער נור אַליין האָט געקראָגען רשות פון ועד צו זיין אַ שתדלן? איהר טהוט זעהר גוט, ר׳ מענדעל, וואָס איהר שיקט אייער בעל־הבית׳ל נאָך לובלין — האָט ר׳ שלום יעקב באַרוהיגט מענדלען — מיר דאַרפען האָבען אין אונזערע מקומות כשר׳ע פּרנסים, עוסקי בצרכי צבור באמונה, ניט ווי מאַנכע, וואָס נעהמען אַראָב פון די פּרוכת׳ען די פּעריל און לעגען עס אויף האָניג־לעקאַך און מאַכען פון זיי די פּריצים מתנות, כדי נושא חן צו זיין אין פּריץ׳ס אויגען.

— מיין ברודער האָט חלילה ניט צוגענומען די פּעריל פאַר זיך—

האָט ר׳ יעקב סאַבילענקי פאַרענטפערט זיין ברודער — דער פרנס פון טשיהרין האָט אַראָבגענומען די פעריל פון אידישע ווייבער פון טשיהרין און געמאַכט דערפון אַ טייערע מתנה פאַר׳ן פריץ חראַנזשע קאָניץ־פּאָלסקי, ירום הודו, אונטער וועמעס חסד מיר אַלע לעבען בשלום ושלוה, צו זיין חתונה מיט די רייכע חראַבינע זאמויסקי.

— אודאי, אַז אַן אביון האָט חתונה מיט די זאמויסקים, מוז ער אַראָפּקומען צו די אידעלאַך אין די שטעדטלאַך נאָך „שלובנע“ געלד. וואָס איז ער, אַ ווישניוויטצקי? די ווישניוויטצקים באַדאַרפען ניט אָנקומען צו אידישע פעריל, אַז זיי האָבען חתונה.

זיין חרפה האָט ר׳ זכריה געקענט פאַרשווייגען. נור זיין פריץ׳ס בעליידיגונגען האָט ער ניט געקענט אויסשטעהן.

— נעמיראָווער פרנס, איהר שפּיעלט זיך מיט פייער, איהר באַליידיגט דעם חראַנזשע.

— און אַז יאָ, וואָס איז? וואָס האָב איך מורא פאַר אייער חראַנזשע? וואָס, איהר וועט מיך לאָזען נעהמען אין תפיסה, ווי ׳עם סאָטניק כמעלניצקי? מיר לעבען דאָ, ברוך השם, ביי דעם פירסט ווישניוויטצקי, וואָס איז אַ מושל חסד. האָב איך גאָר ניט קיין מורא פאַר אייער פריץ, טשיהרינער פרנס.

ווער ווייס, מיט וואָס דער קריעג וואָלט זיך געענדיגט, ווען דער שמש וואָלט ניט פּלוצים די טיר אויפגעעפענט און אָנגעזאָגט: — ר׳ יחיאל מיכל געהט!

אַלע האָבען זיך אויפגעהויבען פון די ערטער — ר׳ יחיאל מיכל איז אַריינגעקומען. ר׳ יחיאל מיכל איז נאָך געווען אַ יונגערמאַן. אָבער ער איז שוין בעריהמט געווען אין גאַנץ פּאָדאָליען און וואָהלין אַלס דער גאון פון אוקראַינע. אַלע האָבען פאַר איהם דרך־ארץ געהאַט. דער רב איז צוערשט אַריין אין אַן אַנדער שטוב, און האָט פון דאָרט אַרויסגעפיהרט זיין אַלטע מוטער, וועלכע ער האָט אַוועקגעזעצט אויבענאָן אין אַ פאָטער־שטוהל ביים טיש, אַליין זיך אַוועקגעזעצט אויף אַ קלענערען שטוהל נעבען איהר, און האָט פאַר דער מאַמע פאָרגעשטעלט די פרנסים און אַלע בכבוד׳ע לייט, און האָט די גאַנצע צייט באַדיענט די מאַמע מיט גרויס כבוד און דרך־ארץ.

דער רב האָט אויסגעפרעגט די פרנסים וואָס מען הערט ביי זיי אין די מקומות, און ווי עס וואַקסען די ישובים, און ווי עס האַלט מיט

דער תורה. געהערט פון מענדלען, אַז מענדעל פיהרט זיין זוהן אין לובלינער ישיבה, האָט ער זיך זעהר געפרעהט, וואָס זלאַטשאָוו האָט שוין די זכיה צו שיקען אַ תלמיד אין דער גרויסער לובלינער ישיבה. ער האָט אויסגעפרעגט שלמה׳לען עפעס אין לערנען, וואָס שלמה׳לע האָט איהם גלייך אָבגעענטפערט, און דעם רב איז עס געפעלען און געהייסען דעם שמש ער זאָל איהם געבען האָניג־קיכעל, און מענדעל האָט זיך געווישט די אויגען פאַר שמחה.

— שרייבט מיר אייער מרא דאתרא אַז איך זאָל איהם שיקען בחורים פון מיין ישיבה קיין זלאַטשאָוו כדי זיי זאָלען לערנען מיט די אינגלאַך. די שטאָדט־לייט וועלען זיי עסען געבען און נאַכטלעגער. געלויבט דער רבונו של עולם, די תורה וואַקסט אומעדום וואו אידען וואוינען. אפילו אין ווילדען סטעפ, — ווענדט ער זיך צו דער מאַמען.

די אַלטע אידענע האָט געבויגען מיט איהר הויכע יום־טוב׳דיגע, וויס־שפּיצענדיגע הויב, וואָס זי האָט אָנגעטהאָן לכבוד די פּרנסים, און זי האָט געשעפּטשעט צום זוהן:

— זיי מכבד, זוהן, די פּרנסים מיט לעקאַך און בראַנפען.

דער רב האָט זיך אַליין אויפגעהויבען, כדי מקיים צו זיין דער מאַמע׳ס שליחות, און האָט אָנגעגאָסען בראַנפען פאַר די פּרנסים.

— און ווי לעבט איהר מיט די שכנים, האָט איהר שלום? איהר וואוינט אַזוי אין נאַקעטען פעלד.

— ווי ווייט מיר קענען מיהען מיר זיך צו לעבען אין שלום. די פּריצים זיינען נישטאָ אַ גאַנץ יאָהר, מיר לעבען נאָר צווישען די יונים. זיי זיינען אונזערע שכנים, מיהען מיר זיך צו לעבען מיט זיי אין שלום. פיעל מאָל צאָהלען זיי נישט אָפּ דעם צערקווע־מס, וואָס די פּוילישע גלחים האָבען אַרויפגעלעגט אויף זיי. זיי האַלטען דאָס פאַר אַ פּחיתת הכבוד, זיינען מיר ניט גובר פון זיי, נאָר מיר נעהמען צונויף צווישען אונז דעם מס און מיר באַצאָהלען פאַר זיי. זיינען דערפון די פּוילישע גלחים געוואָהר געוואָרען, האָבען זיי אונז זעהר שטאַרק געשטראָפט, און נויטען אונז גובר צו זיין דעם מס. און דאָס איז אַ גרויסער מכשול פאַר אונז. מיר האָבען מורא, אַז די יונים זאָלען אונז חלילה ניט שלעכטס טהאָן. און דאָס בין איך געקומע זאָגען דעם רב פון נעמיראָוו. עס וואָלט געווען אַ יושר גדול, אַז

די פרנסים פון אוקראַינע מיט די רביים זאָלען זעהן פועל׳ן ביים ועד אין לובלין, אַז דער ועד הגדול זאָל זיך אַריינלעגען דערינען און מען זאָל אַראָבנעהמען דעם צערקווע מס פון די יונים, אָדער אידען זאָלען עס ניט אויפמאָהנען, ווייל דאָס קען חלילה ברענגען צו אַ גרויס מכשול פאַר אונז. מיר וואוינען נאָהענט פון סטעפ און מיר הערען רעדען אַז די יונים ווע׳לען פון אונז אַמאָל נקמה נעהמען דערפאַר חלילה.

דער רב האָט אָבגעזיפצט און שטיל געשוויגען.

— מכה דעם וויל איך אויך רעדען, — האָט זיך אָבגערופען ר׳ שלום יעקב, דער פרנס פון נעמיראָוו. עס זיצט דאָ דער פרנס פון טשיהרין, ר׳ זכריה סאַבילענקי. דער פרנס פון זלאָטשאָוו, ר׳ מענדעל, האָט מורא צו זאָגען, ווייל ער בעלאַנגט מיט דעם פרנס פון טשיהרין אונטער דעם קאָניץ־פּאָלסקי. אָבער מיר זיינען דאָ, ברוך השם, אונטער דעם שר וּוישניוּוויצקי, וואָס ער איז אַ מושל חסד פאַר אַלע. מיר האָבען ניט קיין מורא. און איך וויל דאָ זאָגען בפני הרב פון נעמיראָוו, אַז עס איז דערגאַנגען צו אונזערע אויערען, אַז דער פרנס פון טשיהרין ר׳ זכריה טהוט זעהר שטאַרק דריקען די אידען און, להבדיל, די יונים. ער לעגט אַרויף אויף זיי גרויסע מסים פאַר מתנות פאַר׳ן שר. ער האָט אויסגערעדט פאַר׳ן שר אויף זייערען אַ סאָטניק מיט׳ן נאָמען כמעלניצקי, אַז דער סאָטניק הנ״ל וויל זיך בונטעווען, האָט מען דעם סאָטניק גענומען אין תפיסה. און פאַר דעם זיינען די יונים זעהר שטאַרק ברוגז אויף די יהודים, און עס קען דערפון אַרויסקומען אַ מכשול פאַר׳ן גאַנצען כלל, — האָט דער פרנס פאַרענדיגט זיין אנקלאַגע געגען ר׳ זכריה׳ן.

ר׳ זכריה איז געזעסען די גאַנצע צייט וואָס ר׳ שלום יעקב האָט געמאַכט אויף איהם די אנקלאַגע פאַר׳ן רב ר׳ יחיאל מיכל אַ שטאָלצער און אַ שוויגענדיגער. ער האָט זיין לאַנגע געלע באָרד צוקעמט מיט צוויי פינגער און געהויבען מיט זיינע געלע הויכע ברעמען, וועלכע זיינען געזעסען ווי צוויי אויפגעשטעלטע פעכערס אויפ׳ן ראַנד פון זיין שטערען איבער זיינע אויגען, און פון צייט צו צייט געוואָרפען אַ בליק פון אונטער זיי אויף זיין געגנער און געשוויגען.

— נעמיראָווער רב — האָט זיך ר׳ זכריה אָנגערופען — איך נעהם חלילה ניט צו דעם מס פאַר מיר. מיר אידען לעבען נאָר אין זכות פון די שררים, וואָס באַשיצען אונז מיט חסד פון אַלעם שלעכטען,

און גיבען אונז פּריווילעגיעס צו בויען שוהלען און צו מאַכען ישובים און מיר זיצען מיט אונזערע ווייבער און קינדער בשלום ושלוה, ווי אין קיין לאַנד ניט. דורך דעם דאַרפען מיר זיין זעהר געטריי צו די פּוילישע שרים, וואָס קיניגען איבער אונז מיט פיעל חסד — און צו דעם גרויסען שטאַרקען קעניג וולאַדיסלאַוו, ירום הודו, וואָס האָט באַנייט די פּריווילעגיעס פון די פּוילישע קעניגען צו אונז און האָט צוגעגעבען נאָך נייע. מיר דאַרפען זיי זיין אונטערטעניג און דיענען געטריי, וואָרים ווען ניט זיי, וואָלטען מיר חלילה געווען ווי די כלאָפּעס רחמנא לצלן. און אַז זיי הייסען אונז אויפמאָנען מס פון די כלאָפּעס פאַר די צערקוועס, מוזען מיר מקיים זיין זייערע זאַקאָנעס, וואָרים די כלאָפּעס געהערען צו די פּוילישע שרים לעולם ועד. און ווער איז עס דער גאַנצער כמעלניצקי, איבער וועלכען דער פּרנס פון נעמיראָוו האָט אויפגעהויבען אַזאַ געוואַלד? ער קומט אַריין צו מיר אין קרעטשמע. און איך הער ווי ער סוד׳עט זיך מיט די כלאָפּעס צו שרייבען אַ בריעף צום טאָטרישען כאַן, אַז ער זאָל קומען העלפען די כלאָפּעס זיך בעפרייען פון די פּוילישע שרים. ער מיינט אַז איך הער גאָר ניט, און איך זיץ הינטער דעם קרעטשמע־טיש און מאַך זיך, אַז איך הער ניט, אָבער איך פאַרצייכען אַלעס, וואָס ער זאָגט, מיט אַ קרייד. אודאי דאַרף איך דעם סאָטניק איבערגעבען אין די הענד פון די שררים. דער חראַנזשע, ירום הודו, האָט מיר רשות געגעבען, אַז ווען איך וועל הערען פון דעם סאָטניק כמעלניצקי אַזעלכע מרידה־רייד, זאָל איך איהם לאָזען שמייסען פאַר דער טיר פון מיין קרעטשמע.

ר׳ יחיאל מיכל האָט די גאַנצע צייט געשוויגען אין נאָכקלערען, נאָכדעם האָט ער זיך געווענדעט צו דער מאַמע, פאַרבויגען זיך פאַר איהר און אַזוי געזאָגט:

— מיט דער מאַמעס רשות וועל איך ענטפערן דעם פּרנס פון טשיהרין, דהיינו. אַז עס איז אמת, אַז מיר לעבען ברשות פון די פּוילישע שרים און דעם קעניג וולאַדיסלאַוו, ירום הודו, וואָס האָט בענייט די פּריווילעגיעס פון די פּוילישע קעניגען, עליהם השלום, נאָר מיר לעבען ניט אין זייער זכות, נאָר אין דעם זכות פון רבונו של עולם און פון דער תורה הקדושה. און ניט זיי זיינען מגין אויף אונז, נאָר דער רבונו של עולם מיט זיין גרויסען חסד. אונזערע הייליגע

ספרים הייסען אונז, אַז מיר זאָלען לעבען בשלום מיט די שכנים, און מכל שכן נאָך מיט אַזעלכע שכנים וואָס זיינע געפּלאַגט און געיאָגט פון זייערע נושכים ונוטרים און זייער אמונה ווערט פערשעהמט. זייער אמונה איז ניט קיין עבודת ככבים, זיי גלויבען אין דעם איינציגען לעבעדיגען גאָט, און עס איז אַ מצוה מסייע זיי צו זיין, אַז זיי זאָלען קענען דיענען גאָט לויט זייערע וועגען. מיר אידען דאַרפען פיהלען און וויסען וואָס עס מיינט גע'רודפ'ט צו ווערען פאַר דער אמונה. דורך דעם געפעהלט מיר זעהר די עצה טובה פון דעם פרנס פון זלאָטשאָוו, אַז דער ועד הגדול זאָל זעהן עפּעס צו טהאָן מכח דעם ענין, אַז די שתדלנים זאָלען פועל'ען, אַז מען זאָל מבטל זיין די גזרה פון צערקווע־מס, און ווען חלילה נישט, זאָלען מיר אידען דערמיט ניט האָבען צו טהאָן. זלאָטשאָווער פרנס, איך וועל אייך, אם ירצה השם, מיטגעבען אַ בריעף צום לובלינער רב מכח דעם ענין.

דארויף האָט זיך געהערט דעם שמש'ס קלאַפּען מיט אַ האָלצערנעם האַמער אין די לייסטלעך פון דער טיר. האָט זיך דער רב אָנגערופען:

—רבותי, עס איז צייט מנחה צו דאַוונען — און ווענדענדיג זיך צו דער מוטער, האָט ער געזאָגט:

— מיט דיין רשות, מאַמע, וועלען מיר זיך אויפהויבען.

יחיאל מיכל, נאָכ'ן דאַוונען וועסטו פאַרבעטען די פרנסים צו אונז אויף וועטשערע, — האָט די מוטער געזאָגט און זיך אויפגעהויבען פון איהר אָרט. און דער זוהן האָט זי מיט גרויס כבוד און דרך־ארץ אָבגעפיהרט ביז צו דער שוועל פון דער צווייטער שטוב.

ניינטער קאַפּיטעל.

דער מגיד פון פאלנאַ.

גאָט'ס שטילקייט און ריינקייט האָט גערוהט איבער די בערגלאַך ארום דער שטאדט נעמיראוו, ווען די אידישע בוידען, אָנגעשטאָפּט מיט בעטגעוואַנד און אידען, האָבען זיך פרעהליך געקוילערט איבער

דעם געל־זאַמדיגען וועג. די פייכטקייט פון דער נאַכט האָט נאָך טיעף גערוהט איבער די פעלדער און איבער דעם וועג צום טייך באָה צו. נאָר ווען זיי זיינען אויף דעם צווייטען ברעג טייך געקומען, האָט שוין די זון צוגאָסען זיך אַ קלאָרע און יונגע איבער דעם לויטערען און בלויען הימעל, און זי האָט געטריקענט די פייכטע גרעזער, און די טהוי־באַדעקטע בלעטער פון די הויכע ליפע־בוימער, וועלכע זיינען געשטאַנען אויפ'ן וועג. די געל־גאָלדענע פעלדער זיינען שוין אַלע געווען געשניטענע, אַראָבגענומענע, און דאָ און דאָרט האָט זיך געגרויט אַ פויעריש פלאַקסען־העמד, האָט איבעראַשענד אויפגעפלאַמט אַ קאָלירטע פאַטשיילע אויף אַ פויערטעם קאָפ, וועלכע האָט אין דעם פריהען פריה־מאָרגען געאַרבייט אין פעלד. פעטע שעפסען, באַוואַקסען מיט שוואַרצע וואָל האָבען זיך געקייקעלט ווי די רונדיגע טינטלאַך איבער די לאַנגע ברייטע פעלדער און געגריזשעט די שטעכעדיגע, אָבגעשניטענע שטרויען פון ברויט. זיי האָבען מפסיק געווען פון זייער עסען און נאַאיוו נאָכגעקוקט מיט זייערע תמ'עוואַטע אויגען די דורכפאָהרענדיגע בוידען און נאָכגערופען זיי מיט זייער קינדיש־צערטליכען „מעעע“. פון צייט צו צייט האָבען זיי אָנגעטראָפען אַ פאַרזאָרגטען בעטלער, וועלכער איז געזעסען פאַר זיך אויף אַ שטיין אויפ'ן וועג, און האָט פאַר זיך אַליין געגרימפעלט אויף אַ קליינע האַנד־געמאַכטע „לירע“, ברומענדיג אַ ליעד. באַלד האָט דער וואָלקען שטויב, וואָס די בוידען האָבען איבערגעלאָזען נאָך זיך, צוגעדעקט דעם בעטלער, נאָר זיין ליעד האָט אָנגעשטעקט די אידישע בעלי־עגלות, און עס האָט זיך באַלד איבער גאָט'ס פרעהליכער וועלט צוגאָסען אידיש־חזנ'ישע נגונים:

לכה דודי, לכה דודי,
לכה דודי לקראת כלה,
פני שבת נקבלה...

* * *

געפאָהרען איז מען שוין נישט אַליין. צוערשט איז אויסגעפאָהרען, זעלבסטפאַרשטענדליך, ר' זכריה'ס גרויסע בויד מיט פיער פערד נאַשפיץ און אויפגעהויבען אַזאַ וואָלקען שטויב פאַר זיך און הינטער זיך, אַז עס האָט פאַרשטויבט די וועלט. דערנאָך די אַנדערע

בוידען. אין די בוידען האָבען זיך געפונען אידען לומדים פון פאַרשיעדענע שטעדטלעך. טייל זיינען געפאָהרען צום ועד מיט שאלות, טייל צו באַקומען אַ רשות אויף ספרים, וואָס זיי האָבען מחבר געווען. די אידען, וואָס האָבען געקענט לערנען, האָבען זיך פאַרקליבען אין איין בויד. זיי זיינען געזעסען אויסגעבעט אין קישענס און דעקען און האָבען זיך געשפאַרט אין לערנען. איינער האָט דעם אַנדערען געהאַלטען ביי דער באָרד, ביי די לאַצען און געצוואונגען איהם אויסצוהערען זיין פשט׳ל, אויף וועלכען יענער האָט מיט פאַרמאַכטע אויגען פאַר׳עקשנ׳ט זיך אויף ניט, און באין אופן נישט געוואָלט נאָכגעבען. און די קולות פון דער תורה האָבען זיך געהערט פון די וועגען אַראָפּ, און האָבען אויפגעוועקט די שלאָפענדיגע האָזען אין פעלד, וועלכע זיינען אויף מיילען־ווייט אַנטלאָפען פון די געוואַלדען פון די אידען.

דורכ׳ן גאַנצען לאַנגען ווינטער אַרבייטען די אידען פון פאָדאָליען אויס לעדער, כאַליאַוועס אויף שטיוועל, זוילען, און פיהרען עס אַנגעלאָדען אויף בוידען אין לובלין אויפ׳ן יאָהרמאַרק. די פעלצענעהער פיהרען געוואַשענע שעפסענע פעלצען אָנגעלאָדען אויף די בוידען. פוטערנרע היטעל־מאַכערס, טעפ־קנעטערס פיהרען כלים, אַנדערע בוידען זיינען מיט הויז־זאַכען, אַנדערע בוידען מיט טליתים, ארבע כנפות און ציצית. די אַרבייט פון אַ גאַנץ יאָהר פיהרט מען צום הערבסט יאָהרמאַרק, ווען דער פריץ האָט דעם פויער׳ס תבואה אין די שייערס אָנגעזאַמעלט און פאָהרט אויפ׳ן יאָהרמאַרק איינקויפען זיך אויפ׳ן ווינטער. עס לויפען די אידען סוחרים פון איין בויד צו דער אַנדערער, האַנדלען איינער מיט׳ן אַנדערען, טוישען געלד, קויפען בינטלעך פויערשען פלאַקס, זעקלעך וואָל, קאַלבס־לעדער, אָקעוויט, ווי אויף אַ בערזע, און שדכנים לויפען איבער פון איין בויד אין די אַנדערע און פיהרען צונויף שידוכים, פאַר׳קנס׳ען קינדער, נישט געזעהענע כלות, נישט געזעהענע חתנים, און מחותנים גיבען זיך די הענד, און מען שטעלט זיך אָפּ אין די קרעטשמעס טרינקען לחיים, און די בעלי־עגלות פרואווען איבעריאָגען איינער דעם אַנדערען, און שטיק־

לעך תפלות, קדושות, יקום פורקנ׳ס, לכה דודי׳ס זיינען פאַרפאַלען געוואָרען צווישען די קנאַלען פון די ביקסען און די וואָלקענס שטויב.

געדאַווענט האָט מען אין פעלד, ביי די וואַסערלעך צווישען די שטעהענדיגע ביימער. צום ערשטען מאָל האָבען די נאַקעטע פעלדער געהערט די קדושה׳לעך און די פויגעל זיינען געקומען צופליהען נאָך די קרישקעלעך פון אידישע עסענס.

אין באַר האָט מען איבערגענעכטיגט. אַ גרויסע אידישע קהלה געווען, און דאָרט זיינען זיך צוזאַמענגעפאָהרען די בוידען פון ווינצע, פון סטאַראָגראַד, פון קאַרסון, פון אַנדערע קהלות. נייע אידען, נייע לומדים מיט נייע סוחרים. און קיין קאָנסטאַנטינאָוו איז שוין אריינגעפאָהרען אַ קאַראוואַן מיט בוידען, אָנגעפאַקט מיט קאָלירטע קישענס און דעקען, אין וועלכע עס זיינען געזעסען אידען אויסגעבעטעט. מען האָט אויסגעזונגען אַלע חזנ׳ישע שטיקלעך אויפ׳ן וועג, אויסגעשפּאַרט זיך די גאַנצע תורה און אויסגעהאַנדעלט אַ האַלבע מדינה. די ישובים זיינען שוין איצט געווען געדיכטער. דאָס לאַנד באַוואָהנט, די שטעדטלעך מיט אידען און די דערפער, להבדיל, מיט כלאָפּעס. אויף יעדען וועג אַ אידישער אַרענדאַר, וואו מען שטעלט זיך אָפּ די פערד צו פּאָיען און, להבדיל, אַ ברכה צו מאַכען. עס שטעהען פאַר די שענקען די אידישע אַרענדאַרען מיט די קאָלירטע הויזען און ברייטע אַרבע כנפות׳ען און בעטען אריין די למדנים צו זיך. ווילען די זכיה האָבען אונטער זייער דאַך אַ מנחה במנין צו דאַוונען, אַ לחיים צו הערען.

און די אַרענדאַרקע שלעפּט פון די קעלערס די גרויסע טעפּ מיט זויערמילך און סמעטענע, פרעגעלט ציבעלעס, און אגב פאַרהערט מען דעם אַרענדאַר׳ס קינדער, און מען זאָגט מוסר דער אַרענדאַרקע, אַז זי זאָל זיין אָפּגעהיט מיט אידישקייט. און שדכנים פרעגען זיך אויף כלות און נדן... און אַלע טרינקען צוזאַמען פון איין גאָנשער, עסען צוזאַמען און לעגען זיך איינער אין אַנדערענ׳ס בעטגעוואַנד אריין, ווי דאָס גאַנצע אידישע פאָלק וואָלט געוואָרען איין גרויסע משפחה.

נאָר באַלד קומט מען אָן אין די גרויסע ווישניוויטצער וועלדער. די בוידען האַלטען זיך געדיכטער איינע נעבען דער אַנדערער, און די שומרים נעהמען אַרויס די „משחיתים“, פאַר וועלכע מען שרעקט

זיך. אין ווייטען וואַלד, צווישען די טרוקענע בלעטער, שאָרכט ווער, און מען האַלט אויף דעם אָטעם, און מען פרעגט איינער דעם אַנדערען — געהערט?

און אידען דערצעהלען זיך מעשיות פון שדים און דוחות, וואָס רוהען אין די וועלדער און וואַרפען אָן אַ שרעק אויף די קינדער, וואָס פאָהרען מיט אין די בוידען אין די ישיבות אַריין. און דער וואַלד ווערט וואָס אַ מאָל געדיכטער, טונקעלער און פאַרהוילען. עס רוישען די אַלטע בוימער, ווי זיי וואָלטען זיך פאַרוואונדערט און געשראָקען פאַר די אידישע בוידען, וואָס זיינען אַריינגעקומען אין זייער מיטען אַריין און זיי אויפגעוועקט פון זייער פאַרהוילענעם לאַנג־יעהריגען שלאָף... עס דערשרעקען די טריט פון די פערד די שלאָפענדע חיות אין וואַלד. פון דער ווייטענס הערט זיך זייער געברום און זייערע שווערע טריט שאַרענדיג צווישען די טרוקענע בלעטער. עס לוישען די מקובלים נאָך די טריט אין וואַלד און שעפּטשען מיט די ליפּען אונפאַרשטענדליכע תפלות. די טאַטעס הענגען אָן אויף די העלזער פון די קינדער קמיעות, גיבען זיי סדורים׳לעך אין די הענד אַריין. די אידען האַלטען זיך אָן ביי די ציצית צו פאַרטרייבען די רוחות, וואָס לויפען אַרום די בוידען, און עס ברעכען דורך די בוידען דעם אונבאַטרעטענעם וואַלד, עס שמעקט דער זשעגעכץ, וואָס גיסט זיך פון די בוימער, און עס שמעקט דער וואַלד מיט פייכטקייט פון שוואָמען. עמיץ ווער ברעכט בוימער אין וואַלד, עמיץ ווער שרייט און רופט נאָך הילף אין וואַלד, די מקובלים פאַרשטאָפּען זיך די אויערען, אַז זיי זאָלען נישט הערען די רוחות רופען... די אַלטע אידען זאָגען תהלים און די קינדער שלאָפען איין אין שרעק.

שבת האָט מען געהאַלטען אין פאַלנאַ. געוואָלט הערען ר׳ שמעון אסטראָפּאָליער דרש׳ענען. צייט יאָהרען האָט דער אסטראָפּאָליער אָנגעזאָגט וועגען פורעניות, וואָס וועלען קומען. ער האָט געשראָקען דעם עולם מיט זיינע דרשות, ביז דער ועד האָט ארויסגעגעבען אָן איסור, אַז ער זאָל נישט שרעקען דעם עולם. דעם אסטראָפּאָליער דרשות האָבען גע׳שם׳ט איבער דער וועלט. האָט מען דעל גענומען שלמה׳לען און איז אוועק שבת נאָכמיטאָג אין בית־המדרש, וואו ר׳ שמעון האָט גע׳דרשנ׳ט. דאָס בית־המדרש האָט זיך שוין געבראָכען מיט אידען פון דער גאַנצער געגענד אַרום. פון

אומעדום, אַז מען איז געפאָהרען אויפ׳ן יאָהרמאַרק, האָט מען זיך אָפגעשטעלט שבת אין פאָלנא צו הערען ר׳ שמעון׳ען. די ווענד פון בית־מדרש זיינען נאָס געוועזן פון די פאַרעס און מען שטעהט קעפ איבער קעפ, און אין דער הויך, פאַר׳ן ארון הקודש, שטעהט ר׳ שמעון אין אַ ווייסער קאַפּאָטע אָנגעטהאָן, אַ גרויסער טלית הילט אַרום זיין הויכען דאַרען קערפּער, פון וועלכען עס ברענען אַרויס זיינע צוויי שוואַרצע אויגען פון זיין בלייך געזיכט. דאָס בלייכע געזיכט, וואָס קוקט אַרויס פון זיין שוואַרצער באָרד, ווי פון אַ ראָם, איז אויסגעמאַטערט. און ציטערענדיג שטרעקט אויס דער בלייכער איד זיינע צוויי ביינערדיגע הענד פון דער ווייסער קאַפּאָטע אַרויס און שיט מיט פייער פון זיין מויל, שילדערענדיג פאַר דער שוואַרצקעפּיגער מאַסע דאָס פייער פון גיהנום.

ער פיהרט זיי דורך דורך אַלע זיעבען געצעלטען פון גיהנום. דאָ ווייזט ער, ווי די מלאכי חבלה כאַפּען דעם מענשען, ווען ער פאַרמאַכט נאָר די אויגען און טראָגט איהם אַוועק אין די וויסטע מדבריות, זיי וואַרפען איהם אַריין אין זומפען צווישען שלאַנגען און עקדעשען, און באַלד פיהרט ער איבער זיין קרבן און לאָזט איהם שווימען אין אַ פייערדיגען ים מיט אַנדערע קרבנות. און באַלד שילדערט ער פאַר דעם שרעקענדיגען עולם, ווי די מלאכי חבלה וואַרפען זייערע קרבנות אין די קאָכעדיגע טעפּ, וואָס שטעהען אויף די גיהנום־פייערען. אברים פון מענשען שווימען אַרום אין די זידענדע טעפּ. און אָט באַלד מאַכט ער צוריק לעבעדיג זיין קרבן, כדי ער זאָל איהם קענען אויפ׳ס ניי פייניגען, מיט אייזערנע צוואַנגען איהם רייסען די האָר פון קאָפּ, אָפּקעמען די הויט מיט אייזערנע קאַמען און צופּען די נעגעל מיט פייערדיגע צוואַנגען. און דאַן ברענגט ער זיין קרבן צוריק אויף דער וועלט אין אַ גלגול פון אַ פערד, וואָס אַרבייט אָפּ זיינע יאָהרען ביי אַ מענשען, וועמען ער האָט שלעכטס געטהאָן אין זיין פריהערדיגען לעבען אָדער ער לאָזט מגולגל ווערען זיין קרבן אין אַ ווילדענדיגען הונד, וועלכער שלעפּט זיך אין וויסטע מדבריות אַרום און קען נישט צוקומען צו קיין ישוב. אַ פחד פאַלט אָן אויפ׳ן עולם. הייסע אַנגסטען שלאָגען אַרויס פון די געזיכטער. אין דער ווייבערשער שוהל הערט זיך אַ פאַרשטיקט כליפּען...

און די ווייסע קאַפּאָטע מיט די דאַרע ביינערדיגע הענד איבער די שוואַרצע קעפּ שטעהט אַלץ און שרעקט, שיט פייער פון גיהנום איבער די קעפּ פון די אידען. קיינער איז פאַר איהם נישט גוט גענוג, אַז ער זאָל פריי זיין פון די גיהנום׳שע יסורים, אַלעמען איז ער מגלגל און ברענגט זיי צוריק אויף דער וועלט אין דער געשטאַלט פון בהמות און חיות, וואָס זוכען אַ תקון.

באַלד אָבער הויבט ער אָן נביאות צו זאָגען וועגען אַ שרעקליכען יום הדין, וואָס שטעהט פאַר צו קומען אויף אידען. ער שיט מיט פּסוקים, וואָס טייטשען אָן אויף דער צייט, אויף מלחמת גוג ומגוג, וואָס דאַרף באַלד קומען. מיט לעבעדיגע פאַרבען מאָלט ער אַ גרויסע מלחמה, ווי אַן אונדערבאַרעמדיגער שונא פאַלט איבער דאָס לאַנד אַזוי ווי אַ היישריק און פאַרניכטעט מיט שווערד און פייער אַלעס, וואָס ער טרעפט אין זיין וועג. גאָר ניט האַלט איהם אָפּ, קיין געוויין, קיין געבעט, קיין טרעהרען. ער טראָגט זיך, אַזוי ווי אַ פייער פון שטאָדט צו שטאָדט, פון לאַנד צו לאַנד, און לעקט אויף אַלצדינג מיט זיין פייערדיגער צונג, ווי דער אָקס לעקט אויף דאָס גראָז. קיינער ווייס נישט, וואָס דער מגיד מיינט דערמיט. פינסטערע שרעק, ווי אַ כמאַרע וואָלט דעם הימעל פאַרדעקט, פאַלט אָן אויף די אידען, אַ ציטער געהט דורך די לייבער, ווען ער מאָלט גאָט׳ס כעס. נאָר איין זאַך קען אָפּהאַלטען די שרעקליכע גזרה: תשובה, תפילה וצדקה. באַלד אָבער פאַרמאַכט ער דעם שער הרחמים, מיט אייזערנע טויערען פאַרשליסט ער איהם און לעגט אַוועק פייערדיגע שווערדען און פייערדיגע חיות אויפ׳ן שער הרחמים צו פאַרטרייבען די אידען׳ס תפילות, וואָס שלאָגען אָן אין טויער. אַלעס איז שוין צו שפּעט, דער גזר דין איז שוין אונטערגעשריבען און ער לאָזט נישט איבער קיין איין שטראַהל האָפנונג, נאָר פינסטערניש, פינסטערניש און פינסטערניש...

צעהנטער קאַפּיטעל.

דער לובלינער יאָהרמאַרק.

נאָך צוויי וואָכען נסיעה איז הלל אריינגעפאָהרען מיט דעם שומר ישראל אויפ׳ן קארשעל דורך דעם קראקאָווער טויער אין דער פיעל־באַריהמטער שטאָדט לובלין. שוין פון דער וויטענס האָט די שטאָדט געוואונקען מיט איהרע הויכע טורעמס פון איהרע קירכען און שלעסער. מענדעל האָט נאָך פון גאַנץ וויט געוויזען שלמה׳לען דעם שפּיץ פון דעם רמ״א׳ס שוהל. דער יאָהרמאַרק איז שוין געווען אין פולען גאַנג. מיט שוועריגקייטען האָט זיך דער פערדס־יונג געקירעוועט א וועג דורך די פיעלע אָנגעשטעלטע פּאַנסקע קאַטשען. הלל האָט זיך פארנומען אָן א זייט און איז פאַרפאָהרען אין די אידישע גאַסען, וואו דער יאָהרמאַרק איז געווען אין העכסטען ברען. שטעלען מיט פאַרשיעדענע סחורות האָבען פאַרשטעלט די גאַסען. דאָ זיינען אויסגעלעגען שטויסען מיט פעלצען, דאָרט אויף דרענגער זיינען געהאַנגען שטיוועל; שטעלען מיט וואָלענע סחורות; פּויערישע קאָלירטע בענדער האָבען אויפגעפלאַקערט אין דער זון אויף די קעפּ פון די אידישע ווייבער, וואָס זיינען געשטאַנען פאַר זייערע שטעלען און פאַרקויפט די סחורות; עלפאַנט־ביין קאָליר אינאיינעם מיט געל־גאָלד־פאַרב. און א שטורם פון געשרייען און שפּראַכען האָט זיך געטראָגען אין דער לופטען; נירענבערגער דייטשע מייסטערס האָבען פאַרקויפט זילבערנע און מעשענע כלים. אפילו פּערסיער זיינען אראָפּגעקומען מיט אָריענטאַלישע פאַרביגע שטאָפען, קאָלירען פון בורשטין־שטיין און קאָלירען פון עלפען־ביין; פאַרבען פון צוגאָסענעם קופּער און די בלויע קלאָרע ליכט ווי די בלויקייט פון הימעל; טונקעל־בלויקייט פון נאַכט־קאָליר און ווייסקייט פון שנעע, און שעמעדיגע קאָלירען, ווי דער שוים, און די צנועה׳דיגע ליכט פון פּערל אינאיינעם מיט די רויט־ברענענדיגע פאַרב פון די קרעל — אַלע האָבען זיך צונויפגעגאָסען אין איין ברענענדיגען ים פון טיכער, קליידער און טעפּיכען.

די פאַרבען האָבען זיך באַוועגט ווי אויף אַ מאַסקען־באַל. עס האָט געברענט אויף די קעפּ פון די וואָיעוואָדעס, קאַסטעלאַנען, אויף די קעפּ פון די הוזאַרען און חראַנזעס בושען פון פאַרשיעדען־פאַרביגע פעדערען. דאָ און דאָרט האָט אויפגעברענט דאָס ליכט פון אַ טייערען שטיין פון אַ טורבאַן אויף אַ קאָפּ פון אַ טאַטאַר אַראָפּ, וואָס האָט זיך געהויבען איבער דעם ים קעפּ און געוואונקען פון דער ווייטענס.

דערשראָקען איז געוואָרען מענדעל, דערשראָקען דער קליינער בעל־הבית׳על שלמה׳לע, דערשראָקען אפילו דער שומר ישראל, חיים פּאַטשטאַרזש פאַר די פיעלע מענשען. נאָר איינער, הלל דער פערדס־יונג, האָט זיך נישט געשראָקען. איינגעקופּיעט אויפ׳ן קאַרשעל האָט ער פעסט איינגעהאַלטען די פערד, אויסקירעווענדיג זיך אַוועק צווישען די שטעלען, מענשען און פוהרען. ער האָט זיך אויף גאָר־נישט אומגעקוקט, גאָר נישט איז איהם אָנגעגאַנגען. ער איז געווען פאַרנומען מיט קירעווען די פערד, וואָרים דער וועג איז ווירקליך געווען אַ שווערער.

שווער איז אָנגעקומען מענדלען צו קריעגען אַן אכסניא. לובלין איז פול געווען מיט אידען. פון פיער עקען פון פוילען זיינען אָנגעפאָהרען אידען קיין לובלין פאַרקויפען אָדער איינקויפען אויף דעם יאָהרמאַרק. פון די ווייטסטע געגענדען זיינען געקומען רבנים און פרנסים מיט שאלות און דין־תורות צום „ועד ארבע הארצות“, לאַדען זיך איין קהלה מיט דער צווייטער און פאָרברענגען זייערע טענות פאַר די רבנים. אַלע גאַסען, בתי מדרשים, שוהלען און אכסניות זיינען פול געווען מיט אידען. יעדער רב איז געקומען מיט זיינע תלמידים. מקובלים אין ווייסע קאַפּאָטעס זיינען מיטגעקומען מיט׳ן פּויזנער רב, ר׳ שעפּטעל הורוויטש, וואָס איז געווען אַ גרויסער בעל־מקובל. שאַרפע קעפּ, למדנים, זיינען מיטגעקומען מיט דעם לבוב׳ער רב, שפּעטערדיגען מחבר פון ט״ז, וואָס איז געזעסען אין ועד. אויסלענדישע אידען, דייטשען, אין גרויסע סאַמעטענע היט, פּראַגער אין ברייטע שוואַרצע זיידענע מאַנטלען, איטאַליענישע אידען, וועלכע עס איז שווער געווען צו דערקענען, צי זיי זיינען אידען, זיינען געווען געקליידעט אין קורצע פאַרביגע קליידער, ווי די איטאַליענער, מיט שווערדען אין דער זייט. פיעלע פון זיי זיינען געקומען האַנדלען אָדער לערנען אין דער ישיבה. באַריהמט זיינען געווען די ישיבות פון

פוילען, ווי אַ מאָל די ישיבות פון בבל, און פון דער גאַנצער וועלט האָבען די אידען געשיקט זייערע קינדער צו לערנען אין די פוילישע ישיבות. עס זיינען אָנגעקומען פיעל יונגע לייט פון פאַרשיעדענע קאַנטען און מדינות צו קריעגען סמיכות אויף הוראה פון דעם און דעם גרויסען רב, וואָס וועט זיך געפינען ביים ועד. מחברים מיט ספרים זיינען געקומען זוכען פון די רבנים הסכמות, אַנדערע אַ רשות צו ווערען אַ שוחט אָדער אַן אַנדער כלי קודש.

און דאָס אַלעס האָט זיך אַרומגעדרעהט אין בית־המדרש־געסעל, וואו עס האָט געוואָהנט דער רב, וואו עס איז געווען די גרויסע ישיבה, און וואו עס איז געווען פאַרזאַמעלט דער ועד. דאָרטען אין דעם געסעל איז געווען דער אידישער יאַהרמאַרק. די גאַסען זיינען געווען באַלעגט מיט שטענדערס ספרים. דאָרטען האָבען די שדכנים געהאַט זייערע געוועלבלעך, אין וועלכע די בעלי בתים, וואָס האָבען געוואָלט נעהמען תלמידי חכמים פאַר איידעמס, זיינען אַריינגעקומען צו די שדכנים און האָבען זיך אויסגעקליבען איידעמס ישיבה־בחורים, למדנים, לויט דעם נדן, וואָס זיי זיינען געווען ביכולת צו געבען. דאָרט האָבען אויך געהאַט פאַרשיעדענע בעלי מקובלים, בעל־שם־טוב׳ס זייערע קרעמלעך אין וועלכע זיי האָבען פאַרקויפט פאַרשיעדענע קמיעות אָפצוהיטען פון שלעכטע רוחות און שדים, קוויטלעך אויסצוהענגען אויף די ווענד געגען די לילית. נשים צדקניות האָבען אין געוועלבלעך פאַרקויפט תחינות, מענה־לשון׳ס און סגולות פאַר געווינערינס, הירשען־ציין, וואָרצלען פאַר זויג־קינדער, וואַקסענע הענטלעך און פיסלעך און רפואות פאַר ציין־וועהטאָג און אָפצושפרעכען עין־הרע׳ס. סופרים זיינען געזעסען אין געוועלבלעך, געשריבען פאַרשיעדענע שטר־מכירות פאַר סוחרים, שטרות און קוויטלעך פאַר הלואות. בחורים האָבען אויסגעצייכענט מיט פאַרבען קונציגע אויסצייכנונגען, תנאים, כתובות, מגילות — דאָס איז געווען די חזקה פון די ישיבה־בחורים. (דאָס געלד איז געגאַנגען אין איין קופה און האָט באַלאַנגט צו די בחורים פון דער ישיבה). גאָלדשמידען האָבען פאַרקויפט טייערע כלי־קודש, אויסגעהאַמערטע קדוש־בעכערס, אתרוגים־פושקעס און בשמים־ביקסען, חנוכה־לאָמפען, וואָס האָבען געשפיעלט אַליין. נאָר דער עיקר איז דאָרט אָנגעגאַנגען דער האַנדעל מיט ספרים. די לובלינער דרוקערייען, וואָס האָבען געמעגט דרוקען

ספרים אָהן צענזור, זיינען געווען בעריהמט איבער דער וועלט, און אידען פון דער גאַנצער וועלט זיינען געפאָהרען אין לובלין איינקויפען אידישע ספרים. אויף גרויסע טישען זיינען אויסגעלעגט געווען די ספרים אין די בתי־מדרשים, אין די ספרים־געוועלבער, דאָס באריהמטע לובלינער ש״ס. די טלית־אידען האָבען דאָרט געהאַט זייערע שטענדערס מיט די וואָלענע טליתים און כפול־שמונה׳דיגע ציצית. די גאָלדענע און זילבערנע עטרות האָבען אַראָפּגעגלאַנצט פון די שטענדערס. דאָרט, אין דעם געסעל ביים אַריינגאַנג צו דער מקוה, האָבען די אידישע רופאים געהאַט זייערע געוועלבלעך, אין וועלכע זיי האָבען שלעכט בלוט אָפּגעלאָזען, רפואות פאַרשריבען, ציינער געריסען, און ווייבער טיקערינס האָבען דאָרט פאַרקויפט סודות צו עקרות, ווי אַזוי קינדער צו האָבען, און „סמנים״ אויף אינגלעך און „סמנים״ אויף מיידלעך; בשמים און קרייטעכצער צו געווינען דעם מאַנ׳ס האַרץ... און אידען פון גאַנץ פוילען, וואָס זיינען אַ גאַנץ יאָהר פאַרוואָרפען אין די קרעטשמעס, האָבען זיך איינגעקויפט אידישקייט פאַר גאַנצע ווינטערס. און צווישען די סוחרים זיינען אַרומגעגאַנגען די נשים צדקניות, וואָס האָבען גענומען אויף זיך די מצוה צו באַזאָרגען די בחורים פון דער ישיבה מיט נאַכטלעגער און וועש, זיינען זיי אַרומגעגאַנגען מיט גרויסע פושקעס, פאַר׳חתמ׳עט מיט דער חתימה פון דער ישיבה און אויסגערופען: „נאַכטלעגער פאַר די בחורים! העמדלעך, שטיוועלעך פאַר די לומדי תורה!״

נאָכדעם ווי מענדעל האָט אַריינגעגעבען זיין אינגעל אין דער ישיבה, האָט ער זיך געווענדעט צום ועד מיט זיין עסק וועגען דעם צערקווע־שטייער, וואָס די פוילישע פּריצים צווינגען די אידישע אַרענדאַרען אויפצומאָהנען פון די קאָזאַקישע פויערים. מיט דעם בריעף, וואָס ער האָט געהאַט פון דעם נעמיראָווער רב צום ט״ז, האָט מען איהם צוגעלאָזט צום ועד. דער ועד איז געזעסען אין דער גרויסער שטוב פון לובלינער קהל. דער יושב ראש איז געווען ר׳ נפתלי כ״ץ, אַ גרויסער בעל יחוס, אַן אייניקעל פון דעם לובלינער רב, וועלכער איז געווען אַ גרויסער מיוחס און אַן אייניקעל פון דעם פראַגער גאון פון דער מאַמעס צד. אין ועד זיינען געזעסען גרויסע רבנים פון פויזען, לבוב, קראָקוי, און שתדלנים מיט פרנסים ווי ר׳ אברהם פרנס הועד פון לובלין און ר׳ משה מונטאַלטים, וואָס איז געווען פון די יוצאי היש־

פאַניא און אַ גרויסער חשוב אין קעניגליכען הויף. עס זיינען ארומגעזעסען דרייסיג גרויסע רבנים און פרנסים. פאַר זיי האָט מענדעל פאָרגעבראַכט זיין בקשה, אַז די שתדלנים זאָלען זעהן אויסצופּועל'ען, אַז מען זאָל אראָפּנעהמען די גזרה פון די אידישע אַרענדאַרען אויפצומאָהנען דעם צערקווע־מס פון די קאָזאַקען, ווייל פון דעם קען אַרויסקומען אַ גרויסע צרה פאַר אידען. דער ועד האָט אויסגעהערט מענדלען, און דער לובלינער רב האָט געזאָגט, אַז עס איז אַ גלייכע זאַך. נאָך דאָרט פאַר'ן ועד איז אויך געווען געלאַדען זכריה סאָבילענקי, ווייל ער איז געווען אַ פרנס פון דעם זעלבען מקום און אַ גרויסער שתדלן.

ר' זכריה האָט געזאָגט, אַז מען וועט חלילה דורך דעם אַרויפציהען דעם צאָרן פון די גלחים מיט די יעזואיטען. זיי וועלען זאָגען, אַז אידען רעדען אָפּ די כלאָפּעס זיי זאָלען ניט ווערען קיין קאַטאָליקען, און דורך דעם קען אַרויסקומען אַ גרויסע צרה אויף אידען. און אַזוי ווי דער ועד האָט דערהערט דערמאָהנען דאָס וואָרט גלחים, אַזוי איז אַ גרויסע שרעק אָנגעפאַלען אויף אַלע גרויסע רבנים און פרנסים. ר' שעפטעל הורוויטץ, דער רב פון פויזען, האָט אָנגעהויבען צו קרעכצען. ער האָט זיך דערמאָהנט אָן דעם עלילת דם, וואָס איז געווען פאַר צוויי יאָהר אין זיין גליל אין לענטשיץ און די קדושים, וואָס די גלחים האָבען פאַרפּייניגט צום טויט. זיין אויסגעבליכט געזיכט איז פינסטער געוואָרען, די אויגען האָבען זיך באַהאַלטען אונטער דעם שטערען־ביין, און ער האָט געזיפצט:

— אָן עת צרה רוקט זיך אָן אויף יעקב.

און די פרנסים האָבען געענטפערט:

— אַז ביי די „שוועטסקי" רעגיערונג קענען זיי אַלץ פּועל'ן, נאָר מיט די גלחים און דער קירכע האָבען זיי זיך מורא אָנצוריהרען, ווייל אַ גרויסע צרה קען חלילה דערפון אַרויסקומען פאַר'ן כלל.

אַזוי האָט מען מענדלען אָבגעפאַרטיגט מיט אַ קרעכץ, און אָבגעשיקט צום רבונו של עולם'ס הילף.

און מיט דעם איז מענדעל אַהיים געפאָהרען.

און ווען מענדעל איז שוין געזעסען אויף דער בויד אַהיים צו פאָהרען מיט חיים שומר ישראל און הלל דער פערדס־יונג, האָט ער געזעהן צווישען די ביידלעך און קראָמען, אין בית המדרש געסעל שטעהט אויף דער שוועל פון אַ קרעמעל דאָס הייליגע שניידערל,

שלמה׳לעם דרדקי מלמד, און רופט אַריין קונים. איז ער אַראָפּ פון דער בויד און איז אַריין אין געוועלב עפּעס קויפען, זעהט ער אַז דאָס געוועלבעל איז גאָר לעער, פּיער לעדיגע ווענד, פרעגט ער דעם שניידער:

— וואָס האָט איהר צו פערקויפען? איהר שטעהט דאָך אין אַ לעדיגען געוועלבעל?

האָט איהם דער שניידערל געענטפערט:
איך פערקויף — תשובה, תפילה וצדקה!

ענדע ערשטער טייל.

צווייטע טהייל

ערשטער קאַפּיטעל.

עס האָט זיך שוין אָנגעהויבען.

זעקס יאָהר איז שלמה׳לע אָפּגעוועזן אין דער לובלינער ישיבה און פאַרגעברייט זיך פאַר דער שטעלע, וואָס ער האָט באַדאַרפט פאַרנעהמען אין לעבען, צו זיין אַ פּרנס ביי אידען. ער האָט געלערענט ביים ראש־הישיבה, ביים לובלינער רב, און געוואָהנט האָט ער אין אכסניא מיט אַנדערע בעל־הבית׳לעך ביי דער גברת האשה שרה יפה, וואָס האָט געהאַט אַ גרויסען דרוק פון ספרים אין לובלין. ביי איהר האָט ער אויך געגעסען שבתים און ימים טובים, און ביי איהר טיש האָט ער זיך אָפּגעלערענט מדות טובות ומנהגים טובים, ווייל זי איז געוועזן אַ גרויסע גברת און אַ בת נדיבים.

פון דער היים פלעגט איהם די מאַמע צושיקען מיט סוחרים, וואָס זיינען געפאָהרען אויף דעם יאָהרמאַרק, געטריקענטע קעזלעך, אַ טינטעל האָניג, און דער טאַטע — אַ פאָר נייע שטיוועלעך, אַ פעלצעל אויף ווינטער, אַ בריוועל מיט אַ גרוס פון „זוגתך“, וואָס האָט אָנגעהויבען אַרויסצורופען ביי איהם אויסטערלישע געפיהלען אין זיין הארץ, און אַ רויטעל אויף זיינע באַקען.

נאָך זעקס יאָהר, ווען שלמה׳לע האָט געענדיגט די הוראה, און האשה מרת דבורה, זיין ווייבעל אין דער היים, איז שוין געוואָרען

אויסגעוואַקסען, זיינען זיך די מחותנים צוזאַמענגעקומען און באַשטימט: היות, עס איז ניט גוט וואָס „מאַן און ווייב“ זיינען צושיידט, אַזוי זאָל מען שלמה׳לען אַהיים ברענגען פון דער ישיבה.

מענדעל איז געפאָהרען אויפ׳ן יריד קיין לובלין, אַהיים ברענגען זיין זוהן. דער טאַטע האָט איהם ניט דערקענט. שלמה׳לע איז דורך דער צייט אויסגעוואַקסען, אויסגעזעהן ווי אַ יונג רב׳ל, מיט שטריימעל און פאות, און דער טאַטע האָט אָנגעהויבען דרך ארץ קריגען פאַר איהם. שלמה׳לע האָט זיך נאָכגעפרעגט אויף אַלעמען, אויף דער מאַמען און, אפילו, להבדיל, אויף דער דיענסט מארושא, נאָר נישט אויף זיין ווייבעל.

— און פאַרוואָס פרעגסטו נישט אויף זוגתך? — האָט דער טאַטע געשמייכעלט.

שלמה׳לע איז רויט געוואָרען.

— זי איז אָהן עין הרע אויסגעוואַקסען, אַ פאַרשוין, וועסט זי נישט דערקענען. זי איז אין דער היים ביי איהרע עלטערען.

— פאַר וואָס נישט ביי דער מאַמען? — פרעגט שלמה׳לע.

— זי האָט מורא פאַר דיר, אַז דו וועסט אַהיים קומען זאָלסטו איהר נישט די הייבעל פון קאָפ רייסען, ווי דו פלעגסט עס טהאָן, ווען דו ביזט געווען אַ קינד.

שלמה׳לע האָט געשוויגען. דעם פאָטער האָט באַנג געטהאָן, וואָס ער האָט איהם פאַרשעהמט.

— עס איז דער מנהג אַזוי, בעפאָר יום טוב, איידער דער מאַן קומט אַהיים, געהט דאָס ווייבעל צו טאַטע־מאַמע. אם ירצה השם ווען דו וועסט אַהיים קומען וועט זי קומען צו אונז וואָהנען.

שלמה האָט שוין געוואָלט רעדען וועגען עפּעס אַנדערש, נאָר דער טאַטע האָט איהם ווידער דערמאָהנט:

— נאַ דיר געלד און קויף עפּעס מיט אַהיים דיין זוגתך אַ שעהנע מתנה אויף יום טוב.

שלמה האָט גענומען געלד פון פאָטער, עפּעס אַהיים קויפען פאַר׳ן ווייבעל. איז ער געגאַנגען אויפ׳ן יאָהרמאַרק, האָט ער געטראָפען אַ אידען שטעהן אויפ׳ן יאָהרמאַרק, וואָס האָט אויסגערופען:

— וואַרשעווער גאָלדענע שיכלעך צו פאַרקויפען, מתנות אויף יום טוב פאַר די נשים צדקניות.

שלמה האָט זיך דערמאָהנט אָן די גאָלדענע שיכלעך, וואָס ער האָט צוגעזאָגט זיין ווייבעל בעפאָר ער איז אַוועקגעפאָהרען אין ישיבה אַריין.

ער האָט בעצאָהלט דעם סוחר פאַר די שיכלעך, און דער איד האָט איהם צוגעוואונשען:

— גאָט זאָל העלפען, אַז די צדיקת, וואָס וועט טראָגען די שיכלעך, זאָל זוכה זיין צו טראָגען זיי בקדושה ובטהרה!

ער האָט דעם אידען אָנגעקוקט. דער איד איז איהם פאַרגעקומען באַקאַנט, ווי ער וואָלט איהם ערגעץ וואו געזעהן.

דערנאָך האָט זיך שלמה דערמאָנט, אַז דער איד איז געווען דאָס שניידעריל, און די זאַך האָט איהם פאַרוואונדערט.

עס איז געווען אין יאָהר ת"ח צו פורים צו. איבער די ווייסע פעלדער האָט זיך פרעהליך געגליטשט אַ פויערישער שליטען מיט פאַרשוינען. די שאָטענס פון די פאַרשוינען, פערד און שליטען זיינען געקראָכען איבער דעם פעלד נאָכ'ן שליטען נאָך. דער בלאָטיגער וועג האָט זיך געשלענגעלט באַרג אַרויף און טהאָל אַראָפ אין דעם ווייסען ים־פעלד. דאָ און דאָרט האָבען שוין פון ווייסען ים אַרויסגעקוקט ברייטע און גרויסע שוואַרצע פעלדער ווי אינזלען. עס איז שוין געווען פאַרנאַכט־צו, נאָך אַ שעהנעם זונענדיגען טאָג. דער הימעל איז געשטאַנען איבער די קעפ אַ קלאָרער און אַ בלויער, ווי ער וואָלט געווען אויסגעוואַשען און אויסגעצוואָגען פון אַלע ווינטערדיגע כמאַרעם אויף פסח. בלויע, קלאָרע שטיקער הימעל־וואָלקענס האָבען זיך פרעהליך געבאָדען, און די זון אַ רויטע און אַ גאָלדענע איז געשטאַנען הינטער דעם ברעסלאַווער וואַלד און זי האָט אַרויסגעקוקט מיט גאָלדענע בליקען דורך די נאַקעטע ריטער פון די בוימער. אַ מחנה שוואַרצע גאַפעס זיינען נאָכגעלאָפען נאָך די מענשען. נישט האָבענדיג קיין פלאַץ, וואו זיך אָפצושטעלען, האָבען זיי זיך געקרייזט אין דער לופטען אַרום דער בויד, אַראָפניידרענדיג און אָנריהרענדיג קוים דעם שנעע, וואו זיי האָבען איבערגעלאָזט שפורען פון זייערע פיסלעך. אין דער לופט איז געשטאַנען אַ פיאָלעט־רויטער קאָליר, וואָס האָט זיך געוואָרפען פון ווייסקייט פון שנעע און בלויקייט פון

די הימלען. עס האָט זיך געהערט דער פייכטער געשמאַק פון די צופוילטע וואָרצלען און די געזונדע נאַקעטע ערד. אָפטמאָל האָט דער שליטען דורכגעקרייצט אַ שטיק שנעע־פעלד, אויף וועלכען עס האָבען זיך אָנגעזעהן וואָלפישע טריט, און יעדעס מאָל ווען די שליטען־בויד האָט אָנגעטראָפען אויף די וועלפישע געטאָקטע טריט אין שנעע, האָט זיך געהערט אַ שטימע פון בויד:

— הלל, מיר זיינען אין נאַקעטען פעלד צווישען חיות רעות, און די נאַכט פאַלט צו, הלל.

— מיר'ן באַלד זיין, בעל־הבית לעבען. אַט זעהט זיך שוין די תיפלה פון ברעסלאוו.

— וואָס טויג מיר די תיפלה, הלל? מיר דאַרפען דאַווענען מנחה, און עס ווערט שפעט. אין פעלד איז אַ סכנה זיך אָפצושטעלען.

— מיר'ן באַלד זיין, בעל הבית לעבען.

— מיר וועלען פאַרשפעטיגען שמונה עשרה, הלל.

— מיר'ן נישט פאַרשפעטיגען שמונה עשרה, חלילה, מיר וועלען נאָך זיין בעפאָר מנחה.

און הלל האָט זיך גענומען יאָגען די פערד אויף פאַרשיעדענע לשונות, וואָס ער האָט נאָר געקענט. ער האָט גערעדט צו זיי אויף יונ'יש: „סטופייטי, בראַטי, סטופייטי“. ער האָט גערעדט צו זיי אויף אידיש: „ברידערלעך קליינע, טהוט אַ טובה, איילט זיך צו, דער בעל הבית דאַרף דאַווענען מנחה“, נאָר אַם בעסטען האָבען זיי פאַרשטאַנען, ווען הלל האָט גענומען דאַווענען אַ שטיקעלע שחרית. הלל האָט זיך צולאָזט אויפ'ן קול איבער די נאַקעטע פעלדער. די פערדלעך האָבען אונטערגעשפרונגען איבער דער פרישער נאַסער ערד — דער וועג האָט זיך גערוקט אונטער זייערע פיס און באַלד זיינען זיי אַריין אין די בלאָטיגע גאַסען פון ברעסלאוו.

אין אכסניא ביי ברכיה'ן אין ברעסלאוו האָבען זיך אָנגעטראָפען פיעל בוידען און שליטענס. די אכסניא איז פול געוועזן מיט אידען פון גאַנצען קאַנט. פיעלע זיינען געקומען פון יריד און האָבען געוואָלט אַריבער מיט'ן פאַראַם דעם טייך קיין נעמיראָוו. דאָס אייז אָבער האָט שוין געלאָזט און גרויסע קריהעס זיינען געגאַנגען איבער'ן טייך. האָבען פיעל אידען, אָהן עין הרע, פון גאַנצען געגענד

פארזאמעלט זיך ביים קרעטשמער ברכיה׳ן און געווארט מען זאל קענען אריבער דעם טייך.

מענדעל האט באגעגענט באקאנטע, ר׳ גדילה׳ן פון טשיהרין און ר׳ יחזקאל פון קאלניק, און נעמיראווער אידען, און ר׳ יונה דעם מגיד און ר׳ משה פון נעמיראוו, און נאך פיעלע אידען. אלע זיינען געוועזן בגלופין, אויפגערוימט, און חאסקעל ברוך דער שענקער האט געקלאפט ברכיה׳ן אויפ׳ן פלייצע און געשריען מיט׳ן קול:

— זאג זוגתך, אז זי זאל אפקאכען אויף וועטשערע קליסקעס.

— און געפילטע קישקע — האט יוחנן ארון, דער פישער פון נעמיראוו, צוגעלעגט.

— מיט שמאלצענע גריוועגס.

— און צימעס, צימעס ווי שבת.

נאר זיי האבען נישט געדארפט זאגען. ביים פיעקעליק איז געשטאנען די אידענע, ביי א גרויס פייער האט זי אין א גרויסען קעסעל געקאכט וועטשערע. און דער געשמאק פון די קישקע מיט דעם געפיהלעכטס און די קליסקעס האט זיך שוין געהערט אין שטוב.

וואס איז די שמחה? — פרעגט ער.

— גאר נישט. גלאט אזוי. משנכנס אדר מרבין בשמחה. פאר דעם זיינען מיר דאך אידען. עס איז דאך א פשוט׳ער קל־וחומר: מה־דאך די גוים, וואס דינען צו האלץ און צו שטיין, פרעהען זיך, הייגט מיר, אידעלעך, וואס דער רבונו של עולם איז אונזער פאטער, דארפען מיר דאך על אחת כמה וכמה! — האט ר׳ חאסקעל פון קאלסק מיט׳ן גרויסען פינגער אריינגעשטעקט אין מענדעל׳ס בארד אריין.

— און מנחה האט איהר שוין געדאוועגט?

— פון מיטען טאג אן מיט הלל!

— וואס איז די שמחה? — פרעגט מענדעל פארוואונדערט.

— שוטה, האסט פארגעסען אין וואס פאר א יאהר מיר לעבען? מיר לעבען אין יאהר „זאת“, אין — ת"ח. און עס האט זיך שוין אנגעהויבען.

— וואס האט זיך אנגעהויבען?

— האסט ניט געהערט? מלחמת גוג ומגוג, ווי דער האר"י הקדוש האט בנביאות געזאגט — האט ר׳ יונה געזאגט מענדלען.

— איך קום פון לובלין, ווייס פון גאר נישט.

— כמעלניצקי הרשע, דער סאָטניק פון טשיהרין, האָט צונויפגענומען כמה וכמה אלפים יונגים און זיינען אַרויס אין מלחמה ביים געלען וואַסער מיט די פּוילען.

— וואָס הערט זיך מיט זלאָטשאָוו? — האָט מענדעל געפרעגט דערשראָקען.

— שוטה, עס איז אתחלתא דגאולה, מלחמת גוג ומגוג, און ער געהט אַרום און פרעגט זלאָטשאָוו? פּרנס, עם הארץ! — האָט זיך יונה פון איהם אָפּגעקעהרט און איז אַריין אין אַ צווייטער שטוב, וואו עס זיינען פאַרזאַמעלט געווען פיעל אידען אין טליתים. טייל האָבען געדאַוועגט, טייל האָבען געזונגען, טייל האָבען געלערענט. און די פרעהליכע קולות האָבען אַריינגעדרונגען פון דער צווייטער שטוב.

— וואָס הערט זיך מיט זלאָטשאָוו? — איז מענדעל אַריין צווישען עולם אַ דערשראָקענער, און אַלעמען געפרעגט:

— וואָס זלאָטשאָוו? זיי זיינען ביים „געלען וואַסער“. די שרים פּאָטאָצקי און קאַלינאָווסקי האָבען צונויפגענומען כמה וכמה אלפים זעלנער און זיינען אַרויס געגען זיי אין מלחמה, — האָט איהם ר׳ חאַסקעל פון קאָלסק בארוהיגט.

— געלויבט השם יתברך, — האָט מענדעל אָפּגעאָטעמט. ער וועט אַזאַ שוואַרצען סוף האָבען ווי פּאַווליק פאַריגעם יאָהר. מ׳וועט איהם קעפּען אין וואַרשא, — האָט מענדעל זיי בארוהיגט. — אָבער וואָס איז די שמחה? — האָט מענדעל זיי געפרעגט.

— שוטה, דאָס איז דאָך די שמחה. דער אר״י הקדוש האָט דאָך דאָרויף נביאות געזאָגט, און עס איז אַ וואונק דאָ אין דער תורה, אַז היי־יאָהר וועט משיח קומען. מען זעהט עס דאָך בעשיינפערליך, „אם תקום עלי מלחמה ב„זאת“ אני בטוח“, אַז עס וועט אויפשטעהן אויף מיר אַ מלחמה בין איך ב„זאת“ זיכער. וואָס מיינט ב„זאת“? ב„זאת“ מיינט בגמטריא ת״ח. דאָס הייסט, אַז אין שנת ת״ח וועט אויפשטעהן אויף מיר אַ מלחמה — און איך בין זיכער

— אָט האָסטו עס פון אויבען אויף! — האָט איהם חאַסקעל פון קאָלניק ווידער געשטעקט דעם פינגער אין באָרד אַריין. — און דו, שוטה, געהסט אַרום און פרעגסט זיך פאַר וואָס אידען פרעהען זיך? העי, ברכיה, היים דיין זונתך אַריינלעגען אין טאָפּ נאָך אַ קישקע

מיט שמאַלץ פּילעכטס על חשבון הפּרנס מזלאָטשאָוו, — האָט חאַסקעל פון קאָלניק געשריען צום אַרענדאַר.

— צוויי קישקעס! — האָט מענדעל אויסגעשריען, אָנגעשטעקט פון דער אַלגעמיינער שמחה.

— און ווער איז דער בחור? — האָט חאַסקעל געוויזן אויף שלמה׳לען.

— אַ בעל־הבית׳ל, קומט צוריק פון לובלינער ישיבה מיט היתר הוראה אין דער טאַש. מיין זוהן, אָהן עין הרע.

— דיין זוהן מיט היתר הוראה אין טאַש — אַ שטיק מילץ אין טאָפּ אַריין על חשבון הבעל־הבית׳ל ר׳ שלמה בן ר׳ מענדעל פאַר דער היתר הוראה אין טאַש! — האָט חאַסקעל ווייטער געשריען.

— און מנחה האָט איהר שוין געדאַוונט, אידען? וואו דאַוונט מען דאָ מנחה ביי אייך? — האָט מענדעל זיך דערמאָנט אין דער מנחה.

— דאַוונען? דאָ איז מען עוסק באכילה; דריגען דאַוונט מען, — האָט חאַסקעל אָנגעוויזן מענדלען.

מענדעל האָט נאָך פאַרכאַפּט די לעצטע קדושה פון מנחה.

נאָך מעריב האָט ברכיה געגרייט דעם טיש. אין שטוב איז שוין געווען טונקעל. פון דרויסען האָט זיך געהערט דער גערויש פון קריהעס אייז אויפ׳ן וואַסער. ער האָט אין שטוב אויפ׳ן פּיעקעליק אָנגעצונדען אַ פּאָר שטיקלעך קיהן. און צוויי־דריי פלעמלעך האָבען געברענט אין דער שבת־מנורה. די בעלי־עגלה יונגען האָבען אַריינגעבראַכט די סמאָלענע שטולקאַצען פון די וועגען און אָנגעצונדען. מען האָט צונויפגעשלעפּט אַלע טישען און בענק און געמאַכט איין גרויסען טיש צום עסען. די אידען האָבען זיך געוואַשען און זיך אַרומגעזעצט אַרום דעם טיש. ברכיה׳ס ווייב האָט דערלאַנגט אויפ׳ן טיש די גרויסע מיסקע מיט די קישקעס און די מילצען און די לעבערס, פון וועלכע עס איז אַ גרויסער רויך אויסגעגאַנגען. און ברכיה האָט אַרויפגעשטעלט אויפ׳ן טיש אַ באַטשקע מיט אָקעוויט און אַ כלי. צוערשט האָט מען גענומען צו „קאַפּעטשקעס“ אויף אַ לחיים. דערנאָך האָט מען געצויגען די קישקעס פון דער מיסקע און געריסען שטיקלעך מיט די הענד און מכבד געווען איינער דעם אַנדערען. און צווישען קישקע און בראַנפען האָט מען מכבד געווען דעם אומאַנער

חזן ער זאָל זאָגען אַ שטיקעל — האָט ער געזונגען אַ ויגדל. דערנאָך האָט זיך דאָרט געפונען אַ אומאַנער איד, אַ קלעזמער, וועלכער איז אַרומגעפאָהרען אויף די יאָהרמערק און ער האָט געקענט גאַנץ שעהן שפּיעלען אויף אַ פּידעלע, האָט ער משמח געווען דעם עולם מיט׳ן פּידעלע. אויך איז דאָרט געווען אַן „אַלטער“, פון די יונים, להבדיל, וועלכער האָט געקענט שפּיעלען אויף אַ האַרפּע, וואָס די אידען האָבען איהם מכבד געווען, ווייל ער איז געווען זעהר אַלט. ער פלעגט אָפט געהן צווישען די אידען, אויף אידישע חתונות און שמחות, און מהנה זיין אידען מיט זיין האַרפּע און געזאַנג, האָט ער געזונגען אַ שעהנעם געזאַנג פון אַן אַלטען קעניג, וואָס די קינדער האָבען פון איהם דאָס מלכות אויסגענאַרט און איהם פון זיין קעניגרייך פאַרשטויסען. און צווישען די געזאַנגען מיט דעם שפּיעלען האָבען אידען גערעדט וועגען משיח׳ן, וועגען דער גאולה, וואָס איז נאָהענט, וועגען מלחמת גוג ומגוג. און דערנאָך, ווען דער עולם איז געוואָרען אַ ביסעל בגלופין, זיינען די ווייבער אויך אַריינגעקומען אין שטוב. און מתוך חדוה, וואָס משיח קומט באַלד, האָט מען זיך מתיר געווען, און די ווייבער האָבען אַ שעהנעם טאַנץ אויסגעפיהרט. די כלי זמרים מיט דעם זקן דעם שפּיעלער האָבען זיי צוגעשפּיעלט, און די אידען האָבען זיי צוגעפּאַטשט, און מתוך חדוה ושמחה, האָבען אידען זיך פאַרגעסען און טייל האָבען גענומען האַנדטיכער, טיכער און געגעבען די ווייבער אין האַנד אַריין און געטאַנצט מיט די ווייבער.

און די אַלטע און פרומע אידען זיינען געזעסען און האָבען צוגעזעהן און האָבען גאָר נישט געזאָגט, ווייל די חדוה איז געווען זעהר גרויס, און מען האָט שוין געמיינט, אַז משיח קומט באַלד.

אַזוי האָבען זיך אידען געפרעהט אַ גאַנצע נאַכט. פיעלע נגונים זיינען געזונגען געוואָרען, און פיעל מעשיות נסים ונפלאות פון משיח׳ן זיינען דערצעהלט געוואָרען, און פיעל רמזים, פּסוקים, און גמטריות איז געלערענט געוואָרען אויף דעם יאָהר ווען משיח וועט קומען. און דער „אַלטער“, דער שפּיעלער, האָט זיך אויך אָנגערופען, אַז צווישען די יונים רעדט מען אויך זעהר שטאַרק, אַז אין דעם יאָהר וועלען גרויסע זאַכען געשעהן. „אין קיעוו איז ער געווען, האָט ער געהערט דערצעהלען, אַז אין די צערקווע האָט דער פּאָפּ אויפ׳ן בעלעמער אַ שריפט געפונען, געווען צוגעשיקט פון זייער גאָט ישוע

הנוצרי, אז זיי זאָלען זיך ריכטען אויף דעם יאָהר...״

נאָר ביי דער וואַנד, אין אַ ווינקעל, זיינען געזעסען דריי בעלי־מקובלים, וואָס האָבען נישט גענומען קיין חלק נישט אין עסען און נישט אין דער שמחה: איינער אַ דיקער, איינער אַ יונגער און איינער אַן אַלטער. דער דיקער האָט געפאַסט, כדי לייכטער צו מאַכען זיין גוף, וואָס איז איהם זעהר שווער אָנגעקומען, ווייל זיין גוף איז געווען אַ גרויסער בעל־כח, און זיין נשמה פלעגט זיך אָפט פאַרליערן אין גרויסען גוף. אַז מען האָט אויפגעגעבען די גרויסע טעפ מיט די קישקעס און די לונגען, האָט ער נישט געקענט אויסהאַלטען, ווייל די תאוה האָט זיך זעהר געשטאַרקט אין איהם, האָט ער צוגעמאַכט די אויגען, איז די תאוה געקראָכען דורך די נאָז און מויל, און ער האָט אָפטמאָל געעפענט זיינע אויגען און געפרעגט זיין שכן:

— וואָס עסט מען דאָרט, האַ?

— קישקע, — האָט איהם דער שכן אָפגעענטפערט.

— אַזוי? — האָט ער ביטער אָפגעזיפצט. און כדי זיך צו פייניגען האָט ער געקוקט אויף דער קישקע.

דער זקן האָט געהאַט אַ גרויע באָרד, און דער יונגער איז געווען אַ דאַרער, הויט און ביינער. זיי האָבען אויך געפאַסט צוליעב אַן ענין, וואָס קיינער ווייסט נישט. האָט דער יונגער נישט געקענט צוזעהן די שמחה פון די אידען, איז ער אויפגעשפרונגען און אויסגעשריען:

— וואָס פרעהט איהר זיך בחנם? אין דער מגילה שטעהט „ותכתוב״, איז דער אות פון „ת״ מיט אַ גרויסען כתב און דער אות „ח״ פון „חור״ און אויך מיט אַ גרויסען כתב, וואָס מיינט דאָס? דאָס מיינט, אַז די גזרה פון המן איז אָפגעלעגט געוואָרען אויף שנת ת״ח.

דער עולם איז געבליבען אַ דערשראָקענער, און האָט זיך אומגעקוקט ווער עס זאָגט די ווערטער.

— רשע, האָסט נישט געקענט צוזעהן ווי אידען פרעהען זיך. אַזוי פיעל דיענען אידען דעם רבונו של עולם דורך עצבות, און טאָמער ווילען זיי איהם אַ מאָל דיענען מתוך שמחה, לאָזטו נישט! — האָט דער זקן אָנגעשריען אויף דעם יונגען־מאַן — פרעהט אייך, אי־

דען, פֿרעהט אייך. עס שטעהט אין דער תורה, „ב„זאת" יבוא אהרן אל הקודש", וואָס מיינט דאָס? דאָס מיינט ב„זאת", וואָס מאַכט בגמטריא אין שנת ת"ת וועט אהרן אריינקומען אין בית־המקדש אריין, אין שנת ת"ח וועט די ישועה קומען.

שלמה האָט געקוקט אויף דעם אַלטען. ער האָט איהם דערקענט. עס איז געוועזן דאָס הייליגע שניידעריל.

אין דער צווייטער שטוב זיינען געשטאַנען אידען איבערגעצויגען די טליתים איבער די קעפּ, ווי יום טוב און האָבען געדאַוונט, זינגענדיג הויך אויפ'ן קול די קדושה מיט אַ יום־טוב'דיגען נגון.

צווייטער קאַפּיטעל.

שלמה'לע קומט אַהיים.

פֿאַר דער טיר האָט די מאַמע און די אָם אָפּגעוואַרט דעם אהיים קומענדען זוהן פֿון דער ישיבה. נישט די מאַמע און נישט די אָם האָבען איהם דערקענט. געענדערט האָט זיך שלמה'לע, אויסגעוואַקסען אַ יונגערמאַן. עס האָט שוין געשפּראָצט דאָס שוואַרצע בערד'על, וועלכעס איז באַהאָפטען געוואָרען מיט די לאַנגע געקרייזעלטע פּאות. דאָס בערדעל האָט געגעבען זיין פּנים אַן עלטער אויסזעהן. די מאַמע האָט דרך ארץ געהאַט פֿאַר איהר זוהן. דער כבוד פֿון דער תורה האָט גערוהט אויף איהם און זי האָט נישט געוואוסט, אויב זי מעג איהם דוצען... און מאַרושא, וועלכע איז געשטאַנען הינטער דער מאַמע'ס רוקען, האָט זיך די אויגען געווישט און געכליפּעט:

— אויסגעוואַקסען איז דאָס קעלבעל און דערקענט נישט די קוה, וואָס האָט איהם געקאָרמעט.

די שעהנסטע שטוב פֿון דער קרעטשמע איז געוואָרען אָפּגעגעבען פֿאַר'ן יונגען פֿאַר־פֿאָלק. צוויי שלאָף־בענק, וואָס דער טאַטע האָט באַשטעלט ביים דרעקסלער פֿאַר'ן יונגען פֿאָר פֿאָלק, זיינען געשטאַנען ביי דער וואַנד אין דעם ניעדריגען שטיבעל באַלעגט מיט בעטגעוואַנד

ביז אַ האַלבן באַלקען אַרויף. אָפּגעשיידעט זיינען די בעטען געוועזן איינע פון די אנדערע און פאַרהאַנגען מיט אַ גרין צייגען פאָרהענגעל. אַ גרויסער קאַסטען, באַשלאָגען מיט אייזערנע רייפען און אַרויפגעזעצט אויף אייזערנע רעדלעך, איז געשטאַנען אין ווינקעל שטוב פול אָנגעפּאַקט מיט מלבושים און העמדער און ציערונג. און אַ לעדערנער רימען איז געוועזן צוגעבונדען צום קופערט, כדי ער זאָל שטענדיג גרייט זיין, אין אַן עת צרה, ווען עס וועט חלילה קומען אַ בהלה, זאָל מען זיך קענען איינשפּאַנען אין איהם און מיטשלעפּען מיט זיך. אַ טיש צום עסען און צום לערנען, אַ הילצערנע שלאָף־באַנק און אַ וויעגעל מיט אַ שטענדער אָנגעגרייט פאַר דעם קינד, וואָס וועט קומען. דאָס וויעגעל און שטענדער האָט בעלאַנגט צום „גאַרניטור“ מעבעל, וואָס דער טאַטע האָט באַשטעלט פאַר׳ן יונגען פּאָר־פאָלק. נאָר דאָס וויכטיגסטע מעבעל־שטיק אין שטוב איז געוועזן די פּאָליצע מיט ספרים. די ספרים זיינען געוועזן דער וויכטיגסטער פונקט, וואָס איז געוואָרען איינגעשריבען אין די תנאים און דער שווער, דער רב, האָט זעהר אויפגעפּאַסט, אַז דער פּונקט פון די תנאים זאָל ווערען ריכטיג אויסגעפיהרט. ספרים זיינען געוועזן טייערער ווי ציערונג, ווי דער נדן. און נישט נאָר בלויז מיט געלד אַליין איז דער אוצר ספרים געוואָרען איינגעשאַפט, לאַנגע יאָהרען מיהען זיך פון רב, און די ליעבע און נחת פון מענדלען האָבען דעם אוצר ספרים צוזאַמענגעבראַכט.

שטעהט שוין די נעסט פאַרטיג פאַר׳ן יונגען פּאָר פאָלק און די „זי“ איז נישטאָ. ביי דער שוויגער איז דאָס ווייבעל אָפּגעזעסען זעקס יאָהר און געוואַרט אויף איהר מאַן, ווען ער וועט צוריקקומען פון דער ישיבה אַ גרויסער תלמיד חכם ווי איהר פאָטער איז. שוין איז דער מאַן צוריק דאָ, און דאָס יונגע פּאָר פאָלק האָבען זיך נאָך נישט געזעהן. ביי דער מוטער אין שטוב האַלט זי זיך אויף ביז ערב פּסח, דאַן וועלען די שוויגער מיט דער מאַמען זי אַריינפיהרען אין דעם נעסט, וואָס זיי האָבען אויסגעבויט פאַר׳ן יונגען פּאָר פאָלק.

אויף שבת הגדול איז שלמה׳לע פאַרבעטען געוואָרען צום שווער צום טיש. פרייטאָג פאַרנאַכט, ווען ער איז אַריינגעקומען נאָך דער מקוה מקדש השבת צו זיין, אין זיין נייעם מלבוש מיט פוטער באַנעהט, וואָס ער האָט זיך פון לובלין מיטגעבראַכט, האָט ער צום ערשטען מאָל זיין ווייבעל דערזעהן. געשטאַנען איז זי אין דער צווייטער שטוב

אינאיינעם מיט דער רבי׳צין, איהר מוטער און די שבת־ליכט געבענשט. איז דאָס דבורה זיין ווייב? געדיינקט האָט ער זי אַלס דאָס קינד, ווי ער האָט זי איבערגעלאָזט. און דרינען, ביי די שבת־ליכט מיט דער מאַמען, שטעהט אַ יונגע אידישע בת־מלכה, אַ הויכע שלאַנקע געשטאַלט, איינגעהילט אין אַ אויסגעהאַפטענעם שלייער מיט זילבער באַנעהט, די געהאַפטענע הויב מיט ציערונג באַפּוצט, באַדעקט איהר הויכען ווייסען שטערן ווי אַ קרוין אויפ׳ן שלאַנקען מיידעלשען קאָפּ. איהרע ווייסע איידעלע פינגער פאַרשטעלען איהרע אויגען, איהר געזיכט, און ער זעהט נאָר איהר בויגזאַמע יונגע פיגור שטעהן שטאָלץ, ווי אַ יונגער ציפּרעס־בוים איבער די ברענענדיגע ליכט. איהרע ווייסע פינגער צושפּרייטען זיך, און פון צווישען די דורכזיכטיגע לויכטענדע פינגער אַנטפּלעקען זיך צוויי גרויסע שוואַרצע אויגען, קוקען אויף איהם שטיל מיט טיעפער בענקשאַפט און מיט אַ צניעות׳דיגער פאַרשעהמטקייט. זיין הארץ שלאָגט שטאַרק, און אַ בענקשאַפט ערוועקט זיך אין איהם. איהם דאַכט זיך, אַז ער האָט שטענדיג געטראָגען אין זיך די אויגען. ער האָט זיי געזעהן אין די לאַנגע ווינטער־נעכט ביי דער גמרא אין דער ישיבה. אַ ציטערענדע איידעלקייט ציהט דורך זיינע גליעדער, און ער קוקט צו איהר, אָבער ער קען נישט אויסהאַלטען איהר פייכטען בענקענדען בליק, און לאָזט אַראָפּ זיינע אויגען. אַ מינוט שפּעטער דערהויבט ער זיי ווייטער. אָבער איהרע אויגען זיינען שוין איצט פאַרשטעלט, און ער זעהט נאָר איהרע לויכטענדע עלפענביין־פינגער און ער שטעהט אַ פאַרטראַכטער.

ער הערט שוין נישט דאָס חריפה׳דיגע פּשט׳ל, וואָס דער שווער האָט מחדש געווען. עס קלערט שוין נישט דער יונגערמאַן וועגען דעם רמב״ם, מיט וועלכען ער האָט געפּלאַנט צו שטורמען די פעסטונגען, וואָס זיין שווער האָט אַזוי קונציג צונויפגעשטעלט. עס קלערט שוין דער יונגערמאַן וועגען גאַנץ אַנדערע זאַכען. די אויגען, די שוואַרצע, די שטאָלצע קאַרשען־אויגען, וואָס האָבען אַרויסגעקוקט דורך די דינע פינגערלעך ביים ליכט־בענשען, שטעהען יעצט פאַר איהם, און ער דערמאָנט זיך, אַז ער האָט זיי געזעהן אַזוי אָפט דורך דער צייט פון זיין לערנען אין דער ישיבה, ווען עס איז טרויעריג געוואָרען אין די פאַרנאַכטען און די גרויסע שאָטענס פון די ווענד, פון די ספרים,

האָבען איינגעשלונגען די ישיבה, האָט ער געזעהן די אויגען. אזוי האָט געקוקט רבקה אויף יצחק'ן, ווען ער האָט זי באַגעגענט אויפ'ן וועג. אזוי האָט רחל געקוקט אויף יעקב'ן, ווען ער האָט זי אָנגעטראָפען מיט די שעפסען ביים ברונען. און אזוי קוקט די שכינה צום רבונו של עולם, ווען זי קומט יעדען תשעה באב אויף די חורבות פון בית־המקדש און טרעפט איהר פריינד דעם רבונו של עולם זיצענדיג אין טרויער און צוויי גרויסע טרערען רינען אראָפּ פון זיינע אויגען און זידען אויף די וואַסערען פון ירדן. און אזוי קוקט די שבת מלכתא, ווען זי ניעדערט אראָפּ פון די הימלען און קומט אריין אין אידישע שטובען אריין, ווען די מאַמעס בענשען די שבת־ליכט.

און ווי דער יונגערמאַן קלערט אזוי, דערזעהט ער פּלוצים, ווי עס נעהרט זיך פון דער צווייטער שטוב א הייליגע געשטאַלט. ער פיהלט, ווי איהרע טריט דערנעהנטערען זיך, כאָטש ער זעהט זי נישט. ער האַלט די אויגען געבויגען צו דער ערד, נאָר אינוועניג אין איהם ווערט ליכטיג, און עס שימערט מיט זילבער.

אין דער טיר פון שטוב שטעהט דבורה. ער האָט איהר נאָך נישט אין פּנים געקוקט, נאָר עס שיינט א ליכט מיט א זילבערנעם גלאַנץ אין די אויגען.

— שלמה'לע, זוגתך וויל דיך זעהן, — זאָגט די רבי'צין.

שלמה האָט געעפענט די אויגען און געזעהן דבורה'ן פאַר זיך. זיי זיינען געוועזן אליין.

די ערשטע איז געוועזן דבורה, וואָס האָט אָנגעהויבען צו רעדען צו איהר מאַן:

— שלמה — האָט זי געזאָגט — ווען דו ביזט אין ישיבה געפאָהרען, האָב איך זעהר געוויינט. איך האָב נישט געוואָלט, אז דו זאָלסט אין ישיבה פאָהרען, ווייל איך בין א קינד געוועזן און האָב נישט געטהאָן פאַרשטעהן, אזוי האָסטו מיין געוויין אָנגענומען, און האָסט מיר געטהאָן עפּעס פאַרשפּרעכען. אזוי בין איך געקומען יעצט מאָהנען פון דיר, אויב דו דיין פאַרשפּרעכען געהאַלטען האָסט?

שלמה האָט נישט געענטפערט, נאָר ער איז צוגעגאַנגען צום קאַסטען, אויפגעעפענט און געזאָגט:

— דאָ האָסטו וואָס איך האָב דיר געטהאָן פאַרשפּרעכען.

דאָס מיידעל איז געבליבען שטעהן פאַר'ן קופערט א פאַרוואונ־

דערטע און איבערראַשטע. פון קאַסטען האָבען אַרויסגעשיינט די גאָלדענע שיכלעך. זי האָט זיי אַרויסגענומען און באַקוקט די הויכע אָפּצאַסען, לויט וואַרשעווער אַרט געמאַכט, און דאָס סלוצקער זיידען געוועבטע קאַפּטענדעל מיט עטרה־זילבער באַנעהט.

לאַנג האָט דבורה באַטראַכט דעם מאַנ׳ס מתנות. דאַן האָט זי זיך פון קאַסטען אויפגעהויבען און געזאָגט:

— אַזוי, האָסטו מיר נישט געטהאָן פאַרגעסען. אַזוי גאָר, ווען דו ביזט אַזוי ווייט געווען פון דאנען און אַזוי לאַנג, האָסטו דאָך געטהאָן אין מיר געדענקען און דיין ליטזעליגקייט מיר געשאָנקען.

— דו ביזט דאָך, מיין ווייב, מקדש געוואָרען צו מיר כדת משה וישראל, — האָט דער מאַן אָפּגעענטפערט.

— איך ווייס נישט, אויב איך בין ראוי צו זיין דיין ווייב, שלמה, איך בין אַ זינדיגע אשה, ווייס נישט ווי מיט גאָט און לייטען אומצוגעהן. איך בין אומגעלערענט און דו ביזט דאָך אַ גרויסער תלמיד־חכם, פיעל תורה האָסטו דאָך אין דער ישיבה געלערענט און פיעל לייטישקייט ביי מענשען אין דער פרעמד.

— גאָט האָט דיר געטהאָן באַשענקען מיט זעהר פיעל חן, דבורה, אַזוי ווי די מאַמע רחל, — האָט שלמה געזאָגט אין דער שטיל.

דבורה האָט איהם אָנגעקוקט מיט איהר פייכטען בליק, וואָס שלמה האָט נישט געקענט אויסשטעהן. אַ מינוט האָט זי געשוויגען. דערנאָך האָט זי געזאָגט:

— אויף דעם האָב איך ביי גאָט געטהאָן בעטען בייטאָג און ביינאַכט, אַז ער זאָל מיר חן געבען אין דיינע אויגען. היינט, אַז גאָט האָט מיר געהאָלפען, וואָס דאַרף איך נאָך מעהר?

— וואָס האָסטו געטהאָן דורך דער גאַנצער צייט, ווען איך בין אין ישיבה געווען, דבורה?

— די מאַמע האָט מיך געלערענט ווי אַ גוט פרום ווייב צו זיין, און די שוויגער האָט מיך געלערענט ווי אונזערע קינדער צו ערציהען לתורה, לחופה ולמעשים טובים.

שלמה איז צוגעגאַנגען צו איהר, אָנגעריהרט מיט דער האַנד איהר הייבעל, נישט קוקענדיג אויף איהר.

— גאָט זאָל אונז געבען נחת און פרייד אַלע אונזערע טעג, דבורה.

— אָמן! — האָט דבורה אָפּגעענטפערט.

דריטעס קאַפּיטעל.

שבועות.

איבער דער וועלט איז געקומען דער שעהנער יום־טוב פון קבלת התורה און אינאיינעם מיט׳ן יום־טוב דער פריהלינג אין סטעפּ. זלאָטשאָוו איז פאַרפלייצט געוואָרען אין אַ טייך פון פייכטען גרינעם סאַמעטענעם גראָז, וואָס האָט אַריינגעשטראָמט פון סטעפּ אין שטעדטעל אַריין. דאָס גרינס האָט געשפּראָצט פון אַלצדינג אויף וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט, און נישט נאָר די ערד איז באַפלאַנצט געוואָרען מיט דעם פייכטען גרינס, נאָר די דעכלעך פון די הייזער האָבען געבליהט און די ווענד פון די הייזער. עס האָט אויסגעזעהן ווי די הייזלעך וואָלטען אַרויסגעוואַקסען פון דער ערד, באַציערט און באַבלימעלט מיט ווילדען וויין, וואָס האָט געקלעטערט אויף די ווענד. און איבער זייערע קעפּ האָבען באַשיצט קרוינען גרינע צווייגען פון די ליפּעבוימער, וואָס זיינען געקראָכען איינער צום אַנדערען און איינגעפלאָכטען זיך און געהאַנגען איבער די הייזלעך ווי אַ חופּה. יעדער רינשטאָק אין זלאָטשאָוו איז פאַרוואַנדעלט געוואָרען אין אַ בלומען־קאָרעטע, און יעדער זומפּ איז צוגעדעקט געוואָרען מיט „פאַרגעס־מיך־ניט“; געל־גאָלדענע „אויגעלעך“ האָבען אַראָפּגעוואונקען פון די מאָך־באַוואַקסענע דעכער. אין יעדען פענסטער פון זלאָטשאָוו האָבען אַריינגעקוקט הויכע בושעס פון יאַסמין, און ווייסער בעז האָט בעשמעקט די שטיבלעך.

און איבער זלאָטשאָוו האָבען גענומען יאָגען די פריהלינגס־ווינטען פון סטעפּ, ווינטען פון בעפּרייטע קוועלענדע וואַסערען, וואָס זיינען אויסגעלייזט געוואָרען פון געפרוירענעם אייז, ווינטען פון דעם

גרויסען גרינעם ים וואָס גיסט זיך אַרום זלאַטשאָוו מיט זיינע בערגלעך און טהאָלען, מיט זיינע בליהענדע וועלדער און באַבלומטע סטעפּעס, און עס זיינען געקומען די פּאַרנאַכטען ווען די בוימער און דאָס גרינס האָט זיך אָנגעהויבען צו הילען אין טונקעלע שאָטענס, איז זלאַטשאָוו געווען אין סכנה אין גאַנצען פאַרפּלייצט צו ווערען אין גרינעם סטעפּ און קיינמאָל ניט מעהר אַרויסצוקומען.

ערב שבועות, ווען די קינדער פון זלאַטשאָוו האָבען זיך געשפּיעלט אַרום דעם קלאָץ ביים שטאָדט ברונען, וואָס איז געשטאַנען אין מאַרק, איז פון וועג אָנגעקומען אַן אַלט אידעל מיט אַ קליין ווייס רונדיגען בערדעל און האָט געטראָגען אַ גרויסען זאַק און אַ גרינעם צווייג שטעקען אין האַנד. די קינדערלעך האָבען זיך צוגעקוקט מיט נייגיעריגקייט צום פרעמדען, וואָס קומט אָן אין שטעדטעל, ווייל זעלטען־ווען האָט זלאַטשאָוו געהאַט אַן אורח. פּלוצים האָט זיך אַ אינגעל מיט געקרייזעלטע פּאות׳לעך און באָרפעסע פיס אויפגעכאַפּט פון קלאָץ און געשריען:

— דאָס שניידעריל געהט, דאָס שניידעריל געהט!

די קינדער האָבען דערקענט דאָס שניידעריל, און זיינען איהם אַנטקעגען געלאָפען, מיט אַרויסגעשאַרטע העמדער און מייטקעס און פון יאַגדעס איינגעשמירטע פּנים׳ער.

— שניידערל, שניידערל, האָפּ! האָפּ!

— אוועק! אוועק! — האָט דאָס שניידערל געמאַכט מיט׳ן שטעקען.

— קומט צו אונז אַהיים, שניידערל.

— צו אונז, צו אונז!

— ניין, צו אונז! איהר וועט שלאָפען אויף דער שלאָפבאַנק.

אָבער דאָס שניידעריל האָט געהאַט זיין אייגענע אכסניא אין שטעדטעל, דאָס איז געווען אין פּאָליש ביים שוהלבעל. די קינדער האָבען איהם באַגלייט מיט פרייד אין שוהלבעל אריין. דאָרט אין פּאָליש האָט ער אוועקגעלעגט זיין גרויסען זאַק, פון וועלכען ער האָט אַרויסגענומען מתנות און געטיילט די קינדערלעך: איינעם אַ פייפעל אויסגעשניטען פון אַ צווייגעל; אַ צווייטען אַ האָניג־קיכעל וואָס ער האָט באַהאַלטען פאַר איהם פון לעצטען שטעדטעל, און אַ דריטען, וואָס האָט שוין געקענט לייענען, אַ ספר׳ל. און אַזוי ווי עס

איז נאָך געווען גענוג צייט אין מקוה צו געהן, האָבען זיך די קינדער געקליבען ארום איהם, און ער האָט זיי גאָר אַ שעהן געזאַנג אויסגעלערענט צו זינגען לכבוד יום־טוב.

יום־טוב אין אָוועגד האָבען זיך די זלאָטשאָווער בעלי־בתים געריסען איבער דעם שניידער, ביי וועמען ער זאָל יום טוב עסען. אַלע האָבען געוואָלט פאַרדיענען די מצוה פון הכנסת אורחים, ווייל זעהר זעלטען האָבען זיי געקענט מקיים זיין די מצוה אין זלאָטשאָוו.

דעם ערשטען טאָג יום טוב האָט ער געגעסען ביי מענדלען, וואָס איז זיין חזקה געווען, ווייל ער איז געווען דער פּרנס. און ביים טיש איז דער שניידעריל גאָר פרעהליך געווען, געזונגען און גערעדט, וואָס איז גאָר נישט זיין מנהג געווען. ער האָט זיך זעהר געפרעהט איבער שלמה׳לען, וואָס איז שוין פון לובלינער ישיבה געקומען, און געפאָדערט פון איהם שכר־למוד־געלד, וואָס ער האָט איהם אויסגעלערענט דאַווגען, און שלמה׳לע האָט איהם מכבד געווען דערפאַר מיט אַ כוס מעד. אַז דאָס שניידעריל האָט געטרונקען דעם מעד, האָט ער געקרעכצט:

— אויסגעוואַקסען זלאָטשאָוו אַן עיר ואם בישראל נעבעך.

האָט קיינער נישט פאַרשטאַנען זיין קרעכצען און זיין „נעבעך“. מען האָט זיך זעהר געוואונדערט דעריבער, און קיינער האָט איהם נישט איבערגעפרעגט, ווייל וואונדערליך זיינען געווען די וועגען פון שניידעריל.

צומאָרגענס באַגינען, דעם צווייטען טאָג יום טוב, איז שלמה׳לע געזעסען ביי זיך אין שטיבעל און האָט געלערענט זיין שיעור. די פענסטערלעך זיינען געווען אָפען און עס האָבען אריינגעקוקט אין דעם ניעדריגען שטיבעל אריין די בוימער, וואָס האָבען געוואַקסען הינטער׳ן פענסטעריל. אַ זיס קול פון די פויגעל האָט זיך געהערט פון דרויסען. און אַ זיסער האָניג־געשמאַק האָט זיך געטראָגען פון די ווייסע האָניג־בלומען פון דעם סטעפּ און האָט אָנגעפילט דאָס קליינע ניעדריגע שטיבעל פון דעם יונגען פּאָר פּאָלק. דאָס וויבעל איז געשטאַנען איבער׳ן קופערט און האָט פון דאָרט אַרויסגענומען איהרע שעהנע קליידער און איהרע ציערונג־שטיקער, און מיט זיי זיך אויסגעפּוצט און אויסגעציערט צו געהן מיט דער שוויגער אין שוהל אריין. אַ גרויסער חן איז געלעגען אויף איהר אין דעם יום־טוב׳דיגען פריהלינג

פריהמארגען. איהרע באקען זיינען איידעל געווען. עס האט נאך גערוהט אויף זיי די פרייד פון דער נאכט, און איהרע גרויסע אויגען זיינען באצויגען געווען מיט א גלענצענדען טהוי, אזוי ווי זיי וואלטען זיך נאך נישט אויפגעוועקט פון דעם נאכט־חלום, פון וואנען זיי קומען. און א גרויס ליעבשאפט האט אין דעם יונגעמאנ׳ס הארץ זיך אנגעצונדען צו זיין ווייב, און א גרויס רחמנות און איידעלקייט האט ער געפיהלט צו איהר. און איהר הארץ איז אויך פול געווען מיט ליעבשאפט צו איהם, ווייל זיין קול התורה יום טוב אין דער פריה האט געקלונגען זעהר זיס אין איהרע אויערען, ווי דאס קול פון די פויגעל, וואס זיינען גליקליך. ווארים זיי האבען זיך ביידע זעהר ליעב געהאט, אזוי ווי עס איז די טבע פון יונגע מענשען די ערשטע צייט נאך דער חתונה. אזוי האט ער נישט מעהר לערנען געקענט, האט ער זיין שטריימעל אויף דער גמרא ארויפגעלעגט און האט זיך אין שטוב ארויף און אראפ געדרעהט. און זי, דאס יונגע ווייבעל, האט זיך געטהאן פוצען און ציערען פאר איהם מיט איהרע שעהנע זאכען. און ווען זי איז שוין געווען גאר שעהן אויסגעציערט, האט זי זיך פון קאסטען אויפגעהויבען און איז צוגעגאנגען צו איהר מאן, אז ער זאל זי בענשען פאר׳ן שוהל־געהן. אזוי האט ער זיינע צוויי הענד ארויפגעלעגט אויף איהר שעהנעם קאפ און אזוי געזאגט:

— דיין שעהנער חן זאל קיינמאל נישט ווערען אפגעטהאן פון דיר, ווי פון אונזער מאמע רחל.

און דאס ווייבעל האט גענומען איהר קרבן־מנחה־סדור, מיט די זילבערנע טאוולען, וואס דער שווער האט איהר געשאנקען, און איז מיט גרויס פאראד, אויסגעציערט אין איהרע יום־טוב׳דיגע קליידער, אין שוהל געגאנגען.

דער עולם איז געווען אין שוהל פארזאמעלט, אויסגעציערט לכבוד יום טוב שטעהען די ווייבער אין דער ווייבערשער שוהל, און דורך די קליינע פארהאנגענע שטאכעטלעך קוקען זיי אראפ אין דער מענער־שוהל אריין. צווישען דער מאמע און דער שוויגער שטעהט דבורה׳לע, אויסגעפוצט אין דעם נייעם שטערען־טיכעל, וואס דער שווער האט איהר געשאנקען מיט דעם גרויסען שמוק־שטיק באהאנגען ווען זי איז געקומען צו איהם לכבוד יום טוב, אנגעטהאן אין די גאלדענע שיכעלעך, וואס שלמה׳לע האט איהר פון דער ישיבה גע־

בראַכט. זי קוקט אַראָפּ און זי זעהט דורך די שטאַכעטלעך ווי שלמהלע איינגעהילט אין גרויסען טלית שטעהט אויפ׳ן בעלעמער און האַלט דאָס ספר תורה אין דער האַנד מיט זעהר פֿיעל ליעבע און זינגט אַ ליעד לכבוד יום־טוב. מיט זיין זיסער שטימע צערטעלט ער ווי אַ זינג־פֿויגעל דעם נגון פֿון הקדמות און לעגט אין וואָרט אַריין אַלע טעמים פֿון „טראָפּ“. און ווי דבורה הערט זיך אַזוי איין אין שלמה׳לעס קול, קומען זעהר זיסע געדאַנקען און ציהען דורך ווי זיסע געזאַנגען דורך איהר האַרץ. געדאַנקען, וועלכע גנב׳ענען זיך אַריין, און רופֿען אַרויס צערטליכע רויטליכקייט אויף דעם ווייבעל׳ס באַקען און אַ פֿייכטען שעמעדיגען בליק אין די אויגען. זי באַהאַלט איהרע אויגען אין די פֿלאַכקייט פֿון איהרע הענד, ווי זי וואָלט מורא געהאַט, אַז די מאַמע זאָל נישט אַראָפּלעזען פֿון איהר פּנים דעם זיסען געדאַנק, וואָס זי קלערט...

און נאָך חלום׳ט דער געזאַנג פֿון איהר מאַנ׳ס שטימע, ווען פֿון דרויסען רייסט זיך אַריין אַ געוואַלד פֿון גאַס און פֿאַרטויבט דעם יום־טוב געזאַנג. נאָך וואָגט קיינער נישט דעם טלית אָפּצולעגען, אַרויסגעהן זעהן וואָס עס איז געשעהן. און שלמה׳לע מיהט זיך העכער אויפֿצוהויבען זיין שטימע און נאָך מיט מעהר טעם צו באַזיסען זיין געזאַנג, אָבער דער רעש פֿון גאַס קומט נעהנטער אַריין אין שוהל און פֿאַרטרייבט דעם יום־טוב. דאָ און דאָרט רוקט זיך שוין ווער אַרויס פֿון שוהל. עס קלאַפּט דער גבאי אויפ׳ן בעלעמער, און באַלד רייסען זיך אין שוהל אַריין ווייבער, קינדער און מענער, און אַ געמורמעל געהט דורך:

— שלוחים געקומען.

— פֿון קאַרסון צוויי שלוחים געקומען.

— אויף פֿערד געקומען צו רייטען, יום טוב מחלל געווען.

— עס איז סכנת נפֿשות.

עס הערט שוין נישט קיינער שלמה׳לעס צערטלען זיך, פֿאַרשטומט איז געוואָרען דער יום־טוב־געזאַנג. מענדעל קלאַפּט אויפ׳ן בעלעמער, דער עולם לויפֿט אַריין און אַרויס פֿון שוהל.

מיט אַ מאָל דערהערט זיך אַ וויינען.

— וואָס איז געשעהן?

— שאַ, שאַ, — קלאַפּט מענדעל אין בעלעמער.

אין דעם רייסט זיך די טיר פון שוהל אויף און אַ שרעקעדיג קול רופט:

— אידען, זייט אייך מציל דאָס נפש!

פיערטער קאַפּיטעל.

גלות זלאָטשאָוו.

אויפ'ן יום־טוב'דיגען בעלעמער באַפּוצט מיט גרינס לכבוד יום טוב, צווישען די זילבער־באַקליידעטע ספר־תורות, שטעהען צוויי וואָכעדיגע אידען, פאַרשטויבט פון וועג, וואָס זיינען אום יום טוב געקומען צו רייטען.

— כמעלניצקי הרשע האָט די צוויי פּוילישע גענעראַלען פּאָטאָצקי און קלינאָווסקי מנצח געוועו, — דערצעהלען די אידען — און ער ציהט מיט זיינע חיילות אויף גאַנץ אוקראַינע. דער כאַן פון טאַטאַרען געהט מיט איהם, די קהלה פון קאַרסון האָט ער חרוב ומחריב געמאַכט. פיעל אידען זיינען אומגעקומען. עס זיינען נאָר ניצול געוואָרען די רייטער, וואָס זיינען אום יום טוב געקומען אריינצורייטען נאָך זלאָטשאָוו, כדי אָנצוזאָגען אחינו בני ישראל פון זלאָטשאָוו, אַז די סכנה איז זעהר גרויס, און זיי זאָלען נישט קוקען אויף דעם יום־טוב נאָר מציל זיין זיך דאָס נפש, וואָרום כמעלניצקי מיט די יונים און טאָטערען ציהען אַהער צו דער שטאָדט צו.

איז געוואָרען אַ גרויסע בהלה אין שוהל. די ווייבער האָבען געכאַפּט די קליינע קינדער אויף די הענד און נישט געוואוסט וואו צו לויפען. טייל האָבען געשריען, אַז מען זאָל די פערד שפּאַנען צו די בוידען און אַנטלויפען פון שטאָדט אום יום טוב. אָבער קיינער האָט נישט געוואַגט דאָס צו טהאָן. זיי האָבען זיך גאָרנישט געקענט פאָרשטעלען, אַז זייער לעבען זאָל אונטערגעשניטען ווערען אַזוי אומגעריכט. קיינעם האָט זיך נישט געהויבען די האַנד צו באַוועגען אַ זאַך אין דעם שעהנעם יום־טוב, און דערווייל זיינען וואָס אַ מאָל

מעהר פרויען, מענער און קינדער געקומען אין שוהל צו לויפען, אַזוי ווי זיי וואָלטען געזוכט זיך צו באַהאַלטען אין גאָט׳ס הויז. קיין איינער איז אין שטאָדט ניט שטוב געבליבען, אַלע האָבען געפיהלט צו זיין צוזאַמען אין דער שוהל.

איז דער פרנס, מענדעל, אַרויף אויפ׳ן בעלעמער אַ בלייכער, און געקלאַפּט אויפ׳ן טיש און געזאָגט אַזוי:

— אידען, מיר װעלען נישט געהן פון דאַנען. מיר האָבען אַ ישוב געבויט, אַ שוהל — אויף וועמען װעלען מיר דאָס אַלעס לאָזען? עס קען דאָך נישט זיין, אַ וועלט קען דאָך נישט חרוב ווערען. אַ טאָג, צוויי, און הילף וועט קומען. דער שר ווישניוועצקי וועט אָנציהען מיט פוילישע חיל, אויך אַנדערע שררים, מיר װעלען זיך דערוויל אויסבאַהאַלטען, איינשליסען זיך אין שוהל, און אפשר האָט במעלניצקי אָפּגעצויגען מיט זיינע חיילות קיין טשיהרין, ער האָט דאָרט זיין היים — וואָס האָט ער צו אונז? מיר האָבען איהם קיין שלעכטס נישט געטהאָן. נעהמען אַ שטאָדט און חרוב מאַכען בידים, לאָזען אַלצדינג אויף הפקר — מיר װעלען נישט געהן.

מענדעל׳ס רייד האָבען באַרוהיגט פיעלע. די אידען, וואָס זיינען דאָ געוועזען לכתחילה, ווי מען האָט געבויט דעם ישוב, איז זלאָטשאָוו אַזוי טייער געווען, אַז זיי האָבען זיך אָנגעכאַפּט אָן דעם שטראָהל האָפנונג, וואָס דער פרנס האָט זיי געגעבען, אַז כמעלניצקי האָט אָפּגעצויגען קיין טשיהרין, ווייל דאָרט האָט ער זיין היים. דאָס אונגליק איז געקומען איבער זיי אַזוי פלוצלונג, אַזוי אונגעריכטערהייט, אַז זיי האָבען גאָר נישט געקענט פאַרשטעהן די סכנה. און באַלד האָבען זיך אַרום מענדלען געקליבען אַן עולם אידען, בעל־מלאכות, פערדסוחרים, וואָס זיינען אַרומגעפאָהרען אין סעטש און האָבען געהאַנדעלט מיט די קאָזאַקען, אָפטמאָל זיך דאָס לעבען איינגעשטעלט און זיינען געוועזען גבורים, אידען מיט אָפּגעברענטע פנים׳ער פון דער סטעפּישער זון, מיט שטאַרקע שוואַרצע בערד און הויכע ברעמען, אידען מיט ברייטע אַקסלען און גרויסע שווערע הענד — הענד, וואָס האָבען געבויט שטעדט, און זיי האָבען מיטגעשטימט מיט׳ן פרנס:

— ווער עס וויל געהן, זאָל געהן. מיר װעלען מיט אונזער פרנס בלייבען.

— מיר װעלען מיט אונזער שוהל בלייבען.

— די שוהל, אויף וועמען וועט איהר פאַרלאָזען די שוהל? די יונים וועלען זי דאָך פאַרברענען!

אין שוהל איז שטיל געוואָרען. דער רב האָט זיך אויפגעהויבען, אַרויף אויפ׳ן בעלעמער און געקלאַפּט אין בעלעמער:

— אידען טאָרען זיך נישט איינשטעלען דאָס לעבען בחנם. ושמור את נפשך, שטעהט אין דער תורה. און אַ מאבד את עצמו לדעת האָט קיין חלק לעולם הבא. און פקוח נפש איז אפילו דוחה שבת, אפילו יום כפור. דורך דעם בין איך גוזר בתור רב אויפ׳ן פרנס הקהל, אַז ער זאָל דער ערשטער נעהמען און שפאַנען דעם וואָגען און גלייך ארויס פון דער שטאָדט. וואָרום עס איז גרויס סכנת נפשות.

דער פרנס האָט זיך נישט געריהרט פון אָרט. ער איז געבליבען זיצען אויפ׳ן בעלעמער.

— ווער עס וויל געהן, זאָל געהן. איך וועל דאָ איבערבלייבען מיט דער שוהל. גאָט האָט געבויט אַ שוהל, וועט ער זי באַשיצען, און אויף הפקר איבערלאָזען אַ שטאָדט וועל איך נישט.

דער עולם, דערזעהענדיג, אַז דער פרנס בלייבט, האָט זיך נישט געאיילט אויסצופיהרען דעם רב׳ס געבאָט. אַרום מענדלען האָבען זיך צונויפגעקליבען די אידען קצבים, פערדס־הענדלער, סוחרים פון סעטש — און קיינער האָט נישט געוואַגט דער ערשטער מחלל צו זיין דעם יום־טוב.

אין שוהל איז געוואָרען זעהר שטיל. אַלע האָבען געקוקט אויפ׳ן רב, וואָס דער רב וועט טהאָן. נאָר דער רב האָט קיין וואָרט נישט געזאָגט, איז אַרויפגעגאַנגען צום אָרון, אַרויסגענומען צוויי ספרי תורות אויףביידע הענד, און האָט גענומען אַרויסטרעטען פון שוהל.

— אידען, ראַטעוועט די ספרי תורות! — האָט דער רב געזאָגט.

נאָר דער רב האָט עס שוין נישט געדאַרפט זאָגען. געזעהען, אַז דער רב טראָגט אַרויס די ספרי תורות פון שוהל, איז געוואָרען אַ גרויסע יללה. ערשט יעצט האָבען זיי פאַרשטאַנען דעם אונגליק. זיי האָבען זיך דערמאָנט, ווען מען האָט די ספרי תורות אַריינגעשטעלט אין שוהלכעל. האָבען זיי שרעקליך אָנגעהויבען צו וויינען. קיינער האָט גאָר נישט געקענט רעדען. קיינער האָט גאָר נישט געקענט דענקען. מען האָט גענומען די ספרי תורות און דער עולם איז אַרויס פון שוהל נאָכ׳ן רב.

דער אַלטער ר׳ שמואל האָט שוין נישט געלעבט. אַזוי האָט זיין ספר תורה׳לע גענומען אַן אַנדער איד אונטער׳ן אָרעם און האָט עס אַרויסגענומען פון שוהל.

און דער רב האָט זיך אָנגערופען:

— אידען, זייט מחלל יום טוב, איך בין גוזר אויף אייך! שפּאַנט די וועגען און ראַטעוועט דאָס ביסעל גוטס. איך וועל עס אויך טהאָן.

דער עולם האָט זיך אַרויסגעלאָזט נאָכ׳ן רב פון שוהל. עס איז שוין געוואָרען אַ געלאַף. דאָ און דאָרט האָט מען שוין פערד צו די בוידען געשפּאַנט. מען איז פאַרפאָהרען מיט די בוידען, קינדער אויפגעזעצט, גוטס פון הייזער געשלעפּט, ספרים און בעטגעוואַנד. טייל האָבען פון די הייזער אַרויסגעצויגען די קאַסטענס, אין וועלכע זיי האָבען געהאַט זייערע פאַרמעגענס, איינגעשפּאַנט זיך אין די רימענס און געשלעפּט די קופערטס אויף די רעדלעך איבער דער גאַס נאָכ׳ן בית עולם. אַנדערע האָבען געכאַפּט וואָס עס איז זיי צום ערשטען אין האַנד געקומען: אַ כלי, אַ בגד, אַ שטיק מעבעל, אַנדערע אין די טליתים אָנגעטהאָן פון דאַווענען. און זלאָטשאָוו איז אַרויס נאָך זייער רב פון שטאָדט אויפ׳ן וועג קיין נעמיראָוו.

און אין שוהל אויפ׳ן בעלעמער איז אַלץ געזעסען דער פּרנס הקהל, אַזוי ווי אַ שטיין, האָט געהערט די טריט פון די פערד, דאָס גערויש פון די רעדער, דאָס לויפט זלאָטשאָוו, זלאָטשאָוו רינט אויס — און ער האָט זיך נישט גערירט פון אָרט. אַרום איהם זיינען געווען פאַרזאַמעלט די בעלי מלאכות און די פערדס־סוחרים און האָבען געשוויגען.

שלמה׳לע איז געשטאַנען נעבען פאָטער. ער האָט אויך געהאַלטען מיט׳ן רב, אַז פּקוח נפש איז דוחה אַלעס, און געבעטען דעם פאָטער, ער זאָל פאַרלאָזען די שוהל און מיטגעהן מיט די אידען. נאָר דער פאָטער איז אַלץ געזעסען ווי אַ שטיין:

— גאָט האָט געבויט אַ שוהל, וועט ער זי באַשיצען, — האָט דער פאָטער געברומט אין באָרד אריין.

געזעהן, אַז דער פאָטער בלייבט, איז ער אויך געבליבען ביים פאָטער. און אינאיינעם מיט איהם דבורה מיט דער גאַנצער מענדעל׳ס משפּחה. און די אַלטע גויה מאַרושאַ איז געשטאַנען ביי דער טיר פון שוהל און געוויינט.

— פאניטשו, אנטלויף, די ברידערלעך וועלען קומען פון סטעפ, זיי וועלען קיינעם נישט שוינען, ראַטעוועט זיך דאָס לעבען.

נאָר קיינער האָט זי נישט באַמערקט, ווייל זי האָט נישט געוואגט אין שוהל אַריינצוגעהן, נאָר געשטאַנען ביי דער טיר און געוויינט פאר זיך.

די געוואַלדען און דער געלאַף פון דרויסען האָבען זיך שוין אָנגעהויבען איינצושטילען. זלאָטשאָוו איז געוואָרען לעער און אויסגערונען. דער סטעפ האָט צוריקגעקראָגען זיין חלק, וואָס מענשען האָבען גערויבט פון איהם. אין שוהל איז איצט שטיל געוואָרען. אַ קאַלטקייט האָט געבלאָזען פון די באַהאַלטענע ווינקעלעך. דורך די צוויי רויט־בלויע פענסטערלעך, וואָס זיינען געווען אין באַלקען, האָבען אַריינגעדרונגען צוויי שטראַהלענדע זיילען און האָבען זיך איבערגעוואָרפען איבער דער שוהל, באַלייכטענדיג דעם אָפענעם אָרון מיט די נאַכט־שטערען, וואָס זיינען אויסגעמאָלט אין איהם. פאר'ן עמוד האָט זיך געברענט איינזאַם אַ ליכט, וואָס דער שמש האָט געהאַט אָנגעצונדען צום יום טוב'דיגען דאַווענען. אַרום דעם בעלעמער האָבען נאָך געהאַנגען די גרינע קוויטשערס און גרינס, וואָס איז געווען דער מנהג צו באַפוצען די הייזער און די שוהל לזכר דעם באַרג סיני. אויפ'ן בעלעמער זיינען געזעסען די איינזאַמע וועכטער, דער פרנס מיט די אידען, וואָס זיינען איבערגעבליבען מיט איהם צו היטען די שוהל.

פלוצים האָט זיך ווער אויפגעהויבען פון אַ ווינקעל און איז צוגעקומען צום בעלעמער. עס איז געווען דאָס שניידעריל. קיינער האָט ביז איצט נישט באַמערקט, ווי ער איז געזעסען די גאַנצע צייט אין אַ ווינקעל און זיך געזאָגט זיינע קאַפּיטלעך תהלים. מענדעל מיט די אידען האָבען זיך פארוואונדערט איהם צו זעהן. דאָס שניידעריל האָט זיך צוגעקוקט צו די אידען און אזוי געזאָגט;

— איהר היט די שוהל? מיט וואָס וועט איהר זי באַשיצען? מיט גבורה? באַדאַרף דען גאָט אייער גבורה? איז דען נישט אַ שטיין, אַ שטיק האָלץ שטאַרקער פון אייך? פעהלט דען גאָט גבורה?

קיינער האָט איהם נישט אָפגעענטפערט.

האָט זיך פלוצים געזעהן פון ווינקעל, פון וואַנען דאָס שניידעריל

איז אַרויסגעקומען, אַ בלאַס פֿייער אויפֿפֿלאַמען. דאָס פֿייער האָט אונטערגעכאַפּט דאָס פּרוכת׳ל, וואָס האָט געהאַנגען פֿאַר׳ן אָרון וואָס איז געווען דערביי. און באַלד האָט דער אין אויל דורכגעוויקטער עמוד געפֿלאַקערט אין פֿייער.

— פֿייער, פֿייער, די שוהל ברענט!

— ווער האָט עס געטהאָן? — האָבען **זיך די אידען אויפֿגעכאַפּט** און געוואָלט צולויפֿען צום פֿייער:

— שטעהט, איך האָב עס געטהאָן, — האָט דאָס שניידעריל צוריקגעהאַלטען דעם עולם. — אַז דער רבונו של עולם איז געגאַנגען די אידען אַרויסטרייבען פֿון ארץ ישראל, זאָגט די גמרא, זיינען די אידען חייב מיתה געווען. אַזוי האָט גאָט אויסגעגאָסען זיין צאָרן אויף שטיינער און אויף העלצער. ער האָט דאָס בית־המקדש פֿאַרברענט און אידען מציל געווען. וואָס ווילט איהר בעסער זיין פֿון רבונו של עולם? וואָס זיינט איהר געגאַנגען באַשיצען, שטיינער און העלצער? באַהאַלט אייער גבורה, גאָט וועט דאַרפֿען אייער גבורה פֿאַר אַ העכערען ענין, ווען עס וועט קומען די צייט, ווען מיר וועלען זוכה זיין דערצו. זייט מציל די נפשות, זיי באַלאַנגען נישט צו אייך, זיי באַלאַנגען צו גאָט!

די אידען האָבען זיך דערשראָקען פֿאַר דעם שניידער׳ס רייד. איינציגווייז האָבען זיי זיך אָנגעהויבען אַרויסצורוקען פֿון דער שוהל, און עס איז שוין נישט געווען וואָס צו באַשיצען אויך. די מיט אויל און ליכט דורכגעזאַפּטע פּרוכת׳ער און האָלץ האָבען זיך געצונדען ווי קיהנעלעך.

— גלייכער אַזוי! מיר האָבען זי פֿאַרברענט אַליין איידער די גוים האָבען זי אומריין געמאַכט. קומט, אידען, לאָמיר שפּאַנען די וועגען! — האָט דער פּרנס געשריען, און האָט גענומען די אייגענע און איז אַרויס פֿון דער שוהל.

— שטעה אויף, אַלטע, העלף בינדען די זאַכען, עס ווערט שפּעט.

אין אַ פּאָר מינוט אַרום איז שוין הלל צוגעפֿאָהרען מיט דער בויד פֿאַר דער קרעטשמע, און פֿון שטוב האָט מען אָנגעהויבען צו טראָגען די ספרים אין די קופּערטס. עס איז שוין געווען די העכסטע צייט, וואָרום אין קרעטשמע האָבען זיך אַריינגעכאַפּט דער פּאָפּ מיט אַ פּאָר קאָזאַקישע פֿויערען און האָבען אָנגעהויבען צו ראַבעווען דעם

בראַנפען פון קרעטשמע.

— איך האָב דיר שטענדיג געזאָגט, אַז די ברידערלעך וועלען קומען פון סטעפּ. אויף לייכטע פערדלעך קומען זיי צו פליהען, דער אַנזשעל מיכאַאיל באַגלייט זיי — האָט דער פּאָפּ, אַ שכור׳ער שוין פון בראַנפען געוואַקעלט זיך און געשריען גוטמוטיג צו מענדלען.

— דו הונדען־זוהן, — קלאַפּט די מאַרושא מיט אַ פּאַנטאָפעל דעם שכור׳ען פּאָפּ איבער׳ן קאָפּ — אַז דער פּאַן איז ניטאָ, קריכען די חזרים פון דער כרובע אַרויס.

און ווען דעם פּרנס׳ס בויד האָט די לעצטע פּאַרלאָזען זלאָטשאָוו, האָט זיך מענדעל אומגעקוקט צום לעצטען מאָל אויף זלאָטשאָוו. ער האָט געזעהן ווי די שוהל ברענט זיך אָן איינזאַמע, און עס האָט איהם דערמאָנט אָן אַ ברענענדיג ליכט נאָך אַ טויטען...

פינפטער קאַפּיטעל.

נעשה ונשמע

איבער דעם סטעפּ האָבען זיך געצויגען לאַנגע קאַראַוואַנען בוידען מיט אידישע ווייבער, קינדער און בעטגעוואַנד, וואָס האָבען אָנגעצויגען פון דער גאַנצער געגענד אַרום — קיין נעמיראָוו. ביי נאַכט האָט מען מורא געהאַט ווייטער צו פאָהרען פאַר חיות־רעות, האָט מען זיך אָפּגעשטעלט ביי אַ וואַסער. די ווייבער און די קינדער זיינען געפאַלען אין שלאָף, און די מענער האָבען זיך געשטעלט אויף דער וואַך, אָפּצוהיטען די בוידען פון חיות־רעות און שלעכטע טאַטערען.

האָבען זיי אָנגעלעגט אַ פייער. די אַלטע אידען זיינען געזעסען אַרום פייער און האָבען געזאָגט פרומע קאַפּיטלען תהלים, און די יונגע זיינען געשטאַנען אויסקוקען.

עס איז געווען דער צווייטער טאָג שבועות אויף דער נאַכט, ווען אידען פלעגען זיך משמח זיין מיט דער תורה. דאָס פרומע

שניידעריל האָט נישט געלאָזט דעם עולם אַריינפאַלען אין עצבות.

— אידען, לאָמיר זיך משמח זיין מיט דער תורה!

דער עולם האָט איהם ניט אָפּגעענטפערט. יעדער איז געווען פאַרנומען מיט זיינע אייגענע ענינים. דער צער פון פאַרלאָזען די שטאָדט איז ביי זיי געווען זעהר גרויס, און זיי האָבען פאַרגעסען אין יום־טוב, אין בטחון אין רבונו של עולם, דורך דעם האָט איהם קיינער נישט אָפּגעענטפערט.

— קליינע אידען, שוין ביים ערשטען נסיון פאַרליערט איהר דעם בטחון, — האָט ווער געזאָגט צווישען עולם.

— און אפשר איז עס אַ דרך אַזעלכער. ער וויל זעהן די אידען משמח זיין זיך מיט דער תורה נישט אין די הייזער אין שטאָדט אין די שוהלען, נאָר אויפ׳ן נאַקעטען פעלד.

— און די אידען, וואָס האָבען מקבל געווען די תורה אויפ׳ן הר סיני, האָבען אויך נישט געהאַט קיין שטאָדט און קיין הייזער, און קיין שוהלען נאָך נישט, נאָר זיינען געלעגען אין נאַקעטען פעלד ווי מיר — און דאָך האָבען זיי געזאָגט „נעשה ונשמע“.

— „נעשה ונשמע“! — האָט זיך ווער אָנגערופען צווישען עולם.

און עס איז געווען — ווי אַ טרייסט וואָלט אַריינגעפאַלען אין עולם, ווי אַ פונק פון האָפנונג האָט אָנגעצונדען זייערע הערצער און עס האָט זיך צופלאַקערט דער בטחון. אידען האָבען אָנגעהויבען צו פאַרשטעהן, צו זעהן דעם טעם, און באַלד האָט ווער פון זיי דאָס ספר־תורה׳לע ארויסגענומען, דאָס זלאָטשאָווער ספר־תורה׳לע, וואָס איז געגאַנגען מיט די אידען אין גלות אַריין, און האָט הויך אויפ׳ן קול אויסגעשריען — נעשה ונשמע.

און דער עולם נאָך איהם האָט שוין אָפּגעענטפערט מיט אַ הילכיג קול:

— נעשה ונשמע!

אימיצער האָט אָנגעהויבען צו זינגען הלל, קאַפּיטלעך תהלים, דער עולם נאָך איהם. די קינדער האָבען זיך אויפגעכאַפּט פון שלאָף, געזעהן דאָס ליכטיגע פייער וואָס ברענט זיך אין סטעפ, און די אידען טאַנצען מיט זייערע ספר־תורה׳לעך ארום פייער.

— נעשה ונשמע.

און דער סטעפ איז פאַרוואַנדעלט געוואָרען אין אַ באַרג סיני

— הויך האָט געקנאַקט דאָס פּייער, און די אידען מיט די ספרי־תורות אַרום פּייער, און ווייט און ברייט האָט אָפּגעקלונגען אין סטעפּ:

— נעשה ונשמע.

אין אַ פּאָר טעג אַרום איז מען אַריינגעקומען קיין נעמיראָוו. נעמיראָוו איז געווען פּול מיט פרעמדע אידען פון גאַנצען קאַנט, וואָס זיינען אָנגעקומען צו לויפען צו ראַטעווען זיך אין דער באַפעסטיגטער שטאָדט פון כמעלניצקי׳ס קאָזאַקען. די קהלה נעמיראָוו מיט איהר פּרנס ר׳ ישראל און דער רב ר׳ יחיאל מיכל האָבען געטהאָן פאַר די גרושים אַלעס, וואָס זיי האָבען געקענט. די פרעמדע אידען האָבען געוואָהנט אין בתי־מדרשים; די ווייבער מיט די קינדער אין ווייבער־שוהלען. און די שטאָדט־ווייבער האָבען צונויפּגעשלעפּט בעטגעוואַנד, מלבושים, און אויסגעבעט פאַר די ווייבער מיט די קינדער. אין שוהל־הויף, אין אידישען געסעל, האָבען זיך געברענט גרויסע פּייערען אונטער גרויסע קעסלען עסען פאַר די הונגעריגע. דער, וואָס האָט געהאַט אַ קרוב, צי אַ באַקאַנטען, אַ ווייטען צי אַ נאָהענטען — האָט איהם אויפגעזוכט, און באַלד איז נעמיראָוו געוואָרען איין גרויסע קהלה. סיי די היימישע, סיי די פרעמדע זיינען געשלאָפען אַלע אינאיינעם אין קהל׳ישע שטיבער און געגעסען בשותפות פון די קהל׳ישע קעסלען.

געהערט האָט מען, אַז כמעלניצקי האָט אָפּגעצויגען קיין טשיהרין, אין זיין מקום אַריין. דאָרט האָט ער נהרג געווען די גאַנצע אידישע קהלה מיט ר׳ זכריה׳ן בראש, וועלכען ער האָט אָנגעטהאָן גרויסע ענוים פאַר דעם טויט. ר׳ זכריה מיט דער גאַנצער קהלה טשיהרין זיינען געשטאָרבען על קדוש השם, ווי עס פּאַסט פאַר אידען. האָבען זיך אַליין אָנגעטהאָן אין טליתים, אין קיטלען און זיינען זיך צונויפגעקומען אין שוהל — און דאָרט זיינען זיי אַלע אומגעקומען. געהערט האָט מען אויך, אַז ער האָט אייניגע אידישע קהלות פאַרברענט, דאַרונטער אויך זלאָטשאָוו. נאָר איין בטחון איז געווען אין שר ווישניוועצקי, וועלכער האָט אַהער געצויגען פון יענער זייט דניעפּער מיט פיעל חיל, מלחמה צו האַלטען מיט כמעלניצקי׳ן. האָט מען געוואַרט ביז דער שר ווישניוועצקי, וועלכער איז אויך געווען אַ גרויסער אוהב־ישראל, וועט בעזרת השם מנצח זיין דעם רשע און אידען וועלען קענען צוריקקעהרען אין זייערע חרוב־געוואָרענע

קהלות.

אָבער באַלד איז באַקאַנט געוואָרען, אַז כמעלניצקי האָט מנצח געווען דעם שר אוהב ישראל. פירשט ווישניוועצקי האָט אָפּגעצויגען אין דער ליטא — און דאָס גאַנצע לאַנד איז איבערגעבליבען אָהן אַ באַשיצער, הפקר פאַר'ן שונא, און פון וואַרשא האָט מען אויך קיין הילף נישט געקענט ערוואַרטען. וואָרים נאָך קעניג וולאַדיסלאַוו׳ס טויט האָבען זיך די שררים נישט געקענט אייניגען, וועמען מען זאָל אויסקלייבען פאַר קעניג איבער פוילען. און דאָס קעניגרייך פוילען איז איבערגעבליבען ווי אַ שיף אָהן אַ רודער.

האָט דער רב ר׳ יחיאל מיכל פון נעמיראָוו פאַררופען אַ אסיפה פון אַלע פרנסים און נכבדים, וואָס האָבען זיך געפונען אין נעמיראָוו מיעץ זיין זיך, וואָס מען זאָל טהאָן. וואָרים די סכנה איז געווען זעהר גרויס.

אויף דער אסיפה איז געווען חלוקי דעות. טייל האָבען געזאָגט, אַז מען זאָל פאַרלאָזען די שטאָדט און געהן קיין טולטשין — וואָס איז אַ שטאַרקערע פעסטונג. אַנדערע האָבען געראַטען דאָ צו פאַרבלייבען.

— וואו אַהין וועלען מיר געהן? וואו אַהין וועלען מיר לויפען? אַ גאַנצע מדינה אידען וועלען אַנטלויפען. וואו וועלען מיר זיך אָפּשטעלען? און נאָך טולטשין וועלען זיי נישט קומען? אַז עס וועט נישט קומען קיין הילף חלילה וועלען זיי דאָך די גאַנצע מדינה איינגעהמען ביז לבוב, ביז צו די ווייכסעל. עס קען דאָך נישט זיין, אַז פוילען זאָל אונטערגעהן. די שררים וועלען דאָך ניט לאָזען פאַרברענען זייערע אייגענע שטעדט מיט די דערפער מיט כל טוב. עס מוז דאָך אָנקומען הילף. אַ מדינה קען דאָך נישט איבערבלייבען אויף הפקר!

אַלע האָבען זיך צוגעהערט צו די רייד פונ׳ם פרנס פון זלאָטשאָוו און האָבען געפונען, אַז עס איז טאַקע נישטאָ וואו צו אַנטלויפען; אַז נעמיראָוו מיט איהרע רבנים און פרנסים און איהרע גבורים און מיט דער גרויסער קהלה אידען זאָלען דאַרפען אַנטלויפען, איז דאָך עק וועלט, און עס קען דאָך נישט זיין, אַז די שררים זאָלען איבערלאָזען גאַנץ אוקראַינא אויף הפקר.

— נאָר וואָס דען זאָלען מיר טהאָן? — האָבען די אידען גע־

פרעגט.

— נעמיראָוו האָט אַ פעסטונג. פון איין זייט דער טייך און אַרום די וואַלען. מיר זיינען ברוך השם אין נעמיראָוו אַ פאָר טויזענד אידען פאַרזאַמעלט. קודם כל לאָמיר זיך באַפעסטיגען אין דער פעסטונג, כדי די יונים פון מקום און די פוילען זאָלען נישט קענען זי אַרויסגעבען צו די קאָזאַקען, ווען זיי וועלען צוקומען צו דער שטאָדט. און מיר וועלען זיך אַזוי לאַנג וועהרען ביז הילף וועט אָנקומען פון פוילען. עס קען דאָך נישט זיין, אַז אַ מלוכה זאָל לאָזען אַ גאַנצע מדינה אונטערגעהן.

די עצה איז אַלעמען געפעלען, און עס איז געבליבען, אַז מען זאָל זיך צוהערען צו דער עצה טובה פון זלאָטשאָווער פרנס.

נאָר אין אַ ווינקעל פון בית־דין־שטוב איז געזעסען דאָס שניידעריל און האָט געבריהט פאַר זיך: — גבורה, מיט גבורה ווילען זיי העלפען דעם רבונו של עולם? באַהאַלט די גבורה פאַר זיך. עס וועט קומען אַ צייט, ווען איהר וועט דאַרפען די גבורה פאַר זיך, פאַר אַ העכערען ענין.

נאָר קיינער האָט איהם יעצט נישט געהערט. די פרנסים פון די קליינע שטעדטלעך וואָס זיינען געווען פאַרזאַמעלט ביים רב, זיינען אַלץ געווען אידען אין דעם ערך וואָס מענדעל, וואָס האָבען אַליין געבויעט זייערע שטעדט, פון וועלכע זיי זיינען געווען די פרנסים און זיי האָבען ליעב געהאַט דאָס מקום, פון וואַנען זיי זיינען געקומען און נישט געוואָלט עס לאָזען אויף הפקר — האָבען זיי אַלע מסכים געווען צו מענדעל׳ס עצה, און גענומען באַלד זי אויספיהרען.

נעמיראָוו איז פון איין זייט אַרומגערינגעלט מיט׳ן טייך און פון די אַנדערע פרייע זייטען האָט אַ געמויערטער וואַל אַרומגערינגעלט די שטאָדט. אין די ווינקלען פון די וואַלען זיינען געווען הויכע געמויערטע באַשטעס, אויף וועלכע עס האָבען זיך געפונען אַ פאָר אַלטע פאַרראָסטעטע קאַנאָנען, צו וועלכע עס זיינען נישט געווען קיין קויהלען און קיינער האָט נישט געוואוסט ווי אַזוי זיי צו באַנוצען. אָבער די אידען האָבען נישט געטראַכט פון שיסען, נאָר ווי זיך צו באַשיצען. האָבען זיי ערשטענס פאַרשטאַרקט די טויערען פון דעם מויער. די אידישע קאָוואַלעס האָבען געשמידט לאַנגע

אייזערנע פּרענטען, ריגלען און אייזערנע קייטען, מיט וועלכע זיי האָבען באַפעסטיגט די טויערען. און אַרום דעם טויער האָבען זיי אויסגעשטעלט טישען, לייטערס און געבויעט אַ הילצערנע באַפעסטיגונג, אָנגעזאַמעלט אַ מאַסע שטיינער, שטעכעדיגע העלצער און טעפּ געזאָטען וואַסער.

אין שטאָדט האָט זיך אויך געפונען איינינע הונדערט פּאָליאַקען, אַ פּאָר צעהנדליג דייטשע בעלי־מלאכות, וואָס האָבען געקענט שיסען מיט ביקסען. די אידען אָבער האָבען זיי נישט געוואָלט אַנפאַרטרויען די טויערען פון דער פעסטונג און נישט די באַשטעס. זיי האָבען זיי געלאָזט שטעהן אויף די לייטערס אויף דער טויער — העלפען אָוועקטרייבען די קאָזאַקען, ווען זיי וועלען זיך דער־נעהנטערען. דאָס ערשטע וואָס די אידען האָבען געטהאָן, זיי האָבען באַהאַלטען די מיידלעך און די יונגע ווייבלעך און זייערע פאַרמעגענס אין די באַשטעס, און אַליין אַרויף אויף די טויערען.

אין נעמיראָוו איז וואָס אַ מאָל ענגער געוואָרען. וואָס אַ מאָל זיינען מעהר אידען געקומען אָנצוציהען פון די קליינע שטעדטלעך און האָבען געבראַכט די טרויעריגע בשורה, אַז כמעלניצקי האָט אַרויס־געשיקט זיין גענעראַל קריווע־נאָס מיט אַ גרויסער צאָהל קאָזאַקען און טאָטערען און זיי ציהען אויף נעמיראָוו. איז אַ שרעק אָנגעפאַלען אויף די אידען. האָט דער רב ר׳ יחיאל מיכל ווידער צונויפגעזאַמעלט דעם עולם שבת אין דער נעמיראָווער שוהל און האָט זיך אָנגעטהאָן אין טלית, און אַוועקגעשטעלט זיך דרשנ׳ען פאַר דעם עולם.

— רבותי! מיר ווייסען נישט וואָס עס שטעהט אונז פאָר, — האָט דער רב געזאָגט. — אַן ערנסטע צייט קומט אויף נעמיראָוו. אפשר פאַרלאַנגט פון אונז דער רבונו של עולם, אַז מיר זאָלען מקדש השם זיין, זיינען מיר מוכן ומזומן. אפשר קומט דער שונא גאָר נישט איינגעהמען אונזערע גופים, נאָר אונזערע נשמות? פאַר אונזערע גופים האָבען מיר אָנגעגרייט אַ שוץ: מיר האָבען באַפעסטיגט די וואַלען. האָבען מיר אויך אָנגעגרייט אַ שוץ פאַר אונזערע נשמות? ווען דער רשע וועט קומען און וועט חלילה זאָגען: „תני לי את הנפש“, וועל איך אייך לאָזען לעבען, וועט איהר געווינג שטאַרק זיין ניט קיין רחמנות האָבען אויף אייערע לעבענס, אויף אייערע ווייבער און אויף אייערע קינדער, און מקדש השם זיין ווי די עשרה

הרוגי מלכות האָבן געטהאָן, ווי די אַלע הקדושים והטהורים?

אין שוהל איז שטיל געוואָרען. די ווייבער האָבן אויפגעהערט צו קליפּען, און די מענער צו קרעכצען. מען האָט נאָר געזעהן גלאַנצענדיגע אויגען און בלייכע שווייגענדיגע געזיכטער.

האָט ווער פון עולם אויסגעשריען:

— שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד!

האָט דער עולם נאָך איהם אויסגעשריען ווי איין מאַן:

— שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד!

דער רב איז שטיל געוואָרען. ער האָט שוין מעהר נישט גערעדט פון קדוש השם. זיין שטימע איז ווייכער געוואָרען און ער האָט אָנגעהויבען צו טרויסטען דעם עולם:

— און אפשר איז עס א נסיון, און געדענקט „ושמור את הנפש“. יעדער איד איז זיך מחויב צו ראַטעווען ווי ער קען, און דער וואָס ברענגט אונטער זיין לעבען בידים, דער איז א מאבד עצמו לדעת און ער האָט קיין חלק לעולם הבא נישט. פאַר גאָר נישט זאָלט איהר זיך חלילה אָפּשטעלען, נישט פאַר קיין פאַרמעגענס, פאַר גאָלד און זילבער אָדער ספרים קדושים. וואָרים איהר באַלאַנגט נישט צו זיך, נאָר צום רבונו של עולם, און פאַר גאָר נישט זאָלט איהר זיך חלילה דאָס לעבען איינשטעלען, נאָר פאַר דער אמונה הקדושה אליין.

א גרויס געוויין איז געוואָרען אין שוהל נאָך דעם רב׳ס רייד. די משפּחות זיינען זיך צוזאַמענגעקומען. די ווייבער מיט די מענער, יעדע משפּחה איז געזעסען באַזונדער מיט די קינדער און מען האָט זיך געזעגענט איינער מיט׳ן אַנדערען, און איינער האָט דעם אַנדערען געטרייסט — און דער עולם האָט מעהר בטחון געקראָגען נאָך דעם רב׳ס רייד.

אויף מאָרגען האָבען די אויסקוקערס אויף די באַשטעם געזעהן ווי פון סטעפּ הויבט זיך אויף א גרויסער וואָלקען פון שטויב. זיינען זיי אַראָפּגעקומען און האָבען אָנגעזאָגט די שלעכטע בשורה, אז די רשעים קומען. זיינען די מענער גלייך געלאָפען און געשטעלט זיך אויף די לייטערס ביי די ווענד, מיט שטיינער און העק און שטיקער

אייזענס, וואָס זיי האָבען זיך געהאַט אָנגעגרייט אויף דער מויער, און די ווייבער האָבען געבראַכט טעפּ מיט קאָכענדיגען חלב און הייסע קאַשע, וואָס זיי האָבען אָנגעגרייט. איז געקומען צו לויפען פאָן קאַשניטצקי, דער פירשט ווישניוויטצקי'ס פאַרטרעטער פון שטאָדט, און מיט איהם זיינען געווען נאָך פּאָליאַקען מיט שווערדען אין די הענד, און האָבען געשריען צו די אידען:

— וואָס טהוט איהר? אויף וועמען גרייט איהר אָן די שטיינער און אויפגעקאָכטע קאַשע, אויף די סאָלדאַטען פון גראַף ווישניוויטצקי, וועלכע קומען אייך ראַטעווען פון די קאָזאַקען? דערקענט איהר דען נישט דעם פּוילישען ווייסען אָדלער אויף די רויטע פאָהנען? דערקענט איהר דען נישט די פּאַווע פּושעס אויף די קעפּ פון די סאָלדאַטען? געהען דען כלאָפּישע קאָזאַקען אָנגעטהאָן אין קעניגליכע גאַרנאָסטאַיענע קאַנטושען? און קענט איהר גאָר ניט פון דער ווייטענס דערזעהן די שטאַרקע וואָנסעס פון אויער צו אויער, נישט די ראַקען וואָנסעס פון די קאָזאַקען? עפּענט אויף דעם טויער פאַר די העלדען פון פירשט יערעמיאַש, און געהט מיט האָניג-לעקעכער און פּערעל אַנטקעגען די העלדען, וואָס קומען ראַטעווען אייערע לעבענס, אייערע ווייבער און קינדער פון די קאָזאַקען!

און ווירקליך האָט מען דערזעהן פון וואָלקען שטויב אַרויסרייטען אַ וואַלד מיט רויטע פאָהנען, אויף וועלכע עס האָט געשיינט אין דער זון דער ווייסער פּוילישער אָדלער. דאָ און דאָרט האָבען ווייסע פאָהנען געפלאַטערט און פאַראויס געלאָפען, ווי זיי וואָלטען געווען אָנגעזאָגט הילף און ערלעזונג. און באַלד איז די גאַנצע מויער פאַרהילכט געוואָרען אין אַ גרויסען פריידען-געשריי:

— הילף קומט! הילף!

די ווייבער זיינען אַרויס פון דער פעסטונג מיט די קינדער אויף די הענד, אַרויף אויף די לייטערס, אויף דער מויער, און דערזעהענדיג פון דער ווייטענס די פּוילישע פאָהנען, האָבען זיי אָנגעהויבען צו רופען:

— גאָט'ס נס, גאָט'ס וואונדער. זעהט, זעהט, גאָט שיקט פון הימעל!

און נעמיראָוו איז אַרויס אויף די גאַסען, פון די באַהאַלטענסטע לעכער, פון די קעלערס און די מויערען. ווער עס האָט זיך

נאָר געהאַט באַהאַלטען פון די קאָזאַקען איז געקומען צו דער טויער פון מויער זעהן די אַריינציהענדע פוילישע זעלנער, וואָס זיינען זיי געקומען העלפען. דאָ און דאָרט האָבען זיך שוין געקליבען דעפּוטאַציעס פון אידען, יום־טוב׳דיג אָנגעטהאָן, מיט ספרי תורות אין די הענד, וועלכע זיינען געקומען מקבל פנים זיין דעם פירשט׳ס זעלנער. מוטערס האָבען באַהאַלטען זייערע טעכטער פאַר דעם חיל, וואָס קומט אָן... און בחורים און אינגלעך האָבען זיך געקליבען אויפ׳ן טויער צו זעהן אַריינמאַרשירען די העלדען.

נאָר אָט זיינען שוין די סאָלדאַטען נאָהענט ביי דעם מויער, און די אידען איילען זיך נישט אויפצועפענען דעם טויער. שוין קומט אָן פאָראויס צו רייטען אַ שטאַפעט מיט אַ ווייסער פאָהן און שטעלט זיך אָפּ ביי דעם טויער און טראָמפּייטעט אויס:

— עפענט אויף די בראַהמע פאַר דעם פירשט ווישניוויעצקי׳ס זעלנער!

— אידעלעך, אָן אַ זייט, אָן אַ זייט! די „בראַהמע” עפענט, פוילישע זעלנער קומען — שרייט פאַן קאַשניטצקי.

— דאָס וועלען מיר זעהן, ווען זיי וועלען אָנקומען צו דעם מויער וואָס פאַר אַ זעלנער זיי זיינען — האָבען די אידען ביי דעם טויער געענטפערט.

דאָס חיל איילט זיך נישט צוצוקומען צום טויער. די מחנה שטעהט אַלץ פון דער ווייטען, רוהען אין וועלדעל, וואָס איז הינטער דער שטאָדט, און האַלטען אין איין שיקען שטאַפעטען מיט טראָמפּייטערס, טראָמפּייטען אויס, אָבער די אידען ווילען פון גאָרנישט הערען.

— מיר ווייסען נישט ווער דאָס זיינען אַזעלכע. זאָלען זיי צוקומען נעהנטער צו דער בראַהמע, וועלען מיר זיי דערקענען, וואָס פאַר אַ זעלנער דאָס זיינען.

— אָ, אידעלעך, פחדנים, ווי איהר האָט מורא! עפענט אויף די בראַהמע, לאָזט מיך אַרויס צו זיי. וועל איך נישט צוריקקומען — זיינען עס קאָזאַקען — מיין טויט. קום איך צוריק, איז עס פּאָליאַקען. איך באַדאַרף קיינעם נישט פון אייך. איך אַליין וועל געהן מיין לעבען איינשטעלען, און איהר געהט און באַהאַלט זיך אונטער די ווייבער׳ס קאַפּטענעס! — האָט דער פּריץ זיי געזידעלט.

די אידען האָבען אויפגעעפענט די פאָרטקע און אַרויסגעלאָזט

דעם פּאַן קאַשניטצקי. דער שטאַפעט האָט דעם פּאַן אַוועקגעפיהרט צו דעם חיל, וואָס האָט גערוהט אין וועלדעל. דער פּאַן האָט זיך געזאַמט דאָרט אַ לאַנגע ווייל. דערנאָך איז ער צוריקגעקומען רייטענדיג אויף אַ ווייס פערד מיט אַ פּוילישער פאָהן אין דער האַנד. ביי איהם זיינען געווען צוויי טראָמפּייטערס. די טראָמפּייטערס האָבען געבלאָזען און די אידען האָבען זיך געשטעלט אויפ'ן מויער. דער פּאַן האָט געלעזען פון אַ שריפט און אויסגערופען מיט אַ הויך קול:

„אין נאָמען פון זיין הערליכקייט, דעם פירשט פון רוס, יערעמיאַש ווישניוויטצקי, דער פּאַן און באַזיצער פון נעמיראָוו, באַפעהל איך די נעמיראָווער איינוואָהנער אויפצועפענען די בראַהמע פאַר די זעלנער פון זיין הערליכקייט".

— זאָל לעבען אונזער באַשיצער, פּאַן ווישניוויטצקי! — האָבען די אידען אָפּגעענטפערט און ברייט אויפגעעפענט די בראַהמע.

די דעפּוטאַציעס האָבען זיך אויסגעשטעלט. פון וועלדעל האָט זיך דאָס חיל געלאָזט הענדום־פּענדום צום טויער פּאָכענדיג מיט די פאָהנען אָהן אָרדנונג און שרייענדיג „הורראַ!" די אידען זיינען דערשראָקענע געוואָרען.

נישט אַזוי ציהט אַריין פריינדליכע חיל אין אַן אייגענער שטאָדט. נאָר עס איז שוין געווען צו שפּעט. די ערשטע רייטערס זיינען שוין אַריין אין דער שטאָדט.

אין די לאַנגע אַראָפּהענגענדע ראָקען־וואָנסעס האָבען זיי די אידען דערקענט, און אַ גרויס געשריי האָט זיך געהערט אין שטאָדט:

— די קאָזאַקען! די קאָזאַקען!

זעקסטער קאַפּיטעל.

נעמיראָוו.

„כל זאת באתנו ולא שכחנוך ולא שקרנו בבריתך“.
(תהלים).

אין דער שטאָדט איז געוואָרען אַ בהלה. די מענער האָבען געכאַפּט, וואָס עס האָט זיך געלאָזט, די ווייבער די קינדער אויף די הענד, און מען האָט זיך געלאָזט לויפען. מען האָט אָבער נישט געוואוסט וואו צו אַנטלויפען. טייל האָבען געשריען צום בית־עולם, דער רב איז געלאָפען אויפ׳ן בית־עולם — אַז שטאַרבען זאָלען מיר קומען צו קבר ישראל. אַנדערע האָבען געשריען: „צום וואסער, דער רב איז געלאָפען צום וואסער“. נאָר די קאָזאַקען זיינען שוין געווען הינטער זיי. יונגע שרעקענדיגע געשרייען האָבען זיך געהערט אין די גאַסען פון די מיידלעך און די יונגע ווייבלעך, וואָס די קאָזאַקען האָבען געכאַפּט אויף די פערד. דאָ און דאָרט האָט אַ געשריי אויפגעפלאַמט און איז פלוצים אויסגעלאָשען געוואָרען. און באַלד איז אַלעס פאַרשטומט געוואָרען, נאָר עס האָט זיך געהערט טעמפּע טריט פון פערד.

איבער די ענגע געסלעך פון נעמיראָוו איז שטיל געווען און לעער פון מענשען, ווי נעמיראָוו וואָלט געווען אויסגעשטאָרבען. עס האָבען זיך אַרומגעוואַלגערט איבער די גאַסען צוריסענע בלעטער פון ספרים, פאַרפלעקטע בגדים, שטריימלען, הויבען, הויז־זאַכען, אַ צובראָכענער מעשענער לייכטער, שטיקער טליתים און קערפּערס פון מענשען. מען האָט ניט מעהר געוואוסט וועלכעס איז אַ קערפּער און וועלכעס איז אַ בגד. אַלעס איז געווען אויסגעמישט, צוזאַמענגעקאַפּיעט פון די טריט פון די פערד. פון די טיר און לאָדען פאַרשלאָסענע הייזלעך האָבען זיך געהערט געוואַלדען, יונגע, אַלטע און קינדער־געשרייען, וועלכע זיינען אין מיטען אָפּגעהאַקט געוואָרען, כאָרכלען פון גוסס׳דיגע און לאַנגע, לאַנגע געשרייען פון יונגע שטאַרקע שטימען... אָפטמאָל האָט זיך געוויזען אַ קאָזאַק פון אַ הויז אַרויס, האַלב־נאַקעט, מיט אַ צוריסען העמד אויפ׳ן לייב, טראָגענדיג אויף

אין האַנד אַ זילבערנעם אָדער מעשענעם לייכטער, אין דער צווייטער האַנד, אונטער'ן אָרעם, אַ יונג מיידעל, האַלב נאַקעט, מיט צופלאָשענע האָר. דאָס מיידעל רייסענדיג זיך פון קאָזאַק האָט געקעמפּט און געשלאָגען דעם קאָזאַק אויף זיין נאַקעטען רוקען מיט די פויסטען, פון וואָס דער קאָזאַק האָט פארשפּרייט זיינע ליפּען און געלאַכט. אַן אַנדערער איז אַרויסגעקומען פון אַ צווייטער הויז מיט אַן אַנדער מיידעל האַלב טויט, פארשמאַכט ליגענדיג אויף זיינע ברייטע נאַקעטע אַקסלען. האָבען זיך ביידע קאָזאַקען אָפּגעשטעלט, אַוועקגעלעגט זייערע קרבנות אויף דער ערד צו זייערע פיס, ווי די קעלבלעך, און געטוישט זיך מיט די מיידלעך, צוצאָהלענדיג איינער דעם אַנדערען זילבערנע לייכטער, שטיקער זייד־געצייג, מלבושים, שטיוועל אָדער פעלצען. אָפּגעמאַכט דעם טויש, זיינען זיי זיך צוגאַנגען, מיטשלעפּענדיג יעדער זיין קרבן. פון אַן אַנדערער גאַס זיינען אָנגעקומען דריי שכור'ע סאָלדאַטען, האַלב נאַקעטע, מיט אָפּגעגאָלטע קעפּ און לאַנגע קאָלטאָנעס האָבען אַרויסגעשטאַרט פון זייערע פעלצענע היטלען איבער'ן שטערען, די פנים'ער און די לייבער באַגאָסען מיט שווייס פון דער פלאַמענדיגער זון, און האָבען געשלעפּט אויף זייערע רוקענס נאַקעטע קינדער, טייל טויט און טייל נאָך לעבעדיג, און האָבען אויסגערופען אין די גאַסען, נאָכמאַכענדיג דעם אידישען קצב: פריש קאַלב־פלייש צוועלף גראָשען אַ פונט; כשר געשחט'ען, כשר!...

נאָר באַלד איז אַלעס שטיל געוואָרען. די געוואַלדען פון די פארמאַכטע הייזער האָבען אויפגעהערט, נאָר פון צייט צו צייט האָט זיך געהערט אַ געלאַף און אַ געשריי פון אַ וויטען געסעל, וואָס איז איבערגעהאַקט געוואָרען. איבער די גאַסען פון נעמיראָוו האָבען זיך געוואַלגערט שכור'ע קאָזאַקען, האַלב־נאַקעטע, אַרומגעוויקעלט מיט ווייבערשע זיידענע טיכער, אין אידישע פעלצען. טייל זיינען געווען צוגעדעקט מיט צוריסענע טליתים, שטיקער זיידענצייג. עס זיינען געלעגען נאַקעטע אידישע פרויען, מיידלעך, קינדער, טויטע און לעבעדיגע, צוטראָטענע כלים, כלי־קודש שטיקער. דאָ און דאָרט אַ צוריסען פארמעט פון אַ ספר תורה, לעדערנע בינדען פון ספרים, באָטשקעס פון בראַנפען, צינענע טעלער מיט צוטראָטענע עסענס, כלי־זיין, שטיקער טערקישע דיוואַנען אויסגעמישט צוזאַמען מיט מענשען־בלוט

און אויסגעגאַסענעם בראַנפען. קיינער האָט שוין מעהר נישט געוואוסט ווער עס איז טויט און ווער עס לעבט. עס האָט זיך אויסגעוויזען, אַז אַלעם איז שכור, סיי די לעבעדיגע, סיי די טויטע...

לאַנג האָט זיך געצויגען דער הייסער זומער־טאָג. עס האָט זיך געדאַכט, אַז ער וועט זיך גאָרנישט ענדיגען. אייביג האָט געדויערט די אַנגסט־שרעק. אין דרויסען איז אַלעם געווען טאָג, ליכטיג און היים. נאָר ענדליך האָט אָנגעהויבען אָנצורוקען פון דער סטעפ די שאָטענס, און די נאַכט האָט זיך אָנגעהויבען צו וועבען פון הויז צו הויז. און באַלד איז שוין דאָס אַלעם צוגעדעקט געווען מיט דער נאַכט. שטיל און שוואַרץ איז געווען אַרום, די שטערען אין דער הויך, און אַ זשומען און אַ קוואַקען פון די זומפען ווי אין יעדען אָוועגד. נאָר פון די שוואַרצע, איינזאַמע הייזלעך האָט די טויטע שטילקייט אַרויסגעקוקט. און אין דעם אַלעם האָט ווער געגרימפעלט אויף אַ לירע־האַרפע, און ווער געזונגען אַ ליעד און געוויינט אויף וועמעס דאַליע...

* * *

אויפ'ן שטאָדטישען בית־עולם איז אין דער שטילקייט פון דער נאַכט געווען אַ באַוועגונג. פון הינטער די מצבה־שטיינער האָבען אָנגעהויבען אַפירקריכען לעבעדיגע מתים. טייל זיינען געווען אין טליתים איינגעהילט, אַנדערע אָנגעטהאָן אין ווייסע קיטלען, און גאָר אַנדערע, וועלכע האָבען נישט קיין צייט געהאַט צו כאַפען זייערע טויטען־קליידער, האָבען זיך באַהאַלטען אויפ'ן בית־עולם, כדי נאָר צו שטאַרבען אויפ'ן אידישען בית־עולם, וואו זיי וועלען קענען קומען צו קבר־ישראל צווישען אידען. אַ גאַנצען טאָג האָבען זיי אָפגעוואַרט דעם טויט אויפ'ן בית־עולם, אָבער דער טויט איז נישט געקומען. פון דער שטאָדט האָבען זיי געהערט די געוואַלדען פון די פאַרפייניגטע, און זיי האָבען אָפגעזאָגט ודוי ברבים. און יעדער האָט אָפגעזוכט דעם קבר פון זיין נאָהענטסטען און אַנידערגעלעגט זיך אָפוואַרטען דעם טויט. דער טאָג איז אָבער דורכגעגאַנגען און פון דער שטאָדט האָט זיך קיינער נישט געוויזען. די געוואַלדען אין שטאָדט האָבען אויפגעהערט. דאַן האָט זיך דערוועקט מעהר האָפנונג אין די

לעבעדיגע. זיי האָבען געוואַגט אַפּירצוקריכען פון הינטער די מצבה־שטיינער און איין טויטער האָט אָנגעהויבען צו רעדען מיט אַן אַנדערען:

— געלויבט צו גאָט, עס איז סוף חודש. קיין לבנה נישטאָ. די נאַכט איז טונקעל.

— ווילען זיי אפשר אַפּציהען?

— איז דאָ עפּעס הילף?

— ש־ש־ש...

פיעלע האָבען זיך געהאַט אָנגעגרייט תכריכים ביים לעבען. און אַז זיי זיינען געלאָפען אויפ'ן בית־עולם האָבען זיי פון זייערע פאַרמעגענס מיטגענומען זייערע טויטען־קליידער, אָנגעטהאָן זיך אין די תכריכים צוליעב צוויי טעמים: אַז די קאָזאַקען ווילען קומען זאָלען זיי מיינען, אַז זיי זיינען טויט און טאָמער, חלילה, איז בעשערט צו שטאַרבען, זאָלען זיי קומען צו קבורה אין זייערע תכריכים. איצט, ביי נאַכט, צווישען די גרופּען מצבות, האָבען זיי אויסגעזעהן ווי טויטע וואָלטען פון די קברים ארויסגעקראָכען, און דרעהען זיך צווישען די לעבעדיגע. אָפטמאָל איז אַזאַ „טויטע“, אָנגעטהאָן אין תכריכים אריינגעקראָכען צווישען אַ גרופּע לעבעדיגע און געבעטעלט:

— ווער האָט אַ שטיקעל ברויט? דאָס חיות געהט אויס,

— האָט אַן אַלטע אידענע אין תכריכים געבעטעלט.

— זי געהט אין תכריכים און קלערט נאָך וועגען עסען, — האָט ווער געזאָגט.

— וואָס קען מען זיך העלפען, כל זמן די נשמה איז אין גוף, וויל מען עסען, — האָט זיך די אידענע אָנגערופען.

צווישען די פאַרשידענע גרופּען האָט זיך אויך געפונען מענדעל מיט זיין משפּחה. אַז דאָס אונגליק איז געקומען, האָט ער זיך מיט זיין משפּחה, ווי אַנדערע אידען, געוואָלט ראַטעווען איבער'ן וואַסער, אַז זיי זאָלען לויפען נאָך טולטשין. נאָר געזעהן די בהלה ביים וואַסער, האָבען זיי שוין גערעכענט, אַז אַלץ איינס איז דאָך שוין זייער לעבען פאַרלאָרען, זיינען זיי געלאָפען אויפ'ן בית־עולם, כדי צו שטאַרבען

צווישען אידען. אַ גאַנצען טאָג איז די משפחה געווען צוזאַמען, און האָבען געוואַרט אינאיינעם אויפ'ן טויט, אויף וועלכען זיי האָבען זיך געריכט יעדע מינוט. זיי האָבען זיך געזעגענט איינער מיט'ן אַנדערען. זיי האָבען צוזאַמען ודוי געזאָגט, און שלמה'לע, וועלכער איז דאָך געווען אַ תלמיד חכם, האָט זיי געטרייסט און געשטאַרקט. ער האָט זיי מבטיח געווען, אַז זיי וועלען קומען גלייך אין גן־עדן, וואָרים די, וואָס שטאַרבען פאַר זיין ליעבען נאָמען, קומען אין גן־עדן, און ער האָט פאַר זיי געשילדערט, ווי דער גן־עדן זעהט אויס, מיט אַלע מדרגות און מעלות, און די זיבענפאַכע זון, און די פמליא של מעלה, מיט דער אייביגער רוהיגקייט, ווי די צדיקים זיצען מיט זייערע קרוינען אויף די קעפּ, און די מלאכים שפּיעלען אויף גאָלדענע האַרפען, און דער רבונו של עולם לערענט מיט זיי תורה. ער איז מעהר באַקאַנט געווען אין יענער וועלט ווי אין דער וועלט. געלערענט האָט ער דאָס אין די הייליגע מוסר־ספרים און קבלה־ספרים פון דעם גרויסען הייליגען לעבען פון יענער וועלט, וואו אַלע אָבות און הייליגע אידען פון אַלע דורות געפינען זיך. און וואָס איז די וועלט געווען מיט איהרע שרעקען מיט דער הערשאַפט פון די רשעים געגען דעם גרויסען אייביגען תכלית פון דער אייביגער וועלט?

אויפגעהויבען האָט ער מיט זיינע רייד דעם טאַטען מיט דער מאַמען און דאָס יונגע ווייבעל און האָט זיי פאַרגעברייט צו דעם גרויסען נסיון, וואָס שטעהט זיי פאָר. רוהיג זיינען זיי געוואָרען און גליקליך, וואָס זיי האָבען געהאַט זייער זוהן נעבען זיך פאַר אַ וועגוויזער און טרויסטער אין זייער גרויסער נויט. זיי האָבען פאַרגעסען די אַנגסטען פון טויט, זיי זיינען באַפרייט געוואָרען פון דער שרעק פון דער וועלט און נאָר געזעהן די גרויסע טיעפע רוהיגקייט, וואָס ערוואַרט זיי אַ שריט נאָכ'ן טויט, און האָבען געוואַרט אויף איהם ווי אויף אַן ערלעזונג.

און אונטער אַ מצבה איז געזעסען דאָס יונגע פּאָר פאָלק — שלמה'לע מיט זיין ווייבעל. די נאַכט איז געווען אַרום זיי. די שטערען גרויס אין הימעל, און פון ברעג טייך הינטען פון טהאָל געהט אויף דער ליאַרם און געברום פון די קאָזאַקען, פלאַקערט אויף אַ פולווער־שאָס, פייערלעך ווינקען און לעשען זיך אויס, און טיילמאָל רייסט זיך דורך דער לופט אַ פאַרשטיקט געוויין. קלאַמערט

זיך דאָס ווייבעל אַרום איהר מאַן. נישט פאַר’ן טויט האָט זי זיך געשראָקען, נאָר פאַר די צושיידונג פון איהר פרייד, וואָס זי האָט אָנגעהויבען צו געניסען, און טיעפער און פעסטער האָט זי זיך געקלאַמערט אַרום איהם, ווי זי וואָלט געוואָלט ביי איהם און מיט איהם שטאַרבען צוזאַמען, אַז זיי זאָלען קיינמאָל נישט קענען צושיידט ווערען.

— שלמה, מיר האָבען ערשט אָנגעהויבען צו לעבען, און מיר מוזען זיך שוין צושיידען. גאָט האָט מיר נישט מזכה געווען צו ווערען די מוטער פון דיינע קינדער.

— דבורה, מיר זיינען שוין באַהאַלטען פון גאָט. ער וועט אונז מזווג זיין, ווען מיר וועלען די זכיה האָבען צו קומען פאַר איהם בקדושה ובטהרה. דאָרט, אין פמליא של מעלה, וועלען מיר שוין זיין אייביג צוזאַמען און נהנה זיין מזיו השכינה ביז משיח וועט קומען, ביז דער שופר המשיח וועט אונז אויפוועקען צו תחית המתים.

און פלוצים איז זייער אַנגסט פאַרוואַנדעלט געוואָרען אין אַ גרויסער פרייד. זיי האָבען אַליין נישט געוואוסט ווי אַזוי דאָס איז געשעהן. זיי האָבען געפיהלט, ווי אַ גרויסער שבת קומט אָן אויף דער וועלט און זיי טרעטען אַריין אין דעם שבת אַריין מיט גרויס פרייד. און פאַר פרייד האָבען זיי ביידע צוריקגעפונען די טרעהרען, וואָס זיינען דורך די אַנגסט פון טויט פאַרלאָרען געוואָרען ביי זיי, און דאָס ווייבעל האָט געזאָגט מיט אַ ליכטיגען שמייכעל, באַשיינט דורך די טרערען.

— אַז דו רעדסט, איז מיר אַזוי לייכט צו שטאַרבען, שלמה. פאַר וואָס קומען זיי נישט און באַפרייען אונז שוין. עס וואָלט דאָך מיר געווען אַזוי זיס צו שטאַרבען, ווי עס וואָלט מיר זיס געווען איצט מיט דיר אונטער דער חופה צו געהן.

נישט אַזוי, דבורה. כל זמן מיר לעבען, דאַרפען מיר בעטען אויפ׳ן לעבען, נית אויפ׳ן טויט.

ביי זיין ליעבען נאָמען איז אַלעס מעגליך. יאָ, שלמה, מיר וועלען בלייבען לעבען. איך וויל אַזוי לעבען פאַר דיר, פאַר דיר, שלמה, אַז איך זאָל די זכיה האָבען, שלמה.

— שוויג, דבורה׳לע, שוויג.

— אָה, איך וויל אַזוי לעבען מיט דיר צוזאַמען — אָדער אויף דער וועלט אָדער אויף יענער וועלט. אַ, לעבען און וויסען, אַז דו ביזט ביי מיר, — איז דאָס ווייבעל געפאַלען אויף זיינע הענד און פאַר זיסקייט איינגעשלאָפען.

שלמה איז געזעסען נעבען איהר און געקוקט אויף איהר. איהר שוואַכקייט און איהר שעהנקייט האָט געמאַכט ציטערען זיין הארץ. עס האָט זיך איהם געדאַכט, אַז ער דערקענט זי נישט מעהר. עס איז אויסגעטהאָן געוואָרען פון איהר יעדעם ערדישעס, און זי איז לייכט געוואָרען, זי איז געוואָרען אַזוי איידעל ווי אַ בת־השמים, ווי איינע פון די הייליגע אמהות, ווי יענע געטליכע ווייבליכקייט, די שכינה, וואָס ווײנט ביינאַכט אויף די חורבות פון בית־המקדש, ווי די טויב פון די כנסת ישראל...

זיבענטער קאַפּיטעל.

איבער'ן וואַסער.

מיט דער נאַכט איז געקומען דער ווילען און די האָפנונג צום לעבען. מענדעל האָט פאַרגעסען אָן טויט. זיין גאַנצער חשק און ענערגיע זיינען אויפגעוועקט געוואָרען. ער האָט זיך ארומגעקוקט מיט זיינע גלאַנצענדיגע אויגען. אַלע האָבען געוואוסט זיינע געדאַנקען. ער האָט געקוקט אויף דער שלאָפענדיגער דבורה'לע.

דבורה איז געווען יונג און שעהן. און אַז די קאָזאַקען וועלען זי כאַפּען, וועלען זיי איהר לאָזען לעבען און שלעכטס טהאָן, און דאָס איז ערגער פון טויט. מען האָט נישט גערעדט דערפון, נאָר אַלע האָבען געוואוסט און געקלערט דערפון.

דערווייל האָט זיך דער עולם אָנגעהויבען צו באַוועגען. דאָ און דאָרט זיינען ארויסגעקראָכען קופּקעלעך, געמורמעלט און גע'סוד'עט זיך. דאָס האָט נאָך אין מענדלען מעהר דערוועקט די ענערגיע. ער האָט זיך אויפגעהויבען פון זיין אָרט.

— און וואָס געהסטו טהאָן, מענדעל?

— איך וויל צוגעהן זעהן צום פּלויט — אפשר —

— מענדעל —

— ש־שוויג.

— וואוהין געהסטו? איך וועל דיך נישט לאָזען, — האָט איהם דאָס ווייב אָנגעהאַלטען — אַז שטאַרבען, זאָלען מיר אינאיינעם שטאַרבען.

— איך וועל צוגעהן צום פּלויט, אפשר איז דאָ אַ האָפנונג...

דבורה האָט זיך אויפגעכאַפּט פון שלאָף. זי האָט זיך אַרומגעקוקט דערשראָקען און געפרעגט:

— ווער שפּיעלט אַזוי שעהן? אין חלום האָב איך געהערט שפּיעלען.

און ווירקליך האָט זיך פון דער ווייטענס געהערט אַ שפּיעלען פון אַ פּויערישער לירע. אַ טרויעריגען נגון האָט געשפּיעלט די לירע און האָט געוויינט. אַ שרעק איז אָנגעפאַלען אויף די אידען. טייל האָבען געזאָגט, אַז זיי קומען אָן, און דער עולם איז אַנטרונען צווישען די מצבות, איינגעהאַלטען דעם אָטעם. די מוטערס האָבען צוגעדעקט די קינדער און געשראָקען זיי, אַז זיי זאָלען נישט שרייען. באַלד איז אויפ'ן בית־עולם געוואָרען שטיל. מען האָט נאָר געהערט ווי די איינזאַמע ווערבעס ציטערען אין זייערע לאַנגע צווייגען, און דאָס שפּיעלען פון דער לירע איז וואָס אַ מאָל נעהענטער צוגעקומען צום בית־עולם.

ענדליך האָט ווער באַטראָטען דעם בית־עולם. דאָס שפּיעלען האָט אויפגעהערט. און אַ אידישע שטימע האָט גערופען:

— אידען, אידען, עת לעשות להשם, אויף וואָס וואַרט איהר?

דער עולם האָט געוואַגט זיך אויפצוהויבען און צוצוקומען נעהטער צו דעם פרעמדען. זיי האָבען געזעהן ביי דעם שיין פון די שטערען אַן אַלטען בעטלער שטעהן מיט אַ לירע אין האַנד.

— ווער ביזטו?

— איהר דערקענט מיך נישט? איך בין דאָך דאָס שניידעריל. איך קען רעדען יונ׳יש, האָב איך זיך פאַרשטעלט פאַר זייערם אַ זקן און האַלט זיך אויף צווישען די גוים. זייט אייך מציל דאָס נפש. איך האָב געהערט רעדען צווישען זיי, אַז אויפ'ן בית־עולם האַלטען זיך אויף פיעל יהודים מיט זעהר פיעל גאָלד און זילבער, און אַז עס

וועט טאָג ווערען, וועלען זיי אהער קומען. זייט אייך מציל דאָס נפש.

— וואוהין ?

— דאָס וואסער איז שטיל, די רשעים זיינען זיך משמח אין דער שטאָדט, טרינקען און טהוען אל דאָס בייז. וועה צו די אויגען, וואָס זעהען דאָס. אַנטלויפט דורכ׳ן וואסער, ווער עס קען, וואָרום די סכנה איז זעהר גרויס.

דער עולם האָט אָנגעהויבען זיך צו באוועגען. עס האָבען זיך אָנגעהויבען צוזאמענצוקלייבען שווארצע שאָטענס פון הינטער די מצבות און געמורמעלט, געברומט. מיט אַ מאָל איז געוואָרען אַ געלאַף. דאָ און דאָרט האָט מען געהערט אויפשרייען, קרעכצען.

— ש־ש־ש — מען וועט דערהערען, — האָבען איינִיגע געוואָרענט.

— וואָס טהוט איהר ? די גוים וועלען דאָך אייך דערזעהן.

— איינציגווייז, איינציגווייז צושפּרייט זיך איבער׳ן גאַנצען פעלד האָט ווער קאָמאַנדעוועט.

און דאָ און דאָרט איז ווער געקראָכען, באוואויגען, ארויסגערוקט זיך.

נאָר מענדעל איז אַלץ געזעסען, געקוקט מיט אָפענע אויגען אויף דבורה׳ן, און האָט זיך נישט באוואויגען פון אָרט, געקלערט עצות. אַלע האָבען געוואוסט וועגען וואָס ער קלערט, און דבורה האָט עס אויך געוואוסט, און געשוויגען ווי אַ שולדיגע.

דער בית־עולם האָט זיך אָבער וואָס אַ מאָל מעהר אויסגעליידיגט. און מענדעל איז אַלץ געזעסען און האָט זיך נישט באוואויגען.

פּלוצים איז ווער צוגעקראָכען צו זיי, און געוואָרפען זיך צו מענדעל׳ס פיס :

— פאַניטשו, ראַטעווע דיר דאָס לעבען. די נאַכט איז טונקעל, אַנטלויף. — און ארויפפאַלענדיג אויף דבורה׳ן, האָט זי אָנגעהויבען צו וויינען : טאַכטערעל מיינס.

מענדעל און די משפחה זיינען פארוואונדערט געוואָרען צו זעהן די אַלטע מאַרושא, די קאָזאַצקישע דיענסט פון דער קרעטשמע נעבען

זיי. זיי הָאבען אויף אַ מינוט פאַרגעסען אָן דער סכנה און געפרעהט זיך מיט איהר.

— וואָס טהוסטו דאָ? פאַר וואָס ביזטו נישט אין שטאָדט? דיר וועלען זיי דאָך קיין שלעכטס נישט טהאָן.

— וואָס מיינסטו, איך וועל לאָזען מיינע בעלי־בתים, און אליין וועל איך געהן הוליען מיט די קאָזאקען? אז שטאַרבען, זאָלען מיר אינאיינעם שטאַרבען. מיט וועמען איך הָאב געגעסען מיין שטיקעל ברויט, מיט דעם וועל איך לעבען און שטאַרבען.

אָבער ווי אזוי ביזטו אהער געקומען?

— איך בין געגאַנגען מיט אייך. געזעהן מיינע בעלי־בתים לויפען אויפ'ן בית־עולם, בין איך אויך געלאָפען. מורא געהאַט איהר זאָלט מיך נישט פאַרטרייבען, ווייל איך בין פון אן אנדער גלויבען. בין איך געלעגען רוהיג ווי אַ קעצעל אונטער אַ שטיין, און געטראַכט זיך: כ'וועל ליגען און אָפּוואַרטען ביז די ברידערלעך וועלען קומען, אזוי וועל איך נעהמען מיינע צוויי קינדערלעך און באַשיצען זיי מיט מיין לייב און זאָגען: ברידערלעך, מיך הרג'עט, מיינע קינדעלעך לאָזט לעבען. כאָטש פון אן אנדער גלויבען, דאָך מיינע קינדערלעך.

— געה צוריק אין שטאָדט אַריין. זעהסט דאָך, מיר זיינען אליין אין סכנה. געה צוריק צו דיינע, אז נישט וועלען זיי דיך אויך פּייניגען ווי אונז.

— פּאַניטשו, פּאַרטרייב מיך נישט, — הָאט זיך די גויה געבעטען — איך הָאב אייך עהרליך געדיענט, און איך הָאב ליעב מיינע קינדערלעך. און איך בין געקומען ראַטעווען דבורה'לען. אָט הָאב איך איהר געבראַכט קאָזאַצקישע קליידער, איך וועל זי פאַרשטעלען פאַר אַ אונזער איינע. איך וועל זאָגען, אז זי איז מיין טאָכטער, און כדי די ברידערלעך זאָלען נישט קוקען אויף איהר, וועל איך זי מאַכען פאַר אן אַלטע, פאַר אַ מיאוס'ע. דו נעהם די בעל־הבית'טע, דעם יונגען פּאַניטש און שווים אַריבער דעם טייך. אפשר וועט אייך גאָט העלפען. די יונגע פּאַניע נעהם ניט מיט. איך קען מיינע ברידערלעך, די קאָזאַקען. זיי דערשפּירען אַ יונג ווייבעל פאַר מיילען ווייט ווי דער הונד דעם האָז. און פאַר אַ ווייב וועלען זיי אפילו אין גיהנום שפּרינגען, נישט נאָר אין וואַסער. איך וועל זי פאַרשטעלען פאַר אַ קאָזאַצקע און פיהרען זי צו אַ פישער דאָ נישט ווייט. איך

קען איינעם. מיר וועלען זאָגען, אַז מיר זיינען קאָזאַצקישע פּויערטעס. איך וועל איהם אייער געבען, וועט ער אונז אַריבערפיהרען מיט אַ שיפעל. דאָרט אויף דער צווייטער זייט וועלען מיר זיך טרעפען. אָדער איך וועל זי דיר ברענגען אין טולטשין, גאָט וועט העלפען. מיט מיר איז זי זיכערער ווי ביי דיר. ווי די נשמה מיינע וועל איך זי אָפּהיטען, ווי מיין לעבען, מיין הינדעלע, מיין קליינס.

אַ מינוט האָט אויפגעפלאַמט די האָפנונג אין מענדלען. דער גויה'ס עצה איז איהם געפעלען. ער האָט אָבער ניט געקענט ברענגען איבער זיך צו שיידען זיך מיט דבורה'ן, כאָטש ער האָט פאַרשטאַנען, אַז זי איז מעהר זיכער ביי דער קאָזאַצקע ווי ביי איהם. נור דאָס געפיהל „צו שטאַרבען אינאיינעם" איז אַזוי שטאַרק געוועזען ביי איהם, אַז ער האָט געשוויגען און נאָכגעקלעהרט. קיינער האָט ניט געוואַגט עפּעס צו זאָגען, צו ראַטהען, און זיי האָבען געוואַרט אויפ'ן פּאַטער, ער זאָל ענטשיידען.

נור מאַרושאַ האָט איהם ניט געלאָזט קלערען, ווידער האָט זי זיך געוואָרפען צו איהם און געבעטען זיך:

— פאַניטשו, ראַטעווע דיר דאָס לעבען. איך בין געוועזען אין שטאָדט, איך האָב געזעהן וואָס די ברידערלעך האָבען געטהאָן צו די אידען. די ברידערלעך פון סטעפּ זיינען ווילד געוואָרען, גאָט פאַרגעסען, שלעכטע צייטען געקומען. די קאָזאַקען האָבען גאָט פאַרגעסען, אַנטלויפט, אַנטלויפט.

— קומט נאָך מיר. וואָס איז דער חילוק ווי דער טויט וועט אונז טרעפען, — האָט מענדעל געצויגען זיין משפּחה.

זיי זיינע אַרויס פון בית־עולם, וואָס איז געלעגען אין טהאָל, און אַרויסגעקומען אויפ'ן בערגעל. ערשט אויפ'ן בערגעל האָבען זיי דערזעהן דעם טאַבון קאָזאַקען ליגען אויסגעשפּרייט איבער דער לענג פון וואַסער. בעלויכטען אין דער טאַבון געוועזען פון די פייערלעך וואָס האָבען זיך געברענט אונטער די קעסלען. איינציגע שטאָלקאַצען. דער טאַבון איז נאָך ניט געשלאָפען. דאָ און דאָרט האָט זיך דערהערט שפּיעלען, אַ געזאַנג אָדער אַ שכור'ס שרייען. רעדלעך האָבען זיך אַרומגעקופּיעט אַרום טאַנצענדע פּאָרלעך. אָפּטמאָל האָט דער טאַבון אויפגעפלאַמט מיט אַ געשריי. און דאָס אַלץ האָט מען געקענט זעהן פון בערגעל צום ברעג טייך.

מאַרושאַ האָט זיך געוואָרפען צו מענדעל'ס פיס און געבעטען זיך:

— פאַניטשו, געה ניט, זעהסט וואָס עס טהוט זיך. עס איז דער טויט. די ברידערלעך וועלען אונז דערזעהן. זיי וועלען דערשפירען דאָס ווייב.

— מיר מוזען זיך צושיידען. סיי ווי סיי שטעהט טויט פאַר אונזערע אויגען. עס וועט טאָג ווערען וועלען זיי אונז דערזעהן. אפשר, אַז מיר וועלען זיך ראַטעווען, וועט אונז גאָט העלפען, אַזוי ווי ער האָט אונז ביז איצט געהאָלפען. און מיר וועלען זיך אַלע צוריק זעהן אין טולטשין. און טאָמער, חלילה, איז אונז באַשערט צו שטאַרבען, לאָמיר שטאַרבען פאַר זיין ליעבען נאָמענ'ס וועגען, — האָט מענדעל געזאָגט צו זייניגע.

און מענדעל האָט אַרומגענומען די זייניגע און אויפגעהויבען די אויגען צום הימעל:

— רבונו של עולם, העלף אונז!

קיינער פון זיי האָט ניט געוויינט. זיי האָבען זיך אַלע צום לעצטען מאָל אַרומגענומען אין שווייגען.

— געזעגען דיך, שלמה'לע, מיט דיין ווייב, אפשר וועט גאָט אונז העלפען, אַז מיר וועלען זיך צושיידען.

מאַן און ווייב זיינען אַ מינוט אַליין געבליבען. שלמה האָט דבורה'ן געגלעט איבער'ן קאָפּ און האָט אַזוי געזאָגט:

— דבורה, גלויב אין גאָט, דער רבונו של עולם קען אַלעס טהאָן. אַפילו ווען דאָס מעסער ליעגט אויפ'ן האַלז.

דאָס ווייבעל האָט געשוויגען און געקוקט איהם אין די אויגען אַריין.

— און מיר וועלען זיך נאָך זעהען, דבורה, אין דיין זכות. דו ביזט דאָך אַ צדקת.

— אין דיין זכות, שלמה. און ווען חלילה ניט, וועל איך קומען פאַר'ן רבונו של עולם בקדושה ובטהרה, אַזוי ווי דו האָסט מיך געלערענט.

— היט דיין לעבען, דבורה, און האָב האָפנונג אין גאָט!

— אין דעם זכות פון אונזערע קינדער, וואָס גאָט וועט אונז

מזכה זיין, — האָט דאָס ווייבעל שטיל געזאָגט. און דאָס איז געווען איהר לעצטעס וואָרט צום מאַן.

מאַן און ווייב האָבען זיך צושיידט.

— גאָט זאָל דיר באַצאָהלען פאַר דיין גוטסקייט, מאַרושאַ, וואָס דו טהוסט מיט אונז, — האָט יוכבד געזאָגט צו דער קאָזאַצקע. אין דיין האַנד גיב איך איבער אַלעס וואָס איז מיר טהייער, מיין לעבען און מיין זוהנ׳ס לעבען. און גאָט זאָל דיר באַצאָהלען וואָס דו טהוסט מיט אונז. איך ווייס ניט, אויב איך וועל אימשטאַנד זיין דיר צו באַצאָהלען.

— בעט גאָט פאַר אונז, און מיר וועלען בעטען פאַר אייך, — האָט געזאָגט די אַלטע קאָזאַצקע, און איז פאַרשוואונדען מיט דבורה׳ן צווישען די קשאַקעס.

אַ מינוט האָט נאָך מענדעל געוואַרט. יוכבד האָט געטרונקען די טרערען, וועלכע האָבען ערשט איצט געפונען אַן עפענונג פאַר זייער קוואַל. אַ מינוט האָט שלמה נאָך צוגעהערט זיך צו דעם רוישען פון די צווייגען און טרוקענע גרעזער — דאָרט איז פאַרשוואונדען זיין פרייד.

מענדעל האָט זיך אָנגערופען:

— נו, אין גאָט׳ס נאָמען.

און מענדעל האָט אָנגעהויבען צו קריכען אויף אַלע פיער צווישען די קוסטעס און גרעזער, אַראָפּ בערגעל, צום ברעג טייך, און דאָס ווייב און דער זוהן נאָך איהם.

לאַנג זיינען זיי געקראָכען צווישען די קוסטעס און גרעזער. די שטימען פון די קאָזאַקען זיינען וואָס אַמאָל נעהנטער געקומען צו זיי. זיי האָבען שוין געהערט זייער לאַכען און זייערע רייד. נישט איינמאָל האָבען זיי געמיינט, אַז זיי זיינען שוין פאַרלוירען. אָבער גאָט האָט זיי געהאָלפען. זיי זיינען צוגעקראָכען צום ברעג אונבאַמערקט. עס האָבען זיי פאַרשטעלט די הויכע גרעזער. אין טאַבון איז שוין איצט אויך שטילער געווען. די פייערלעך אונטער די קעסלען האָבען זיך אָנגעהויבען אויסצולעשען און דאָס גערודער זיך איינצושטילען. די שטורקאַצען אויף די וועגען האָבען נאָך געברענט, און דאָ און דאָרט האָט אַ קאָזאַק געפיהרט זיין פערד צום וואַסער אָנצוטרינקען. מענדעל מיט זיין ווייב און זוהן זיינען געלעגען צווישען גראָז אין

אַ זייט און געוואַרט ביז דער טאַבון וועט זיך נאָך מעהר איינשטילען, אַז קיינער זאָל ניט דערהערען זייער פּליעסקען אין וואַסער. זיי האָבען מורא געהאַט צו רעדען צווישען זיך, געלעגען און איינגעהאַלטען דעם אָטעם.

— דער רבונו של עולם וויל אונז העלפען, — האָט מענדעל זיך אָנגערופען — איך וועל נעהמען די מאַמע אויף מיין רוקען און דו, שלמה, נאָך מיר. און טאָמער וועסטו, חלילה, שוואַך ווערען, כאַפּ דיך אָן אין מיר.

דאָס וואַסער האָט איינמאָל נאָכ'ן אַנדערען געגעבען אַ שטילען גאָס, און צוויי שוואַרצע פלעקען האָבען זיך געטראָגען איבער דער אויבערפלעך פון וואַסער, אויפרודערענדיג די שטילע גערונצעלטע וועללען. דער טייך האָט זיך געגעבען אַ וויעג צוריק, און שטילע וועללען איינע נאָך דער אַנדערער, האָבען אָנגעהויבען צו קלאַפּען אויפ'ן זאַמדיגען ברעג.

אויפ'ן ברעג איז געלעגען אַ קאָזאַק אויף זיין זאָטעל און געקוקט אין די גרויסע שטערען אין הימעל אַריין, צוזינגענדיג זיך אַ לאַנג-מעלאַנכאָלישען נגון. עס האָט איהם אויפגעוועקט פון זיין וואַבענדיגען דרימעל דאָס וויעגען זיך פון די וועללען אויפ'ן ברעג. ער האָט זיך פלינק אומגעקוקט, און זיין שאַרף סטעפּישעס אויג האָט גלייך בעמערקט די צוויי שטראָמעלעך וואָס ציהען זיך איבער דער גערונצעלטער רוהיגער אויבערפלעך פון וואַסער. זיין נייגיעריגקייט האָט אַריבערגעוואויגען זיין פוילקייט, וועלכע האָבען ביידע אַ מינוט מלחמה געהאַלטען אין זיין געדאַנק. ער האָט גענומען זיין פּיקע, באַרפוס איז ער געווען, די תמוז-נאַכט איז געווען אַ וואַרעמע און דאָס וואַסער האָט אַ פּליעסקע געגעבען.

אין אימפּעט פון שווימען האָט זיך מענדלען געדוכט צו פאַרנעהמען אַ רופען „שמע ישראל“, און אויס געוואָהנהייט האָט מענדעל אין טויט-אַנגסט שווימענדיג פאָראויס מיט'ן ווייב אויפ'ן רוקען אָפּגעענטפערט: — שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד!

און ווען ער האָט זיך אויפ'ן צווייטען ברעג אָבגעשטעלט, האָט ער זיך געפונען מיט'ן ווייב אַליין, און איבער'ן אויבערפלעך פון וואַסער האָט ער אין שטערן-ליכט באַמערקט אַ שטראָמעל שווימען צוריק צום אַנדערען ברעג.

אַכטער קאַפּיטעל

„תמכר עמך בלא הון
ולא רבו במחיריהם".
(תהלים).

וואָס האָסטו געכאַפּט, קאָזאַקעל?

— אַ אידעל, אַ יונגס. כ'האָב געמיינט ס'איז אַ ווייב, אַזוי האָט עס זיך אויסגעדוכט פון דערווייטענס. אַקאָרשט איך זעה, עס איז אַ בחור מיט ציטערדיגע פאות, — האָט געזאָגט דער קאָזאַק, וואָס האָט שלמה'ן אַרויסגעשלעפּט פון וואַסער, צו אַ צווייטען קאָזאַק, וועלכער האָט איהם אָבגעוואַרט ביים ברעג.

— וואָס וועסטו טהאָן מיט איהם? — האָט דער קאָזאַק געפרעגט.

— איך ווייס ניט. איהם טויטען איז אַ שאָד, בחנם אין וואַסער געקראָכען און גאָר ניט געהאַט.

— לעבען לאָזען, וועסטו איהם מוזען צו עסען געבען.

— דאָס איז אויך וואָהר, — האָט דער קאָזאַק געזאָגט מיט אַ קרעכץ.

נעבען דעם קאָזאַק איז געלעגען שלמה אַ נאַסער, אַ צוזאַמענגעדרעהטער. ער האָט זיך איינגעהערט צו די קאָזאַקען'ס רייד. און עס איז איהם גאָר ניט אָנגעגאַנגען. ער איז גרייט געווען צו שטאַרבען, און ער האָט יעצט ודוי געזאָגט פאַר זיך. אַ מינוט האָט ער אפשר בעדויערט זיין יונג לעבען און דאָס גליק וועלכעס ער האָט ערשט אָנגעהויבען צו געניסען. נור ער איז געווען אַזוי זיכער, אַז ער וועט זיך אויף דער צווייטער וועלט צוזאַמענטרעפען מיט דבורה'ן און זיי וועלען אָנהויבען לעבען דאָס גרויסע און אייביגע לעבען אין אייביגער רוהיגקייט, אַז ער איז גליקליך געווען וואָס ער קומט אַזוי נאָהענט דערצו. און האָט ער עפּעס בעדויערט, איז עס געווען וואָס דבורה איז ניטאָ דאָ נעבען איהם און זיי שטאַרבען ניטביידע צו־

זאַמען. די אונבעוואוסטקייט, וואָס קען זיין מיט דבורה׳ן, און פאַר וואָס ער האָט זיך צושיידט מיט איהר האָט איהם אין דער לעצטער מינוט געפּייניגט. נור באַלד איז איבער איהם געקומען די רוהיגקייט פון בטחון אין רבונו של עולם וואָס זעהט און ווייסט אַלעס.

דער קאָזאַק האָט איהם געהאַלטען ביי דער קאַפּאָטע, און אַרום זיי האָבען זיך צונויפגעזאַמעלט אַנדערע קאָזאַקען. די נאַכט איז געווען אַ טונקעלע און אַ רוהיגע. דער סטעפּ און דאָס וואַסער זענען ערגעץ וואו געווען ביידע צוזאַמען פאַרפאַלען אין די נאַכט. נור דער ברעג פון וואַסער איז בעלויכטען געווען מיט פייערלעך. די קאָזאַקען זיינען איינס נאָכ׳ן אַנדערען צוגעקומען צום קאָזאַק. אַלע זיינען געווען נייגעריג צו וויסען וואָס דער קאָזאַק האָט אַרויסגעשלעפּט פון וואַסער.

— אַ יונגע צי אַן אַלטע באָבע? און גענומען דעם שטאַלקאַץ און באַלויכטען דערמיט שלמה׳ס פּנים. דערזעהן גאָר די לאַנגע ציטערדיגע פּאות אויפ׳ן בלייכען יונגען פּנים, האָבען זיי אָנגעהויבען הויך צו לאַכען מיט ווילדע קולות.

— האַ־האַ־האַ! דער אידענע האָט ער געלאָזט אַריבערשווימען דעם טייך און דעם איד האָט ער אַרויסגעצויגען. זעהט, קאָזאַקען, וואָס ער האָט געפאַנגען. זעהט דעם פאַנג. אָ, דו פישער יונג איינער.

דער קאָזאַק, אַ יונגער, מיט אַ גוט געזיכט און שאַרפע קליינע צוויי אויגעלעך, האָט באַקוקט זיין קרבן. ער האָט שוין אַ פּאָר מאָל געקאַפּיעט שלמה׳ן מיט די פיס ניט פון בייזקייט, נור ניט וויסענדיג וואָס פאַר אַן עצה זיך צו געבען מיט׳ן אידען. צום סוף האָט ער באַשטימט:

— איך וועל איהם שמד׳ען, צו די צערקווע וועל איך איהם געבען. כאָטש עפּעס זיך פאַרדיענען ביי גאָט פאַר מיין אַרבייט.

דאָס זאָגענדיג האָט דער קאָזאַק אַראָבגענומען פון האַרץ אַ קליינעם מעטאַלענעם צלם, און האָט איהם צוגעשטופּט צו שלמה׳ס פּנים.

— קריסטוס בעט, אויף די קניען פאַר איהם, וועל איך דיך לאָזען לעבען.

— שלמה האָט איהם ניט געענטפערט. אַזוי ווי ער איז געלעגען צוזאַמענגעוויקעלט אַרום זיך, איינגענאָרעט דאָס פּנים אין קערפּער, אַזוי איז ער געבליבען ליעגען.

— שטעה, איד, — האָט איהם דער קאָזאַק אויפגעהויבען — נו, דאָ געה איך טהאָן מיט דיר אַ חסד. אי אין די הייליגע צערקווע וועל איך דיך אַריינברענגען אי לעבען וועל איך דיך לאָזען, דערפאַר ווייל די קאָזאַקען האָבען געלאַכט אוים מיר. גאָט בעט, בויג דיך אויף די קניען אַראָב פאַר איהם און קוש דעם צלם, און זאָג מיר נאָך די ווערטער אָט אַזוי: „אין דעם נאָמען פון פאָטער, פון זוהן". זאָג, פאַרשאָלטענער איד, אַז ניט וועל איך דיך הרג'ענען. אַזוי ווי גאָט לעבט, איך וועל דיך הרג'ענען.

נאָר אַזוי ווי דער קאָזאַק האָט נור אָבגעלאָזט זיין קרבן, האָט ער זיך ווידער געוואָרפען צו דער ערד, איינגעגראָבען זיין פנים אין די הענד, און געשוויגען.

— מיט איהם וועסטו גאָר ניט מאַכען. איך קען אַזעלכע לייטלעך. אָט האָב איך איינעם געכאַפּט אין קאַרסון, אַ יונגען, אַ שעהנעם, אַ שאָד געווען צו הרג'ענען. די טאָכטער האָב איך איהם געוואָלט געבען פאַר אַ ווייב. „שמד זיך, זאָג איך איהם, און די טאָכטער וועל איך דיר פאַר אַ ווייב געבען, וועסטו מיט מיר אין סעטש געהן, אַ קאָזאַק וועסטו ווערען". עס האָט גאָר ניט געהאָלפען, געמוזט איהם צו'הרג'ענען. האַרטע לעדער דאָס. די רבנים טהוען זיי כשוף אָן. אַזאַ רויטען ווייןן געבען די רבנים זיי צו טרינקען ווען זיי אידישען זיי, און דער רויטער וויין לאָזט זיי ניט פאַרגעסען אָן זייער אמונה. וועסט גאָר ניט מאַכען מיט איהם. הרג'ע איהם צו.

— די רבנים זייערע גיבען זיי בלוט צו טרינקען ווען מען באַשניידט זיי. און דאָס בלוט האָט זיך אַזאַ קראַפט, אַז יעדעס מאָל, ווען זיי ווילען זיך שמד'ען קומט דאָס בלוט און שטערט זיי, — זאָגט אַ צווייטער.

— מען זאָגט, אַז זיי זעהן עפּעס אַזאַ ליכט, איידער זיי שטאַרבען, אין דעם ליכט זעהען זיי זייערע מוטערס, און דאָס לאָזט זיי ניט זייער גלויבען איבערטוישען. אָבער ווען מען פאַרשטעלט זיי די אויגען קענען זיי דאָס ליכט מעהר ניט זעהען.

— וואָס איז דער חילוק, וועסט גאָר ניט מאַכען מיט איהם, הרג'ע איהם צו.

— שענק איהם מיר ! — בעט זיך ביי איהם אַ צווייטער קאָזאַק.

— וואָס וועסטו טהאָן מיט איהם ?

— איך וועל איהם מיין באָבע אַ געשענק מאַכען.
די קאָזאַקען לאַכען.

— הרג'ע איהם צו, לאָז איהם זיך ניט מוטשען, אַן עברה אויס גאָט'ס באַשעפעניש צו לאַכען, — זאָגט אַן אַלטענקער.

— דו האָסט רעכט, פעטערל, בעסער איהם הרג'ענען — באַשטימט דער קאָזאַק, וועלכער האָט שלמה'ן געפאַנגען.

פון דער ווייטענס הערט זיך אַ לירע שפּיעלען. אַן אַלטיטשקער קומט צו צו די קאָזאַקען, אונטערגעלעהנט אויף זיין שטעקען, גרימפּעלדיג אויף די סטרונעס.

— אָך, קאָזאַקען, וואָס לאַכט איהר דאָ?

— זעהסט דאָך, אַלטער, אַ אידעל געפאַנגען, און מען ווייסט ניט וואָס צו טהאָן מיט איהם.

— פאַרקויף איהם צו מוראַד כאַן. ער קויפט אַלע אידעלעך אויף. פאַר אַן אַלטען צאָהלט ער אַ זילבער־שטיק און פאַר אַ יונגען — אַ גאָלדשטיק. אפשר וועסטו קענען אויסהאַנדלען נאָך אַ טאָפּ טאַטעריש ביער פאַר חברה קאָזאַקען צו טרינקען. אַ כיטרע יונג, דער מוראַד כאַן. אַ שלל פון פערזישע דיוואַנען און טערקישע כלי־זיין וועט ער קריגען פאַר די אידעלעך דאָרט אין טערקיי. און אונזערע ברידערלעך, די קאָזאַקען, ווייסען ניט צו שאַנעווען זייער אייגענע סחורה. הרג'ענען אַוועק די אידעלעך. אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל גיט מען פאַר זיי געלד.

— קלוג רעדסטו, אַלטיטשקער. זיי ווייסען ניט, אונזערע ברידערלעך קאָזאַקען, ווי אומצוגעהן מיט זייער אייגענער סחורה, — שטימט מיט איהם איין אַן אַנדער קאָזאַק.

— העי, אַלטיטשקער, ברענג אונז צו מוראַד כאַן. וואו איז ער? זאָגט דער קאָזאַק, אָננעהמענדיג שלמה'ן ביים רוקען און שלעפּענדיג איהם נאָך זיך.

— דו לאָז איהם אָפּ, ליעבער, שאַנעווע איהם. פאַר אַ טויטען אידען וועט מוראַד כאַן גאָר ניט וועלען געבען, — זאָגט דער אַלטיטשקער.

— מאַך איהם אונטערשפּרינגען אַ ביסעל, ווי אַ פערדעל. אַקוויט ניב איהם צו טרינקען, ער זאָל אויסזעהן לעבעדיגער.

איינער פון די קאזאקען האט גענומען א קופערנע כלי פון אקעוויט און צוגעבויגען צו שלמה׳ס מויל און גענויט דעם האלב־טויטען יונגענמאן צו טרינקען.

— שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד! — האט שלמה געהערט אין זיין אויער רופען.

האלב אין חלום, האלב אויפגעוואכט פון בראנפען, האט ער זיך אומגעקוקט און דערזעהן דעם אלטיטשקען, וועלכער האט איהם אנגענומען ביי דער האנד און גערופען צו איהם:

— אך, וואס, דו אידעל, דו שלאפסט, וואך אויף, גאט לויב.

שלמה׳ן איז די שטימע פארגעקומען באקאנט, זעהר באקאנט, נור ער האט ניט געדענקט וואו ער האט זי געהערט.

זיי זיינען אנגעקומען פאר א גרויסען הויף מיט א פלויט ארומגערינגעלט און פון איבער דעם פלויט האט זיך געהערט א מורמלען, א אידישער רעש, ווי עס וואלט ווער דארט געדאווענט. פאר דער טהיר פון הויף איז מוראד כאן געזעסען אויף א דיוואן און נעבען איהם האט זיך געברענט א טינטעל סמאלע. אויפ׳ן דיוואן פאר איהם זיינען אויסגעלעגט געווען קופקעלעך קופערנע און זילבערנע מטבעות, פארשיעדענע טערקישע כלים, דיוואנען, חפצים צו טוישען זיך. מוראד כאן מיט זיינע לאנגע, אראפהענגענדע וואנסעם און שטילע אויסגעלאשענע אויגען איז געזעסען א שווייגענדיגער, א קרענקליכער, און נעבען איהם זיינען געשטאנען צוויי טאטערען מיט באדעקטע קעפ און האבען אויסגערופען אויף קאזאקיש:

— ברידערלעך קאזאקען, ברענגט אייערע געפאנגענע צו מוראד כאן. מוראד כאן, דער גרויסער סוחר, קויפט שקלאפען אויף.

— קאזאקען, קאזאקען, מוראד כאן באצאהלט מיט גוטע טערקישע געלד פאר שקלאפען.

א קליינער טאטער איז צוגעקומען צו דער גרופע קאזאקען, באקוקט שלמה׳ן, באטאפט איהם, און האט אנגעוויזען מיט דער האנד אויף צוויי שטיקלעך מטבעות.

— מיט א טינדעל טאטעריש ביער, — האט דער קאזאק געדונגען זיך. דער טאטאר האט געשאקעלט מיט׳ן קאפ אויף ניין.

— אזוי וועל איך איהם צו׳הרג׳ענען, ווי גאט לעבט — צו־

הרג׳ענען. אַ טינדעל טאָטעריש ביער אַז דו גיסט פאַר די קאָזאַקען צו טרינקען איז גוט, אַז נישט — צו׳הרג׳ענען.

דער טאָטער איז צוגעגאַנגען צו מוראַד כאַן, וועלכער איז געזועסען די פיס אונטער זיך, אַ טרויעריגער און אַ שטומער, ווי אַ מענש וואָס וואָלט געוועזן געליטען פון אַ קרענק. דאָס פנים גלייכגילטיג, און זיינע לאַנגע קאָלעמוטנע אויגען האָבען קיין אויסדרוק ניט געהאַט.

מוראַד כאַן האָט געשאָקעלט מיט׳ן קאָפ אויף ניין.

— אַזוי וועלען מיר איהם צו׳הרג׳ענען און די טאָטערען נישט פאַרקויפען.

— שטעהט, קאָזאַקענדלעך, שטעהט — זאָגט דער אַלטער ליריק, און צוגעהענדיג צום טאָטער, זאָגט ער צו איהם אין אויער אַריין, האַלב צומאַכענדיג מיט די הענד:

— אַ וואַזשנע אידעל אָט דער געפאַנגענער, — ווייזט ער אויף שלמה׳ן — איך קען איהם, אַ ראַבין איז ער. די אידעלעך אין סמירנאַ וועלען אַ סך אויסלייז־געלד געבען פאַר איהם, אַ ראַבין איז ער.

דער טאָטער איז ווידער צוגעגאַנגען צו מוראַד כאַן און איבערגעגעבען איהם, וואָס דער אַלטער האָט געזאָגט.

מוראַד כאַן האָט געגעבען אַ שאָקעל מיט׳ן קאָפ. דער טאָטער האָט גענומען אַ גאַנשער מיט טאָטעריש ביער, וואָס איז געשטאַנען נעבען מוראַד כאַן, און צוגעטראָגען עס צו די קאָזאַקען. דער טאָטער האָט גענומען פון זיי שלמה׳ן און איהם אַריינגעלאָזט אין הויף אַריין צו די געפאַנגענע.

פון דער צווייטער זייט פלויט האָט זיך געהערט תהלים זאָגען:
„לדוד ה׳ אורי וישעי ממי אירא...“

— קומט, פאַני ברידערלעך, טרינקען — האָבען די קאָזאַקען גערופען, און אַוועקגעזעצט זיך אויף דער לאַנקע טרינקען דאָס טאָטערישע ביער.

— און דו, ליריק, שפיעל אונז עפעס אַ פרעהליכעס, און עפעס אַ טרויעריגעס — האָבען זיך אַנדערע געבעטען.

די קאָזאַקען האָבען זיך אַרומגעזעצט אַרום ליריק. דער ליריק האָט גענומען זיין האַרפע, אָגעהויבען צו גראַמפלען און צוזינגען:

אַך, טי, רבונו של עולם,
זאַ טשעם טי ניע סמאָטריש,
זאַ טשעם טי ניע ווידיש
מר גלותנו, מר גלותנו,
מר גלותנו פערעבודיעם,
לאַרצנו פאָרט פאָידיאָם!
פאָידיאָם לארצנו,
ושם נאַידיאָם אדוננו,
ושם נאַידיאָם בוראנו,
ושם נאַידיאָם גואלנו.

טינקו, טינקו ניע בעדוי,
סוואָיע סערדצע ניע זאַפסוי,
בענדזשע מאַטקאַ וויקופליאַנאַ,
בענדזשע כאַטקאַ וויבודאָוואַנאַ
באָנזשי מאָנדרי, פאַטשאַי קאָנצאַ!

אברהמנו, אברהמנו, אברהמנו,
סטאַרשיק טי נאַש,
יצחק'ניו, יצחק'ניו, יצחק'ניו,
דזשיעדזשעק טי נאַש,
יעקב'ניו, יעקב'ניו, יעקב'ניו,
אָטיעץ טי נאַש,
טשוואָזש ווי ניע פראָסיטע,
טשוואָזש ווי ניע פראָסיטע,
טשוואָזש ווי ניע פראָסיטע,
פאַנאַ באָגו זאַ נאַם?
וו' זשע נאַשי כאַטקי וויסטראָאילי,
נאַשו זעמליו וויקופילי,
נאַם בי וו'זעמליו אָטוויזילי,
וו'נאַשו זעמליו נאַם
וו'נאַשו זעמליו נאַם...

ניינטער קאַפּיטעל

גורל

אין דער סטעפּ האָט געברענט אַ פייערל פון צווייגען. נעבען פייער זיינען געזעסען דריי קאָזאַקען און געדונגען זיך:

— איך האָב זי דער ערשטער דערזעהן, דורך דעם געהער זי צו מיר, — האָט געזאָגט איינער פון זיי, אַן אַלטער. זיין אויסגעטריקענט געזיכט איז באַלויכטען געווען פון די קנאַקענדיגע ברענענדיגע צווייגען, און עס האָט אין דער נאַכט אַרויסגעשיינט זיינע קליינע אויגעלעך, וועלכע זיינען געזעסען אין זיין גרויס, ברייט געזיכט, ווי צוויי ראָזשינקעס אין אַ גרויסען טייג. ער האָט זיך אַראָפּגעבויגען צו דעם מיידעל, וואָס איז געלעגען אַ ביסעל ווייטער אָפּגערוקט פון זיי אויפ'ן נאַקעטען פעלד, און איז געווען צוגעדעקט מיט אַ ווייסען קאָזאַצקישען כאַלאַט. ער האָט זי געפּרואווט גלעטען מיט זיין אַלטער באַהאָרטער האַנד, נאָר עס האָט איהם אַוועקגעשטופּט אַן אַנדערע האַנד פון אַן אַלטער, וואָס האָט געקניעט נעבען איהם, געווען אין דרייען איינגעבויגען און געוואַכט איבער דעם מיידעל.

— דאָס איז גאָר נישט וואָס דו האָסט זי דערזעהן צוערשט, באַהאַלטענדיג זיך צווישען די גרעזער — האָט געזאָגט דער צווייטער. געזעהן האָסטו אַן אַלטען עזעל און צום סוף איז דאָס געווען אַ זשרעבעקעל אַ יונגס. אַן אַלטע באָבע האָסטו געזעהן, אַ קאָזאַטשקעלע אַן אַלטס, און מיר האָבען זי פון די קשאַקעס אַרויסגעפּלאָשעט. ערשט איך האָב דערקענט אין איהר די יונגע אידישקע. איך האָב דאָס טוך פון קאָפּ געצויגען, און די בלאָטע פון פּנים אָבגעוואַשען, מיט וואָס די אַלטע מכשפה האָט זי פאַרשטעלט. דו האָסט געזעהן אַן אַלטע, בלינדע שקאַפּע, אַ לאָהמען אַלטען אייזעל — דאָס האָסטו געזעהן, און איך האָב געפונען אַ אָדעריל אַ יונגס, אַ טייבע־

לע — נו, צו וועמען געהערט זי, צו מיר אָדער צו דיר? — האָט זיך געקריגט מיט דעם אַלטען אַ יונגער קאָזאַקישער שגץ. דער פלאַם האָט בעלויכטען זיין רונדיג פול פנים, וואָס האָט אַרויסגעקוקט פון זיין הויכען פוטערנעם הוט, מיט אַ פאָר שוואַרצע נאַאיווע אויגען, וואָס האָבען געקוקט גוטמוטיג אַפילו אין געבייזער.

— און איך זאָג: אַלע דריי האָבען מיר זי געפונען, געהער זי צו אַלע דריי. אַזוי איז עס חבר׳יש און קאָזאַקיש, — האָט זיך אָנגערופען דער דריטער קאָזאַק, וואָס איז געזעסען נעבען פייער. ער האָט זיך נישט אויפגערעגט און נישט געשריען, ווי די אַנדערע צוויי, נאָר ער האָט גערעדט פעסט און זיכער. זיינע צוויי וואָנצעס זיינען איהם אַראָפגעהאַנגען איבער׳ן מויל, ווי צוויי שנירלעך ביי אַ ראָק. ער איז געווען האַלב נאַקעט, און דאָס ליכט פון פייער האָט באַלויכטען דעם קופערנעם קאָליר פון זיין לייב. ער האָט געשמאָלצען אַ שטיק חזיר־פעטס אויף אַ שפיעז אין פלאַם־פייער. פון חלב האָט געטריפט טראָפענס צולאָזען פעטס אין פייער אַריין, פון וואָס דאָס פייער האָט אויפגעקנאַקט. דאָס פייער האָט געגאָסען אַ רויטען שיין אויף זיין קופערנעם געזיכט, וואָס האָט יעצט אָנגענומען אַן אַש־קאָליר, מיט זיינע לענגליכע שוואַרצע איינגעגראָבענע אויגען. זיין פנים איז געווען לענגליך, זיינע באַקען־ביינער האָבען זיך האַרט אַרויסגעשניטען פון זיין געזיכט, און איבער זיין גאָמבע האָבען געוואַקסען איינצעלנע שטייפע שוואַרצע האָר. אַ לאַנגער לאָק, וואָס איז איבערגעבליבען אויף זיין שטערען פון זיין געגאָלטען קאָפ, האָט זיך פאַרוואָרפען איבער דער באַק, און דאָס האָט געגעבען זיין געזיכט אַן ענערגישען שטום־טויטען אויסדרוק, ווי עס וואָלט קיינמאָל דאַרויף קיין שמייכעל געשיינט.

— אַלע דריי? אָ, ניין, פאַני בראַט, אָדער איינעם, אָדער קיינעם נישט, — האָט איהם אָפגעענטפערט דער יונגער.

— הע־הע, יונגער שמויסעל, רעד נישט אַנטקעגען אַן אַלטען קאָזאַק. צייטען אָנגעקומען, — האָט דער ערשטער אַלטער געקרעכצט.

— אַזוי טויטען זי, — האָט זיך אָנגערופען דער זיצענדער קאָזאַק.

— אַ שאָד צו טויטען, פאַני בראַטצי, — האָט זיך אָנגערופען

דער ערשטער קאָזאַק. בעסער זי צו ברענגען צו די טאָטערן, דער כאַן האָט אַזעלכעס נישט אין זיין האַרעם. ער וועט אונז געבען אַ זעקעלע מיט גאָלד פאַר איהר, און מיט'ן גאָלד וועלען מיר זיך צוטיילען.

— און וואָס נאָך וועסטו פיהרען צום כאַן? דיין אייגען ווייב און דיינע טעכטער? אָך, צייטען אָנגעקומען, קאָזאַקען זיינען געוואָרען די משרתים פון דעם כאַן. כמעלניק האָט אונז אין גאַנצען פאַרקויפט צו די טאָטערן. אַ קאָזאַק טאָר זיך שוין אַליין נישט פאַרגינען אַ שעהנע אידישקע — אַלעס פיהרען צום כאַן. ניין, פאַני בראַטצי, אָדער זי וועט צו איינעם פון אונז געהערען, אָדער טויטען — האָט זיך אָנגערופען דער האַלב־נאַקעטער קאָזאַק, און זאָגענדיג דאָס, האָט ער ארויסגענומען פון הינטער זיין גאַרטעל אַ גענעהט טאָרבעלע און דערפון אויסגעשיט ביינערנע ווערפעל. — פאַני בראַטצי, זאָלען מיר טהאָן ווי קאָזאַקען, מיר וועלען גורל וואַרפען, אויף וועמען די שטיינער וועלען ווייזען, צו דעם וועט זי געהערען — יענעמס גליק, און קיין קנאה זאָל נישט הערשען צווישען קאָזאַקען איבער אַ שעהנע אידישקע.

— רעכט. גערעדט ווי אַ חבר און ווי אַ קאָזאַק. אויף וועמען די שטיינער וועלען ווייזען, צו דעם האָט זי גאָט באַשערט, און קיין קנאה זאָל נישט הערשען צווישען קאָזאַקען איבער אַ אידישקע.

דער יונגער קאָזאַק איז געשטאַנען אין שטילען נאָכדענקען, און האָט געקוקט מיט זיינע סאַמעטענע אויגען אויף דעם ווייסען כאַלאַט, אונטער וועלכען עס איז געלעגען דער קרבן.

— ברודערל, גיב נאָך, צוליעב אַ אידישקע זאָלען זיך קאָזאַקען צושלאָגען? צו דעם, וואָס גאָט וועט געבען, וועט זי געהערען, און טאָמער נישט די, וועסטו קענען האָבען אידישקעס דיין מאַמעס שטאָל אָנצופילען. קריווע־נאָס וועט אונז נאָך טולטשין פיהרען, דאָרטען זיינען זיך צונויפגעלאָפען אידישקעס פון גאַנץ אוקראַינא, און וועסט דיר קענען אויסקלייבען וויפיעל דיין האַרץ געלוסט.

דער יונגער קאָזאַק האָט זיך פלוצים אַראָפגעבויגען צום פייערל, גענומען די ווערפעל און געוואָרפען:

— דריי, אכט, פינף, — האָבען זיי אָנגעהויבען צעהלען.

—זעקס, דריי, צעהן.

— גוט געטראָפען!

— פינף, אכט, צוועלף!

האט ווער אויסגעשריען און געלאכט און דאָס געלעכטער האָט אָפּגעשלאָגען זיין עכאָ אין ראנד פון דער נאכט אין פעלד.

אונטער דעם ווייסען קאָזאַצקישען מאַנטעל איז געלעגען דבורה און איהרע גלאַנצענדיגע אויגען האָבען צוגעקוקט צו דעם שפּיעל פון ווערפעל ביים שיין פון פייער. זי האָט געוואוסט, אז דאָס שפּיעל געהט וועגען איהר. זי שטעהט אין קאָן. נאָר איין מינוט האָט זי נישט פארצווייפעלט. עפּעס אַן אינערליכע זיכערקייט, אַז גאָט וועט איהר העלפען, האָט אָנגעפילט איהר הארץ. זי האָט געגלויבט אין דעם, וואָס שלמה האָט איהר געזאָגט בעפאָר דעם אוועקגעהן, אַז גאָט וועט זיי נאָך ביידען צוזאַמענברענגען און זיי וועלען לעבען צוזאַמען. דאָס גליק פון איהר לעבען מיט איהר מאַן די צייט, וואָס זיי זיינען געווען צוזאַמען, האָט זי געדענקט אין איהר נויט און געדענקט נאָך דעם. — פון דעם האָט זי זיך בארוהיגט, און מיט זיכערהייט געגלויבט, אַז די צייט וועט קומען, אַז גאָט וועט זי פון אַלע נויטען ארויסנעהמען און צוריקברענגען צו איהר מאַן. און דער גלויבען האָט איהר מוט געגעבען צום לעבען.

נאָך אַמאָל האָט מען געשריען ביים פייערל.

— דריי, זעקס, פינף.

— זיעבען, דריי, אַכט.

— כאַ־כאַ־כאַ.

— פיער, אכט, צוועלף, — האָט אַ הוילע שטימע שווער געלאַכט אין דער נאַכט אריין.

נאָר דאָ האָט זיך פּלוצים פון דעם גראָז אויפגעהויבען דער שווארצער פּלעק, וואָס האָט געקניעט נעבען דבורה׳ן, און וואָס אַלע האָבען געמיינט, אַז זי איז שוין פארשוויגען אויף שטענדיג, פון דעם קלאַפּ, וואָס זי האָט געקראָגען פון דעם טאָטערישען קאָזאַק.

— אויף אייערע נשמות וואַרפט גורל, אויף אייערע מוטערס, נישט אויף מיין אָדערל, אויף מיין יונגס, נישט אויף מיין אויסגעוועהטאָגטס, אויף מיין אייגענס, — האָט די אַלטע מאַרושאַ געשריען

צו די קאָזאַקען. און אַראָפּבויגענדיג זיך צום יונגען ווייבעל, האָט זי זי אַרומגענומען און געטרייסט:

— נשמה׳לע מיינס, גאָט וועט אונז העלפען. וועסט זעהן. אַ פייער וועט גאָט שיקען אויף זיי. אָ, די קאָזאַקען זיינען ווילד געוואָרען, אין גאָט פאַרגעסען, אייגענע טאַטע־מאַמע פאַרגעסען. פאַר׳ן קעניג האָט עס נישט קיין מורא, און קיין געזעץ היט עס נישט. אָ, עס וועט אייך פאַרטיליגען גאָטס כעס, מיט אַ דונער און מיט אַ בליץ. די בריקען וועט ער ברענגען אונטער אייך, די ערד שפּאַלטען, אין גיהנום וועט איהר איינגעזונקען ווערען, איהר הינד׳ס זיהן.

— שווייג, אַלטע מכשפה, שווייג, וואָס דו האָסט זיך צום טייוועל פאַרקויפט.

— די צונג איהר אויסשניידען.

— ניין, בעסער דעם קאָפּ, וועסטו פאַרשפּאָרען די צונג באַזונדער.

פון אונטער דעם ווייסען כאַלאַט האָבען יעצט די גלאַנצענדיגע שוואַרצע אויגען געעפענט זיך צום הימעל און געקוקט אין די שטערען אַריין, און געגלויבט, אַז דאָרט, אין די שטערען, זיצט דער, וואָס ווייסט און זעהט אַלעס.

איין זאַך האָט זי געוואוסט, אַז זי וויל נישט שטאַרבען. ניין, זי וועט אַזוי לאַנג לעבען און קעמפּפען פאַר איהר לעבען ווי ווייט זי וועט קענען, אַזוי ווי זי האָט צוגעזאָגט שלמה׳ן. נישט פאַר זיך, נאָר פאַר איהר מאַן, אַז זי זאָל די זכיה האָבען צו זיין אַ מוטער פון זיינע קינדער —

די קאָזאַקען האָבען געוואָרפען גורל צום לעצטען מאָל.

— צום לעצטען מאָל.

— דריי, זעקס, פינף.

אויפ׳ן געדאַנק איז איהר יעצט געקומען יענער שבועות אין דער פריה בעפאָר דער אונגליק איז געקומען, ווי די גרינע בוימער און די גרינע לאָנקעס קוקען דורך די קליינע פענסטערלעך אין זייער קליין שטיבעל אַריין. זי זעהט איהם איצט זיצען ביי דער גמרא, זי זעהט, ווי ער שאָקעלט זיך איבער דער גמרא, און לערענט הויך. זי הערט זיין שטים, עס קלינגט איהר אין די אויערען זיין שטים, ווי אַ געזאַנג.

און זי שטעהט ביים קאַסטען און זי פּוצט זיך אויס פאַר איהם, ניין. פאַר גאָט אין שוהל אריין, אין די יום־טוב׳דיגע ציערונג, וואָס ער האָט איהר פֿון לובלין מיטגעבראַכט, און זי געהט צו צו איהם מיט׳ן שטערען־טיכעל, און ער לעגט איהר די הענד אויפ׳ן קאָפּ אַרויף, און קוקט איהר אין די אויגען אַריין.

פֿון פֿייערל האָט איצט אויפגעקנאַלט אַ רעש, אַ פּאַטשען מיט די הענד, אַ ווילד חיה׳דיג לאַכען. זי האָט נישט פאַרשטאַנען, וואָס דאָס איז, נאָר זי האָט געוואוסט,אַז יעצט קומט די ריכטיגע מינוט, און יעצט וועט איהר גאָט העלפֿען.

פֿון פֿייערל האָט זיך ווער אויפגעהויבען. דער שווייגענדיגער נאַקעטער קאָזאַק איז צוגעגאַנגען צום ווייסען פּלעק מיט שאַרענדע טריט, און אַראָפּגעריסען דעם ווייסען קאָזאַצקישען מאַנטעל, עס איז אַנטפּלעקט געוואָרען פאַר דער נאַכט און די שטערען אַ מיידעלשער קערפּער, האַלב פאַרהילט אין אָפּגעריסענע שמאַטעס, וועלכער האָט זיך איינגעקאָרטשעט און איינגענאָרעט אין זיך ווי אַ וואָרעם.

— דו וועסט נישט צוגעהן, דו וועסט מיין קינד קיין שלעכטס נישט טהאָן, די אויגען וועל איך דיר אויסדראַפּען, — איז ווי אַ צורייצטע קאַץ אויפגעשפּרונגען די אַלטע מאַרושאַ צווישען דעם קאָזאַק און דעם ווייבעל, און אויסגעשטרעקט צו איהם די צוויי פינגערדיגע הענד.

זי האָט נאָך געוואָלט עפּעס זאָגען, ווי אַ געבעט און אַ געוויין. נאָר מיט אַ מאָל האָט אַ קנאַק געטהאָן, און די אַלטע מאַרושאַ האָט זיך אויסגעשיט אויף דער ערד ווי אַ בינטעל צובראָכענע ביינער און געקרעכצט:

— דערבאַרם דיך, פּאָטער.

דער קאָזאַק האָט אויסגעשטרעקט די האַנד און געזוכט אָנצונעהמען דבורה׳ן, נאָר פלינק ווי אַ קאַץ האָט דבורה געגעבען אַ שפּרונג אָפּ פֿון איהם, זי האָט געזוכט מיט איהרע אויגען הילף, און עס האָט איהר אַ שיין געגעבען די ווייכע פיגור פֿון יונגען קאָזאַק, וואָס איז יעצט באַלויכטען געוועזן פֿון פֿייער, ביי וועלכען ער איז געשטאַנען. זיין סאַמעטענער טרויעריגער בליק האָט איהר געגעבען אַ גלעט, און אַ שטראַהל פֿון רעטונג האָט געגעבען אַ לייכט אויף אין איהר געדאַנק.

— ראַטעווע מיך פון איהם, איך וויל נישט געהערען צו איהם,
— האָט זי זיך איינגעקאָרטשעט אין דעם יונגען קאָזאַק און באַהאַלטען זיך אין איהם, ווי אַ קינד אונטער אַ בוים, ווען עס רעגענט.

דער יונגער קאָזאַק האָט אַ צאַפּעל געטהאָן. איהר מיידעלשע שטימע, וואָס ער האָט צום ערשטען מאָל געהערט זייט ער האָט זי געפאַנגען, האָט אין זיין האַרץ אַ ציטער געגעבען. און ווען זי האָט געקוקט איהם אין פּנים אַריין מיט איהרע בעטענדיגע, פייכטע אויגען, האָט ער איהר בליק נישט געקענט איבערטראָגען, און האָט איהם אויסגעמיעדען. דאָך איז ער געבליבען שטעהן ווי אַ בוים, ער האָט זיך נישט באַוואויגען, זיין געזיכט איז בלייך געוואָרען, און זיין האַרץ האָט איהם אונפאַרשטענדליך אָנגעהויבען צו קלאַפּען.

אַ מינוט האָט דער צווייטער קאָזאַק צוגעקוקט, וואָס דער יונגער וועט טהאָן. באַלד איז ער צוגעגאַנגען מיט שווערע טריט צום ווייבעל און אויסגעשטרעקט די האַנד נאָך איהר.

— ער האָט פאַלש געשפּיעלט, איך וויל נישט צו איהם,— האָט דבורה געשריען, ווען דער קאָזאַק האָט זיך אָנגעהויבען צו איהר צו דערנעהנטערען.

דער יונגער איז נאָך אַלץ געשטאַנען שטום און שטייף ווי אַ בוים. נאָר אין זיינע אויגען האָט שוין אויפגעבליצט אַ פייערל.

— שוויינ, פאַרשאָלטענע, צו דיין געביעטער קום! — האָט ער געוואָלט אָננעהמען דבורה'ן ביי דער האַנד און שלעפּען זי צו זיך.

דער יונגער קאָזאַק האָט זי אַ רוק אָפּ געגעבען אין אַ זייט, און געשטעלט זיך דעם צווייטען אין פּנים אַריין.

צוויי שאַרפּען פון מעסער האָבען אויפגעפלאַמט אין דעם שיין פון דעם פייער.

— קאָזאַקען, וואָס טהוט איהר? צוליעב אַ אידישקע וועט איהר זיך אויס'שחט'ען? וועניג אידישקעס דאָ אין אוקראַינע? קאָזאַקען, באַדענקט זיך, וואָס איהר טהוט! — האָט דער דריטער געשריען.

אָבער ער האָט שוין מורא געהאַט צוצוגעהן.ביידע קאָזאַקען זיינען געשטאַנען איינער דעם אַנדערען אין געזיכט, געקוקט זיך אין די אויגען אַריין, און די רונדע טערקישע מעסערס האָבען זיך געפינקעלט אין ליכט.

און פּלוצים איז דער יונגער ווי אַ ווילדע חיה געגעבען אַ שפּרונג ארויף אויף דעם אַלטען מיט'ן מעסער, און אין אַ מינוט ארום איז ער שוין געלעגען, און עס האָט שווער געכאָרכעלט אין דער נאַכט.

— פאַרשאָלטען זאָלסטו ווערען, דו זינדיגע נשמה, צוליעב אַ אידישקע האָסטו אַ קאָזאַק אומגעבראַכט. עס זאָל ליעגען די זינד אויף דיר, ווי אַ שווערע לאַסט וואו דו וועסט זיך קעהרען און ווענדען, — האָט דער צווייטער אַלטער געשאָלטען, אויסגעשפּיגען און איז אוועק איינער אַליין אין די טיעפעניש פון דער נאַכט.

אַ מאָמענט איז דער יונגער געשטאַנען און האָט ווי עפּעס נאַכגעקלערט. באַלד האָט ער זיך ווי אָן עפּעס דערמאָנט און גערופען צום אָפּגעהענדען קאָזאַק אין דער נאַכט אריין:

— העי, אַלטער, וואו געהסטו?

— איך וויל מיט דיר נישט הויזען. האָסט די נשמה דעם טייוועל פאַרקויפט — האָט אַ שטימע איהם אָפּגעענטפערט פון דער טיעפעניש פון דער נאַכט.

אַ מינוט איז ער נאָך געשטאַנען און נישט געוואוסט וואָס צו טהאָן. ער האָט זיך אומגעקוקט און געזוכט מיט די אויגען די אידישקע. ער האָט זי געפונען ליעגענדיג אויפ'ן גראָז אַ פאַר'חלש'טע.

ער האָט זיך אראָפּגעבויגען, אויפגעהויבען זי און צוגעטראָגען צום פייערל. גענומען זיין קאָזאַצקישען מאַנטעל און צוגעדעקט זי. אַליין האָט ער זיך אוועקגעזעצט נעבען איהר. דער שיין פון פייער האָט באַלויכטען איהר געזיכט. ער האָט געזעהן דעם ווייסען בלייכען קאָליר פון איהר פנים, און די הייטלעך, וואָס האָבען זיך אריבער געצויגען איבער איהרע אויגען־אַפּעל, ווי ביי אַ טויב, און אַ ווייך געפיהל האָט איהם ארומגענומען צום שוואַכען באַשעפעניש, וואָס ליעגט נעבען איהם.

צעהנטער קאַפּיטעל

אין נאַקעטען פעלד

— ווי רופט מען דיך, אידישקע? — האָט דער קאָזאַק געפרעגט.

— דבורה.

— און מיך יערעם, — ווייזט דער הויכער קאָזאַק זיינע ווייסע ציינער אין שמייכעל.

דבורה האָט געציטערט.

— וואָס ציטערסטו? איז דיר קאַלט, אידישקע?

דבורה האָט געשאָקעלט מיט׳ן קאָפּ.

— קום נעהנטער צום פייער.

אָבער דבורה האָט זיך יעצט דערמאָנט אָן דער ניאַנע און האָט זיך אָנגעהויבען אַרומקוקען.

— וואָס זוכסטו, די אַלטע? — האָט דער קאָזאַק געפרעגט. ער איז צוגעגאַנגען און גענומען די אַלטע מאַרושא, וועלכע איז געלעגען אויף דער ערד אונבאַוועגליך פון דעם קלאַפּ, וואָס זי האָט געקראָגען און צוגעשלעפּט זי צו דבורה׳ן. דבורה האָט געכאַפּט איהר אַלטען קאָפּ אין די הענד אַריין, און צוגעדריקט דעם אַלטערס קאָפּ צו איהר האַרץ.

— דו וואַרט, איך וועל זי שוין געזונד מאַכען, — האָט יערעם געזאָגט — העי, אַלטע, גיב נאָר אַ נעהם פון דעם האָרן, — האָט דער קאָזאַק איהר צוגעלעגט צום מויל דעם האָרן מיט אָקעוויט, וואָס ער האָט געהאַט ביי זיך — גיב אַ גוטען טרונק, זשאַלעווע נישט, די ברידערלעך האָבען גענוג.

נאָכ׳ן טרונק האָט מאַרושא געעפענט די אויגען, אַרומגעקוקט זיך, און דערזעהענדיג נעבען זיך דבורה׳ן, האָט זי זי אַרומגעכאַפּט.

— דו לעבסט, מיין פויגעלע, אָ, דאַנקען גאָט, און צוקריכענדיג אויף אַלע פיער צו יערעם האָט זי אָנגעכאַפּט זיינע הענד און געקושט:

— דו אָדלער, דו שטאַרקער, וואָס דו האָסט אונז געראַטעוועט פון שאָטענס הענד. ראַטעווע אונז, אין גאָט׳ס נאָמען ראַטעווע דאָס פויגעלע. אָה, דו מלאך פון גאָט צוגעשיקט.

— און וואָס איז זי דיינע, אַ טאָכטער דיינע?

— מעהר פון אַ טאָכטער, אַלעס מיין, מיין לעבען, מיין נשמה, — האָט זי אַריינגענומען דבורה׳ן, ווי זי וואָלט זי געוואָלט באַשיצען.

— זי איז דאָך אַ אידישע און דו אַ קריסטליכע.

— איך ווייס אַליין נישט. אין האַרצען איינגעבאַקען כאָטש פון אַ פרעמדען גלויבען, ווי אַ פויגעל פון אַ פרעמדען נעסט. איך האָב דאָך דאָס ערצויגען פון קליינערהייט אָן. זי מיט איהר מאַן, ווען זיי זיינען נאָך פיצינקע געוועזן.

— זי האָט אַ מאַן?

— יאָ, אָדלער, נישט לאַנג חתונה געהאַט, פון די שקאָלעס צוריקגעקומען, חתונה געהאַט, אין נעסט זיך באַזעצט, קינדערלעך אויסצובריהען, און דאָ איז דאָס אונגליק געקומען.

— און וואו זיינען די איהריגע?

— איין גאָט ווייסט, געראַטעוועט זיך אָדער אין די קאָזאַקענס הענד אַריינגעפאַלען. ווער ווייסט אויב זיי לעבען.

— ווי אַזוי לעבען זיי, צווישען די קאָזאַקען פאַרפאַלען, — באַשטימט דער קאָזאַק און, צוגעהענדיג צו דבורה׳ן, נעהמט ער זי ביי דער האַנד און פרעגט זי:

— און מיינע ווילסטו זיין, אידישקע?

דבורה איז געבליבען שטום.

— ווי אַזוי דיינע, אָדלער? זי האָט דאָך אַ מאַן, — זאָגט די אַלטע מאַרושאַ.

— שווייג, אַלטע, די איהריגע לעבען שוין נישט. די קאָזאַקען האָבען אַלע אידען אויסגע׳הרג׳עט. איז קיין מאַן האָט זי נישט מעהר. וועסטו זיין מיינע, אידישקע, אַזוי וועסטו לעבען, אַז נישט וועסטו שטאַרבען. ווי דו ווילסט.

דבורה איז שטום געבליבען.

— נו, פאַר וואָס ענטפערסטו נישט, אידישקע? שלעכט וועט זיין, אַז דו וועסט נישט ענטפערען. נאָכ׳ן רעכט האָסטו באַלאַנגט

צו יעפּרעם סקוואַז. ער האָט דיך אין די שטיינער געוואונען. ער האָט פאַלש געשפּיעלט, האָב איך איהם דער׳הרג׳עט און דיך האָב איך געראַטעוועט. פאַר מיר האָב איך דיר געראַטעוועט. ווייל דו ביזט מיר געפעלען, און איך האָב דיך ליעב געקראָגען, אַזוי ווי איך האָב דיך דערזעהן. אַ נו, זאָג, אידישקע, און מיינע וועסטו זיין? דו האָסט דאָך צוגעזאָגט?

דבורה איז ווידער שטום געווען.

— דו ביזט דאָך אַ גוטער, דו ביזט דאָך אַ מלאך. אַ מוטער האָט דיך געבוירען, נישט אַ הונד, ווי די אַנדערע דאָרט. דו האָסט דאָך גאָט אין הארצען. דו וועסט דאָך נישט טהאָן אַזאַ זאַך. וועסט זיך דאָך נישט פאַר גאָט פאַרזינדיגען. זי האָט דאָך אַ מאַן — האָט מאַרושאַ גע׳טענה׳ט.

— שווייג, אַלטע, אַז נישט צושלאָג איך דיר ווי יעפּרעם. געזאָגט האָט מען דאָך דיר, אַז דער מאַן איהרער לעבט נישט מעהר, צו׳הרג׳עט, אַלע אידען צו׳הרג׳עט.

— און טאָמער האָט ער זיך געראַטעוועט? — פרעגט די אַלטע.

— דער׳הרג׳עט, אַז נישט — וועל איך איהם דער׳הרג׳ענען. און דו, אַלטע, שווייג, טייוועלשע נשמה. דו ביזט אַ קאָזאַטשקע, דאַרפסטו האַלטען מיט׳ן קאָזאַק, נישט מיט׳ן אידען. דו האָסט פאַרקויפט דיין נשמה צום טייוועל איד, היט דיך, אַלטע! — האָט דער קאָזאַק געזאָגט בייז, אַוועקגעזעצט זיך ביים פייער, ביי דבורה׳ן, האָט זי אָנגענומען ביי דער האַנד און געזאָגט צו איהר ווייך, ווי ער האָט נאָר געקענט: דו געהערסט צו מיר, איך האָב דיך צום ערשטען מאָל דערקענט, אַז דו ביזט יונג און שעהן. פון די לאַכעס, וואָס די אַלטע האָט דיך פאַרקליידט, האָב איך דיך דערקענט. און ווי איך האָב נאָר געגעבען אַ קוק אויף דיר, אַזוי האָט דאָס האַרץ מיר באַלד אַ ציטער געגעבען, און באַלד האָב איך דיך ליעב געקראָגען און רחמנות געקראָגען אויף דיר ווי אויף אַ טייבעל אַ יונגס. קיינעם וועל איך דיך נישט אָפּגעבען, נישט דעם העטמאַן און נישט דעם כאַן. איך וועל אַלע צו׳הרג׳ענען, און דיך באַהאַלטען פאַר מיר.

אַ מינוט האָט דבורה געשוויגען. פּלוצים האָט זי דעם קאָזאַק געקוקט גלייך אין די אויגען אריין און געזאָגט:

— איך בין דאָך ביי דיר אין האַנד. און דו קענסט טהאָן מיט מיר וואָס דו ווילסט. און דאָך האָב איך נישט קיין מורא פאַר דיר. אַ שטאַרקערער פון דיר היט מיך. דו קענסט מיך שלאָגן, און איך האָב נישט קיין מורא פאַר דיר. אַז איך וועל וועלען, וועל איך ליעב האָבען, און אַז איך וועל נישט וועלען — וועל איך נישט ליעב האָבען.

— אַז איך וועל וועלען וועל איך ליעב האָבען, און אַז איך וועל נישט וועלען וועל איך נישט ליעב האָבען, — גוט געזאָגט, אידישקע, גוט. און איך וועל דיך נישט נויטען, אַז דו זאָלסט מיך ליעב האָבען, אַז נישט וועל איך טהאָן אָט וואָס, — זאָגט דער קאָזאַק און געהט צו צו דער אַלטער — איך ווייס נישט וואָס זי איז דיינע: אַ מוטער, צי וואָס? אַלץ איינס, זאָג אידישקע, וועסט זיין מיין, לאָז איך זי לעבען, אַז נישט, הרג'ע איך זי צו.

דבורה'ס אויגען האָבען אַ פינקעל געגעבען. נאָר איין ווייל׳ע האָט זי געצווייפעלט. באַלד איז איהר עפּעס קלאָר געוואָרען, אַז זי מוז ראַטעווען די אַלטע. ווי אַזוי האָט זי נאָך נישט געוואוסט, כאָטש זי איז גרייט געווען אויף אַלעס.

דבורה האָט זיך אָנגערופען ווי מיט פאַרשעהמטקייט:

— דיין ווייבעל וועל איך זיין, דיין ליובאָווניצע נישט.

— דאָס איז רעכט, דאָס האָסטו גוט געזאָגט. דאָס געפעלט מיר, מיין ווייבעל וועסטו זיין, מיין ליובאָווניצע נישט.

— וואָס האָסטו געטהאָן, טאָכטער, צוליעב מיינע אַלטע טעג האָסטו דיר פאַר גאָט פאַרזינדיגט. וואָס האָסטו געטהאָן? — האָט מאַרושאַ אויסגעשריען.

— שווייג, אַלטע, איך האָב זי דאָך ליעב, — זאָגט דער קאָזאַק געריהרט. — אַנדערש נישט זי האָט מיר אַ כשוף אָפּגעטהאָן. דעם בעסטען ברודער האָב איך דאָך פאַר איהר גע׳הרג׳עט. ער איז דאָך געווען מיין פעטער, — ווייזט ער מיט׳ן פינגער אויפ׳ן טויטען קאָזאַק, — מיין לעהרער געווען, אויף פערד האָט ער מיך געלערנט רייטען, מיטן ביקס שיסען, און איך האָב איהם צוגע׳הרג׳עט צוליעב אַ אידישקע. די אייגענע מאַמע וואָלט איך געקענט צוליעב איהר הרג׳ענען... סיידען נאָר אַ כשוף האָט זי מיר אָנגעטהאָן.

דבורה׳ן איז עפּעס איינגעפאַלען. זי האָט זיך אויפגעהויבען פון פּייערל, אין שיין פון פלאַם האָט זי זיך אויסגעצויגען און געבליבען שטעהן ווי אַן ערשיינונג פון אַ פרעמדער וועלט.

— דאָס האָב איך אַזוי געמאַכט.

— ווי אַזוי האָסטו דאָס געמאַכט?

— מיט דעם כשוף, וואָס איך באַזיץ.

— און דיין שבועה געבראָכען, וואָס דו האָסט דיין מאַן געשוואָרען, און גאָט פאַרגעסען, דו אונגליקליכע! — האָט די אַלטע זי געשאָלטען.

דבורה האָט איהרע שלאַנקע ביינערדיגע הענד צום הימעל אויסגעצויגען, איהר בלייך פּנים צו די שטערען פאַרוואָרפען.

— אַזוי האָט מען מיר געהייסען.

— ווער?

— דער וואָס זיצט אויבען, און מיט זיין מאַכט.

דער נאַיווער קאָזאַק איז דערשראָקען געוואָרען פאַר איהר געזיכט. ער האָט זיך געווענדעט צו דער ניאַנע:

— וואָס רעדט זי?

— איך ווייס נישט, — האָט די ניאַנע געשטאַמעלט אויך פאַר שרעק. איך דערקען זי נישט. דאָס רעדט זי מיט איהר גאָט אַזוי.

— איך האָב מיינע ביינער מיט דעם כשוף־זאַלב אויסגעשמירט, וואָס ער האָט מיר געגעבען, און קיינער קען מיר קיין שלעכטס ניט טהאָן. אָט שטעה איך פאַר דיר, פּרוביר דיין מעסער אין מיר און זעה אויב איך זאָג ליגען.

דער קאָזאַק איז דערשראָקען געוואָרען. זיינע נאָזדרעס האָבען אָנגעהויבען צו ציטערען, זיין מעסער האָט געבריהט זיין האַנד.

— וואָס טהוסטו? וואָס רעדסטו? — האָט זי די ניאַנע אָרומגענומען.

— דו נאַרין איינע. אָ, דו אַלטע נאַרין! וואָס האָסטו זיך דערשראָקען? ווייסטו ניט, אַז ווען גאָט באַשיצט מיר קען מיר קיין שלעכטס ניט געשעהן?

די ניאַנע האָט זיך אַראָבגעבעגען אויף די קניע פאַר איהר, געכאַפּט איהרע הענד און איינגעגראָבען אין זיי איהר אַלט פּנים

וואָס איז פייכט געוועזן פון טרערען.

פון דערווייטענס איז געשטאַנען דער קאָזאַק. ער האָט געציטערט. אַ שרעק האָט דעם הויכען שטאַרקען גוי אַרומגענומען פאַר דער אידישקע.

— קום צו דער מאַמע אַהיים, אידישקע. ביי דער מאַמע וועל איך דיך האַלטען ביז צום שלוב.. די קאָזאַקען קענען קומען, דיך זעהען און אַוועקנעהמען דיך פון מיר.

— איך וועל ניט פריהער געהן מיט דיר ביז דו וועסט מיר ניט ביי דיין נשמה שווערען, ביי דיין אמונה, איידער איך געה מיט דיר.

— אַלעס וועל איך דיר שווערען, שעהנע אידישקע. זאָג, וואָס ווילסטו אַז איך זאָל דיר שווערען ביי מיין נשמה, ביי מיין אמונה?

— איך ווייס, יערעם, אַז דו ביזט אַ גוטער, דו האָסט מיך פון שלעכטע הענד געראַטעוועט. דו האָסט ניט דערלאָזט מיר קיין בייז טהאָן. גאָט וועט דיר דערפאַר באַצאָהלען. זאָג מיר יעצט צו יערעם, איידער איך געה מיט דיר, אַז ביז'ן שלוב וועסטו מיך שאָנעווען, מיין ריינקייט היטען און מיר קיין שלעכטס ניט טהאָן.

דער הויכער קאָזאַק האָט געשמייכעלט.

— ביי גאָט זאָג איך דיר צו, מיין שעהנע אידישקע, אַז ביז צום שלוב וועל איך דיר שאָנעווען, דיין ריינקייט היטען און דיר קיין שלעכטס ניט טהאָן.

— געדענק, יערעם, דו האָסט מיר צוגעזאָגט ביי דיין אמונה און ביי דיין נשמה געשוואָרען. און טאָמער וועסטו שלעכטע געדאַנקען האָבען און מיר וועלען שלעכטס טהאָן, וועל איך דורך דעם כשוף וואָס איך באַזיץ גלייך וויסען דיינע געדאַנקען. און אַזוי ווי דו וועסט מיר נאָר וועלען שלעכטס טהאָן, אַזוי וועט גלייך קומען די העכערע מאַכט וואָס באַשיצט מיר און מיך צונעהמען פון דיר. און דו וועסט גאָר ניט קענען העלפען.

— ביי גאָט שווער איך, — ציטערט דער קאָזאַק — ווי אַ הייליג בילד דיך אָבהיטען, ווי אַ הייליגע, — שווערט דער קאָזאַק. און ער האָט זי אין זיין לאַנגען ווייסען קאָזאַצקען מאַנטעל איינגעוויקעלט און אַרויסגעפיהרט זי פון פעלד צו דער מוטער אַהיים. די אַלטע מאַ־

רושא איז נאָך זיי נאָכגעגאַנגען, און דער מאָרגען האָט זיך אָנגעהויבען צו גרויען, בעלויכטענדיג די שפּיצען בוימער וואָס האָבען אָנגעהויבען ארויסצוקוקען איבער דער וועלט ווי פון א נעבעל ארויס...

עלפטער קאַפּיטעל

פֿאַר דער אמונה און פֿאַר דער תורה

נאָך האָט כמעלניצקי אונטערהאַנדעלט מיט דעם פּוילישען פעלדמאַרשאַל דאָמיניק, וועגען אונטערגעבען זיך צוריק צו דער פּוילישער קרוין, און ער האָט אַלץ געהאַלטען אין איין שיקען זיינע האָרדעס קאָזאַקען חרוב צו מאַכען אונבאַשיצטע שטעדט, כדי מיט רויב צו באַצאָהלען זיינע קאָזאַקען. אָנצוהאַלטען די פריינדשאַפט פון די טאָטערען האָט ער באַדאַרפט באַרייכערען די האַרעמס פון כאַן מיט שעהנע אידישע ווייבער און טעכטער, איז א האַרדע פון צעהן טויזענד קאָזאַקען, אָנגעפיהרט פון איינעם פון זיינע רויבער, קריווע־נאָס, אָנגעפאַלען אויף די שטעדט און שטעדטלעך פון אוקראַינע, און אָבגעווישט זיי פון דער ערד. נאָך האָרדעס קאָזאַקען זיינען נאָכגעגאַנגען באַנדעס טאָטערען ווי שאַרען שוואַרצע רויב־פויגעל.

בחנם האָט דער עדעלער פירסט ווישניוויעצקי געבעטען ביי די פּוילישע שררים און מאַכטהאַבער הילף פאַר זיין קליינע מחנה פּוילישע סאָלדאַטען וואָס האָבען געקעמפט געגען די קאָזאַקען און טאָטערען. זיין שטימע, וואָס האָט געוואָרענט געגען די קאָזאַקישע געפאַהר, איז געבליבען אונבעאַנטוואָרטעט. דער פעלדמאַרשאַל דאָמיניק האָט נאָך אַלץ גערעכענט אויף כמעלניצקי'ס יושר און ווילינגקייט זיך איבערצוגעבען צו פּוילען. ער האָט געהאַלטען אַלץ אין איין מאַכען קאָנצעסיעס צו די קאָזאַקען און באַשענקען כמעלניצקי'ן מיט נייע טיטולען, מיינענדיג אַזוי אָרום איינצושטילען דעם קאָזאַק. די שררים זיינען געווען פאַרנומען מיט די וואַהלען פאַר א נייעם קעניג אויף דעם אָרט פון פאַרשטאָרבענעם קעניג וולאַדיסלאַוו. קיינעם איז נישט אָנגעגאַנ-

גען דער גורל פון דער ווייטער אוקראַיִנישער פּראָווינץ. צום סוף האָט ווישניוויעצקי אַליין אויך געמוזט אויפגעבען זיין קליינע פּוילישע אַרמעע און איז געפאָהרען קיין וואַרשא זוכען הילף ביי די פאַרהולעטע פּריצים פאַר דער אונגליקליכער אוקראַיִנישער באַפעלקערונג.

דערווייל איז דאָס גאַנצע לאַנד פריי און אָפען געלעגען פאַר די קאָזאַצקישע האָרדעס. ווי אַ טייך וואָס פאַרפּלייצט, אַזוי האָבען זיי זיך געטראָגען פון שטאָדט צו שטאָדט און אָפּגעמעקט אַלעס לעבעדיגע, שטעדט פאַרברענט און פאַרמעגענס באַרויבט. און די באַפעלקערונג, סיי אידישע סיי פּוילישע, אויסגעשאָכטען מיט'ן שווערד יונג און אַלט. אַ חוץ די, וואָס האָבען זיך געטויגט פאַר די שקלאַפען־מערק, האָבען די טאָטערען געלאָזט לעבען. און מיט די שעהנע ווייבער און מיידלעך האָבען זיי באַרייכערט זייערע האַרעמס.

נאָך נעמיראָוו האָבען זיי זיך געלאָזען קיין טולטשין. אין טולטשינער פעסטונג האָבען זיך באַהאַלטען די אידען פון די אַרומיגע שטעדטלעך און די ענטרונענע פון נעמיראָוו. האָט זיך אָנגעזאַמעלט אין טולטשין אַ אידישע באַפעלקערונג פון צעהן טויזענד נפשות מיט זעהר פיעל אידישע רייכטום, וואָס די אידען האָבען מיטגענומען מיט זיך. און אויף דעם פאַרמעגענס האָבען זיך געלאָזט די קאָזאַקען, און אויף די ווייבער און מיידלעך די טאָטערען.

נאָר אַזוי לייכט איז קריווע־נאָס מיט זיינע האָרדעס קאָזאַקען נישט אָנגעקומען טולטשין צו נעהמען. טולטשין איז געווען אַ פעסטונג, און די אידען, וועלכע זיינען מייסטענס געווען אַנטלאָפענע פון חרוב־געוואָרענע שטעדטלעך, האָבען געוואוסט וואָס עס הייסט אַריינצופאַלען אין קאָזאַצקישע הענד. האָבען זיי אָפּגעמאַכט ביי זיך, אַז בעסער אין דער שטאָדט פאַר הונגער אויסגעהן, בעסער אין קאַמף צו שטאַרבען, איידער צו די קאָזאַקען אין די הענד אַריינצופאַלען.

אין דער שטאָדט האָט זיך אויך געפונען אַ רעכט ביסעל פּאָליאַקען, איינינע הונדערט פּוילישע זעלנער. האָבען די אידען מיט די פּאָליאַקען אָפּגעמאַכט אַ בונד, געשוואָרען זיך, און דער רב ר' אהרן, דער ראש הישיבה פון טולטשין, און דער דוכס טשווערטשינסקי, האָבען זיך אויף אַ כתב אונטערגעשריבען, אַז זיי זאָלען ביז צום

לעצטען מאָן, ביז צום לעצטען טראָפּען בלוט קעמפּפען זייט ביי זייט און די שטאָדט באַשיצען פון קאָזאַצקישע הענד.

און אַ גרויס ברודערשאַפט איז געוואָרען צווישען די פּאָליאַקען און די אידען. די אידען האָבען זיך אין די שוהלען פאַרזאַמעלט, די פּאָליאַקען אין די קירכען, און גאָט געבעטען, אַז ער זאָל זיי מציל זיין פון די קאָזאַצקישע הענד, און געשוואָרען זיך צו באַשיצען איינער דעם אַנדערען. מען האָט זיך „פּאַן בראַטעוועט". די פּאָליאַקען האָבען געשריען צו די אידען: „קאָכיימע זשע", און די אידען האָבען זיך געטיילט מיט זיי דאָס עסען, וואָס זיי האָבען אין שטאָדט אָנגעזאַמעלט אום אויסצוהאַלטען די באַלאַגערונג ביז הילף וועט קומען פון די פּוילישע שררים.

די פּאָליאַקען און די פּוילישע זעלנער, אונטער דער פיהרערשאַפט פון פּריץ טשווערטשינסקי, וועלכע זיינען געווען מעהר געלערענט אין מלחמה־טאַקטיק ווי די אידען, און געוואוסט ווי אומצוגעהן מיט געווער, האָבען גענומען אויף זיך צו פאַרטיידיגען די פעסטונג פון טולטשין. און די אידען, וואָס זיינען געווען אין אַ פיעל גרעסערער צאָהל פון די פּאָליאַקען און מעהר מוטהיג פון די פּאָליאַקען, ווייל זייער געפאַהר איז געווען אַ גרעסערע, האָבען גענומען אויף זיך צו פאַרטיידיגען די שוואַכערע און אונבאַשיצבאַרע טיילען פון דער שטאָדט.

זיי האָבען זיך באַלאָדען מיט טערקישע כלי־זיין, מיט פּולווער־שיסענדע ביקסען, וואָס זיי האָבען באַקומען פון דער פעסטונג. זיי האָבען אַרום דער מויער אויפגעשטעלט הויכע רישטאָוואַניעס, לייטערס, באַשטעלט זיי מיט געשטעלען און אָנגעזאַמעלט אויף זיי מאַסען שטיינער, געוויכטען. די ווייבער האָבען אָפּגעקאָכט גרויסע טעפּ מיט צולאָזענעם חלב, בריהענדע קאַשע, געזאָטענעם וואַסער און געבראַכט צו די מויערען. אָפּטמאָל האָבען די אידען געלאָזט די קאָזאַקען נאָהענט צוקומען צו דער מויער און אונטערשטעלען זייערע אייזערנע ווידלעס אונטערצוברעכען די מויערען, און פּלוצים מיט אַמאָל האָבען זיי אָנגעהויבען צו רעגענען אויף זיי מיט שטיינער, צו באַגיסען זיי מיט טעפּ געזאָטענע חלב אויף די קעפּ. און די קאָזאַקען זיינען אַנטלאָפען, איבערלאָזענדיג די ווידלעס מיט זייערע טויטע

אַרום די מויערען. און נישט איינמאָל האָבען זיך די אידען, ווי אַמאָל ביי דער באַלאַגערונג פון ירושלים, אַרויסגעלאָזט זיך פון דער שטאָדט, און מיט אַ פאַראַכטונג צום טויט געוואָרפען זיך אין די מחנות קאָזאַקען, געטויטעט פיעלע פון זיי און די איבעריגע צוריקגעיאָגט אין זייערע לאַגערען.

אין שטאָדט איז אָבער וואָס אַמאָל געוואָרען ווינציגער עסען. דאָס עסענוואַרג, וואָס די אידען האָבען אָנגעזאַמעלט אין שטאָדט, איז דורך אַ פאַרוואַלטערשאַפט צוטיילט געוואָרען אויף גלייכע חלקים צווישען די אידען און די פאָליאַקען. צוערשט האָט מען געשפייזט די קינדער און די פרויען, די מענער פלעגען אָפט אַליין זיך איינשאַפען שפייז פון די קאָזאַקען. די אידען האָבען דורך זייערע אויסקוקערס אויסגעפונען ווען די קאָזאַקען פלעגען צונויפטרייבען סטאַדעם שעפסען, בהמות, אָקסען, פלעגען די אידען זיך אַרויסרייסען פון שטאָדט אין די קאָזאַצקישע מחנות אַריין און אַוועקנעהמען פון זיי די סטאַדעם בהמות און זיי טרייבען אין שטאָדט אַריין און באַזאָרגען די שטאָדט מיט שפייז אויף וואָכען לאַנג.

צווישען די אידישע קעמפפער האָט זיך אויך געפונען מענדעל, דער פרנס פון זלאָטשאָוו. נאָך דעם ווי ער האָט פאַרלאָרען זיין זוהן פאַ׳ זיינע אויגען, שווימענדיג איבער דעם טייך, און נישט הערענדיג גאָרנישט פון זיין שנור, וועלכע איז אַוועק מיט דער אַלטער מאַרושאַ, האָט ער גענומען זיין ווייב און איז מיט איהר געגאַנגען קיין טולטשין, ווי אַנדערע אַנטרונענע, מיט דער האָפנונג, טאָמער האָט זי די אַלטע מאַרושאַ געבראַכט קיין טולטשין דורך אַן אַנדערען וועג. אָבער נישט געפינענדיג זי אין טולטשין און זייענדיג זיכער, אַז זיין זוהן, נאָכדעם ווי ער איז אַריינגעפאַלען אין די הענד פון די קאָזאַקען, לעבט נישט מעהר, איז איהם זיין אייגען לעבען מיאוס געוואָרען. ער האָט נישט געהאַט מעהר פאַר וואָס צו לעבען, און נישט געוואָלט מעהר לעבען. אָבער מענדעל האָט צופיעל געזונטען אינסטינקט געהאַט, און די אמונה אין גאָט האָט איהם נישט געלאָזט פון זיך אַליין אַן ענדע מאַכען. ער, ווי פיעלע אַנדערע, פאַרליערענדיג יעדע האָפנונג אויף אייגען גליק, האָט איבערגעטראָגען זיין פערזענליכען גליק און האָפנונג אויף דעם קיום פון דער גאַנצער

עדה. די עדה פון טולטשין איז געוואָרען זיין קינד, זיין שלמה, זיין צוקונפט, זיין אייגען לעבען. אין דער עדה האָט ער צוריקגעפונען זיין אייגען קראַפט, און פאַר איהר קיום האָט ער מיט אַ פאַראַכטונג פון טויט, פון פערזענליכען גליק, וועלכען ער האָט נישט מעהר געפיהלט, זיך אַריינגעוואָרפען אין קאַמפף. ער האָט געוואָלט שטאַרבען פאַר דער אידישער אמונה, האָט ער דער ערשטער זיך אַריינגעריסען אין קאַמפף, אין די געפעהרליכסטע אונטערנעהמונגען, מיטשלעפענדיג מיט זיך אַנדערע, אָנצינדענדיג אין זיי אַ הייליגע באַגייסטערונג מיט זיינע ווערטער.

— אידען, — פלעגט ער זאָגען מיט באַגייסטערטע, שטראַהלענדע אויגען, — אונזערע קינדער האָבען זיי געטויט, אונז וועלען זיי טויטען, אָבער אונזער גאָט לעבט אייביג, טאָ לאָמיר מלחמה האַלטען פאַר זיין כבוד וועגען, פאַר דער אמונה און פאַר דער תורה.

און עס האָבען נישט פאַרשטאַנען און נישט דערקענט די קאָזאַקען די אידען. זיינען דאָס די אידען, וואָס פלעגען זיך צונויפקלייבען אין די שטעדטלעך ווי געבונדענע שעפסען, ווי עופות געשאָכטענע? זיינען דאָס די דערשראָקענע און ציטערענדע אידען? ווי ווילדע טיגערס פלעגען זיך די אידען אַרויסלאָזען צו די קאָזאַקען פון די מויערען, מיט בלויזע הענד, מיט שטעקענס און אייזענס, און מיט אַ געשריי „פאַר דער אמונה און פאַר דער תורה“ פלעגען זיי זיך אַריינלאָזען אין די האָרדעס קאָזאַקען. זיי האָבען נישט געקוקט אויף די פיילען, וואָס פאַלען צו זיי, נישט אויף די קוילען פון די ביקסען, נישט דער רעש פון האַראַמאַטען האָט זיי אָפּגעשטעלט. מיט געשרייען און מיט פלאַמענדע אויגען האָבען זיי צוריסען די וואָלקענס רויך, וואָס האָט גערויכערט דורך די רעהרען פון די האַרמאַטען, און אַריינגעלאָזט זיך אויף די קאָזאַקען, געביסען זיי מיט די צייהן, ארויסגעריסען מיט די פינגער די אויגען, און מיט די לאַנגע חלפים פלעגען זיי שניידען העלזער און קעפּ. אָפּטמאָל האָט זיך אַ איד איינגעוויקעלט אין אַ קאָזאַק, און מיט אידישער עקשנות זיך אַזוי לאַנג איינגעביסען מיט די צייהן אין קאָזאַק׳ס האַלז, ביז זיי זיינען ביידע געפאַלען, און אידיש בלוט און גוי׳ש בלוט האָט זיך אינאיינעם אויסגעמישט.

פיעלע אידען, זייענדיג גרייט צו שטארבען, האָבען זיך אָנגעטאָן די תכריכים, די קיטלען, טליתים, און מיט חלפים אין די הענד זיינען זיי אריין צווישען די קאָזאקען. די האָרדעס, דערזעהענדיג די ווייס־באקליידעטע געשטאלטען טראָגען זיך אין דער נאכט מיט פלאמענדיגע אויגען און הייליגע באשיינטע פנים׳ער, איז אויף זיי א גרויס שרעק אָנגעפאלען. זיי פלעגען זיך אראָפלאָזען אויף די קניען פאר די ווייסע אידען און בעטען צו זיי ווי צו מלאכים:

— גאָט, האָב רחמנות!

אנדערע זיינען דערשראָקען געוואָרען פון שרעקליכען כעס, וואָס שיינט ארויס פון די ווייסע אידישע פנים׳ער, און זיינען אנטלאָפען מיט ווילדע געשרייען, ווי געטליכע ערשיינונגען וואָלטען זיי נאָכגעיאָגט, און האָבען א שרעק אונטערגעצונדען מיט זייערע געשרייען אין די מחנות. און גאנצע פאָלקען סאָלדאטען זיינען אנטלאָפען פאר די תכריכים־באקליידעטע אידען, איבערלאָזענדיג אלצדינג הינטער זיך.

וואָכען לאנג זיינען געשטאנען די קאָזאקען הינטער די טולטשינער מויערען און די שטאָדט נישט געקענט נעהמען. בחנם האָט קריווע־נאָס געשאָלטען און געזידעלט זיינע סאָטניקעס, די קאָזאקען זיינען אנטלאָפען פאר די ווייסע אידען, ווי דער שרעק פון גאָט וואָלט אויף זיי אָנגעפאלען. קריווע־נאָס האָט אָבער באשטימט די שטאָדט מיט שטורם צו נעהמען. ער האָט זיך געשעהמט פאר די טאָטערען, וואָס זיינען געווען מיט איהם אין לאגער, וואָס די קאָזאקען אנטלויפען פאר די אידען, און מורא געהאט פאר כמעלניצקי׳ן און געשראָקען זיך, אז דער כאן פון די טאָטערען זאָל דערפון נישט געוואָהר ווערען. ער האָט צונויפגענומען גרויסע מחנות קאָזאקען און פויערים פון דער גאנצער געגענד ארום. אין די צעהנדליגע טויזענדע זיינען אָנגעקומען די פויערים, וואָס האָבען זיך באפרייט פון די שטעדט און דערפלעך. פערד און וועגען און מחנות האָבען באשווארצט דאָס גאנצע לאנד ארום טולטשין. אין שטאָדט האָט מען געהערט דאָס ברומען און הירזשען פון די מחנות, וואָס באלאגערען די שטאָדט. ביינאכט האָט מען געזעהן די פייערען פלאקערען איבער דער גאנצער סטעפ. און פיעל זיינען געווען די פייערען פון די לאגערען ווייט ווייט אין סטעפ אריין. די אידען האָבען זיך נישט געשראָקען, זיינען גרייט

געווען אַלע ביז איינער צו שטאַרבען, אָבער נישט ווי שאָף שטאַרבען, נאָר אין מלחמה, אין מלחמה פאַר גאָט און זיין תורה — דאָס וואָרט, וואָס דער פרנס פון זלאָטשאָוו האָט אריינגעוואָרפען אין דער עדה, האָט פאַרוואַנדעלט טויט־פאַראורטיילטע אין גבורים, האָט אויפגעפלאַקערט צוריק אין אידען דעם אַלטען אידישען גייסט, אַ פרייד איז געווען פאַר זיי דער טויט. און ווי אַמאָל הינטער די טויערען פון ירושלים, אַזוי האָבען זיי יעצט געקעמפפט. אַ גאַנצע נאַכט האָבען די ווייבער געטראָגען די שטיינער אויף די לייטערס, געקאָכט דעם חלב, טעפ בליי, און געשלעפט גרויסע טונען מיט סמאָלע אַרויף אויף די געשטעלען אונטער דער מויער און געגרייט זיך צו דער מלחמה.

טשווערטינסקי מיט זעקס הונדערט פוילישע סאָלדאַטען מיט קאַנאָנען און ביקסען זיינען געווען איז פעסטונג. מיט איהם איז אויך געווען די גאַנצע פוילישע באַפעלקערונג פון טולטשין, און אַלע זיינען באַלאָדען געווען מיט געוועהר די שטאָדט צו באַוואַכען.

ווען דער ערשטער בלאַסק פון מאָרגען האָט אָנגעהויבען צו באַקרוינען די שפיצען פון די טורעמס פון טולטשין, האָט קריווע־נאָס געשיקט זיינע ערשטע רייהען צו דער מויער מיט אייזערנע בויערערס. די ערשטע רייהען זיינען באַשטאַנען פון פויערען פון דער אַרומיגער געגענד, וועלכע קריווע־נאָס האָט באַוואַפענט. ער האָט געוואָלט, אַז די אידען זאָלען אויף זיי אויסשיטען אַלע שטיינער און אויסגיסען די סמאָלעס, כדי ווען די געניטערע קאָזאַצקישע זעלנער וועלען צוקומען ,זאָלען זיי שוין זיין אָפּגעשוואַכט. אָבער אונערוואַרטעט האָבען די אידען אויסגעשאָסען מיט קאַנאָנען איידער די רייהען זיינען צו דער מויער אָנגעקומען. זיי האָבען די קאַנאָנען אַראָפּגענומען פון דער פעסטונג און צושטעלט אויף געביידעס אַרום דער מויער ביינאַכט, און ווען די פויערים האָבען דערהערט דעם קאַנאָנען־שאָס און זיינען איינגעוויקעלט געוואָרען אין וואָלקענס רויך, זיינען זיי זיך צולאָפען אויף אַלע פיער זייטען ווינד. קריווע־נאָס האָט געשיקט איין רייהע נאָך דער אַנדערער, און די אידען האָבען זיי געהאַלטען אין איין פאַרטרייבען מיט קוילען און קאַנאָנען־שאָסען. אַ גאַנצען טאָג האָבען זיי געהאַלטען די קאָזאַקען אין איין פאַרטרייבען פון דער מויער, און ווען עס איז געוואָרען נאַכט זיינען ענדליך די קאָזאַקען צוגעקו־

מען צו דער מויער און אָנגעהויבען אונטערצושטעלען זייערע בויערעס, האָבען זיי די אידען באַגעגענט מיט אַ רעגען פון שטיינער, זיי האָבען געגאָסען אויף זיי געקאָכטען בליי און געזאָטענע קאַשע, פייערדיגע שטיקער סמאָלע איז געפאַלען פון דער מויער אויף די קעפ פון די קאָזאַקען. פיעלע זיינען פאַרברענט געוואָרען אונטער דעם פייער און געבליבען ליעגען אויף זייערע בויערעס, טליהענדיג זיך. אָבער וואָס אַמאָל זיינע מעהר רייהען קאָזאַקען צוגעשפרונגען אויף די פערד צו דער מויער, און וואָס אַמאָל מעהר האָט דער פייער, וואָס האָט זיך געגאָסען פון די מויערען, פאַרברענט און פאַרניכטעט די רייהען אונטער דער מויער.

די קאָזאַקען האָבען געהירזשעט, געשריען און געליאַרעמט, איינער האָט דעם אַנדערען אונטערגעיאָגט מיט געוואַלדען און הוראַ־געשרייען, אָבער דער פייערדיגער רעגען האָט אַלץ נישט אויפגעהערט צו גיסען פון דער מויער, און די קופעס לייבער טליהענדיג זיך אין ברענענדע סמאָלע זיינען אַלץ מעהר אָנגעוואַקסען אין הויפענס ביי דעם גרונד פון דער וואַנד. ענדליך האָט זיך די בראַהמע פון טויער אויפגעעפענט און מחנות ווייסע אידען האָבען זיך געגעבען אַ לאָז אַרויס פון טויער, און מיט דעם געשריי „פאַר גאָט און פאַר זיין תורה“ זיינען זיי ווי די רוחות, מיט חלפים אין די הענד, אַריין אין די האַרדעס, און ווי די פויערים האָבען דערזעהן די ווייסע מחנות אידען, אַזוי איז גאָט׳ס שרעק זיי באַפאַלען, זיי זיינען זיך צולאָפען אויף אַלע זייטען, און די אידען זיינען צוריק אין שטאָדט אַריין זינגענדיג קאַפיטלעך תהלים.

ענדליך איז נאַכט געוואָרען, און די קאָזאַקען האָבען זיך געזאַמעלט אַרום די פייערען אין זייערע לאַגערס. פון יענער זייט טויער האָט זיך אַלץ געהערט דאָס געזאַנג פון די חזנים. דאָס געזאַנג האָט זיך געהערט אַ גאַנצע נאַכט פון דער שטאָדט אַרויס, דאָס האָבען די חזנים געזונגען קאַפיטלעך תהלים און געשריען צו גאָט. און עס איז נישט געווען קיין געשריי פון באַלאַגערטע, נאָר אַ גרויס לויב־געזאַנג צו גאָט, פון די, וואָס זיינען גרייט צו שטאַרבען פאַר זיין כבוד, פאַר דער אמונה און פאַר דער תורה.

און עס האָבען גערעדט צווישען זיך די קאָזאַקען ביי די פלאַמען פייערען אין די אויסגעשטערנטע נאַכט:

— דער אַלטער אידישער גאָט האָט זיך אויפגעוועקט און איז צוריקגעקומען פון ירושלים, איז מיט די אידען אין שטאָדט. וועה צו אונז! וועה צו אונז!

צוועלפטער קאַפּיטעל

דער בריעף

אין געצעלט איז געלעגען אויף אַ פּאַק קאָזאַצקישע דיוואַנען דער פיהרער פון די קאָזאַקען קריווע־נאָס צוגעדעקט מיט אַ שעפּסענעם פּעלץ, כאָטש די נאַכט איז געווען אַ הייסע אָב־נאַכט. אין געצעלט איז געשטאַנען אַ שטיקענדער ריח פון אַזאַ מין פערד־חלב, מיט וועלכען אַ קאָזאַצקישע באָבע, האַלב אַ כשוף־מאַכערין און האַלב אַ רפואה־געבערין האָט דעם פיהרער אַלע נאַכט אויסגעשמירט די פּיס. דער פיהרער איז קראַנק געווען אויף רהומאַטיזם. דער חלב האָט געדראַפּעט אין האַלז, געביסען די נאָז. אין געצעלט איז געווען אַזאַ געניסעריי, אַזאַ הוסטעריי פון די קאָזאַצקישע סאָטניקעס, וואָס זיינען געזעסען אַרום דעם פיהרער, אַז זיי האָבען מיט'ן ניסען און הוסטען פונאַנדערגעבלאָזען די פלאַמען פון די חלב'נע ליכט, וואָס האָבען געשטעקט אויף די שפּיצען פון די הויכע טערקישע לייכטערס. קריווע־נאָס איז געווען שלעכט אויפגעלעגט. עס האָט איהם זעהר דאַקוטשעט דער רהומאַטיזם. די ביינער און די פיס זיינען איהם פייכט געוואָרען, און אַזוי שווער ווי שווערע שטיינער וואָלטען איהם געווען צוגעבונדען צו די פיס. און דאָ איז אַזוי וואַרים געווען און אינווענדיג אין די פיס איז אַזאַ דינער וועהטאָג, וועלכער נאָגט און נאָגט ווי אַ וואָרעם און לאָזט פון קיין זאַך נישט קלערען, נאָר וועגען זיך. און עס זיינען דאָ וויכטיגע און ערנסטע געשעפטען צו פאַרהאַנדלען. שוין פיער וואָכען ווי מען שטעהט ביי טולטשין און מען קען נישט נעהמען די שטאָדט. זיי האָבען שוין געדאַרפט זיין לאַנג אין באַר, אין לבוב האָבען זיי שוין באַדאַרפט זיין, און דערווייל קען נאָך אונטערקומען דער קניאַז ווישניוויטצקי, און צוליעב וואָס? —

איבער די אידען! נישט קיין סאָלדאַטען האַלטען זיי אָפּ, נאָר די אידען! וואָס פאַר אַ פנים וועט ער האָבען ביי כמעלניצקי'ן? קענען נישט נעהמען טולטשין צוליעב די אידען! קאָזאַקען אַנטלויפען פאַר אידען. ער האָט די סאָטניקעס געשאָלטען, געזידעלט, און דעם נאָהענטסטען, וואָס ער האָט געקענט דערגרייכען, האָט ער מיט דער בולאַווע אַ לאָך אין קאָפּ געשלאָגען:

— אָ, איהר באַמעס, כלאָפּעס, פון ווען אָן אַנטלויפען דאָס קאָזאַקען פאַר אידען? די טאָטערען וועלען דערפון געוואָהר ווערען, דער כאַן וועט שפּאָטען, אין די פּויסטען לאַכען, אַ שאַנד און אַ שפּאָט וועט זיין, די קאָזאַקען וועט ער פאַרלאָזען, נאָך אַסטראַכאַן אַפּציהען, און די ברידערלעך קאָזאַקען וועלען אַליין איבערבלייבען, פאַר אַ שפּיעל פון די פּאָליאַקען, נאָך ווארשא צו פיהרען, די קעפּ אַראָפּצוהאַקען.

— און דו, פאָטערל, בייזער זיך נישט. פאַר די אידען וואָלטען מיר שוין נישט קיין מורא געהאַט. דאָס האָבען מיר מורא פאַר'ן שאָטען, וואָס ער האָט זיך אָנגעהויבען צו „פּאַני־בראַטי'ן" מיט'ן אידען. אַזוי ווי ער קומט נאָר פון די טויערען אַרויס, דער איד, אַזוי באַווייזט זיך שוין דער שאָטען צווישען איהם, אין ווייסע קיטלען געהט ער אָנגעטהאָן און לאַנגע חלפים האַלט ער אין די הענד. און אַזוי פיעל איז דער שאָטען, אַז דער טייוועל ווייסט איהם. אָט אַמאָל איז ער דאָ און אַמאָל איז ער דאָרט. און אַזוי ווי די קאָזאַקען דערזעהען איהם, דעם שאָטען, צווישען די אידען, אַזוי וועט שוין גאָר נישט העלפען — ווארפען אַלץ און אַנטלויפען, אַז מיט אייזערנע קייטען וועסטו זיי נישט צוריקהאַלטען.

— דאָס איז נישט דער שאָטען. דאָס איז דער גאָט זייערער, וואָס באַווייזט זיך אין די קיטלען, — דערצעהלט אַן אַנדער סאָטניק — מען זאָגט, דער גאָט זייערער איז צוריקגעקומען און נעהמט זיך אָן פאַר זיי. דאַן וועה איז צו אונז, קאָזאַקען.

— גאָט אָדער דער שאָטען — אייך, סאָטניקעס, דאַרף מען די קעפּ אָפּהאַקען פאַר די שאַנד, וואָס איהר האָט געבראַכט אויף די קאָזאַקען. דעם כאַן האָבען מיר צוגעזאָגט צוויי הונדערט מיידלעך און ווייבלעך פון טולטשין, און שקלאַפען אַ סך. און דאָ שטעהען מיר, די אידען נעהמען אונז די בהמות אַוועק. וואו איז דאָס געהערט

געוואָרען? קאָזאַקען זיינט איהר? הינט אַזעלכע, פאַרשיווע, ווייבערשע ספאָדניצעס! — האָט דער פיהרער געשאָלטען און געשלאָגען זיך.

— אַ, ברודערעל, וועסט דאָ גאָר נישט מאַכען, אַ פאַרטעל מוז מען אויסקלערען, אַ גוט פאַרטעל, ווי אַזוי אין שטאָדט אריינצוקומען, אַזוי ווי מיר האָבען געטהאָן אין נעמיראָוו. דאָס איז אַלעס — זאָגט איינער פון זיי.

— מיט פוילישע פאָהנען וועסטו זיי מעהר נישט נאַרען. נעמיראָוו האָט ביטערע געמאַכט דעם טייוועל איד.

אין אַ ווינקעל איז געזעסען אַ שווייגענדיגער קאָזאַק, אַ דאַרער און אַ הויכער, מיט אַ פאָר ניכטערע שוואַרצע אויגען, וואָס האָבען צו אַלצדינג צוגעקוקט און געשוויגען. כאָטש דאָס פנים זיינס רויה און ווילד, דאָך האָט ער אויסגעקוקט ווי אַ „גראַמאָטנע“, ווי אַ געלערענטער פון די קאָזאַקען. ער איז געווען טרויעריג, און פאַרנומען מיט לויזען זיך אונטער די אָרעמס...

— און דו, וואָס שווייגסטו? וואָס ביטרעסטו? הערסט, הערסט און רעדסט גאָר נישט, — האָט דער עלטסטער צוגערופען דעם שווייגענדיגען קאָזאַק.

— וואָס איז צו רעדען, גאָר נישט איז צו רעדען. דאָ איז צו טהאָן, — רופט זיך אָן דער קאָזאַק, נישט שטערענדיג זיך זיין לויזען, וואָס אין זיין פנים האָט מען געזעהן, אַז עס האָט איהם פיעל פאַרגניגען פאַרשאַפט, און עס איז איהם אַ שאָד געווען צו אונטערברעכען די אַנגענעהמע באַשעפטיגונג.

— און וואָס איז דאָ צו טהאָן?

— אַ בריעף צו שרייבען.

— וועמען, דעם אידען? — וואונדערען זיך אַלע.

— שווייגט, קאָזאַקען! — באַפעהלט דער עלטסטער.

— דעם ליאַך.

— וואָס שרייבען? — פרעגט דער עלטסטער.

— מען דאַרף זיי אין גאָט קריסטוס דערמאָנען. הינטער אידען באַהאַלטען זיי זיך! ווי אַזוי שעהמען זיי זיך נישט? עס איז אַ שאַנד פאַר אַ קריסט ביי אַ אידען שוץ צו בעטען. לאָזען זיי אונז דעם

אידען אַרויסגעבען, וועלען מיר זיי לאָזען לעבען, ווי קריסטען, און מיט׳ן פאַרמעגען זיך טיילען.

— וואָס נאָך? דעם פּאָליאַק־פיינד לעבען לאָזען, אום דער נאָך פון קאָזאַק נקמה צו נעהמען?

— און דאָס פאַרמעגען זיי אָפּגעבען?! — שרייען די קאָזאַקען.

— וואו איז דאָס געהערט געוואָרען, אַז קאָזאַקען זאָלען זיך ביי ליאַכען בעטען?

— לאָזען זיי נאָר די טויערען פון שטאָדט עפענען, זאָלען מיר נאָר אָקאָרשט אין שטאָדט זיין, דערנאָך וועלען מיר שוין זעהן, — רופט זיך אָן דער קאָזאַק.

— אָה, דו כיטראַק, וואַסיל.

— און וואָס וועט זיין, אַז דער פּאָליאַק וועט נישט הערען?

— מען דאַרף אַזוי שרייבען, אַז ער זאָל יאָ הערען. אין שטאָדט איז קיין ברויט נישטאָ. דאָס עסען וועט זיך באַלד אויסלאָזען, און דערנאָך, אַז זיי וועלען אין די קאָזאַקענס הענד אַריינפאַלען —

— גוט.

— זעץ דיך און שרייב, שרייבער, און איך וועל דיר זאָגען, — האָט דער עלטסטער באַפוילען.

דער הויכער קאָזאַק, וואָס איז געווען דער עצה־געבער און דער איינציגער „גראַמאָטנע“ צווישען די קאָזאַקען, האָט זיך אוועקגעזעצט ביים טיש, וואָס איז אין גאַנצען באַגאָסען געווען מיט בראָנפען און באַוואָרפען מיט רעשטלעך פון עסען, האָט אָפּגעראַמט דעם טיש, אַרויפגעוואָרפען אויף איהם אַ קאָזאַצקישען מאַנטעל, פון אַ קעסטעל האָט ער אַרויסגענומען אַ פּאַרמעט מיט אַ געגזענע פעדער און אַזאַ מין טינט, וועלכע ער האָט מיטגענומען מיט דעם צוועק, מען האָט צוגערוקט צו איהם די לייכטער, און די קאָזאַקען האָבען זיך אַרומגעזעצט אַרום איהם, געשטאַנען אַרום איהם און געהאָלפען דיקטירען דעם בריעף צו די ליאַכעס.

קריווע־נאָס האָט אָבער גאָר נישט געקענט דענקען וועגען בריעף. דער פיין איז זיינע פּיס איז געוואָרען וואָס אַמאָל שאַרפער און נאָגענדער. דאָס פּנים זיינס, וואָס איז געווען פינסטער און בייז, האָט זיך פאַרקרימט פאַר שמערצען, און ער האָט אָנגעהויבען צו שרייען:

— די באָבע ברענגט אַריין, די באָבע.

אַ קאָזאַק איז אַרויס, אין אַ פּאָר מינוט אַרום איז אַריין אַן אַלטע קאָזאַטשקע.

— בלוט דאַרף מען, פּרישינקע, יונגע בלוט דאַרף מען, אַז עס זאָל נאָך וואַרים זיין, אַזוי וועט עס דיר, פּאַטעריל, דעם ביין דערוואַרימען און דער וועהטאָג וועט אויפהערען, — האָט די באָבע געזאָגט, טאַפּענדיג די קראַנקע פיס ביים פיהרער.

די קאָזאַקען זיינען שטיל געוואָרען. איינער האָט דעם אַנדערען אָנגעקוקט ערנסט און פאַרטראַכט, און אַ געוויסע שרעק איז געווען צו מערקען אויף זייערע געזיכטער. זיי האָבען נישט איין מאָל געזעהן יונג, פּריש, צאַפּעלדיג בלוט פון צוריסענע קינדער אין נעמיראָוו און אַנדערע שטעדט. נאָר אַליין האָבען זיי דאָס נישט געטהאָן. דאָס האָבען די טאַטערען געטהאָן. די קאָזאַקען האָבען נאָר עלטערע געהרג'עט, נישט קיין קינדער.

— ווי אַזוי מיינסטו, פּרישינקע בלוט — אידישע? — פרעגט דער עלטסטער.

— ציגענע וועט אויך גוט זיין, — רופט זיך אָן די אַלטע, — געה, זוהנדעלע, ברענג מיר אַ ציגעלע, אַ יונגס, מיט די פערד מוז זיך אויפהאַלטען אַזעלכעס, אַז נישט געה אין טשערעדע, און ברענג אַ שעפּעלע אַ קליינס, נאָר אַ יונג מוז עס זיין, נישט לאַנג געבאָרען, — האָט די אַלטע זיך געווענדעט צו אַ קאָזאַק.

אַ קאָזאַק איז אַרויס, און אין אַ לאַנגע ווײַלע אַרום איז ער צוריקגעקומען און געהאַלטען אויף דער האַנד אַ ווייס יונג ציגעלע, וועלכע האָט פאַרוואונדערט זיך אַרומגעקוקט, געשראָקען זיך פאַר דעם ליכט, פאַר די מענשען, און מיט אַ ציטערענדער שטימע גערופען ווי אַ קינד.

— צורייס עס, פאַטערל, און לאָז דאָס בלוט רינען אויף די קראַנקע פיס — האָט די אַלטע געזאָגט צו קריווע־נאָס'ן — מיט דעם צוריסענעם לייבעלע דעק צו דיינע פיס און דער וועהטאָג וועט זיך באַלד איינשטילען.

קריווע־נאָס האָט אויסגעשטרעקט די קראַנקע נאַקעטע פוס. דער קאָזאַק האָט גענומען דאָס ציגעלע. דאָס ציגעלע האָט אַ ציטער געטהאָן, זיין ציטערדיגער געשריי האָט זיך אין מיטען איבערגעריסען. באַלד האָט אַ טייכעל יונגע פרישע וואַרימע בלוט אָנגעהויבען צו רינען

אויף דעם פיהרער׳ס פוס, און דאָס וואַרימע אויפגעריסענע לייב פון ציגעלע האָט איהם צוגעדעקט די פיס.

— און איצט דעק דיך גוט צו, פאָטערל, לאָז אזוי דאָס בלוט וואַרימען דיך. האָסט דעם שטן דעם האלז נאָכגעגעבן, ער וועט זיך איצט איינשטילען.

און ווירקליך האָט דער פיהרער געפיהלט אָן ערלייכטערונג פון דעם וועהטאָג. דאָס יונגע, פרישע, צאַפּעלדיגע לייבעל האָט איהם אָנגענעהם געוואַרימט, ווי דאָס לייב פון אַ קינד. דער וועהטאָג איז אַוועק און קריווע־נאָס האָט געקענט דיקטירען דעם בריעף:

„אין דעם נאָמען פון יעזוס קריסטוס, זאָל ער זיין געלויבט אויף אימער און אויף אייביג, אָמן.

„פאַר אונזערע פאַני ברידער פּאָליאַקען שלאָגען מיר זיך מיט די שטערען אָן דער ערד, און מיר שיקען אייך גרוסען. מיר בעטען פאַר אייך טאָג און נאַכט צו אונזער הערר גאָט, אַז ער זאָל אייך אָפּהיטען פון הונגער, מלחמה און מגפה היינט און אייביג, אָמן.

„געהערט האָבען מיר, ווי דער נאָמען פון אונזער הערר גאָט ווערט צו שאַנד און צו שפּאָט, און געזעהן האָבען מיר, ווי קריסטען, אונזערע פאַני ברידער, פּאָליאַקען, ווערען פאַרשעהמט, מיט דעם וואָס זיי זוכען שוץ און רעטונג פון קריסטוס פיינד, פון די אידען, אַזוי האָט אונזער קריסטליך האַרץ זעהר וועה געטהאָן. איז דאָס שעהן און פּאַסענד, אַז קריסטען, אונזערע פאַני ברידער פּאָליאַקען, זאָלען פאַני־בראַט שליסען מיט קריסטוס־פיינד, די אידען, געגען קריסטען? און איז דאָס שעהן און פּאַסענד, אַז די העלדען פּאָליאַקען זאָלען זיך לאָזען באַשיצען פון אידען? אַזוי האָבען מיר געטראַכט, מיר ווילען צו אייך שיקען שלוחים מיט גרוס און פריעדען, און מיר בעטען אייך, פאַני ברידער פּאָליאַקען, אַז איהר זאָלט אונזערע שלוחים גוט אויפנעהמען, ווי עס פּאַסט זיך, און אויסהערען אונזערע רייד.

„פאַני ברידער פּאָליאַקען!

„נישט אויף אייך, און נישט אויף אייערע ווייבער און קינדער; און נישט אויף אייער פאַרמעגענס און אַלעס, וואָס באַלאַנגט צו אייך, זיינען די קאָזאַקען אַרוים מלחמה האַלטען. נישט געגען קריסטען האַלטען מיר מלחמה, נאָר געגען קריסטוס פיינד, געגען די אידען, וואָס האָבען אונזער הערר יעזוס געקרייציגט, אונזערע פאַרמעגענס

גערויבט, גענגען זיי און אַלצדינג, וואָס באַלאַנגט צו זיי, זיינען די קאָזאַקען אַרויס, אָנצונעהמען זיך קריסטוס קריוודע. איהר, פאָליאַקען, זיינט אונזערע ברידער, און ווי מיט ברידער וועלען מיר זיך מיט אייך באַגעהן, ווען איהר וועט אונז די אידען אַרויסגעבען, אַזוי וועלען מיר אייך און אייערע ווייבער און קינדער און אַלצדינג וואָס באַלאַנגט צו אייך שאַנעווען. און כדי די אידען זאָלען זייערע פאַרמעגענס נישט באַהאַלטען, אַזוי לאָזט אויסרופען צווישען די אידען, אַז מיר, קאָזאַקען, זיינען גרייט די שטאָדט צו פאַרלאָזען, ווען די אידען וועלען זייער גאַנץ פאַרמעגען, גאָלד און זילבער, זייד און קליידער צונויפנעהמען, צוזאַמענלעגען און דאָס אַלס אויסלייז־געלד געבען. די פאַרמעגענס זאָלען די אידען צו אייך אין פעסטונג צוזאַמענטראָגען, און ווען זיי וועלען שוין האָבען דאָס גאָלד און זילבער צו אייך אין פעסטונג צוזאַמענגעבראַכט, אַזוי זאָלט איהר פאַר אונז די בראַהמעס פון דער פעסטונג עפענען און די קאָזאַקען אַריינלאָזען. אין קריסטוס פיינד וועלען מיר נקמה נעהמען, ווי זיי האָבען גאָט געקרייצט. און אייך מיט אייערע ווייבער און קינדער און אַלעס, וואָס באַלאַנגט צו אייך, וועלען מיר שאַנעווען און מיט'ן פאַרמעגען זיך טיילען. אַזוי זאָל אונז העלפען גאָט יעזוס קריסטוס, אָמן."

צוויי רייטער האָבען אין די טונקעלע נאַכט געפיהרט דעם פאַרמעט, וואָס איז געשריבען געוואָרען אונטער דעם וואַרימען בלוט פון צוריסענעם ציגעלע צו די קריסטען פון טולטשין. א ווייסע פאָהן האָט זיך געבלייכט אין דער באַלייכטונג פון די שטערען. און אַז די אויסקוקער פון דער פעסטונגס־טהורם האָבען אַראָפגעשריען צו די רייטערס:

— ווער געהט?

האָבען די רייטער אויפגעהויבען אין דער הויך די ווייסע פאָהן און דעם פאַרמעט, און האָבען גערופען:

— אין דעם נאָמען פון יעזוס קריסטוס!

דרייצעהנטער קאַפּיטעל

דער נסיון

דער פּריץ טשווערטינסקי האָט געלאָזט וויסען די אידען, אַז די קאָזאַקען זיינען גרייט אָפּצוטרעטען פון שטאָדט פאַר דאָס גאַנצע גאָלד און זילבער, זיידענצייג, פּעלצען און מלבושים, וואָס די אידען וועלען געבען אויסלייז־געלד. ר׳ אהרן, דער ראש הישיבה און רב פון שטאָדט, האָט צוזאַמענגערופען די פּרנסים און די ראשי העיר און געהאַט אַן אסיפה, און מען האָט באַשטימט, אַז מען זאָל כופר נפש זיין מיט די פאַרמעגענס. האָט מען געלאָזט אויסרופען אין די שוהלען, אין די מאַרקען און אַרום די מויערען, אַז די אידען זאָלען ברענגען זייער האָב און גוטס צום גראַף אין שלאָס אַריין, פאַר׳ן קאָזאַק אויסלייז־געלד.

האָבען די אידען צוזאַמענגעבראַכט זייערע פאַרמעגענס, האָבען זיך געטראַכט, „זאָל גאָלד און זילבער אַ כפּרה זיין פאַר׳ן לעבען“, און געלויבט אין גאָט, וואָס ער שיקט אַ רעטונג.

זעהר פיעל טייערע כלים זיינען דאָרט געווען צווישען די חפצים, וואָס די אידען האָט געבראַכט אין שלאָס. זילבער־געטריבענע בעכערס, נירענבערגער אַרבייט, וואָס די אידען האָבען געהאַט געבראַכט פון די יאַרידען, און אתרוגים־באַקסעס אין די געשטאַלטען פון כל המיני פּירות, און בשמים־ביקסען אין געשטאַלט פון הויכע טהורמס מיט דגלים און מזלות, און חנוכה־לייכטער מיט די סמנים פון די שבטים, און כלי׳ערליי מינים ציערונג פון גאָלד און זילבער און טייערע שטיינער, און רייכע פּעלצען סאָבעלנע און נעלקען, וואָס זיי האָבען געקויפט פון די רוסישע סוחרים, און זעהר פיעל זיידענגעצייג אויף מלבושים, איטאַליענישע בראָקאַט, וואָס זיי האָבען איינגעקויפט אויף פּרוכת׳ער און אויף כלה־מתנות, און מיט זילבער און גאָלד געפלאָכטען זיידענס פון סלוצק, וואָרים זיי האָבען אויף גאָר נישט חס געווען, נאָר אויסצולייזען דאָס נפש. און זיי האָבען די רייכטימער

אָנגעוואָרפען אין גרויסע קופּעס אין דער פעסטונג פון טולטשין. די זילבערנע ברייטע עטרות האָבען געבלישטשעט פון די טונקעלע שטאַרקע פוטערען און דאָס גאָלדענע ציערונג מיט די שטיינער האָבען געבלישטשעט צווישען די וועלען זיידענס, סאַמעט און אַטלעס, וואָס איז געלעגען אין גאַנצע הויפענס אויפ'ן הויף פון דער פעסטונג און געוואַרט אויפ'ן קאָזאַק.

און ווי די אידען האָבען שוין געהאַט געבראַכט זייערע פאַרמעגענס, האָט דער פּריץ געזאָגט:

— גיט ארויס אייער געוועהר און ברענגט עס אהער.

האָבען די אידען געזאָגט:

— צו וואָס דאַרף דער קאָזאַק אונזער געוועהר. ער האָט דאָך געוועהר גענוג און ער ווייסט וואויל, אז מיר וועלען איהם נישט נאָכיאָגען ווען ער וועט אָפּטרעטען פון דאַנען, און מיר האָבען נאָר געהאַלטען די געוועהר כדי צו וועהרען זיך, אָבער נישט חלילה אָנצופאַלען אויף איהם, און היינט, אז ער טרעט אָפּ פון דאַנען און וויל מיט אונז נישט מעהר מלחמה האַלטען, צו וואָס דאַרף ער ווייטער אונזער געוועהר?

האָט דער פּריץ געענטפערט:

— אזוי וויל דער קאָזאַק, און אזוי האָב איך מיט איהם אָפּגעמאַכט.

האָבען די אידען באַלד איינגעזעהן, אז די פּאָליאַקען האָבען געמאַכט יד־אחת מיט די קאָזאַקען זיי צו פאַרטיליגען.

האָט זיך אָנגערופען מענדעל, דער פּרנס פון זלאָטשאָוו:

— אונזערע פאַרמעגענס האָבען מיר אייך געבראַכט, און אונזער געוועהר וועלען מיר אייך נישט ארויסגעבען. וואָרים אז איהר פאַרלאַנגט אונזער געוועהר איז, נישט אַנדערש, נאָר סיידען איהר האָט געמאַכט יד־אחת מיט די קאָזאַקען אונז ארויסצוגעבען און איבערצוליפערען אין זייערע הענד. וואָרים, וואָס קען דען אַנדערש זיין, וואָס איהר פאַרלאַנגט פון אונז דאָס געוועהר, מיט וועלכען מיר האָבען באַשיצט און מציל געווען די שטאָדט?

האָבען זיך אַנדערע אידען אָנגערופען נאָכ'ן פּרנס:

— דאָס פאַרמעגענס וועלען מיר געבען, און דאָס געוועהר וועלען מיר אייך נישט ארויסגעבען.

און נאָך אַנדערע אידען האָבען געשריען און געענטפערט דעם פריץ:

— אַז שטאַרבען זאָלען מיר אַלע שטאַרבען — די פאַליאַקען מיט די אידען!

און עס איז דאָרט געווען אַ יונגערמאַן פון קאַרסון, אַ דאַרער און אַ הויכער, און זיינע אויגען האָבען געברענט מיט נקמה פאַר גאָט, זיינע פאות האָבען זיך געטרייסעלט, און די צייהן און גאָמבע האָבען געקלאַפּט פאַר כעס, וואָרים עס האָט אין איהם געברענט גאָט׳ס כעס. האָט ער געכאַפּט אַ חלף אין האַנד און געשריען צו די אידען:

— די גוים האָבען אונז פאַרראַטען, אַזוי ווי אין נעמיראָוו אַזוי דאָ, לאָזען מיר זיך נוקם זיין אין זיי, נקמת ה׳, פאַר גאָט און פאַר זיין תורה.

ווי אַ פלאַקער פייער זיינען די ווערטער פון יונגענמאַן אַריינגעלאָפען אין דעם אויפגערעגטען עולם. זיי האָבען שוין נישט געהאַט וואָס צו פאַרליערען. מיט׳ן טויט האָבען זיי שוין לאַנג שלום געמאַכט, נאָר זיי האָבען געוואָלט אַ טייערען פרייז פאַר איהם. עס האָט זיך מיט אַמאָל אָנגעצונדען דער אַלטער אידישער כעס. די אויגען האָבען געברענט און די פאות און די צייהן האָבען זיך געטרייסעלט, די כלי־זין האָבען זיך געוויזען אין זייערע הענד, און אַ געברום איז געגאַנגען צווישען עולם ווי אַ שטילער דונער פון איינעם צום אַנדערען:

— די גוים האָבע אונז פאַרקויפט!

— פאַר נעמיראָוו!

— פאַר אידיש בלוט!

— פאַר דער אמונה און פאַר דער תורה!

און דער עולם, מענער יונג און אַלט, מיט די חלפים און די הענד, צוויי טויזענד מאַן שטאַרק, האָבען זיך אָנגעהויבען צו רוקען אַרום די פאַליאַקען און באַלד איז דער פריץ מיט זיינע סאָלדאַטען און די פאַליאַקען מיט די ווייבער און קינדער, וואָס האָבען זיך געפונען אין דער פעסטונג, געוואָרען אַרומגערינגעלט פון צורייצטען אידישען עולם. די עדה האָט זיך גערוקט נעהנטער און נעהנטער, אין אַ קרייז אַרום זיי, אַרייננעהמענדיג די פאַליאַקען אין מיטען אַריין.

טייל פון די אידען זיינען שוין געהאט צוגעלאָפען מיט די חלפים צו די גוים און נאָך אַ מאָמענט און די שרעקליכסטע שחיטה וואָלט געשעהן, וואָרים די אידען זיינען זעהר פארביטערט געווען. פּלוצים האָט ווער גערופען צווישען עולם:

— אידען, בני ישראל, רחמנים בני רחמנים, וואָס טהוט איהר?

דער עולם האָט זיך אַ מינוט אָבגעשטעלט און פון זייער מיטע האָט זיך ארויסגערוקט אַן אלטער, מיט אַ ליכטיגע קליינע ווייסע באָרד. ער איז געגאַנגען אין גאַנצען אָנגעטהאָן אין ווייסען, און מיט זיינע ביינערדיגע נאַקעטע הענד, וואָס האָבען זיך ארויסגעוויזען פון זיין קיטעל ארויס, האָט ער צוגעהאַלטען דעם צורייצטען עולם:

— וועה צו די אויגען, וואָס זעהען דאָס! — האָט דער אלטער געשריען — זיינען דאָס רחמנים בני רחמנים? ווי פארגעסט איהר זיך אַ מינוט פאר'ן טויט, איידער דער גרויסער נסיון קומט!

דער עולם האָט זיך אָפּגעשטעלט פאר דער אלטער ווייסער באָרד מיט די נאַקעטע הענד און גרויסען קיטעל. זיי האָבען באַהאַלטען די כלי־זיין, און עס איז שטיל געוואָרען צווישען עולם ווי אין שוהל פאר שופר בלאָזען.

— ישראל ערבין זה בזה! — האָט דער אלטער מאַן אָנגעהויבען צו רופען מיט זיין קול, אַז איהר וועט די גוים אויס׳הרג׳ענען, וועלען זיי נקמה נעהמען אָן אידען אין אַנדערע שטעדט. אידען טאָרען נישט האָבען קיין כעס, מיר טאָרען נים נעהמען קיין נקמה, נאָר דער רבונו של עולם אליין — ער וועט נעהמען פאר אונז נקמה! באַהאַלט אייער גבורה פאר דער ריכטיגער מינוט, ווען דער גרויסער נסיון וועט קומען, פאר קדוש השם, פאר דער אמונה און פאר דער תורה!

— זיי האָבען אונז צו די קאָזאַקען פארקויפט! זיי וועלען אונז ממית זיין ווי אין נעמיראָוו, — האָט ווער געשריען פון עולם.

— און וואָס זיינט איהר מעהר פון די נעמיראָווער אידען? זיי האָבען געמעגט שטאַרבען אויף קדוש השם? דער רבונו של עולם וויל אונזערע נשמות, וועלען מיר זיי איהם געבען בשמחה ובששון, וידינו תהיינה נקיות. מיר וועלען נישט זיין ווי די גוים. זיי האָבען אונז פארקויפט, זאָל גאָט׳ס כעס פאר דאָס אידישע בלוט, וואָס גיסט זיך ווי וואַסער, פאַלען אויף זייערע קעפּ. מיר וועלען נישט נקמה נעהמען, מיר וועלען נישט פארשוועכען דעם קדוש השם, וואָס

גאָט וויל פון אונז, מיט נקמה. מיר מוזען זעהן און שווייגען — אַזוי איז דער רצון פון גאָט. אידען, גיט אָפּ די כלי־זיין, אַז דער רבונו של עולם וויל אונז העלפען, באַדאַרף מען דען די כלי־זיין, די שטיקלעך האָלץ און אייזען ? דער כל יכול, דער וואָס הימעל און ערד איז אין זיין האַנד, באַדאַרף דען האָבען די מענשליכע כלי־זיין אונז צו העלפען ? דאָס איז אַ הילף פאַר די גוים. דאָס איז זייער גבורה. אונזער גבורה איז גאָט, און פאַר איהם באַהאַלט אייערע כחות, פאַר דער אמונה און פאַר דער תורה, ווען דער גרויסער נסיון וועט קומען !

באַלד איז איינער פון עולם אַרויס, צוגעגאַנגען צום פּוילישען פּריץ, וואָס איז געשטאַנען מיט זיינע פּאָליאַקען, און געטרייסעלט זיך פון שרעק פאַר דער גרויסער אונפאַרשטענדנים, וואָס טהוט זיך פאַר זיינע אויגען, און געוואָרפען די כלי־זיין צו די פיס פון פּריץ.

און איינער נאָכ׳ן אַנדערען זיינען זיי צו צום פּריץ און צו זיינע פיס געוואָרפען די מענשליכע כלי־זיין.

און אויף זייערע פּנים׳ער האָט געשיינט דער שמייכעל פון גליק. און זייערע אויגען זיינען געווען באַגלאַנצט מיט אַ הייליגען גלאַנץ און מיט אַ באַהאַלטען אינערליך גליק, וואָס האָט באַזעעלט זייערע פּנים׳ער, האָבען זיי געוואָרפען דאָס געוועהר צו דעם פּריץ׳ס פיס, נישט אויפהויבענדיג דעם קאָפּ און נישט שענקענדיג איהם אַ בליק, ווייל זיי זיינען געווען פאַרנומען מיט זייער אינערליך גליק און מבטל געווען דעם פּריץ.

דער פּריץ האָט אַ באַפעהל געגעבען, און די פּאָליאַקען האָבען געעפענט די בראַהמע. די אידען האָבען זיי שוין קיין וואָרט נישט געזאָגט. און באַלד האָבען זיי די פּוילישע זעלנער אַרומגערינגעלט און געזאָגט זיי צו געהן. די אידען האָבען זיך געלאָזט. רבנים אין טליתים זיינען געגאַנגען פאָראויס און די אידען נאָך זיי. און באַלד האָט דער גאַנצער עולם, מענער, ווייבער און קינדער אָנגעהויבען צו זינגען נאָך די חזנים מיט אַ פרעהליך קול :

„לדוד ה׳ אורי וישעי ממי אירא,
„ה׳ מעוז חיי ממי אפחד !“

און מיט געזאַנג זיינען זיי געגאַנגען אַנטקעגען דעם טויט.

פערצעהנטער קאַפּיטעל

כי עליך הרגנו כל היום.
(תהלים).

די קאָזאַקען האָבען שוין אָפּגעוואָרט אין דרויסען. זיי האָבען אַרומגערינגעלט די אידען און אָנגעהויבען זיי צוזאַמענצוטרייבען אַזוי ווי שאָף, און געיאָגט זיי אין אַ גרויסען סאָד אַריין, וואָס איז געווען אַרומגערינגעלט מיט אַ פּלויט. עס זיינען געווען אַרום צוויי טויזענד אידען מיט פרויען און קינדער. צווישען זיי האָבען זיך אויך געפונען אַ פּאָר רבנים. דער אַלטער רב, ר׳ אהרן, דער ראש הישיבה פון טולטשין און אַנדערע רבנים, וועלכע זיינען געווען גרויסע בעלי מקובלים. און זיי מיט דעם הייליגען שניידעריל, וואָס איז שוין אויך געגאַנגען אָנגעטהאָן אין זיינע תכריכים, מיט׳ן טלית איבער׳ן קאָפּ, האָבען געפיהרט די אידען. די חזנים האָבען אַלץ נישט אויפגעהערט צו זינגען, כדי די אידען זאָלען נישט אַריינפאַלען אין עצבות, און זאָלען חלילה נישט קומען צו קיין שוואַכקייט... און דער עולם נאָך זיי:

„אם תקום עלי מחנה, לא תרא לבי,
אם תקום עלי מלחמה, בזאת אני בוטח.“

עס האָבען נישט געוואוסט די אידען, וואָס די קאָזאַקען ווילען מיט זיי טהאָן: צי זיי ווילען זיי לאָזען לעבען, צי אוים׳הרג׳ענען. עס איז זיי געווען אַלץ איינס. עפּעס אַן אונפאַרשטענדליכער מוט האָט זיי באַזעלט צום שטאַרבען. זיי האָבען געזעהן די טויערען פון גן־עדן, ווי זיי עפענען זיך פאַר זיי. און נישט פאַר׳ן טויט האָבען זיי זיך געשראָקען, נאָר אַ טיעפע שרעק האָט זיי אַרומגענומען אַז מען זאָל זיי נישט צושיידען, אַז מען זאָל פון זיי די פרויען, די קינדער נישט אַוועקנעהמען. זיי זיינען גרייט געווען אַליין זייערע אייגענע צו טויטען, איידער זיי זאָלען חלילה פאַרשוועכט ווערען. עס האָבען געקוקט די פרויען אויף די מענער, און אין זייער בליק איז

געווען דאָס פאַרשטענדניס פאַר׳ן טויט. זיי האָבען נישט געוויינט, אפילו די קינדער האָבען נישט געוויינט. דאָס געזאַנג פון די חזנים האָט זיי אַריינגעבראַכט אין אַזאַ ערהויבענקייט, אין אַזאַ זעעלישע פרייד, אַז עס איז פאַרלאָרען געגאַנגען פון זיי יעדעס ערדישע געפיהל, און אַ טייל פון זיי האָבען שוין געלעבט אין דעם ווייטען אונבאַגרענצטען לעבען פון יענער זייט...

דער גאָרטען איז פול געווען מיט רייפע פרוכטען. עס איז שוין געווען אין די אלול־טעג, און די זון האָט געשיינט, און די וועלט האָט אויסגעזעהן יום־טוב׳דיג, און אַלע זיינען געווען צוזאַמען, און די חזנים האָבען געזונגען. האָבען אַ טייל פון זיי געזעהן בלויע ליכט, ווי דער הימעל עפענט זיך פאַר זיי, און זיי שווימען שוין אַריין אין דער אונענדליכקייט, און אַ טייל פון זיי האָבען געהערט דאָס געזאַנג, וואָס דרינגט פון יענער וועלט, וואו גאָט זיצט מיט די צדיקים און לערענט מיט זיי תורה, און די קינדער האָבען געמיינט, אַז אַ גרויסער, גרויסער יום־כפור איז געקומען, און אָט באַלד וועט משה רבנו קומען, און דוד המלך וועט שפיעלען מיט׳ן פידעלע, און אָט רייט דער מלך המשיח אויף אַ ווייסען פערד. ער רייט, ער רייט פון די וואָלקענס אַרויס, און אַלע וואַרטען אויף איהם, און אָט באַלד קומט ער אָן... און באַלד שטייגט ער אַראָפּ פון די וואָלקענס.

און די שרעק איז איבערגעגאַנגען אין פרייד. אַן אונענדליכע טיעפע פרייד האָט געהערשט צווישען מענש און מענש. פאָטערס, מוטערס און קינדער זיינען זיך צוזאַמענגעקומען און די גאַנצע עדה איז געוואָרען ווי איין משפחה, די אידען האָבען זיך אָנגעהאַלטען איינער דעם אַנדערען ביי די גאַרטלען, און די קינדער האָבען זיך געקלאַמערט אַרום די מוטערס, און די גאַנצע עדה אידען האָבען זיך געקליבען אַרום די רבנים און די חזנים, און באַלד איז דער יום־טוב געוואָרען אונגעהייער גרויס, און קיינער ווייסט נישט ווי אַזוי האָט פלוצלונג ווער פון עולם אָנגעהויבען הלל צו זאָגען:

„הללויה, הללו עבדי ה׳, הללו את שם ה׳.“

די חזנים האָבען אויפגעכאַפּט דעם הלל, און אָנגעהויבען צו זינגען די פסוקים תהלים מיט דעם יום־טוב׳דיגען נגון. דאָס הלל זאָגען האָט די אידען אַריינגעבראַכט אין אַזאַ באַגייסטערונג, אַז זיי האָבען אונטערגעכאַפּט דעם נגון, און די גאַנצע עדה אידען, מענער,

ווייבער און קינדער האָבען פאַרהילכט דעם גאָרטען מיט יום־טוב'דיגען געזאַנג:

ממזרח שמש עד מבואו מהלל שם ה',
רם על כל גוים ה', על השמים כבודו.
מי כה' אלהינו, המגביהי לשבת?

און עס האָבען נישט געזעהן די אידען, ווי דער גאָרטען איז פול געוואָרען מיט קאָזאַקען, טאָטערען; טייל פון זיי זיינען געווען האַלב נאַקעט, מיט אַרויסשטאַרטשענדע לייבער, מיט באַנעגעלטע בורלאָוועס אין די הענד; אַנדערע האָבען געהאַלטען קרומע שווערדען, און די טאָטערען, מיט קליינע, האַלב־פאַרמאַכטע אויגען האָבען זיך צוגעקוקט צו די ווייבער און די מיידלעך און די קינדער. די אידען האָבען קיינעם נישט געזעהן. אַלע זיינען געווען צוגעקלעפּט איינער צום אַנדערען, ווי אַ סטאַדע שאָף, ווען אַ שטורם־ווינד בלאָזט, האָבען זיי זיך איינגעקופּיעט; די ווייבער מיט די קינדער געלאָזט אין מיטען און אַרום זיי די מענער, אָנהאַלטענדיג זיך ביי די גאַרטלען:

„מן המצר קראתי יה, ענני במרחב יה.
„ה' לי, לא אירא, מה יעשה לי אדם?
ה' לי בעוזרי, ואני ארא בשונאי!"

אין גאָרטען האָט זיך געהערט טראָמפּייטען. די קאָזאַקען האָבען געשריען הוררא, און דורכגעלאָזט אַ קליינעם, נידריגען קאָזאַק. ער האָט געטראָגען אַ לאַנגען פוטערנעם מאַנטעל, און אַ פוטערנעם הוט מיט אַ גרויסען בוש פעדערען אין'ם הייסען אלול טאָג. די זון האָט געברענט, און דער קאָזאַק האָט נאָכגעשלעפּט זיין פוטערנעם מאַנטעל; הינטער איהם איז נאָכגעגאַנגען אַ פּאָפּ אין אַ ווייבריש זיידען קלייד און געהאַלטען אַ גרויסען צלם אין דער האַנד. אַ כאָר צערקווישע זינגערס זיינען נאָכגעגאַנגען נאָכ'ן פּאָפּ, פיהרענדיג פאָראויס אַ פאָהן מיט אַ הייליג בילד. די אידען האָבען ניט געזעהן ניט קריוואָ־נאָס'ן דעם קאָזאַצקישען הויפּטמאַן און ניט די צערקווישע פּראָצעסיע. זיי האָבען פאַרמאַכט די אויגען, אַז זיי זאָלען ניט זעהן דעם

צלם מיט׳ן הייליגען קריסטען־בילד און האָבען העכער אויפגעהויבען זייערע שטימען זינגענדיג די קאַפּיטלאך תהילים:

„כל גויים סבבני בשם ה׳ כי אמלם

„סבני גם סבבני בשם ה׳ כי אמלם

„סבני כדבורים דעכו כאש קוצים בשם ה׳ כי אמלם,

האָבען די אידישע שטימען זיך אויסגעמישט אינאיינעם מיט׳ן צערקווישען כאָר, און עס איז געווען ווי דער מערדער און דער קרבן זינגען צוזאַמען זייער לויב פאַר גאָט אין דעם הערליכען זונען־טאָג. באַלד איז דאָס צערווישע זינגען פאַרשטומט געוואָרען. דער פּאָפּ האָט גענומען די פאָהן מיט׳ן הייליגען בילד און אַריינגעשטעקט אין דער ערד, אויף אַ גרין בערגעל נעבען דער פאָהן האָט זיך אוועקגעשטעלט דער קרענקליכער נידריגער קאָזאַק, וואָס האָט זיך געמוטשעט אין דעם לאַנגען פוטערנעם מאַנטעל, קריווע־נאָס׳ פּנים איז געווען טרויעריג און קאַלט ווי דאָס פּנים פון אַ קראַנקען מענשען. אַ מינוט האָט ער זיך אומגעקוקט אויף די צונויפגעפּרעסטע אידישע עדה, ווי זיי האַלטען זיך אַרום ביי די הענד אַלע אינאיינעם, און זייער זינגען שטייגט וואָס אַמאָל העכער מיט מעהר פרייד און בעגייסטערונג, און זעהן ניט איהם, ניט דאָס הייליגע בילד און ניט די קאָזאַקען אַרום מיט די שווערדען און פּיקעס און באַלאַוועס, — ווי זיי וואָלטען ערגעץ וואו אוועקגעגאַנגען און געזעהן אַנדערע זאַכען און געהערט אַנדערע שטימען — און ווייסען ניט וואָס עס טהוט זיך אַרום זיי.

קריווא־נאָס האָט זיך דערשראָקען פאַר דעם שטורמישען געזאַנג פון די אידען. ער האָט זיך דערשראָקען פאַר די פרייד וואָס שיינט אַראָפּ פון די אידישע פּנים׳ער, און שטעהן געבליבען אַ פאַרוואונדערטער און ניט געוואוסט וואָס צו טהאָן. זיין קרענקליך געזיכט איז בעלעבט געוואָרען און זיינע קליינע אויגען האָבען זיך ברייט אויפגעפענט און אויסגעדריקט שרעק. דער פּאָפּ האָט איהם געגעבען דעם צלם אין דער האַנד אַריין.

קריווא־נאָס האָט ניט געוואוסט וואָס צו טהאָן מיט׳ן צלם. ער האָט געקוקט אַמאָל אויף די קאָזאַקען, אַמאָל אויף די אידען מיט שרעק. ענדליך האָט ער אויפגעהויבען דעם צלם הויך איבער זיין קאָפּ און ווי ער האָט געפיהלט דעם צלם אין זיין האַנד האָט ער צוריקגעקראָגען זיין זיכערקייט.

— אידען, האָט ער גערופען — דער וואָס וועט צוקומען צו דער פּאָהן און בוקען זיך פאר׳ן צלם, דער וועט בלייבען לעבען!

די אידען האָבען ניט געהערט זיינע ווערטער. זיי האָבען ניט געזעהען ווער עס שטעהט דאָרט, און ווער עס רעדט דאָרט. קיינער פון זיי האָט קיין איין בליק ניט געשאָנקען ניט קריוואָ־נאָס׳ן און ניט די קאָזאקען. ווידער האָט זייער שטימע געקלונגען מיט פריידען צווישען די בוימער און ליכטיגען הימעל אריין:

קול רנה וישועה באהלי צדיקים,
ימין ה׳ עושה חיל.

— אידען, איך רוף אייך נאָך אמאָל, איהר הערט ניט? דער וואָס וויל בלייבען לעבען זאָל אהער קומען צו דער פּאָהן און בוקען זיך פאר׳ן צלם!

„ימין ה׳ רוממה
„ימין ה׳ עושה חיל —

האָט דאָס אידישע געזאַנג געקלונגען העכער און ברייטער אינ׳ם גאָרטען.

קריוואָ־נאָס איז געשטאַנען צומישט און ניט געוואוסט וואָס צו טהאָן, און געקוקט מיט פערוואונדערונג אויפ׳ן פּאָפּ.

— דעם שטן שיקען זיי אָן אויף דיר, פארטרייב איהם און טהו גאָט׳ס זאַך, — האָט דער פּאָפּ געזאָגט צום ציטערענדען קריוואָ־נאָס, און איהם איבערגע׳צלם׳ט דריי מאָל.

— צום לעצטען מאָל רוף איך צו אייך: דער וואָס וועט אָננעהמען די קריסטליכע אמונה וועט בלייבען לעבען. — קומט אהער צום צלם!

„זה היום עשה ה׳ נגילה ונשמחה בו,
„זה היום עשה ה׳ נגילה ונשמחה בו“.

האָבען די אידען אָבגעענטפערט אין געזאַנג.

און ווידער איז קריוואָ־נאָס שטעהן געבליבען און ניט געוואוסט, וואָס צו טהאָן און געקוקט מיט פערוואונדערונג אויפ׳ן פּאָפּ.

— טהו גאָט׳ס זאַך — האָט דער פּאָפּ איהם געהאַלטען אין איין צלם׳ען.

— קאָזאקען, אויף די אידען, הורא!

און אַ געשריי „הורא“ האָט פארהילכט דעם גאָרטען, און פון

אַלע ווינקעלעך פון גאָרטען האָבען זיך קאָזאַקען געלאָזט לויפען אויף די גרופעס אידען. טייל האָבען געהאַלטען אין האַנד קרומע שווערדען, אַנדערע לאַנגע פיקעס, און גאָר אַנדערע בענעגעלטע בולאַוועס, און געוואָרפען זיך אויף די אידען.

די אידען האָבען זיך אַרומגענומען, מענער און ווייבער און קינדער האָבען זיך געהאַלטען געאַרעמט, און האָבען געשריען אינאיינעם:

שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד!

באַלד האָט זיך געדאַכט, אַז דאָס רופען צו גאָט האָט איבערשטיגען דאָס געשריי פון קאָזאַקען. נאָר איינציגווייז זיינען זיי פאַרשטומט געוואָרען, אויסגעלאָשען געוואָרען אין מיטען, ווי ברענענדיגע ליכטער, און עס האָט זיך אַוועקגעלעגט צווישען דעם צוטראָטענעם גראָז און צובראָכענע צווייגען גאַנצע משפחות, פאָטער, מוטער און קינדער, זייער בלוט איז געוואָרען צוזאַמענגעמישט, און זייערע נשמות זיינען אויסגעגאַנגען אינאיינעם, אַרומהאַלטענדיג זיך פעסט ביי די אָרעמס, און אינאיינעם רופענדיג: „*שמע ישראל!*“

פערצעהן הונדערט מאַן, ווייב און קינד, זיינען אין דעם טאָג, אין גאָרטען אין טולטשין אויסגעשלאַכטעט געוואָרען פון די קאָזאַקען. די איבעריגע האָבען די טאָטערען אַוועקגעפיהרט אין די שקלאַפען־מערק. נאָר קיין איינער פון זיי האָט ניט זיין לעבען געקויפט מיט זיין אמונה.

אונטער אַ בוים צווישען צוטרעטען גראָז און אָבגעהאַקטע צווייגען האָט זיך געוואַלגערט דער קערפער פון פרנס פון זלאָטשאָוו. די אויגען זיינע האָט ער געהאַלטען אָפען, און געווענדעט צום הימעל. דאָס פנים זיינס וואָס איז דורך די לעצטע פּאָר מאָנאַטען פערעלטערט געוואָרען, האָט אַפילו נאָך איצט, ביי דער בלייכקייט פון די ליפען, געוויזען שטאַרקייט און לעבעדיגקייט, און עס האָט זיך גאָר ניט געוואָלט גלויבען, אַז דאָס אָבגעברענטע געזיכט מיט די אָבגעשיילטע הויט איז טויט. ווייל אויף דעם פנים האָט געשיינט דאָס רוהיגסטע און געזונדסטע שמייכלען.

און אפשר איז עס געווען דערפאַר, ווייל נעבען איהם איז יוכבד

געלעגען. נור ווי איהר פּנים האָט אויסגעזעהן קען מען ניט וויסען, ווייל זי האָט געהאַלטען איהר פּנים איינגעגראָבען אין זיין ברוסט...

אין גאָרטען איז שטיל געווען, ווי אין סטעפּ. צווישען גראָז און אָבגעהאַקטע צווייגען, צווישען צוטרעטען אויבסט און טרוקענע בלעטער, האָבען זיך געוואַלגערט קערפּערס, צוטרעטענע און צושפּאָלטענע, ווי די פּרוכט פון די בוימער. מען האָט געקענט מיינען אז עס ליגען נור פּעקלעך אָנגעטהועכטס בעשמוצט מיט בלאָטע און בלוט. נאָר דאָרט וואו עס האָט זיך ארויסגעוויזען אַ פּנים, צי פון אַ מאַן מיט פאַרגליווערטע פּאות אין בלוט, צי פון אַ פרוי מיט פאַרשלאָסענע טויבען־אויגען, צי פון אַ שלאָפענדעס קינד — האָט ארויסגעשיינט אַ שטילער, צניעות׳דיגער שמייכעל פון באַהאַלטען אינערליך גליק. ווי די מענשען וואָלטען ווייטער געלעבט, און זיי זעהען עפּעס אין זייער לעבען, הערען עפּעס, ניט פון דער וועלט און ניט פון דער ערד...

אויפ׳ן גרינעם בערגעל האָט אַ פאַרשעהמטע געפּלאָטערט די קריסטליכע פאָהן. קריוואָ־נאָס האָט זי פאַרגעסען מיטצונעהמען, ווען ער איז געגאַנגען אין שטאָדט אריין אויסמאָרדען די קריסטליכע פּוילישע באַפעלקערונג...

פונפצעהנטער קאַפּיטעל

אין סאָד

אין סאָד ביי יערעמ׳ס מוטער האָט אַ גאַנצען טאָג געשמעקט מיט האָניג. די בינען זיינען אריין און ארויס פון די בין־שטאָקען, וואָס זיינען געווען אין אויסגעהוילטע בוימער, און האָבען זיך געראָיעט ארום די אָנגעהיצטע ווייסע האָניג־בלימלעך, מיט וועלכע די גאַנצע לאָנקע פון גאָרטען איז געווען באַשאָטען. די בוימער האָבען זיך געבראָכען אונטער די שווער־בעלאָדענע צווייגען מיט פאַרטיגע פלוימען, וועלכע זיינען געפאַלען פון די בוימער: קיינער האָט זיי ניט אויפגעקליבען, און זיי האָבען געפוילט אין גראָז, פאַרשפּרייטענדיג

דעם געשמאַק פון פוילענדעס אויבסט. אין סאַד האָבען זיך אַרומגעדרעהט אַ צוויי—דריי פּויערישע שעפּסען, שוואַרץ־וואָליגע, מיט פּויערשע קעפּלעך, וועלכע האָבען זיך געלאַנגווייליגט גריזשענדיג דאָס גראָז, און פאַר לאַנגווייליגקייט האָט איינס דאָס אַנדערע געלעקט מיט די צונגען. אַ שאַר קאַטשקעלעך זיינען אָנגעקומען צו געהן אין אַ סטאַדע, ווי אַ דעפּוטאַציע פון בכבוד׳ע בעל־הבית׳טעם מיט אַ וויכטיגער שליחות, האָבען זיך געוויעגט מיט זייערע פעטע לייבלעך אויף די קורצע פיסלעך. אַ גאַנז האָט פון דער העלער הויט געגעבען אַ פליה אַריין מיט צופלאָשעטע פליגעל, און מיט אַ געשריי און אַ ליאַרם זיך געלאָזט, נור אָנטרעפענדיג פלוצלונג דעם הונד בוגא, וועלכען זי האָט אויפגעוועקט פון זיין שלאָף, האָט זי זיך אָבגעטרייסעלט, אַ דערשראָקענע, און וועלענדיג אויסמיידען אונאַנגענעהמליכקייטען, האָט זי זיך אָבגעטראָגען אָן אַ זייט, אַראָבגעלאָזט די פליגעל און באַרוהיגט זיך.

אין סאַד, צווישען די שעפּסטען, קאַטשקעס, גענז און אַנדערע הויזליכע געפליגעל און חיות, האָט זיך אַרומגעדרעהט דבורה. אויף איהרע פיסלעך האָט זי געטראָגען קלימפּערלעך, וואָס יערעם האָט איהר אָנגעטהאָן, כדי זי זאָל ניט קענען אַנטלויפען, און ער זאָל שטענדים הערען איהרע טריט. און זי האָט שוין געטראָגען אַ קאָזאַצקישען שלייער אויפ׳ן קאָפּ אַנשטאַט איהר הייבעל, וואָס האָט איהר פאַרשטעלט דאָס געזיכט. זי איז געגאַנגען איבער דעם גאָרטען טרויעריג, און די גלעקלעך האָבען צוגעקלונגען צו איהרע טרויעריגע טריט. און אַזוי איז זי צוגעקומען צום וואַסער, וואָס איז געפלאָסען אונטער דעם סאַד, און אַוועקגעזעצט זיך ביים באָרטען פון טייך און געקוקט אין וואַסער אַריין.

אָבער יערעם האָט נאָכגעפאָלגט. ער האָט געהיט איהרע טריט, און איז לאַנגזאַם צוגעקומען צום וואַסער און געבען איהר זיך אַוועקגעזעצט.

— פאַרוואָס ביזטו נאָך אַזוי טרויעריג, דו שעהנע אידישקע? דיינינע קענסטו נאָך אַלץ ניט פאַרגעסען. כשוף האָסטו מיר געטהאָן און מיין האַרץ האָסטו מיר פאַר׳סם׳ט. וועה צו מיר, וואָס וועל איך טהאָן? וואָס וועל איך טהאָן?

— זיי שטיל, יערעם, דו האָסט דאָך מיר צוגעזאָגט, אַז ביז צו

דער חתונה וועסטו מיך ניט פּייניגען, אַז דו וועסט מיך לאָזען באַקלאָגען די מייניגע.

— אוי, וואָהר איז עס, וואָהר. איך האָב דיר צוגעזאָגט. אָבער דאָס האַרץ ווערט אויסגעדאַרט, ווי אַ קוואַל אַ פֿאַרטריקענטער, קוקענדיג אויף דיר. און אונזער ברויט ווילסטו ניט עסען. פֿאַרשעהמסט נאָך אונזער מאָהלצייט, נאָר וואָס די ניאַנע ברענגט דיר, אויבסט און גרינס. און דו ביזט דאָך שוין אַ כלה מיינע.

— די טויטע האָב איך צוגעזאָגט, יערעם, אָבהיטען זייער געזעץ, ביז איך וועל ניט אַוועקגעהן פֿון זיי. אָ, לאָז מיך, יערעם, מיין געזעץ אָבהיטען. דו ביזט דאָך אַ גוטער, און דו האָסט דאָך מיך ליעב.

— יאַ ליעב האָב איך דיך ליעב דבורה. איך וועל פֿאַר דיר יונגערהייט פֿון דער וועלט אַוועקגעהן. איך וועל פֿאַר דיר אַ פֿאַרברעכען באַגעהן. אַ ברודער אַן אייגענעם קען איך הרג׳ענען פֿאַר דיר. זאָג, איך וועל מיט דיר אין עק וועלט געהן. אויף אַן אינזעל אַן איינזאַמען זיך באַזעצען, אַ וואַסערעל אַ קליינעם וועט סאַר אונזער הייזעל פֿליסען, און רויטער מאָהן וועט פֿאַר אונזער פֿענסטער בליהען. און איך וועל זיין דער פּויער און דו וועסט זיין מיין קעניגין — אוי, דו קעניגין, דו מיינע, דו, מלאכ׳ל דו מיינס, דו ריינע טויב, וואָס איז דאָס אין דיר? דיינע אויגען, דיינע טויבענדיגע, צוברעכען מיר דאָס האַרץ, און איך וואָלט געשטאָרבען דאָ אויפ׳ן אָרט, — האָט דער שגץ זיך אַראָבגעבויגען פֿאַר איהר, און זיין פּנים אין זיינע הענד איינגעגראָבען און האָט זיך פּלוצים צעוויינט ווי אַ קליין קינד.

— שטיל דיך איין, יערעם, דו ביזט גוט, און איך מיליע (ליעב) דיך, אַ האַרץ איז ביי דיר אַ גוטס. שטיל דיך איין, יערעם, — האָט זי געגלעט מיט איהרע הענד זיינע האָאַר, ווי אַ האַרינטע אַ הונד.

— אָ, דו ווייס שעפּסעלע מיינס, אָ, דו טויב מיינע. דו יונג, אומשולדיג קאַלב מיינס, וואָס פּייניגסטו מיך אַזוי, מיין ליעבע, וואָס ציהסטו מיין האַרץ אויס? אָ, מאַך שוין באַלד אַן ענד צו מיין לעבען.

— אָ, לעבען וועסטו, יערעם, דו ביזט יונג און שטאַרק, און דו ביזט גוט.

— אָבער, וואָס טויג מיר שוין מיין לעבן, אַז איך ווייס ניט ווען דו וועסט מיינע זיין. טאָג אויף טאָג לעגסטו אָפּ. און די ליעבע נאָגט מיין האַרץ, ווי אַ וואָרעם אַ בוים. און איך טריקען איין. זאָג

מיר, דו מלאך, וואו וועל איך מיין הויז שטעלען ? ביי וועלכען וואַסער און אין וועלכען לאַנד ?

— אָ, יערעם, דו וועסט ניט לאַנג צו וואַרטען האָבען, ניט לאַנג מעהר, — האָט זי געזאָגט מיט אַ טרויעריגקייט.

— זאָג מיר, ווען ?

— געזאָגט האָסטו מיר צוגעזאָגט, אַז דו וועסט מיך ניט פּייניגען, דו האָסט דאָך מיך ליעב.

— שוין, איך שווייג שוין. אַז דו ווילסט זאָג, אַז דו ווילסט ניט, ציה מיין נשמה, ציה מיין הארץ, זאָל עס נאָגען און נאָגען ביז איך וועל שטאַרבען, — האָט דער גוי איינגעגראָבען זיין פּנים אין גראָז.

— שוין באַלד וועט קומען די ענד. וואַרט נאָך אַ ביסעל, יערעם. אָט, באַלד, אָט באַלד, — האָט זי איהם באַרוהיגט מיט איהר ווייכער קיהלער האַנד אויף זיין קאָפּ, און איהרע ברענענדיגע אויגען האָבען ערגעצוואו געקוקט.

ער האָט זי אָבגעהיט ווי אַן אויג אין קאָפּ און נאָכגעגאַנגען איהר פוס טריט, ווי אַ געטרייער דיענער. קאָזאַקען און פּויערים האָבען פון איהם דאָס געלעכטער געמאַכט, געררייצט זיך מיט איהם, וואָס ער האַלט זיך מיט דער אידישקע. און אַ געמורמעל איז אַרומגעגאַנגען, אַז ניט אַנדערש — סיידען די אידישקע האָט איהם כשוף אָנגעטהאָן.

איינמאָל איז יערעם צוריקגעקומען פון שטאָדט און דבורה׳ן עפּעס מיטגעבראַכט :

— אַלע אידען און ליאַכען אויסגעהרג׳עט אין טולטשין. קיין איינער ניט לעבען געבליבען.

— פון וואַנען ווייסטו, יערעם ? — האָט איהם דבורה געפרעגט.

— די פּויערים האָבען עס אין שטאָדט דערצעהלט. פיעל גוטס האָבען זיי אין שטאָדט געבראַכט פון טולטשין, וואָס זיי האָבען פון די אידען צוגענומען. אָט האָב איך דיר אויך עפּעס געבראַכט, מיין שעהנע אידישקע, ביי אַ פּויער אָבגעקויפט, פאַר דיר. אַ פּעלץ איהם געגעבען דערפאַר.

און יערעם האָט אַ פּאָר גאָלדענע שיכעלעך אַרויסגענומען פון אַ פּאַטשיילע און איהר געגעבען.

מען זאָגט, אַז אַזעלכע שיכעלעך קויפען די אידען זייערע כלות.

און די אידישקעס האָבען זיי זעהר ליעב צו טראָגען. האָב איך זיי דיר געקויפט, מיין שעהנע אידישקע.

דבורה האָט גענומען די שיכעלעך און זיי בעקוקט. זי האָט זיי דערקענט. עס זיינען געווען די שיכעלעך וואָס שלמה האָט איהר מיטגעבראַכט פון לובלין, ווען ער איז אַהיים געקומען פון דער ישיבה.

— פון וואַנען האָסטו זיי? — האָט איהם דבורה געפרעגט.

— פון אַ פויער אָבגעקויפט. ער האָט זיי ביי אַ טויטען אידען געפונען, וואָס זיי האָבען אין טולטשין אויסגעהרג׳עט. ער האָט זיי צום האַרצען געהאַלטען צוגעדריקט.

אַ יונגער געווען, דער איד אָדער אַן אַלטער שוין? — האָט איהם דבורה געפרעגט.

— איך ווייס ניט, מיין שעהנע אידישקע. דאָס האָט ער מיר ניט געזאָגט, נאָר פאַרוואָס ביזטו אַזוי בלייך געוואָרען, מיין טייבעלע?

— דערנאָך, דערנאָך וועל איך דיר זאָגען. ניאַנע, איך וויל צו דער ניאַנע.

— וואָס איז דיר? פאַרוואָס ביזטו אַזוי בלייך, מלאך דו מיינער, טייבעלע דו קליינס, וואָס? — איז דער גוי געשטאַנען פאַרוואונדערט.

— דערנאָך וועל איך דיר אַלעס זאָגען. אָ, יערעם, באַלד, אָט באַלד וועט מיין חתונה זיין. נאָר אויף די שיכעלעך האָב איך געוואַרט. איצט אָט באַלד וועט עס נעהמען אַן ענדע. ניאַנע!

— ניאַנע, — האָט יערעם אָנגעהויבען צו רופען. און זי האָט קוים צייט געהאַט, די אַלטע ניאַנע פון סאַד אַרויסצולויפען, וואו זי האָט די הינער געקאָרמעט, ווען דבורה איז אויף דער לאָנקע געפאַלען.

— וואָס איז מיט איהר? — האָט דער גוי געפרעגט די ניאַנע.

די ניאַנע האָט דערזעהן די שיכלעך אין דבורה׳ס הענד, און זי האָט אַ גרויסען געשריי געגעבען:

— גאָט, האָב רחמנות! — און געכאַפּט דבורה׳ן אין איהרע אָרעמס.

יערעם איז געשטאַנען אַ פאַרוואונדערטער.

זעכצעהנטער קאַפּיטעל

אין די גאָלדענע שיכלעך

אין דעם זעלבען אווענט האָבען זיך די ווייסע האָניג־בלימלעך צעוואָרעמט און דער האָניג געשמאַק איז געשטאַנען אין גאָרטען. אין דער לופט האָבען זיך אָנגעצונדען און זיינען פערלאָשען געוואָרען גליהענדע ווערים, ווי נשמות בלאָנדזשענדיגע. ווייט אין סטעפּ, אין דרויסען האָבען פייערלעך געבלאָנדזשעט, אָנגעצונדען זיך און אויסגעלאָשען. יעדער רויטער מאָהנקאָפּ האָט אויפגעפלאַקערט. די שטערען האָבען זיך געריבען איינס אָן אנדערען און די לופט איז באַלויכטען געוואָרען מיט אויסטערליש ליכט, ווי זי וואָלט פול געווען מיט אונזעהבאַרע קערפּערס, וואָס זיינען געקומען אריינצושווימען אין אונזער אַטמאָספערע פון אַ פרעמדער וועלט.

דבורה איז געשטאַנען אין דרויסען, אין סאָד, ביים פלאַקער פייער, וואָס יערעם האָט אָנגעצונדען. פון דער כאַלופּע האָט זיך געהערט דאָס גרימפּלען פון אַ „לירע“, וואָס אַ פאַרבלאָנדזשעטער „אַלטער“ האָט געשפּיעלט און געזונגען אַ באַלאַד פאַר די פאַרזאַמעלטע פּויערים. שכור'ע געשרייען, וויינען און לאַכען האָט זיך געהערט פון דער כאַלופּע. אין דער כאַלופּע איז געווען אָנגעוואָרפען דאָס גערויבטע אידישע האָב און גוטס, וואָס די גוים האָבען מיטגעבראַכט פון טולטשין. זיי האָבען זיך צוטיילט מיט דעם אידישען גוטס, און געטרונקען פון אידישען וויין. און דער אַלטער האָט פאַר זיי געשפּיעלט אויף דער לירע.

דבורה איז געשטאַנען ביים פלאַם פייער, די קלומפּערלעך אויף איהרע פיס האָבען געקלונגען ביי איהר יעדער באַוועגונג. איהרע אויגען זיינען געווען געווענדט צום הימעל, צו די שטערען. איהר פיגור איז געווען ווי אַ יונגער בוים, און זי האָט גערעדט, ווי זי וואָלט ועמען געזעהן:

— באַלד קום איך צו דיר, מיין מאַן, מיין אויסערוועהלטער, איך

זעה דיך אין דעם ליכט, דו שטרעקסט אויס די הענד צו מיר. נעהם מיך צו דיר, מיין מאַן, מיין אויסערוועהלטער. איך בענק נאָך דיר.

זי האָט געזעהען אַ בלויען ליכטיגען ים. און באַשטערנטע שיפלעך שווימען ארום. אַלע שווימען צו צו איין ברעג. דאָרט איז אַזוי ליכטיג. מען קען ניט אריינקוקען אין דעם ליכט אריין. ווי ליכטיג דאָרט איז! דאָרט איז דאָס איינציגע, דאָס אייביגע, גאָט איז דאָרט, און אַלע שווימען דאָרט אָפּ צום ליכטיגען ברעג. אויף יעדען שיפעל געפינט זיך אַ אידישע משפחה. זי קען זיי אַלעמען די, וועלכע שווימען אויף די שיפלעך. און זי זוכט צווישען די שיפלעך. און אָט דערזעהט זי איהם. ער וואַרט מיט זיין שיפעל אויף איהר — און אַלע זיינען שוין אָבגעשוואומען — נור ער איינער אַליין וואַרט, אָט רופט זי איהם:

— שלמה, שלמה, וואַרט אויף מיר. איך קום, איך קום, איך קום, — האָט זי אויסגעשטרעקט איהרע יונגע הענד צום שיפעל, אין הימעל אריין.

וועמען זעהסטו? צו וועמען רעדסטו? וואָס איז מיט דיר, שעהנע אידישקע?

— ריהר מיך ניט אָן, איך בין פייער, וועסט דיך אָנצינדען אָן מיר. דו זעהסט, איך ברען. איך בין אַ ליכט, וועסט דיך אָבבריהען!

איהרע אויגען האָבען געברענט, און איהר פנים איז באַלויכטען געוואָרען פון דעם שימערענדיגען ליכט פון די שטערען. און איהר הויכע יונגע פיגור און איהרע לייכטע קאָלירטע שאַלען האָבען זיך ווי אָנגעצנדען אָן די פלאַמען פון פייער. זי האָט אויסגעזעהן ווי זי וואָלט געברענט.

יערעם האָט געקוקט אויף דבורה׳ן, ער האָט זי ניט דערקענט. איהם האָט זיך געדאַכט, אַז ער האָט זי וואו און ווען געזעהן, ווען ער איז געווען אַ קליין אינגעל. און ער געדענקט ניט וואו ער האָט זי געזעהן. נאָר באַלד איז איהם ווי אַ ליכט פאַר די אויגען אויפגעגאַנגען — איך קען דיך, איך וויים ווער דו ביזט. איך וויים, אָ, איך זינדיגע נשמה, אָ, אָ! — און ער האָט זיך געגעבען אַ לאָז אראָב פאַר דבורה׳ן אויף די קניע און אָנגעהויבען צו בעטען, ווי מען בעט פאַר אַ הייליג בילד:

— אָ, גאָט, האָב רחמנות! — און איינגעגראָבען זיין פנים אין פייגע הענד און אָנגעהויבען צו וויינען.

— איך ווייס. איצט ווייס איך. איך האָב דיך דערקענט. דו ביזט אַ הייליגע, דו ביזט אַ געטליכע. איך האָב דיך אין צערקווע געזעהן. אויפ׳ן הייליגען בילד האָב איך דיך געזעהן. איך ווייס איצט אָ, איך זינדיגער מענש. דערבאַרעם דיך, דערבאַרעם דיך! — האָט דער גוי געשטאַמעלט.

— האָב ניט קיין מורא, יערעם, דו ביזט אַ גוטער. דיין הארץ איז גוט. האָב ניט קיין מורא.

— אָ, איך זינדיגער מענש, האָב רחמנות. — און דער שגץ האָט זיך אויפגעהויבען און איז אַנטלאָפען פאַר איהר, און מיט אַ גרויס געוואַלד איז ער אין כאַלופּע אריין צו די פּויערים:

— פּויערים, גאָט איז אין סאָד, וועה צו אונז! — די פּויערים האָבען אָבגערוקט דאָס טרינקען. די לירע איז פאַרשטומט געוואָרען. זיי זיינען בלייך געוואָרען, און איינער האָט דעם אנדערען געפרעגט:

— וואָס זאָגסטו?

אָבער יערעם האָט געוויינט און געשראָקען זיך, ווי אַ קליין קינד, און געוויזען מיט דער האנד אויפ׳ן סאָד.

— דאָרט, אין דרויסען.

די גוים זיינען געוואָרען אָנגעשטעקט מיט זיין שרעק. מיט אימה האָבען זיי זיך צוגע׳גנב׳עט צו דער טיר פון כאַלופּע און ארויסגעקוקט.

— וואו?

— דאָרט, ביים פייער. איהר זעהט ניט? קוקט, קוקט.

— דאָרט שטעהט דיין אידישקע, ניט גאָט.

— איך האָב זי דערקענט. פון הייליגען בילד איז זי אַרבגעקומען. דאָס איז גאָט!

— זי האָט דיך פאַרבלענדעט. אַ כשוף דיר אָנגעטהאָן. זעהסט ניט, דיין אידישקע איז עס, ניט גאָט, ניט זינדיג.

— פּויערים, איך האָב זי דערקענט. געקוקט אזוי אין איהר פנים, און זי דערקענט. זי איז אַ הייליגע, פון הייליגען בילד אראָבגעקומען.

— זאָל זי באַווייזען, אַז זי איז גאָט.

— אַ וואונדער.

— אַ וואונדער זאָל זי באַווייזען, וועלען מיר גלויבען, אַז זי איז

גאָט, אַז ניט, איז דיין פאַרשאָלטענע אידישקע אַ כשוף־מאַכערין. פאַרברענען דאַרף מען זי.

— דעם פויער כשוף אָנגעטאָן. פאַרברענען אויפ'ן פייער־הויפען!

— פויערים, שווייגט, פאַרזינדיגט אייך ניט, — האָט יערעם גערופען, און צוגעהענדיג צו דבורה'ן, האָט ער געקניעט פאַר איהר פון דערווייטענס, און געבוקט זיך פאַר איהר, ווי פאַר אַ הייליג בילד.

— זאָג זיי, ווייז זיי, אַז איך בין זיך ניט טועה. זאָלען זיי גלויבען אין גאָט. אָ, באַווייז זיי, הייליגע, באַווייז זיי, אַז דו ביזט גאָט.

אַ לאַנגע ווייַלע האָט דבורה געשוויגען. דאַן האָט זי געווענדעט איהר באַלויכטען פנים צו יערעם, און זי האָט געזאָגט:

— רוף די ניאַנע, יערעם.

נאָר די ניאַנע איז שוין לאַנג געוועזן נעבען איהר. זי איז געלעגען צו איהרע פיס און איינגעוויקעלט איהר פנים אין דבורה'ס קלייד און געוויינט.

— געה, ניאַנע, ברענג מיר די גאָלדענע שיכלעך, — האָט זי געזאָגט צו דער ניאַנע אויף אידיש.

— אָ, קינד מיינס, טייבעלע מיינס, איך וויל ניט. וואָס געהסטו טהאָן?

— איך באַפעהל דיר, ניאַנע, ברענג מיר די גאָלדענע שיכלעך.

די ניאַנע איז אַוועק און אַרויסגעבראַכט איהר פון דער קאַמער די גאָלדענע שיכלעך.

— ווייַן ניט, זיי פרעהליך. טהו מיר אָן די שיכלעך. אַזוי ווי דו פלעגסט מיך אָנטהאָן, ווען איך בין אַ קליין קינד געוועזן, דו געדענקסט, דו האָסט מיך אַרייַנגעשיקט צו איהם, ווען ער איז אַ אינגעל געוועזן, מיט אַ באַר און מיט אַן עפּעל? — האָט זי געזאָגט צו דער ניאַנע אין דער שטיל.

— אָ, איך פאַרשטעה, איך פאַרשטעה. וואָס געהסטו טהאָן?

— איך געה דאָך צו איהם. ער וואַרט דאָך דאָרט אויף מיר אין זיין שיפעל, אַוועקצושווימען מיט מיר אין הימעל אַרייַן. — און זי האָט אַרומגענומען די ניאַנע און זי געקושט.

די ניאַנע האָט זיך אָבגערוקט פון איהר. און דבורה, אָנגעטהאָן אין די גאָלדענע שיכלעך, האָט זי גערופען צו דעם דערציטערטען יערעם.

— יערעם, נעהם דיין פלינטע און ציעל אין מיר.

אַ שרעק איז אָנגעפאַלען אויף די פויערים אַרום. זיי זיינען אָנגעשטעקט געוואָרען פון דעם פחד, וואָס איז באַפאַלען דעם שגץ. און דבורה׳ס ווערטער האָבען זיי דערציטערט. טייל האָבען שוין אָנגעהויבען צו גלויבען, אַז זיי זעהען עפּעס אויסטערלישעס. און איינער פון זיי האָט זיך שוין אַראָבגעלאָזט אויף די קניע און געשטאַמעלט:

— גאָט, דערבאַרעם דיך!

און יערעם האָט געציטערט פאַר שרעק. עס האָט זיך אָנגעהויבען צו טרייסלען ביי איהם די הענד און פיס.

— ניין, ניין, איך וועל עס ניט טהאָן. איך האָב מורא.

— האָב ניט קיין מורא, יערעם, גאָר ניט וועט מיר געשעהען. גאָר ניט קען מיר געשעהן. איך בין שוין ניט דאָ. איך בין שוין דאָרט, אויבען אין הימעל. איך האָב מיר אָנגעטהאָן די גאָלדענע שיכלעך, וואָס ער האָט מיר פון הימעל אַראָבגעשיקט, אַז איך זאָל קומען צו איהם. געה, יערעם, נעהם די פלינטע און ציעל אין מיין האַרץ.

נאָר דער פויער האָט אַלץ געהאַלטען אין איין כליפּען, אין איין שרעקען זיך, און געשטאַמעלט:

— ניין, ניין, איך האָב מורא. דערבאַרעם דיך.

— איך באַפעהל דיר, יערעם, געה און ברענג די פלינטע. איך וועל שטעהן דאָ נעבען פייער, אַז דו זאָלסט זעהן וואו צו ציעלען. איך האָב דאָך דיר געזאָגט, אַז גאָרנישט קען מיר געשעהען. איך באַפעהל דיר, טהו ווי איך האָב דיר געהייסען.

באַלויכטען אין פלאַם פון פייער האָט זי אויסגעזעהן ווי אַ יונגער גאָט, וואָס באַפעהלט. און דער שרעק פון גאָט איז באַפאַלען די פויערים. זיי האָבען זיך אַראָבגעלאָזט אויף די קניע. איינער פון זיי האָט אָנגעהויבען זינגען, און אַלע נאָך איהם:

„גאָט, דערבאַרעם דיך. גאָט, דערבאַרעם דיך“.

ווער פון די פויערים האָט דערלאַנגט די פלינטע דעם קניענדיגען יערעם. דבורה אין די גאָלדענע שיכלעך אָנגעטהאָן איז געשטאַנען באַלויכטען אין פייער.

— ציעל, יערעם.

די פויערים זיינען פאַרשטומט געוואָרען. זיינען געבליבען קניענדיג אויף דער ערד.

עס האָט אַ קנאַל געגעבען. אַ קנויל רויך איז אויפגעשטיגען און באַלויכטען געוואָרען אין פלאַם פייער.

— ציעל גוט, יערעם. זעהסט, גאָר ניט קען מיר געשעהען!

יערעם האָט נאָך אַ מאָל אויסגעשאָסען. און ווידער האָט אַ קנויל רויך אין דער לופטען אויפגעשטיגען.

דבורה האָט אָנגעהויבען צו וואַקלען און אַראָבלאָזען זיך אויף די קניע.

— זי פאַלט!

— בלוט!

— די פאַרשאָלטענע אידישקע! זי האָט אָבגענאַרט! — האָבען די פויערים געשריען, אויפהויבענדיג זיך פון קניען און צולויפענדיג צו דבורה'ן מיט די קולאַקעס.

— פאַרשאָלטענע אידישקע — אָבגענאַרט.

נאָר יערעם האָט זי שוין באַשיצט. ער האָט געהאַלטען איהר וואַקלענדיגען קערפער אין זיינע אָרעמס, פון וועלכען עס האָט געשטראָמט בלוט אין פלאַם פייער אריין.

— פאַרוואָס האָסטו דאָס געטהאָן, שעהנע אידישקע? איך האָב דאָך דיר אַזוי ליעב געהאַט, — האָט ער געשטאַמעלט.

— זיי מוחל, יערעם, זיי מוחל. איך דאַנק דיר, וואָס דו האָסט מיך געשיקט צו איהם. איך האָב געוואוסט, אַז דו וועסט מיך שיקען צו איהם. דו ביזט אַ גוטער, יערעם.

— אין מיינע הענד, עס איז מיין קינד, — האָט די ניאַנע געשריען, און איז צוגעלאָפען, געכאַפט דבורה'ן אין איהרע הענד.

דבורה האָט דערזעהן דאָס בעשטערענטע שיפעל. שלמה האָט איהר די האַנד דערלאַנגט און איהר געהאָלפען איינשטייגען.

— בלייב געזונד, ניאַנע — האָט דבורה געשטאַמעלט.

— פאָהר געזונד, מיין קינד, — האָט איהר די ניאַנע אָבגעענטפערט אין אידיש.

און אַזוי ווי זי וואָלט געוואָלט אַליין זיין, האָט זי זיך אוועק-

גערוקט פון יערעם, אָבגעווענדט זיך פון דער ניאַנע. זי האָט אוועקגעלעגט איהר קאָפּ אויפ׳ן גראַז, און די אַרומיגע פּויערים האָבען געהערט פון איהרע ליפּען דעם שפּרוך וואָס זיי האָבען אַזוי פיעל מאָל געהערט אין יענע טעג פון אידען: „שמע ישראל, ה׳ אלהינו, ה׳ אחד!“

און זי איז שטיל געוואָרען.

אין לובלין אויפ׳ן יאַהר מאַרק האָט זיך דאָס יאָהר פאַרקליבען דער ועד ד׳ ארצות. אַ גרויסע אויפגאַבע האָט געהאַט דער ועד. עס האָט זיך קיין לובלין פאַרזאַמעלט זעהר פיעל אידען פון גאַנץ אוקראַינע. עס זיינען געווען פאָטערס זוכען זייערע קינדער, וואָס זיינען אוועקגערויבט געוואָרען פון די קאָזאַקען, און פיעל עגונות, וואָס האָבען ניט געוואוסט צי זיי זיינען עגונות אָדער אלמנות... און מענער וואָס זייערע ווייבער זיינען פון טאָטערען צוגענומען געוואָרען, און יתומים אָהן פאָטערס, און גלאַט אידען וואָס זייערע קהלות זיינען חרוב געוואָרען, און האָבען זיך אַרומגעוואַלגערט איבער דער מדינה און ניט געוואוסט ווי אַהין צו טהאָן זיך.

די שטאָדט איז פול געווען מיט נרדפים. פיעל האָבען דאָרט געפונען זייערע אייגענע וואָס זיי האָבען גערעכענט, אַז זיי זיינען שוין לאַנג טויט. עס האָבען זיך דערקענט פאָטער און קינדער, מענער און פרויען, ברידער און שוועסטער. דער ועד האָט זיך געמיהט צוריקצושטעלען דאָס אידישע לעבען, צונויפצוהעפטען צוריק די אידישע משפחות, וואָס די קאָזאַקען און טאָטערען האָבען אַדורכגעשניטען. האָבען אַרויסגעגעבען אַ גזרה אויף די אַלע אידען פון די חרוב געוואָרענע שטעדט צוריק צו געהן צו זייערע און צוריק אויפבויען די אידישע קהלות, ווארום דער פּוילישער קעניג מיט זיינע חיילות האָט פאַרטריבען די קאָזאַקען צו די רוסען. און כמעלניצקי איז געוואָרען געפאַנגען ביי די טאָטערען. דער ועד האָט צונויפגענומען פּדיון שבוים פון די נגידים און אַרויסגעשיקט קיין טערקיי אויסצולייזען די געפאַנגענע. האָט געגעבען היתרים צו די מענער צוריקצונעהמען די פרויען וואָס זיינען געווען געפאַנגען ביי די קאָזאַקען, צוליעב די קינדער. און צוריק אויפגענומען אין אידישקייט די, וואָס די קאָזאַקען האָבען גענויט איבערצוגעהן איבערגעוואַלד אין אַ פרעמדער אמונה...

צווישען די נרדפים האָט זיך אויף געפונען שלמה׳לע. עס האָבען איהם אויסגעלייזט די טערקישע אידען אינאיינעם מיט אַנדערע שבוים פון די טאַטערען, וואָס האָבען איהם געבראַכט אויף דעם שקלאַפען מאַרק קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל. די אידען פון טערקיי האָבען געהערט, אַז שלמה׳לע איז אַ תלמיד פון דער באַריהמטער לובלינער ישיבה, האָבען זיי איהם געוואָלט פּאַרהאַלטען אין דער טערקיי, אויפעפענען אַ ישיבה און לערנען תלמוד אויפ׳ן פּוילישען שטייגער, על פּי דרך פּלפּול. אָבער שלמה האָט זעהר געבענקט נאָך די זייניגע אין פּוילען. האָט אַ אידישער סוחר פון סאַלאָניקי איהם מיטגענומען מיט זיין שיף, וואָס איז געגאַנגען מיט סחורה קיין ניאַפּאָל. אין איטאַליען האָט מען ווידער געוואָלט פּאַרהאַלטען שלמהלען, אַז ער זאָל לערנען מיט בחורים תלמוד אויפ׳ן פּוילישען שטייגער, אָבער שלמה האָט געוואָלט אַהיים קיין פּוילען. האָבען די איטאַליענישע רבנים, טהייל זיינע חברים, וואָס האָבען געלערענט מיט איהם אין דער לובלינער ישיבה, געגעבען איהם קליידער און געלד און אָבגעשיקט קיין דייטשלאַנד.

אַ לאַנגע צייט האָט ער זיך אַרומגעוואַלגערט אין דייטשלאַנד. דאָרט האָט ער שוין געהערט פון די טרויעריגע בשורה, וואָס די קאַזאַקען האָבען געטהאָן מיט די אידען פון טולטשין, פון באַר, און פון אַלע אַנדערע שטעדטלעך. אַזוי איז ער אַריינגעקומען קיין פּוילען. געאיילט קיין לובלין אויפ׳ן יאָהר־מאַרק מיט די האָפנונגען צו הערען דאָרט עפּעס פון די זייניגע.

אין לובלין האָט ער געטראָפען נרדפים פון טולטשין, און פון באַר און פון אַנדערע שטעדטלעך. דאָרט איז ער געוואָהר געוואָרען פון די אנוסים פון זיין פּאַטערס און מוטערס טויט, וואָס זיינען געשטאָרבען אויף קדוש השם מיט די אַנדערע אידען אין טולטשין. נאָר קיינער האָט ניט געוואוסט, וואָס עס איז געוואָרען מיט דבורה׳ן. ניט מיט דבורה׳ן און ניט מיט דער קריסטליכער דיענסט.

נאָר שלמה האָט יאָ געוואוסט. ער האָט געוואוסט, אַז זי איז אַרויפגעגאַנגען אין הימעל בקדושה ובטהרה. זי איז אויבען אין הימעל און וואַרט אויף איהם...

ער האָט ניט געטרויערט נאָך איהר. נאָר אַ גרויסע בענקשאַפט

האָט איהם אַרומגענומען נאָך איהר, נאָך די טעג צו זיין מיט איהר אינאיינעם...

איז ער אַרומגעגאַנגען אין לובלין אויפ'ן יאָהר־מאַרק צווישען די נרדפים און די גרושים און די עגונות מיט די אלמנות און יתומים. ער האָט געהערט די אידישע קרעכצען, וואָס האָבען זיך געטראָגען איבער'ן יאָהר מאַרק. און האָט זיך אַריינגעטראַכט אין דעם ענין. ער האָט געוואָלט פאַרשטעהן דעם טעם פון די צרות. ער האָט אויף איין מינוט פאַרלוירען דעם טעם און ניט פאַרשטאַנען, און איז אַריינגעפאַלען אין עצבות. דאָס האָט איהם געבראַכט צו גרוים שברות־הלב, ווייל עס איז ידוע פון עצבות צו ספקות איז נאָר איין מדרגה... איז ער אַמאָל געגאַנגען אין אַן ענגע גאַס אין לובלין, דאָרט וואו עס זיינען די קראָמען. אַזוי האָט ער געזעהן עס שטעהט אַ זקן פאַר אַ ליידיג געוועלב און רופט אַריין קונים אין געוועלב אַריין. אַזוי האָט ער זיך זעהר פאַרוואונדערט, ווייל דאָס געוועלב איז געווען לעער און עס איז גאָר ניט געווען צו פאַרקויפען. איז ער אַריינגעגאַנגען אין געוועלב אַריין און געפרעגט דעם זקן:

— וואָס פאַרקויפט איהר דאָ? אייער געוועלב איז דאָך לעער און ליידיג און עס איז גאָר קיין סחורות ניטאָ.

אַזוי האָט דער זקן געענטפערט:

— איך פאַרקויף בטחון.

האָט ער אָנגעקוקט דעם אַלטען, איז ער איהם פאַרגעקומען באַקאַנט, ווי ער וואָלט איהם אַמאָל שוין געזעהן...

ענדע

מגילת מאָסקווער שוהל

(אַ בלעטעל אידישע געשיכטע פון רוסלאַנד)

עס איז געווען אין די צייטען פון אַלעקסאַנדער דעם צווייטען. האָבען די מאָסקווער אידען אונטערגענומען צו בויען א גרויסע שוהל. מאָסקווע האָט ביז דאַן ניט געהאַט קיין שוהל. עס זיינען געווען פאַרשיעדענע קליינע חברות, חסידים־שטיבלעך, שוהלכעלעך, אָבער אַ גרויסע שטאָדט־שוהל איז אין מאָסקווע ניט געווען, ווייל די צאַרען האָבען ניט געגעבען קיין ערלויבנים. איך ווייס ניט, אויב די אידען האָבען ווען געהאַט ערלויבנים צו בויען אַ שוהל, נור אַזוי ווי די צייטען פון אַלעקסאַנדער דעם צווייטען זיינען געווען פאַר אידען גרינגערע און מ׳האָט זיי אַזוי פיעל ניט געפייניגט און די אידישע קהלה אין מאָסקווע איז ברחבה געוואַקסען, האָבען די אידען גע׳פועל׳ט ביי דער ממשלה און זיי האָבען געקראָגען ערלויבנים צו בויען די שוהל. איינינגע יאָהר האָבען זיי געבויט די שוהל. זיי האָבען אַראָפּגעבראַכט גרויסע מייסטער און אויפגעבויט אַ גרויס און שעהן אידיש בנין אין מאָרישען סטיל, מיט אַ סך פּראַכט און גלאַנץ אינווענינג און אויסווענינג. די מאָסקווער אידען זיינען געווען זעהר רייך, האָבען זיי געגעבען אויף דער שוהל מיט אַ ברייטער האַנד, ווייל זיי האָבען געוואָלט אַז זייער שוהל, די מאָסקווער אידישע שוהל, וואָס זיי האָבען די זכיה געהאַט די ערשטע צו בויען, זאָל קלינגען מיט איהר רייכקייט איבער׳ן גאַנצען ווייטען לאַנד.

דערווייל איז געשטאָרבען צאַר אַלעקסאַנדער דער צווייטער, דער גוטער, און עס איז אויפגעשטאַנען אַ נייער צאַר, אַלעקסאַנדער דער דריטער, דער שלעכטער. האָט ער באַשטימט אַ שר איבער מאָסקווע זיין ברודער סערגעי, וואָס איז געווען אַ גרויסער רשע, ווי ער, און נאָך אַ פיעל גרעסערער. סערגעי האָט פיינט געהאַט די אידען און איז

געוועזען זייער ביטערסטער שונא. און עס איז געוועזען, ווען דער שר סערגעי, דעם צאַר׳ס ברודער איז געקומען קיין מאָסקווע הערשען איבער איהר, האָט ער זיך אָוועקגעשטעלט ביי די טויערען פון מאָסקווע, און האָט געזאָגט: „מיין פוס וועט ניט אַריבערטרעטען די שוועל פון מאָסקווע כל זמן עס וועט זיך געפינען אין איהר פון די זרע היהודים״.

אַזוי האָט ער אַרויסגעגעבען אַ באַפעהל און מען האָט אַלע אידען אַרויסגעטריבען פון מאָסקווע אין פערלויף פון דריי מעת־לעת. זיי, זייערע ווייבער און קינדער מיט דעם גאַנצען פאַרמעגען, וואָס זיי האָבען געהאַט. דאָס, וואָס די אידען האָבען געקענט מיטנעהמען מיט זיך, האָבען זיי מיטגענומען און דאָס איבעריגע, מעבעל און הויזליכע זאַכען, האָבען זיי אַליין מיט זייערע אייגענע הענד צושטערט. זיי האָבען עס ניט געוואָלט פערקויפען די גוים, כדי זייער פאַרמעגען זאָל ניט אָנקומען פאַר גראָשענס אין גוי׳אישע הענד, וואָרום די גוים האָבען געוואוסט, אַז די אידען מוזען פאַרלאָזען די שטאָדט, האָבען זיי פאַר אידיש גוטס אָנגעבאָטען שפּאָטיגע פרייזען. און די גאַנצע גרויסע מאָסקווער קהלה איז צושטערט געוואָרען און עס זיינען נור איבערגעבליבען אין שטאָדט די פון די אידען, וואָס זיינען געוועזען זעהר רייך און גרויסע סוחרים, וואָס אָהן זיי וואָלט די מדינה געוועזען געליטען, און די, וועלכע האָבען אַמאָל געדיענט ביי ניקאָלאַי דעם ערשטען פינף און צוואַנציג יאָהר.

די איבערגעבליבענע אידען אין מאָסקווע האָבען אָבער ווייטער אויפגעהאַלטען די מאָסקווער שוהל. דער גרויס־פירסט סערגעי האָט זיי גאָר נישט געזאָגט. ער האָט זיי געלאָזט בויען די שוהל און געמאַכט זיך ווי ער זעהט גאָר ניט און ווייסט ניט דערפון.

עס איז געקומען די צייט, אַז די שוהל איז פאַרטיג געוואָרען, האָבען זי די אידען מחנך געוועזען מיט זעהר פיעל פרייד אויסגעמישט מיט אַ סך טרעהרען. זיי האָבען געוויינט אויף זייערע ברידער, וואָס זיי האָבען זיי געהאָלפען בויען די שוהל. זיי זיינען געוועזען ביי׳ם לייגען דעם שטיין פון דער שוהל און זיינען ניטאָ מעהר ביי דעם חנוך פון דער שוהל. איז האָבען זיך געפרעהט וואָס גאָט האָט זיי דאָך מזכה געוועזען צו בויען אַ שוהל אין פיין און לייד אין די אויגען פון זייערע שונאים. און ווי עס איז דער מנהג פון אידען ביי מחנך זיי אַ

שוהל פון פאַרצייטענס אָן, אַזוי האָט מען געשטעלט אַ חופּה און אַרונטערגעפיהרט אונטער די חופּה אַ חתן מיט אַ כּלה, וואָס האָבען דעם טאָג חתונה געהאַט. און עס איז געוועזן בעת דער חתן מיט דער כּלה זיינען געשטאַנען אונטער דער חופּה אויפ׳ן בעלעמער פון דער שוהל, אַזוי האָבען זעהר פיעל חיל אַרומגערינגעלט די שוהל, און פּאָליציי איז אַריינגעקומען און האָט געפרעגט אויף אָן ערלויבנים אויף דער שוהל. אַזוי האָט דער אַלטער רב אַרויסגענומען דאָס כּתב, וואָס ער האָט געהאַט פון פריהערדיגען שר פון מאָסקווע אויף בויען אַ שוהל און דאָס געוויזען דעם עלטסטען. אַזוי איז דער לעצטער געגאַנגען און גענומען און האָט צוריסען און אַזוי געזאָגט:

„דער געוועזענער שר האָט עס אייך ערלויבט, דער היינטיגער שר פאַרווערט עס אייך“, און אַרויסגעטריבען די אידען פון דער שוהל, און דעם חתן מיט דער כּלה האָבען זיי פאַרטריבען פון אונטער דער חופּה בעפאָר די קדושין, און עס האָט ניט מעהר מקדש געווען דער חתן די כּלה און זיי זיינען געבליבען אונפערהייראַט אַ לאַנגע צייט, ביז זיי זיינען געוואָרען אַלטע לייט. די שוהל האָט מען פאַרמאַכט און פאַר׳חתמ׳עט פאַר אידען אויף אייביג.

איז דורכגעגאַנגען אַ לאַנגע צייט און די שוהל איז געשטאַנען לעער. קיינער האָט אין איהר ניט געדאַוועגט, און די ספרי תורות פון ארון קודש האָט קיינער ניט אַרויסגעגעבען צו לייענען. אַזוי האָט עס די אידען זעהר וועה געטהאָן, וואָס גאָט׳ס הויז שטעהט פאַרלאָזען און די פויגעל פון דער גאַס האָבען געמאַכט זייערע נעסטען אין די באַלקענס פון דער שוהל. אַזוי האָבען די אידען געקלערט עצות, און געטראַכט זיך, אַז זיי וועלען מאַכען פון דער שוהל אַ בית־המדרש פאַר קינדער, וואו זיי זאָלען לערנען די קינדער גאָט בעטען און בעלי מלאכות ווערען. אַזוי וועלען כאָטש די ווענט הערען דעם א״ב פון דעם מויל פון די קליינע קינדער, און אפשר וועט מען קענען אַמאָל אין איינעם מיט די קינדער ראש השנה און יום כּפּור דאַווענען און די ספרי תורה, וואָס שטעהן פאַרשעהמט אין ארון קודש, אַרויסנעהמען און לייענען.

אַזוי האָבען זיך די רייכע אידען אין מאָסקווע צונויפגענומען, האַרץ געמאַכט זיך און זיי זיינען אַוועק מיט דעם אַלטען מאָסקווער רב אָן דער שפּיץ צום גענעראַל־גובערנאַטאָר סערגעי, בעטען פון

איהם ער זאָל געבען די ערלויבניס צו פארוואנדלען די שוהל אין אַ חדר, און די כתבים מיט די פּלענער ווי צו פאַרענדערען דעם בנין פון דער שוהל האָבען זיי געהאַלטען אין זייערע הענט, און זיי האָבען זיך געשטעלט פאַר דעם שר.

און עס איז געווען, ווען דער רשע סערגעי איז געזעסען אויף זיין שטוהל און האָט אויסגעהערט די אידענס בקשה, אַזוי האָט ער זיך געהייסען געבען די פּאַפּירען, אויף וועלכע עס זיינען געווען אָנגעצייכענט די פּלענער, וואָס די בויערס האָבען אויסגעריסעוועט צו פאַרענדערען די שוהל אין אַ קינדער־בית־המדרש. און ער האָט געפרעגט דעם אַלטען רב: „אויף וועלכען אָרט שטעהט דער ארון קודש, און וועלכען איהר האָט שטעהן די ספרים?“ אַזוי האָט איהם דער רב געוויזען דאָס אָרט פון אָרון קודש אויפ׳ן פּאַפּיר.

אַזוי האָט דער רשע מיט זיינע הענט אויסגעמעקט דאָס ארון הקודש און ער האָט אויף דעם פּלאַץ אָנגעצייכענט אַ פּלאַץ, וואו דער מענש טהוט באַפרידיגען זיינע נאַטירליכע באַדערפענישען, און ער האָט דאָס פּאַפּיער מיט׳ן פּלאַן צוריקגעגעבען דעם רב און געזאָגט: „דאָ אויף דעם אָרט פון ארון קודש זאָלט איהר אַוועקשטעלען אָט דאָס“ — און ער האָט זיי צוריקגעגעבען דאָס פּאַפּיער, מיט דעם וואָס ער האָט אָנגעצייכענט.

אַז דער אַלטער רב און די אידען פון מאָסקווע האָבען געזעהן, ווי דער רשע באַליידיגט אַזוי חוצפה׳דיג זייער הייליגקייט, אַזוי זיינען זיי זעהר בלייך געוואָרען און האָבען פאַר וועהטאָג קיין וואָרט ניט געקענט אויסרעדען.

„נור מיט דעם תנאי וועל איך ערלויבען צו עפענען די שוהל פאַר אַ קינדער־חדר. באַשטעהט איהר דאַרויף?“ — האָט דער רשע געפרעגט די אידען. און די אידען האָבען איהם גאָר ניט אָבגעענטפערט, ווייל זייערע ליפּען זיינען געווען פערשלאָסען מיט וועהטאָג און מיט שאַנד.

„אויב איהר ווילט ניט אַזוי, פערקויפט מיר בעסער די שוהל“— האָט דער שר געזאָגט צו זיי.

„וואָס וועסטו טהאָן מיט דער שוהל?“ — האָט דער רב געפרעגט דעם שר.

„איך וועל מאַכען אויס אייער שוהל אַן אמת׳ע גאָט׳ס הויז,

ניט ווי אייערס. איך וועל זי פארוואנדלען אין א צערקווע פאר אונזער הייליגען פראוואסלאוונעם גלויבען“.

„הייליגע זאכען מעגען מיר ערהויבען, אָבער ניט ערנידעריגען“ — האָט דער רב אָפּגעענטפערט דעם רשע.

ווי סערגעי האָט דערהערט דעם רב׳ס ווערטער, אזוי האָט זיך אין איהם זיין רציחה צוברענט, ווי א שלעכט פייער און ער האָט געזאָגט: „אזוי, האלטסטו אונזער צערקווע נידעריגער פאר דיין שוהל?“ און ער האָט אויפגעהויבען זיין האנט און געשלאָגען דעם אלטען רב און פארטריבען די אידען פון זיין פנים.

איז א שלעכטע צייט אָנגעקומען אויף די אידען אין מאָסקווע. דער רשע האָט געענגט די אידען זעהר שטארק, און זיי האָבען געשריען צו גאָט אונטער די פייערדיגע צוואנג, מיט וועלכע ער האָט זיי געדריקט. ער האָט ארויסגעשיקט פּאָליציי און זיי האָבען פארמאכט אלע חברות און חסידים־שטיבלעך און אלע ערטער, וואו אידען זיינען זיך צונויפגעקומען שבת און יום טוב גאָט בעטען. און עס זיינען נאָר איבערגעבליבען צוויי קליינע חברות, וואָס זיי האָבען געהאט א רשות גאָט צו בעטען פון אלטע צייטען. און דער רשע האָט זיי ניט געקענט פערמאכען. אזוי האָט ער געהייסען זיי אויסמעסטען אין דער לענג און אין דער ברייט און באפוילען נאָר אזוי פיעל און אזוי פיעל איילען מעג דער פלאַץ פארנעהמען פון דער חברה־שטיבעל, אין וועלכען זיי מעגען גאָט בעטען. „מעהר טאָרט איהר ניט פארנעהמען“.

אָבער די אידען אין מאָסקווע האָבען זיך ניט געקענט צונויפקומען אין די צוויי קליינע חברה׳לעך. עס איז געקומען א שבת, א יום טוב, אזוי זיינען די שטיבלעך זעהר ענג געווען, ווייל די קהלה פון מאָסקווע איז געווען נאָך דעם אפילו ווי מען האָט אידען ארויסגעטריבען א גרויסע, און אידען האָבען ניט געהאט וואו זיך צוזאמענצוקומען און גאָט צו בעטען. און אז עס זיינען געקומען ראש השנה און יום כפור, אזוי איז די פּאָליציי ארומגעגאנגען איבער גאנץ מאָסקווע און געזוכט די ערטער וואו אידען בעטען גאָט, און פארטריבען זיי פון איין אָרט אויפ׳ן אנדערען מיט די ספרי תורות אין די הענד. אין די חברות, וואו אידען האָבען יאָ געהאט רשות צו דאווענען, זיינען די סטראזשניקעס געקומען אין יום כפור, ווען דער חזן איז גע־

שטאַנען פאר׳ן עמוד און אָבגעמאָסטען דעם אָרט אונטער זייערע פיס אויב ער האלט ריכטיג די מאָס איילען אין דער ברייט און אין דער לענג, וויפיעל זיי האָבען רשות. און אז די סטראַזשניקעס האָבען געפונען, אז דאָס אָרט פון דער חברה איז ברייטער מיט איין אייל אָדער צוויי, וואָס דער גערדענג פון די אידען האָט די דינע ווענטלעך אריינגערוקט, אזוי האָבען זיי געהייסען נעהמען ברעטער און פארקלאַפּען דעם רוים פון דעם איבעריגען אייל אָדער צוויי, כדי די חברה זאָל פונקט פארנעהמען נאָר די מאָס פון די איילען, אויף וויפיעל זי האָט רשות. אזוי איז געצעהלט געוואָרען די טריט פון זייערע פיס, און דער רוים איבער זייער קאָפּ איז געמאָסטען געוואָרען און עס איז געוואויגען געוואָרען די לופט, מיט וועלכע זיי לעבען.

און דער שר סערגעי הרשע האָט געשיקט שלוחים צו די אידען:

„פארקויפט די שוהל און איך וועל אייך געלד געבען און איך וועל פארברייטערען די ערטער, וואו איהר זאָלט קענען אייער גאָט בעטען“. און זייער איינציגער אנטוואָרט איז שטענדיג געווען:

„הייליגע זאַכען מעגען מיר ערהויבען, אָבער ניט ערנידריגען!“

אזוי האָט דער סערגעי הרשע געפייניגט די אידען אין מאָסקווע פינף און צוואנציג יאָהר. ער האָט געמאָסטען דעם רוים פון אונטער זייערע פיס, אזוי ווייט און אזוי ווייט מעגט איהר געהן. ער האָט געצעהלט די קעפּ פון זייערע קינדער, און געזאָגט: „אזוי פיעל און אזוי פיעל מעגט איהר נאָר האָבען מיט זיך — די איבריגע זאָלט איהר ארויסשיקען“.

אָבער די שוהל, די מאָסקווער שוהל איז געשטאַנען. ער האָט זי ניט געקענט קריגען פון די אידען, באין אופן ניט.

און גאָט האָט נקמה געטהאָן אָן דעם רשע סערגעי. מיט דעם מארך פון זיינע געהירן בעשפּריצט געוואָרען די ווענט פון קרעמעל, און די הינט האָבען געלעקט זיין בלוט פון די שטיינער פון די מאָסקווער גאַסען. אזוי האָבען די אידען געקלעהרט וועגען דער מאָסקווער שוהל און זיך געטראַכט: „יעצט, אז גאָט האָט פארטיליגט דעם רשע, אז עס איז קיין שריד ופליט ניט געבליבען פון איהם, איז געקומען די צייט, אז גאָט׳ס הויז זאָל צוריק אויפגעעפענט ווערען, און די פארשעהמטע ספרי תורות וואָס רוהען פארחתמ׳עט אין ארון קודש, זאָלען ארויסגענומען און געלייענט ווערען“.

אזוי האָט דער קלוגער דר. מאַזעה, דער מאָסקווער רב, געטראַכט אַן עצה און איז אוועק צום עלטסטען פון דער פּאָליציי, צו דעם צורר היהודים דורנאָוואָ, וואָס איז געווען אַ שרעק פאַר אַלע וואָס האָבען געהערט פון איהם, און איז מושוה געוואָרען מיט איהם פאַר אַ גרויסע סומע געלד, אַז ער זאָל אונטערלייגען אַ פּאַפּיר פאַר׳ן צאַר ניקאָליי דעם צווייטען מיט אַנדערע פּאַפּירען אונטערצושרייבען, אויף וועלכען עס זאָל שטעהן אָנגעשריבען דער רשות פאַר אידען צוריק צו עפענען די מאָסקווער שוהל. און ווייל ער האָט געוואוסט, אַז ביי דורנאָוואָ קען ער אַלץ פּועל׳ען פאַר געלד, אַזוי האָט ער ניט מורא געהאַט איהם די זאַך פאַרצולייגען.

דורנאָוואָ האָט געטהאָן ווי דער רב איז מיט איהם מושוה געוואָרען און צווישען די פּאַפּירען וואָס ער האָט פאָרגעלייגט דעם צאַר אונטערצושרייבען, צווישען די טויט אורטהיילען איז אויך געווען אַ פּאַפּיר צוריק אויפצועפענען די מאָסקווער שוהל — אפשר דער איינציגער גערעכטער באַפעהל, וואָס צאַר ניקאָליי האָט אונטער געשריבען אין זיין גאַנצען לעבען, און דאָס איז באַוואוסט, אַז דורנאָוואָ׳ס פּאַפּירען האָט קיין מיניסטער פריהער ניט איבערגעקוקט און דער צאַר האָט זיך פאַרלאָזט אויף איהם און ער האָט אונטערגעשריבען זיינע פּאַפּירען ניט געלעזענערהייט.

אַז דעם צאַר׳ס בעפעהל איז בעקאַנט געוואָרען אין מאָסקווע, און די אידען האָבען זיך גענומען צוריק אויפצועפענען די שוהל מיט גרויס פרייד און נצחון, איז דערפון געוואָהר געוואָרען סערגעי׳ס ווייב, איז זי אוועק קיין מאָסקווע צו דעם צאַר׳ס מוטער וואָס איז איהר שוועסטער, און זיי זיינען ביידע געגאַנגען צום צאַר און האָבען אָנגעהויבען צו וויינען און צו שרייען אויף איהם, איבערהויפּט זיין מוטער, די אַלטע צאַרין, און זי האָט איהם געזאָגט: „אַ בעפעהל וואָס דיין פאָטער, דער געשטאָרבענער צאַר, האָט ארויסגעגעבען און דיין פעטער האָט איהם אָפּגעהיט, האָסטו געהייסען צוריקרופען? וואָס האָבען דיר די אידען בעצאָהלט דערפאַר?״

אַזוי איז דער צאַר זעהר דערשראָקען געוואָרען און ער האָט געשיקט זיינע שרים און מיניסטאָרען, אַז זיי זאָלען רעדען מיט די אידען, אַז זיי זאָלען צוריק ארויסגעבען דאָס פּאַפּיר פון צאַר, דערפאַר וועט זיי דער צאַר טובות טהאָן. אָבער די אידען האָבען ניט

געוואָלט הערען דערפון. זיי האָבען געענטפערט, אַז איינמאָל איז דעם צאַר׳ס בעפעהל אונטערגעשריבען מיט זיין אייגענער האַנד, קען מען עס מעהר ניט צוריקרופען. און עס איז ניט דער מנהג פון אידען, אַז זיי זאָלען פארטוישען אַ שוהל אויף טובות, ווייל „הייליגע זאכען מעג מען ערהויבען, אָבער ניט ערנידריגען“...

און די שרים מיט די מיניסטאָרען האָבען גאָר ניט געקענט מאַבען, ווייל דער צאַר האָט אונטערגעשריבען מיט זיין אייגענער האַנד און דער בעפעהל איז שוין בעקאַנט געוואָרען איבער׳ן גאַנצען לאַנד און עס האָט ניט געפּאַסט צוריקצורופען.

אַזוי האָבען די אידען בענייעט די שוהל מיט גרויס שמחה. און עס איז געווען אין אָבענד פון דער חנוכת הבית, ווען די לייכטער האָבען געברענט און דער ארון הקודש איז אָפען געווען און מען איז געגאַנגען הקפות מיט גרויס געזאַנג און פרייד, אַזוי זיינען אריינגעקומען אַן אַלטע פּאָר פאָלק, אַ מאַן מיט אַ ווייב, ביידע זיינען געווען גרויע, און זיינען געווען איינגעבויגען פון אַלטקייט — און זיי האָבען געזאָגט: „שטעלט אַ חופה אויפ׳ן בעלעמער און זייט אונז מקדש כדת משה וישראל“. האָט מען זיי געפרעגט, ווער זיי זיינען? האָבען זיי געזאָגט: „מיר זיינען די חתן־כלה, וואָס מען האָט אונז פארטריבען פון אונטער דער חופה, ווען די שונאים האָבען די שוהל פארמאַכט. מיר האָבען ניט חתונה געהאַט, מיר האָבען געוואַרט אַזאַ לאַנגע צייט אויף אונזער חופה אין דער שוהל“. אַזוי האָבען זיי די אַלטע לייט דערקענט, און עס איז געוואָרען דאָרט אַ גרויס געוויין פאַר גליק, און זיי האָבען דאָרט אַ חופה געשטעלט אויפ׳ן בעלעמער און דעם חתן מיט דער כלה אונטער דער חופה ארונטערגעפיהרט, און די אַלטע לייט האָבען די חופה שטאַנגען געהאַלטען, און אַן אַלטער איד האָט זיי מסדר קדושין געווען, און זיי זיינען געוואָרען מאַן און ווייב נאָך פינף און צוואַנציג יאָהר.

דער אורח

(אַ מעשה)

אין אַן אַלטען בית־המדרש, אין אַ קליין, אידיש שטעדטעל אין פוילען, האָט זיך אַרומגעדרעהט אַ איד, וועלכען די בית־המדרש בחורים און די אינגלעך האָבען אַ נאָמען געגעבען: „דער אורח“. דעם אידען׳ס עובדא איז געווען, אויפצוקלייבען די שטיקלעך שמות וואָס האָבען זיך אַרומגעוואַלגערט. זיין עובדא איז אויך געווען תהלים צו זאָגען. האָט ער אַ פרייע מינוט צייט געהאַט, איז ער געזעסען אין ווינקעל, ביי אַ סטענדער און געזאָגט תהלים. און אַזוי ווי צייט האָט ער געהאַט, פלעגט ער דעם גאַנצען טאָג תהלים זאָגען. קיין אייגענע און קיין היים האָט דער איד ניט געהאַט. קיינער האָט אייגענטליך ניט געוואוסט, ווער ער איז. אַמאָל, שוין מיט יאָהרען, איז ער געקומען אין דעם שטעדטעל אריין, אַ פרייטאָג נאָכמיטאָג, איז ער געבליבען איבער שבת אין שטעדטעל. נאָר קיינער ווייסט ניט דעם טעם ערפון, פאַרוואָס דער איד איז געבליבען אין שטאָדט. זונטאג אין ער פריה האָט איהם דער שמש דערזעהן אין בית־המדרש. דער שמש, וועלכער איז געווען בלינד אויף איין אויג, אַ כהן און אַ כעסן, און האָט בטבע פיינד געהאַט אורחים, ניט געקענט ליידען, אַז אַן אורח זאָל פערבלייבען אַ טאָג לענגער אין שטאָדט, האָט זיך גע־טשעפעט צו איהם:

— נו, נו, וואָס טהוט איהר נאָך אין שטאָדט? ווען קלייבט איהר זיך שוין אין וועג אריין?

— געמיינט זיך דאָ אָבשטעלען ביי אייך.

— וואָס? נו, יאָ... ביי אונז אַן אורח... אַ שבת, און זונטאג היידא אין וועג אַריין — האָט דער שמש געיאָגט מיט׳ן שטעקען.

דער איד האָט געשמייכעלט, גענומען דאָס פעקעל אויף די פליי־

צעם און איז ארוים פון בית־המדרש. אוועק פון שטעדטעל איז ער אָבער דאָך ניט. האָט זיך ערגעץ־וואו פאַרקליבען צו אַ אידען, וועלכער איז געווען אַ גרויסער מכניס אורח און ביי איהם אויפ׳ן פיעקעליק האָבען זיך שטענדיג אויפגעהאַלטען אורחים. אַ פאָר טעג האָט ער געוואָהנט ביי דעם בעקער, געקומען מיט דעם בעקער דאַוונען מנחה ומעריב אין בית־המדרש אריין. און דער שמש האָט געזעהן ווי דער אורח פערבלייבט אין שטעדטעל איבער זיינע כחות, האָט ער געמאַכט מיט׳ן שטעקען:

— מעהר קיין שבת ניט. אויף שבת היידאַ אין אַן אַנדער שטעדטעל.

נאָר ביז שבת האָט זיך דער איד פאַרקליבען צו אַ שוסטער, געקענט אַ ביסעל שוסטעריי. און אזוי ווי דער אורח איז שוין געקומען מיט זיין בעל־הבית אויף שבת אין בית־המדרש אריין, האָט איהם דער שמש גאָר ניט געקענט טהאָן.

באַלד האָט מען פאַרגעסען אָן דעם פרעמדען אידען. אַ איד איז ער געווען ווי אַלע אַנדערע אידען. אַ קורץ אָבער געדיכט וויים בערדעל, בעוואַקסענע אויערען מיט האָר און ווייסע, שטאַרקע ברעמען, מיט טרערען־טאָרבעלעך אונטער די אויגען. דאָס שטעדטעל איז באַלד צוגעוואָהנט געוואָרען צום פרעמדען פנים און געהאַט האָט מען צו טהאָן מיט אַנדערע קהל׳שע זאַכען, און יעדער איז געווען פאַריאָגט מיט אייגענע צרות, דאגות פרנסה. האָט מען קיין צייט ניט געהאַט צו קלעהרען, אַז אַ פרעמדער איז צוגעקומען אין שטעדטעל, און איידער מען האָט זיך אומגעקוקט איז מען שוין אַזוי צוגעוואָהנט געוואָרען צו איהם, אַז עס האָט זיך געדאַכט, אַז ער איז אַ היימיש געבוירענער, נאָר קיין נאָמען האָט מען ניט געדענקט. פון פריהער איז איהם פערבליבען דער נאָמען „אורח״ — און דאָך געהאַלטען איהם פאַר אַן אייגענעם. ער האָט זיך געפיהרט זיין אייגענעם סאָרט לעבען. געפעדערט זיך גאַנץ פריה אין בית־המדרש אַריין, געזאָגט תהלים, געדאַוונט לאַנג. מען האָט זיך צו דעם אַזוי צוגעוועהנט, אַז קיינער האָט ניט אַרומגעקוקט וואָס אַ איד טראָגט אַזוי לאַנג דעם טלית און תפלין, און קיינער האָט ניט באַמערקט ווי דער איד דרעהט זיך אַרום פון איין ווינקעל צום צווייטען, קלייבט אויף די שמות, קושט יעדע בלעטעל, און לייגט אַריין אין קאַסטען אַריין.

קיין אויסטערלישעס האָט מען ניט געזעהן אין איהם. קיין אָנגעזעהענער איז ער אויך ניט געווען. געשטאַנען מיט די אָרימע לייט און בעלי־מלאכות ביי דער טהיר אין בית־המדרש. קיינמאָל קיין עליה ניט געקראָגען. צום ספר אויפגערופען פון איין שמחת תורה צום צווייטען. קיינער האָט איהם ניט געקענט און ניט גערעדט מיט איהם, אַ חוץ די אָרימע־לייט און בעלי־מלאכות, וואָס האָבען איהם געקענט און גערעדט מיט איהם. געאַרבייט ביים שוסטער, גענומען וויפיעל מען האָט איהם געגעבען; געהאַט נאָר אַ מינוט צייט — תהלים געזאָגט, און איז ער פריהער אין בית־המדרש אריינגעקומען פאַר'ן דאַווענען, האָט מען איהם נאָר געזעהן ווי ער קריכט אונטער בענק און טישען, קלייבט אויף שטיקלעך שמות, קושט די בלעטלעך און לייגט אריין אין קאָסטען אריין.

טהיילמאָל פלעגט ער זיצען פאַרנאַכט, צווישען מנחה און מעריב, אין אַ ווינקעל אין בית־המדרש ביים קאָסטען שמות און איינהערען זיך צו די מעשיות פון די אידען בעלי־מלאכות און דאָרפס־געהער, וועלכע פלעגען דערצעהלען פון די יאָהרמערק, פון די נסיעות; מעשיות פון שכור'ע גוים וואָס שלאָגען אידען אויפ'ן וועג; מעשיות פון גזלנים וואָס בעפאַלען אידישע סוחרים און נעהמען אוועק דאָס געלד — פלעגט דער פרעמדער איד קרעכצען אין דער שטיל:

— עס איז קיין חדוש ניט; זיי האָבען די אמונה פאַרלאָרען, די גוים.

קיינער האָט ניט געזעהן קיין אויסטערלישעס אין זיינע רייד, און זיינע רייד פלעגען באַלד פאַרגעסען ווערען דורך אַן אַנדער מעשה.

זונטאג, אַז די גוים פלעגען אָנקומען מיט די פוהרען פון די דערפער אין שטעדטעל אריין, פלעגט דער פרעמדער איד שטעהן און אָבוואַרטען, וואוהין זיי וועלען געהן. האָט ער געהערט דעם קלונג פון קירכע און ווי גוים געהען אין קירכע אריין — איז ער רוהיג געוואָרען, געגאַנגען אין בית־המדרש אריין, זיך גענומען מיט התלהבות דאַווענען. אין בית־המדרש האָט זיך געהערט דאָס קלינגען פון דער קירכע, האָט ער געזאָגט צו אַ איד, אַ שכן, אַ וואָרט:

— יעדער דיענט גאָט אויף זיין שטייגער.

און איז פאַרשטומט געוואָרען.

דער שכן האָט ניט געוואוסט וואָס ער מיינט, האָט ער גע־

שאָקעלט מיט די אַקסלען און אָפגערוקט זיך פון איהם, געוויזען אַז ער טאָר ניט מפסיק זיין.

די לעצטע צייט איז אָבער דער פרעמדער איד זעהר טרויעריג געוואָרען. קיינער האָט ניט באַמערקט זיין טרויער און ניט געוואוסט דעם טעם דערפון. אַז עס איז געקומען זונטאג, האָט ער געזעהן ווי די גוים פון דאָרף קומען מיט זייערע פערד און וועגען פון די דערפער אין שטעדטעל אריין. די וועגען האָבען זיי פאר דער קירכע איבערגעלאָזט און אליין אין די שטאָדט־קרעטשמעס געגאַנגען, וואָס זיינען געווען ביי דער פּאָסט פון איין זייט מאַרק, און ביי דעם איד דעם שענקער פון דער צווייטער זייט מאַרק. זיי פילען אָן די קרעטשמעס און טרינקען. עס קלינגט דער גלאָק פון דער קירכע, אָבער די גוים טרינקען אין די שענקען און הערען ניט. איז ער אין בית־המדרש אריינגעקומען, גענומען דעם תהלים אין האנד אריין, און געזאָגט צום שכן:

— אַ גרויס אומגליק וועט געשעהען. די גוים האָבען די אמונה פארלוירען.

דער שכן האָט ניט פאַרשטאַנען. געצויגען מיט די אַקסלען און געוויזען מיט דער האנד אויף די ליפּען, אַז ער קען ניט מפסיק זיין. און דער „פרעמדער איד" האָט זיך אין זיין תהלים פארטיעפט, געקרעכצט און געוויינט, און געזאָגט מיט אַ געבראָכענע שטימע:

— טאַטע, טאַטע, דערבאַרעם דיך איבער די פעלקער פון דער ערד, און נעהם דיין פנים ניט אַוועק פון זיי...

און דער פרעמדער איד האָט רעכט געהאַט. באַלד האָט מען געהערט שלעכטע בשורות אין שטעדטעל אויף די וועגען האָבען זיך געוויזען באַנדעס גזלנים, זיינען אידען־סוחרים באַפאַלען, וואָס זיינען פון מאַרק אַהיים געפאָהרען, די פערד אויסגעשפאַנט און דאָס געלד אַוועקגענומען. אַ איד, אַ דאָרפס־געהער, געפונען אין פעלד אַ דערשלאָגענעם. האָט עס אָנגעוואָרפען אַ שרעק אויפ׳ן שטעדטעל. אידען האָבען מורא געהאַט דאָס יאָהר סעדער צו דינגען, איז אַ האַלב שטעדטעל אָהן פרנסה געבליבען. באַלד האָט זיך געהערט נאָך אַן ערגערע בשורה, אויפ׳ן פערדס־מאַרק האָט זיך אַ איד, אַ קצב, מיט אַ גוי געשלאָגען. נעהען זיך זונטאג די גוים צוזאַמענגענעהמען, און דאָס שטעדטעל אידען באַפאַלען. אידען ציטערען און פאַלען איין פאר שרעק. דער

רב האָט גוזר תענית געווען אויף דאָנערשטאג, און אַ גאַנצען טאָג זענען אידען געשטאַנען אין טליתים און געוויינט אין דעם בית־המדרש, יום כפור קטן געזאָגט און גאָט געבעטען, אַז ער זאָל רחמנות האָבען, און דער פרעמדער איז אַרומגעגאַנגען צווישען די דאָרפסגעהער און די בעלי־מלאכות אַ בלייכער און אַ ציטערנדער און געשאָקעלט זיך פאַר אַנגסטען, און די אויגען אַרויסגעזעצט פאַר גרויס שרעק:

— די וועלט קען, חלילה, אונטערגעהן. די גוים האָבען די אמונה פאַרלאָרען...

— עס איז לית דין ולית דיין. אַ קליינינקייט, די וועלט נעכטיגט אָהן גאָט.

קיינער האָט ניט געהערט זיינע ווערטער; קיינער האָט ניט געהערט, ווי דער איד האָט געקלאָגט אין זיין סידור, אין אַ ווינקעל פון בית־המדרש, ביים קאַסטען שמות:

— פאָטער, פאָטער, לאָז רוהען דיין כבוד איבער דער גאַנצער וועלט. מאַך וויסען דיין נאָמען צו די פעלקער פון דער ערד...

פון די שרעקענדע אויגען האָבען זיך געגאָסען טרעהרען. ער האָט געזעהן ווי די גאַנצע וועלט גוים האָבען פאַרלאָרען זייער גאָט, בלאָנדזשען אַרום אין דער וועלט. טרינקען בראָנפען און לאַכען און וואַקלען זיך פאַר שכרות — און די וועלט איז אָהן אַ גאָט...

און קיינער האָט ניט געזעהן, ווי דער פרעמדער איד האָט זיך אַרויסגע׳גנב׳עט פון בית־המדרש, ערגעץ־וואו פאַרשוואונדען הינטער דעם קאַטוילישען געסעל און איז ערגעץ־וואו אַריין.

און באַלד איז באַקאַנט געוואָרען אין שטעדטעל, אַז אַ גרויסער ראַבין געהט אָננעהמען דעם קריסטליכען גלויבען, אין דעם גרינעם דאָנערשטאג וועט די פּראָצעסיע זיין פון דעם גרויסען ראַבינ׳ס שמד. צוויי ביסקאָפּס קומען צופאָהרען, זיי וועלען איהם אונטער דער חופּה פיהרען צום שמד.

דאָס שטעדטעל אידען האָבען ניט געוואוסט, ווער דער גרויסער ראַבין איז. זייער רב איז חלילה ניט אַרונטער פון דעת. קיין אָנגעזעהענער איד פון שטעדטעל איז חלילה ניט אַרונטער פון וועג. קיינער פעהלט ניט אין שטעדטעל. דעם גרינעם דאָנערשטאג איז טאַקע געווען אַ גרויסע קאַטוילישע פּראָצעסיע. ביסקאָפּס זיינען געקומען,

גלחים זעהר פיעל פון דעם געגענד און א סך, א סך גוים פון די דערפער און שטעדטלעך ארום. פון פריהמאָרגען א האָבען די גלאָקען פון די קלויסטערס געקלונגען. די גוים האָבען דעם מארק אָנגעפילט, יום־טוב׳דיג געקליידעט, מיט די ברענענדע ליכט אין די הענד. צוערשט זיינען די גלחים אין ווייסען געגאנגען, געהאלטען קלומבערס אין די הענד. אנדערע האָבען פון רויכערדיגע פלאַקאָנען פארשפרייט ווייהרויך איבער׳ן געסעל. און נאָך זיי זיינען די בישאָפּס אונטער די חופות געגאנגען. די קליינע גלחים אין ווייסען אָנגעטהאָן האָבען געזונגען, און די קליינע מיידלעך, ווי כלות אָנגעטהאָן, האָבען געהאלטען די שטענגעס פון די קריסטליכע פעהנער. פעהנער און הייליגע בילדער און ווייהרויך און ליכט — און די גוים קניהען אויף דער ערד און זינגען. און אין מיטען דער פּראָצעסיע, מיט ווייסע גלחים ארומגערינגעלט, האָבען די אידען פון שטעדטעל דערזעהן דעם „אורח“, ווי א רב, אָנגעטהאָן אין אן אטלעסענע קאָפּאָטע, מיט א שטריימעל אויפ׳ן קאָפּ, און לאנגע פאות, האלט א גרויסען זילבערנעם צלם אין דער האנד, געהט צווישען די גלחים און פארגלאָצט די אויגען צום הימעל.

דאָס שטעדטעל אידען האָבען זיך פארוואונדערט, וואָס די גוים האָבען אויס דעם אומבאקאנטען שוסטערל א גרויסען רבי געמאכט, און געלאכט אין דער שטיל פון דער מציאה וואָס די גוים האָבען געכאפּט, און געזאָגט איינס צו דאָס אנדערע:

— וויל אודאי פון זיי געלד אויסנארען!

אָבער באלד האָט זיך געהערט, אז דער אורח איז ביי די גוים בישאָפּ געוואָרען. ער האלט דרשות יעדען זונטאג אין דער קירכע, און צו זיינע דרשות פאָהרען די גוים פון דעם גאנצען געגענד זיך צונויף. מען ווייסט ניט פון וואנען ער קען אזוי גוט זייער לשון, נאָר יעדען זונטאג שטעהט דאָס שוסטערל אויפ׳ן קלעצעל אין דער קירכע, מיט א צלם אין דער האנד, און פרעדיגט פאר די גוים וועגען זייער אמונה, וועגען יעזוס׳ן און וועגען צלם. און ווען ער רעדט אזוי, הויבען די גוים אן באלד צו וויינען, פאלען צו דער ערד און קושען דעם צלם און ווארפען זיך פאר דער „מאטקע באָסקא“, און וויינען און דאַוונען מיט אזא געבראָכען הארץ און מיט אזא חרטה און ודוי.

און דאָס שטעדטעל גוים איז טאַקע פרום געוואָרן, און איז געקומען אַ זונטאָג, האָט מען באַמערקט ווי עס ציהען זיך פון די דערפער לאַנגע רייהען מיט פויערשע פוהרען, און באַלאַגערען דאָס קאַטוילישע געסעל, פילען אָן די קירכע און שפאַרען אַזש אָן אין דרויסען, אין גאַס אריין. און ווען זיי דערזעהען דעם רבי'ן אויפ'ן בעלעמער, מיט'ן צלם אין דער האַנד, אַזוי פאַלען זיי באַלד צו דער ערד, און וויינען און קלאַגען און קושען דעם צלם און מאַליען זיך.

און ניט נאָר זונטאָג, יעדען אין דער פריה און פאַרנאַכט געהן די פרומע גוים פון שטעדטעל אין קירכע אריין. די שענקען ווערען לעער, און די גוים ווען זיי זעהן א אידען אויפ'ן וועג, שלאָגען זיי איהם ניט מעהר, פערקעהרט, זיי נעהמען איהם נאָך ארויף אויף דער פוהר. אַ דאָרפס־געהער גיבען זיי ברויט מיט וואַסער און לאָזען איהם איבערנעכטיגען אויפ'ן פיעקעליק, גיבען איהם אַ זעקעל קאַרטאָפליעס אהיים פאַר דער ווייב און קינדער. און איין גוי האָט אַליין געבראַכט צום רב אַ בייטעלע מיט געלד, וואָס ער האָט געהאַט אַוועקגענומען פון א אידען אויפ'ן וועג, און געבעטען דעם רבי'ן מוחל צו זיין. און ווען גוים זעהן ווי אידען געהן אין שוהל אריין דאַווענען, לאַכען זיי שוין ניט מעהר, נאָר זיי זאָגען:

— יעדער איינער האָט זיך זיין גאָט. מיר — אונזערען, זיי — זייערען.

אַזוי האָבען אין שטעדטעל אידען און גוים אָבגעלעבט אַ לאַנגע צייט אין שלום.

אין אַ צייט אַרום, איז איינמאָל, אין אָן ערב יום־כפור צו כל נדרי, אין בית המדרש אריינגעפאַלען אַ פרעמדער גוי, אָנגעטהאָן ווי א גלח. אידען אין די טליתים און קיטלען האָבען זיך דערשראָקען, האָבען געמיינט אַז אָן אומגליק וועט געשעהן. דער גוי איז אָבער צוגעלאָפען צום בעלעמער, אויסגעשפרייט צום הימעל זיינע בלייכע הענד, און האָט אויסגעשריען מיט א גרויס געוויין:

— שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד! — און איז אַנידערגעפאַלען טויט אויף די טרעפלעך פון בעלעמער.

אידען האָבען אויפגעהויבען דעם פאַפ, האָבען זיי דערקענט אין די טרערען טאַרבעלעך אונטער די אויגען, אַז עס איז א איד. און אַז זיי האָבען זיך גוט איינגעקוקט אין זיין פנים, האָבען זיי

דערקענט אין איהם, אז עס איז דער „אורח“, וואָס פלעגט אויפקליירבען די שמות פון בית־המדרש. אידען האָבען זיך געשראָקען, ניט געוואוסט וואָס צו טהאָן מיט׳ן בר־מינן. דער רב האָט גע׳פסק׳ענט אז ער איז א איד און אז עס איז א מצוה איהם צו ברייגנען צו קבר ישראל. האָבען זיי באהאַלטען דעם בר־מינן איבער יום־כפור. מוצאי יום־כפור האָבען זיך געפונען צוויי אידען, א פישער און א קצב, וואָס האָבען זיך געוואָלט קויפען חלק לעולם הבא, און איינגעשטעלט זיך דאָס לעבען, ארויסגענומען דעם בר־מינן פון דעם באהאַלטענעם אָרט און איהם ביי־נאַכט געבראַכט צו קבר־ישראל, ביים פלויט פון׳ם גוטען אָרט.

זיין נאָמען האָט מען ניט געוואוסט ווי אויפצושרייבען אויף זיין מצבה, ווייל קיינער האָט ניט געוואוסט ווער ער איז, און פון וואַנען ער איז געקומען. האָט מען אויפגעשריבען אויף דער מצבה דעם נאָמען פון א איד, א גר, אברהם בן אברהם, און זיין מצבה געפינט זיך נאָך אויפ׳ן גוטען אָרט ביי אונז אין שטעדטעל, ביז׳ן היינטיגען טאָג.

דער רייכער און דער אָרימער

(אַ מעשה)

אין ירושלים, די הייליגע שטאָדט, האָט פאַרצייטענס געלעבט אַ איד, אַ גרויסער עושר און אַ גרויסער בעל־צדקה. זיין צדקות האָט געקלונגען אין דער גאַנצער געגענד אַרום. פלעגען אָרימע לייט און נויטבאַדערפטיגע פון צפת און טבריה, פון דמשק און חברון און פון נאָך אַנדערע מקומות, וואו אחינו בני ישראל זיינען געזעסען, ציהען זיך צו דעם נגיד נאָך הילף. און דער נגיד האָט אויפגעעפענט זיין ברייטע האַנד און צוטהיילט זיינע אוצרות צו אַלע וואָס האָבען באַדאַרפט. וואָרים ער האָט זיך געהאַלטען פאַר גאָט'ס שליח, אַז ער צאָהלט נאָר אויס וואָס גאָט האָט איהם איבערגעענטפערט פאַר די אָרימע לייט און אַלע נויטבאַדערפטיגע. און דערפאַר וואָס דער נגיד איז געווען אַ גרויסער חכם און אַ גרויסער ירא־שמים אויך, פלעגען קומען צו איהם די אַלע וואָס האָבען געהאַט אַ קראַנק האַרץ, אָדער שלעכטע מחשבות האָבען זיי געפּייניגט, אָדער דאָס געוויסען האָט זיי ניט געלאָזט רוהען, ווי עס טרעפט זיך מיט מענשען וואָס זיינען באַגאַנגען זינד — פלעגען זיי אַלע קומען צו איהם, פרעגען איהם עצות הן אין ענינים וואָס איז נוגע די נשמה, הן אין ענינים וואָס איז נוגע אין גוף, ווי, למשל, דאגת פרנסה און נאָך אַנדערע אַזעלכע זאָרגען. פלעגט דער נגיד זיי אַלע אויסהערען מיט גרויס ליעבע און געטריישאַפט, און איינעם האָט ער געגעבען אַ גוטע עצה מיט זיין גרויסען שכל, אַן אַנדערען האָט ער געהיילט מיט אַ גוט וואָרט פון זיין גוט האַרץ.

און עס איז געווען דער מנהג פון דעם נגיד פון קדמונים אָן, יעדען אָווענד, בעפאָר דער טאָג האָט זיך געשלאָסען, צו זיצען איינער אַליין אין זיין שעהנע בית־דין שטוב און מאַכען אַ חשבון הנפש מיט זיך, אָבצוגעבען זיך דין וחשבון פאַר אַ גאַנצען טאָג מעשים.

פאר די גוטע האָט ער גאָט געלויבט, פאר די שלעכטע האָט ער חרטה געהאט און תשובה געטהאָן. די גוטע האָט ער באלד פארגעסען און ניט געדענקט אָן זיי, די שלעכטע האָט ער מיט א שארפע פעדער אין ספר פארשריבען, דאָס ספר שטונדען־לאנג געלאָזט ליגען פאר זיך, כדי ער זאָל זיי זעהן און קיינמאָל מעהר שוין אזוי ניט טהאָן.

איז ער איינמאָל אין אָבענד געזעסען ביי זיך אין בית־דין־שטוב און, ווי זיין געוואָהנהייט איז געווען, דין וחשבון זיך אָבגעגעבען פון א גאנצען טאָג מעשים. די בית־דין־שטוב איז געווען ארומגעשטעלט מיט טהייערע ספרים־שרענק, פול אָנגעשטעלט מיט טהייערע ספרים און זעלטענע כתבי יד, צונויפגעקליבען פון דער גאנצער וועלט, וואו חכמים און למדנים זיינען נאָר געווען פארשפרייט. וואָרים אין די אלע ווייטע מקומות האָט דער נגיד געהאט זיינע שלוחים. און וואו עס האָט זיך נאָר געפונען א גרויסער למדן אָדער חכם אין א ווייטען אָרט, אין מצרים אָדער אין מדינת תוגר, וואו די מושלמנים זיינען געזעסען, און דער למדן אָדער דער חכם האָט עפעס מחדש געווען הן אין דברי תורה אָדער אין חכמה, אזוי האָט מען געלאָזט באלד מעתיק זיין און צוגעשיקט א כתב יד צום נגיד אין ירושלים. און די ספרים זיינען געווען פארשטעלט מיט טהייערע פרוכת'ן, וואָס זיינען געווען זעהר עדעל געוועבט מיט גאָלדענע און זילבערנע פעדים מיט די זעלטענסטע פרוכט, וואָס וואקסען. די פרוכת'ן זיינען געוועבט געוואָרען אין דער ווייטער מדינת הודו, און זיי זיינען געוואָרען עקסטרא באשטעלט פון נגיד, אז עס זאָל אין זיי ניט זיין קיין ציור פון חיות און עופות, וואָס דאָס איז אָסור על פי דין. און אויפ'ן טיש פאר דעם נגיד איז געשטאנען א טהייערע בשמים־ביקס, וואָס איז געווען אויסגעהאמערט פון איין שטיק זילבער, אין געשטאלט פון א זעלטענע פרי — וואָס וואקסט אין די ווייטע מקומות פון מדינת כתים. אין דער פרי אליין איז געווען אויסגעהאקט אנדערע פירות: ציטראָנען, אתרוגים און הענגלעך וויינטרויבען און מילגרוימען, נאָר ניט קיין ציור פון מענש אָדער חיה, וואָס דאָס איז אָסור על פי דין. און יעדע פרי איז געווען אויסגעמאָהלט אין דער זעלבער פארב און ליכט ווי די פרי זעהט אויס בשעת זי וואקסט אויפ'ן בוים. ווי עס איז באקאנט, זיינען די בני כתים געווען גרויסע מומחים נאָכצומאכען די פארבען און די ליכט פון די נאטור. למשל, די הענגלעך וויינטרויבען זיינען געווען אזוי פריש רויטליך באגאָסען

מיט וויין, אויסגעגאָסען פון דעם טהייערען שטיין, וועלכער הייסט רובין, וואָס היינט ווייסען מיר שוין ניט דעם סוד ווי אזוי דעם שטיין צו שמעלצען און די בני כתים האָבען עס פארצייכענט און געוואוסט. אזוי איז יעדע פרי געווען אויסגעמאָהלט מיט איהר אייגענע פארב, כדי זיי זאָלען דעם נגיד דערמאָנען אָן גאָט'ס באשעפעניש, און ער זאָל שטענדיג געדענקען אָן גאָט'ס מעשים. און די פרי איז געווען אָנגעפילט מיט די טהייערסטע בשמים וואָס די הודים האָבען געבראכט צו פארקויפען פון זייערע ווייטע לענדער. און אליין איז ער געווען אָנגעטהאָן אין בגדי משי, וואָס זיינען געווען געוועבט מיט שירה, כדי זיי זאָלען פרעהליך מאכען דאָס הארץ פון דעם נגיד, וואָס וועט זיי טראָגען, מיט זייער ליכטיגען, זילבערנעם גלאנץ, און ווייל עס האָט אין זיך א פרעהליכען געזאנג.

דער נגיד איז געווען גאנץ צופרידען פון זיך און פון דעם רבונו של עולם, זיין באשעפער. א טאָג האָט ער געהאַט א פולען מיט מעשים טובים און צדקה, מיט לערנען און תפלה, און אין ספר פון זיינד האָט ער גאָר ניט געהאַט צו פארשרייבען. ער האָט געדאנקט גאָט אין הארצען, וואָס ער האָט איהם אויסגעקליבען פאר זיין שליח, און ער איז דער געבער און ניט דער נעהמער. נאָר נאָך מעהר איז דער נגיד היינט געווען מעהר אויפגעלייגט ווי אָן אנדערס מאָל — ער האָט מקיים געווען א גרויסע מצוה, וואָס קומט זעלטען אויס, דהיינו: דער בעל החשבון זיינער, וואָס איז ערשט געווען צוריקגעקומען פון דער נסיעה, מיט די קאראוואנען וואָס האָבען געפיהרט די בשמים פון הודו קיין תוגר, האָט איהם מודיע געווען, אז זייענדיג אין איזמיר האָט ער מקיים געווען פאר זיינעטוועגען די מצוה פון פדיון שבויים, און אויסגעלייזט יהודים פון די טערקען, וועלכע האָבען זיי געבראכט שבויים פון די לענדער פון די סלאווען. דער נגיד איז געווען זעהר גרויס מיט דער מצוה, און ער האָט געהערט אז די קאראוואנען זיינע זיינען אָנגעקומען בשלום צום באָרטען פון ים און געוואָרען אויסגעלאָדען אויף די שיפען. דאָס ווייב זיינס וועלכע איז געווען א גרויסע יפת תואר און א גרויסע צדקת האָט שוין געווארט הינטער דער טהיר מיט איהרע צוויי קינדער, אז זיי זאָלען איהם אָבגעבען כבוד בעפאָר זיי געהען שלאָפען.

אין דעם האָט זיך די טהיר געעפענט און עס איז אריינגעקומען

אַן אָרימאַן, נדחה ונעזב. דער שלעכטער ריח, וואָס איז פאַראויסגעגאַנגען פאַר דעם אָרימאַן, האָט איינגעשטילט די גוטע ריחות פון די בשמים, און דער נגיד האָט זיך געפיהלט שוואַך, ווייל ער איז געווען אַ מפונק און האָט ניט געקענט פאַרטראָגען קיין שלעכטען ריח. אָבער דער אָרימאַן שטעלט זיך ניט אָב ביי דער טהיר, ער געהט ווייטער, גלייך צו צום נגיד, איהם מיט די אויסגעשטרעקטע האַנד ברייט שלום עליכם אָבצוגעבען. און די האַנד איז פול מיט טנופת געווען און מיט אַנדערע מיאוסע זאַכען, וואָס איז ניט שעהן אויסצורעדען, און בפרט נאָך אויסצושרייבען. און דער גאַנצער גוף זיינער איז געווען איינגעהילט אין פאַרפוילטע קליידער, פון וועלכע עס ווייזט זיך ארויס שטיקער נאַקעטער גוף, איינגעריבט מיט טנופת, און פון קאָפּ קריכען ארויס קאָלטענעס אויפ'ן פנים ארויף — און דאָס פנים איז ניט קיין פנים פון קיין מענש, נור פון אַ מיאוס'ע חיה, רחמנא לצלן, מיט געשוואָלענע ליפען און אויסגעהאַקטע ציין, און געשוואָלענע אויגען. און וואָס נעהנטער ער קומט, שטאַרקט זיך אַלץ דער שלעכטער ריח, וואָס געהט ארויס פון איהם, ווי דער ריח פון אַ נבלה און אַ פגר, רחמנא לצלן, און דער נגיד האַלט עס שוין ניט אויס, וואָרים, ווי ידוע, אַ מפונק קען אַלעס איבערטראָגען נאָר ניט קיין שלעכטען ריח. נעהמט דער נגיד אוועק דאָס פנים פון דעם אָרימאַן און דרעהט זיך אָב פון איהם, און רופט אריין דעם שמש זיינעם, אַז מען זאָל איהם ארויסציהען פון בית־דין־שטוב און ברענגען איהם אין קיך אריין, אָבוואַשען איהם און אָנטהאָן איהם אַנדערע קליידער, און עסען איהם געבען, ווי עס איז דער מנהג געווען אין זיין הויז מיט אַלע אָרימע לייט.

און דער נגיד איז פלינק געגאַנגען אין זיין מקוה אריין, טובל געווען זיך אַליין, און געטווישט די קליידער, און געהייסען אַז מען זאָל אויסרויכערען זיין בית־דין־שטוב מיט כל־ערליי מינים גוטע קרייטעכער און בשמים, כדי זיי זאָלען פאַרטרייבען דעם שלעכטען ריח וואָס דער אָרימאַן האָט איבערגעלאָזט, און אַליין האָט ער זיך אוועקגעזעצט אין זיין טהייערע שלאָף־קאַמער, וואָס איז געווען בעהאַנגען מיט זיידענע און זילבערנע פּרוכת'ן און איז געווען באַלויכטען מיט אַ טהייערע אויל־מנורה פון זיבען רעהרען, וואָס איז געהאַנגען איבער זיין שלאָף־געלעגער. דער נגיד האָט ניט געקענט שלאָפען אַ

גאנצע נאכט, און געהאט תרעומות אויפ'ן רבונו של עולם טיעף אין הארצען דערפאר, וואָס ער האָט באשאפען אזעלכע נבזים ונדכאים, און געטראכט זיך, ווי דער דרך עולם פון א מענש, ווען ער וואלט געווען כביכול, וואלט ער באשאפען נאָר שעהנע און ריינע מענשען, און אזעלכע נדכאים ונבזים ניט געלאָזען אויף דער וועלט.

עס איז דורכגעגאנגען א שטיקעל צייט, האָט זיך געהערט דאָס די שיפען, וועלכע האָבען געפיהרט דעם נגיד'ס געווירצען אויפ'ן ים פון איזמיר נאָך ווענעציע, זיינען באפאלען געוואָרען פון ים־רויבערס און מען האָט זיי צוגענומען. האָט זיך דער נגיד געטראכט, אולי מקרה הוא — טאָמער איז עס נאָר א טרעפעניש. און ער האָט גאָט געדאנקט פאר'ן שלעכטען אזוי ווי פאר'ן גוטען.

איז ווידער דורכגעגאנגען א שטיקעל צייט, האָט זיך ווידער געהערט, דאָס די קאראוואנען, וועלכע האָבען געפיהרט זיינע סחורות פון מצרים איבער'ן מדבר זיינען פארשאָטען געוואָרען פון א זאמדשטורעם וואָס האָט זיך אויפגעהויבען פון מדבר. האָט ער שוין איינגעזעהן, אז עס איז ניט קיין מקרה, האָט ער אָנגעהויבען מפשפש צו זיין במעשיו, אויפגעעפענט דאָס ספר אין וועלכען ער האָט פארשריבען זיינע זינד, אָבער ער האָט גאָר ניט געזעהן אין זיין לעבען אזעלכעס, וואָס ער פארדיענט די שטראָף. האָט ער זיך געטראכט, אז דער רבונו של עולם וויל איהם אוים קאסירער מאכען איבער זיין עשירות, האָט ער רעכט. גאָט צו דאנקען, וואָס עס געהט נאָר אוים צו געלד.

אָבער באלד איז דער גוף אויך אָנגעריהרט געוואָרען: ער איז געוואָרען געשלאָגען מיט שלעכטע מכות, פון וועלכע ער האָט גרויסע יסורים געהאט און משקץ געווען זיין לעבען, וואָרים ער איז געווען א מפונק. האָט ער ווייעדער מפשפש געווען במעשיו, ווייעדער נאָכגעזוכט נאָך זיינע מעשים און גאָר ניט געפונען, האָט ער זיך געטראכט, גאָט לאָזט נאָר אוים צו דעם גוף, די נשמה דערהאלט ער. געלויבט איז גאָט דערפאר.

אָבער ווען זיין קליינע טאָכטער, וועלכע זיין נשמה איז געווען אָנגעבונדען אָן איהר נשמה, און ער האָט זי ליעב געהאט מעהר פון צעהן זיהן, איז פלוצים אוועקגענומען געוואָרען פון איהם. איז א גרויסע שרעק איהם באפאלען פאר דעם משפט פון גאָט, צו וועל-

כען ער איז גערופען געוואָרען, און ווייסט ניט אין וואָס עס באַשטעהט זיין זינד. האָט ער אָנגעהובען חוקר ודורש צו זיין מיט זיך אַליין, און ער האָט אַלץ ניט געקענט דערגעהן דעם טעם פון גאָט'ס שטראָף, ער האָט ניט געוואוסט קיין דרך, און די יסורים פון דער אונבאוואוסטקייט זיינען גרעסער געוואָרען ווי די יסורים פון די צרות.

איינמאָל ביינאַכט, ווי ער איז אַזוי געלעגען און נאָכגעקלעהרט דעם טעם פון „צדיק ורע לו, רשע וטוב לו“, איז איהם איינגעפאַלען, אַז ער זאָל זיך לאָזען איבער דער וועלט וואַנדערען נע־ונד, אפשר וועט גאָט אויף איהם רחמנות האָבען, און ער וועט איהם לאָזען וויסען דעם טעם דערפון. און די מחשבה איז טאַקע געווען פון גאָט, וואָרים דאָס רחמנות אויף איהם איז שוין ניט געווען איבערצוטראָגען.

אַזוי האָט דער נגיד פארקויפט זיינע טייערע חפצים, און דאָס געלד אָוועקגעגעבען דער ווייב מיט די קינדער, אַז זיי זאָלען זיך ווייטער אַזוי פיהרען ווי זיי האָבען זיך געפיהרט, צדקה טהאָן און מכנים אורחים זיין. אליין האָט ער אויסגעטהאָן זיינע טהייערע געוועבטע קליידער, און אָנגעטהאָן זיך אין אַ זאַק, ווי דער מנהג איז פון די אָרימע לייט, און האָט זיך געלאָזט איבער דער וועלט וואַנדערען.

ער איז געגאַנגען מיט אַ חברה אורחים, וועלכע ער האָט אָנגעטראָפען אויפ'ן וועג. ביי טאָג האָט ער געוואַנדערט מיט די אָרימע לייט, געגעסען וואָס גוטעלייט האָבען געשאָנקען, און ביינאַכט גענעכטיגט אין די הקדשים. וואו ער האָט גענעכטיגט איין נאַכט האָט ער ניט גענעכטיגט די צווייטע. אַ גאַנצען טאָג אָפגעקומען מיט טרוקענס, וואָס גוטע לייט האָבען געשאָנקען, נאָר פרייטאָג צו־נאַכטס האָט ער זיך אָבגעשטעלט אין אַ שטאָדט, וואו עס איז געווען אַ אידישע קהלה, געגאַנגען אין בית־המדרש אריין און אוועקגעשטעלט זיך מיט די אורחים ביי דער טהיר, ביז אַ איד האָט געוואָלט אַ מצוה פארדיענען און רחמנות געקראָגען און אַהיים גענומען אַן אורח אויף שבת. וואו ער איז געקומען, האָט ער געהערט פון זיך דערצעהלען — פון דעם גרויסען נגיד פון ירושלים. די מוטערס האָבען געבענשט זייערע קינדער, אַז זיי זאָלען זיין אַזעלכע צדיקים, נגידים און עשירים, ווי דער נגיד פון ירושלים. ער האָט געהערט ווי מען דערצעהלט פון איהם מעשים נפלאים, פון זיין עשירות און נגידות, פון זיין חכמה און צדקות. די אָרימע לייט, מיט וועלכע ער האָט גע־

וואנדערט, האָבען געשפעט אויס איהם, פארשעהמט איהם, צוליעב זיין מפונקות, וואָס ער איז ניט געוועהנט געווען צו די דרכים אין וועלכע זיי האָבען זיך געפיהרט, צו זייער ארט עסען, שלאָפען און גראָבע ווערטער, און האָבען איהם גערופען מיט שפּאָט: „וואָס ביזטו, דער נגיד פון ירושלים?” און זיי האָבען איהם א נאָמען געגעבען, ווי זייער געוואָהנהייט איז געווען, אין לצנות: „דער נגיד פון ירושלים”.

און אזוי האָט ער ווייטער געהייסען.

פון דעם ארומוואלגערען זיך פון איין אָרט אויפ׳ן אנדערען איז זיין לייב זעהר ברודיג געוואָרען, און ווי דער דרך איז פון די אורחים וואָס געהן אָנגעטהאָן אין צוריסענע קליידער, כדי צו ערוועקען מעהר רחמנות, האָט ער אויך ניט בודק געווען אין זיינע קליידער, און מיט דער צייט האָבען זיך שטיקער פון זיין גוף ארויסגעוויזען פון די צוריסענע בגדים און זיינען אויך זעהר שמוציג געוואָרען, ווי דער גוף פון יענעם אָרימאַן וואָס איז אריינגעקומען צו איהם. און פון די שמוציגקייט האָט זיין גוף אויך אָנגעהויבען ארויסצוגעבען א מיאוס׳ען ריח. נאָר ער האָט שוין ניט געהערט און ניט געפיהלט — ווייל דאָס איז געווען פון זיין גוף און ניט פון א פרעמדען.

נאָר ביסלעכווייז האָט זיך זיין שם אויסגעלאָשען, ווי דער דרך עולם איז, מען פארגעסט באלד דאָס וואָס איז געווען — האָט מען איהם אויך פארגעסען. מען האָט מעהר ניט גערעדט וועגען דעם נגיד און בעל־צדקה פון ירושלים, נאָר מען האָט אלץ דערצעהלט וועגען דעם נייעם נגיד וואָס איז אויפגעשטאנען אין דמשק. מען האָט דערצעהלט פון זיינע גבירות און עשירות, ווי אמאָל פונ׳ם נגיד פון ירושלים. און פון אלע מקומות האָבען אידען זיך געצויגען צו פרעגען עצות צום נגיד פון דמשק.

איז ער אויך געגאנגען נאָך דמשק. ער האָט געהערט, אז ער איז א גרויסער חכם און נדיב לב, האָט ער געוואָלט פרעגען ביי איהם אן עצה, אפשר וועט ער איהם זאָגען דעם טעם דערפון, פאר וואָס גאָט האָט אוועקגענומען דאָס עשירות פון איהם און איבערגעגעבען צו יענעם, צום נגיד פון דמשק. איז ער געגאנגען פון איין שטאָדט צו דער אנדערער ביז ער איז אָנגעקומען נאָך דמשק.

זיינע האָר זיינען געוואָרען פארקאָלטעוועט פון דעם פיעל שטויב

און זאַמד וואָס איז געפאַלען אויף זיי. און זיין לייב האָט ארויסגעגעבען פון זיך אַ שלעכטען ריח ווי דאָס לייב פון אַ נבלה, רחמנה לצלן, און זיין פנים איז געשוואָלען געוואָרען, און פול מיט טנופת — אזוי ווי דאָס פנים פון דעם אָרימאַן וואָס איז צו איהם געקומען, ווען ער איז געוועזן דער נגיד פון ירושלים. נאָר ער האָט ניט געהערט און ניט געפיהלט, ווייל עס איז געוועזן זיין אייגען לייב און ניט קיין פרעמדס.

אז ער איז אָנגעקומען צום נגיד פון דמשק, האָט ער אויך געטראָפען דעם נגיד זיצען אין בגדי משי, ווי ער אמאָל אין זיין גרויסע בית־דין שטוב, און די שטוב האָט געפינקעלט און געשטראַהלט ווי די לבנה מיט די שטערען וואָלט אין איהר געשיינט, צוליעב די אבנים טובות וואָס האָבען זיך געלויכטען אויף די פּרוכת׳ן און די עטרות וואָס האָבען ארויסגעהאנגען איבער די גרויסע שרענק, און אַ ריח ניחוח איז געוועזן אין שטוב פון די טהייערע געווירצען, בשמים און כל׳ערליי שמעקענדע קרייטעכער, וואָס די בשמים ביקסען האָבען פון זיך ארויסגעגעבען פון אלע ווינקלען פון שטוב. האָט ער געמיינט, אז ער קומט צוריק אין זיין עשירות אריין, וועלכע ער האָט נאָר וואָס פארלאָזט — איז ער געגאַנגען מיט אַן אויסגעשטרעקטע האַנד שלום־עליכם אָבגעבען צו דעם נגיד פון דמשק, זיין ידיד.

נאָר דער נגיד פון דמשק האָט אָוועקגעבויגען זיין קאָפּ און גערופען דעם שמש:

— נעהמט דעם אָרימאַן אין קיך אריין. די שטוב איז פול מיט אַ ריח רע.

האָט דער נגיד פון ירושלים אָן עפּעס זיך דערמאָנט, און פארשטאַנען דעם טעם — און אַ גרויסע פרייד האָט איהם ארומגענומען:

גאָט און זיין משפט איז גערעכט.

גזלנים

(אַ בילד)

אַז עס איז געקומען שבועות צייט און די אויבסט בוימער האָבען אָנגעהויבען צו בליהען, האָט משה ליב קאַמאַשניק, דער שוסטער פון דער אונטערגאַס, גענומען דעם שטעקען אין האַנד אריין, אַ צווייפונטיג ברויט איינגעבונדען אין אַ טיכעל אויפ'ן פּלייצע און האָט זיך געלאָזט אין דאָרף אריין דינגען אַ סאָד אויפ'ן זומער. אין אַ פּאָר טעג אָרום איז ער צוריקגעקומען מיט אַ זעקעל קאַרטאָפּליעס אויפ'ן פּלייצע, אַ פּאָר אייער אין קעשענע און מיט אַ הוהן אונטער'ן אָרעם. דאָס ווייב מיט די קינדערלעך זיינען איהם אַנטקעגען געגאַנגען אין גאַס אריין. די צוועלף יעהריגע פייגעלע האָט איהם דעם זאַק פון פּלייצע אַראָבגענומען. חיים דער אינגעל האָט די הוהן געשלעפּט — און זיי האָבען מיט פרייד אריינבעגלייט דעם פּאָטער אין שטוב אריין.

— גאָט צו דאַנקען געדונגען. — האָט משה ליב קאַמאַשניק דעם שטערען זיך געווישט.

— ווי זעהט ער אויס?

— ווער קען וויסען? די עפּעל בליהען שעהן, אָהן עין הרע, באַרנעס אויך אַ ביסעל — אַ ביסעל פלוימען, נאָר אַלץ שפּעטיגע אויבס, ראש־השנה'דיגעס, אַ ביסעל אַגרעס און שטענגעלעך. גאָט זאָל געבען, אַז עס זאָל קיין שטורם נישט קומען, וועט אפשר זיין אַ ביסעל פּרנסה, ווער ווייס?

— און די גוים?

— ווי פּויערים — געדונגען זיך אויף אַ גילדען. געזעהן אַז אָרימען אידען, האָבען זיי מיטגעגעבען אַ ביסעל קאַרטאָפּליעס, אַ פּאָר אייער — דאַכט זיך גוטע גוים.

אז חנה האָט דערלאנגט די אָנגעריישטע קאַרטאָפּליעס אויפ׳ן טיש, האָט משה ליב קאמאשניק געקרעכצט:

— איין חסרון, ער שטעהט ביים וועג, די בוימער שטאַרק אויפ׳ן וועג ארויס. ווער עס וועט וועלען וועט אָברייסען איידער עס וועט נאָך רייף ווערען.

— וועלען מיר די קינדער ארויסזעצען ביז מיר וועלען ארויסקומען. — האָט איהם דאָס ווייב בערוהיגט.

נאָך שבת האָט טאַקע משה ליב גענומען זיין עלטסט מיידעל פייגעלע מיט זיין אינגעל חיים׳ל און ארויסגעפיהרט אין דאָרף אריין, און איבערגעלאָזט זיי אין סאַד, אין דעם הילצערן ביידעל וואָס איז געשטאַנען צווישען די עפּעל בוימער. ער האָט זיי א קישען אוועקגעלעגט צו שלאָפען, א פאָר אַלטע קאפּאָטעס צוצודעקען זיך אויף ביינאכט, אָדער ווען עס רעגענט. קיין געלד צו לעבען האָבען זיי ניט בעדאַרפט, ער האָט זיך פערלאָזט אויף די פויערישע גוטסקייט, אז זיי וועלען ניט דערלאָזען קיין לעבעדיגע נפשות אונטערגעהן פאר הונגער. א פאָר פונט ברויט אויף די ערשטע פאָר טעג האָט ער זיי געלאָזען. קאַרטאָפליעס קענען זיי דאָך פון די גוים קריגען. אויסבעטלען, אָדער אויסקאָפען פון דער ערד, ווען קיינער זעהט ניט. האָלץ אויף א פייער קענען זיי פון וואַלד ברענגען, און אָט באַלד וועט דאָך אויבסט רייף ווערען, קענען זיי זיך דערנעהרען מיט עפּעל און אוגערקעס.

קיין ריכטיגע היטערס זיינען זיי אייגענטליך נישט געווען. נאָר מען דאַרף אויך נישט האָבען אין א סאַד קיין היטער, מען בעדאַרף נאָר וויסען, אז א לעבעדיגער מענש געפינט זיך דאָרט, און אז עס וועט עפּעס געשעהן, קענען זיי שרייען, וועלען זיך די גוים צוזאמענלויפען.

די קינדער זיינען צוגעוויהנט דערצו. יעדעס יאָהר האָבען זיי געהיט א סאַד, ביז דאָס אויבסט איז רייף געוואָרען, און ווען מען האָט עס בעדאַרפט קלויבען, זיינען טאַטע־מאַמע ארויסגעקומען. ביי טאָג איז גאָר געווען א פרייד. די זון האָט געשיינט. עס איז זיי וואַרים געווען. דאָס מיידעל איז אַרומגעגאַנגען אי דאָרף און אויסגעבעטען ביי די פויערטעס א פאָר קאַרטאָפלעס, חיים׳ל האָט פון וואַלד געבראַכט טרוקענע צווייגען, האָבען זיי זיך א פייער געמאַכט

און אָבגעבראָטען אין די אַשעס זייער אבענד־ברויט. אַז דאָס אויבסט האָט נאָר אָנגעהויבען עטוואס רייף צו ווערען, האָבען זיי צוזאַמענגעקליבען די אַראָבגעפאַלענע עפעלעך. דערנעהרט זיך שוין מיט ס׳זייעריגע. ביי נאַכט האָבען זיך די קינדער בעהאַלטען אין ביידעל אַריין. צוגעדעקט זיך מיט די קאַפּאָטעס. די נעכט זיינען געווען קורצע און וואַרימע זומערדיגע נעכט, נאָר טהיילמאָל, ווען עס פּלעגט אַ רעגען גיסען, האָבען זיי זיך איינגעקאָרטשעט, איינס דאָס אַנדערע צוגעדעקט, און געוואַרימט זיך מיט זייערע יונגע לייבלעך.

מיט אַמאָל האָט זיך דערהערט, אַז גזלנים געפינען זיך אין וואַלד, ניט ווייט פֿון דאָרף. ביי נאַכט האָבען זיי אָבגעשטעלט אַ פֿוהר מיט סוחרים, גע׳הרג׳עט דעם בעל־עגלה און אוועקגענומען פֿון די סוחרים דאָס געלד. דאָס גאַנצע דאָרף איז צו מאָרגענס אַרויס אויף אַן אָבלאַווע אויף די גזלנים אין וואַלד. נאָר מען האָט קיינעם נישט געפונען. מען האָט אָנגעטראָפען צייכענס פֿון זייערע פֿוס־טריט און מען האָט אָבער ניט געקענט וויסען וואו זיי האַלטען זיך אויף. דער רויב ביי נאַכט אין וואַלד האָט אַ שרעק געוואָרפען אויפ׳ן גאַנצען דאָרף און אויף די גאַנצע געגענד אַרום. די גוים האָבען זייערע הייזער פֿאַרמאַכט מיט אייזערנע פֿרענטען און אַליין זיינען זיי געשלאָפען ביי זייערע בהמות מיט שטעקענס און רעוואָלווערען בעוואַכט. די קינדער האָבען אויך געהערט פֿון די גזלנים, וואָס האַלטען זיך אויף אין וואַלד. ביי נאַכט האָבען זיי מורא געהאַט צו שלאָפען אין סאַד. זיי האָבען אָבער איינס פֿון דאָס אַנדערע בעהאַלטען די אימה און ניט גערעדט דערפֿון.

אַמאָל ביי נאַכט זיינען די קינדער געלעגען אין ביידעל. אין דרויסען איז זעהר פֿינסטער געווען. עס האָט זיך געקליבען אויף אַ רעגען. אַ ווינד האָט געבלאָזען און געקלאַפּט מיט אַן אָבגעריסענעם שינדעל אויפ׳ן דעכעל פֿון ביידעל, און זיי האָט זיך אָבגעדאַכט, אַז עס געהט ווער... די צווייגען האָבען זיך געשאָקעלט און געבראָכען זיך הינטער׳ן ביידעל און געקרעכצט ווי לעבעדיגע מענשען. פֿייגעלע איז געלעגען און האָט מיט איהרע הענטלעך פֿעסט צו זיך צוגעדריקט איהר יונג ברודעריל. חיים האָט זיך איינגעקאָרטשעט אין זיין שוועסטערס לייב, ווי אַ יונג קעלבעל, מיט׳ן קאָפּ אין בויך אַריין. פֿייגעלע האָט אַרויסגעקוקט מיט איהרע גרויסע לעבעדיגע אויגען און אויפ־

געהערט אויב ווער געהט נישט. די קינדער האָבען געשוויגען א לאנגע צייט און מורא געהאט צו רעדען איינם מיט׳ן צווייטען, כאָטש זיי זיינען נישט געשלאָפען.

— פייגעלע, דו שלאָפסט? — האָט דאָס ברודעריל געפרעגט.

— איך שלאָף. — האָט פייגעלע אָבגעענטפערט.

— איך שלאָף אויך. — האָט חיים׳ל געזאָגט און איז פערשוויגען.

— פייגעלע.

— וואָס?

— גזלנים טויטען קינדער אויך?

— ניין. קינדער טויטען זיי ניט.

א לאנגע מינוט האָבען זיי וויעדער געשוויגען.

— פייגעלע.

— וואָס?

— עס איז ווער אין סאָד דאָ.

— ניין, חיים׳ל, דאָס שאָקעלט דער ווינד די צווייגען.

א לאנגע מינוט פויזע.

— פייגעלע.

— וואָס?

— עס געהט ווער אין סאָד אריין.

— שווייג, חיים, קיינער געהט נישט אין סאָד אריין. דאָס קלאָפט דער ווינד אין דאָך.

א לאנגע פויזע.

— פייגעלע.

— וואָס?

— וואָס איז א ווינד?

— שווייג, שלאָף.

עס האָט א גרויסער בליץ געטהאָן, נאָך איהם האָט זיך געהערט אַן אויסגעהענדער דונער.

די קינדער האָבען אויפגעציטערט.

— פייגעלע.

— וואָס?

— האָסט געלייענט קריאת שמע?

— ניין.

— לאָמיר לייענען קריאת שמע.

— איך קען נישט פון אויסוועניג.

— איך קען.

— זאָג, וועל איך דיר נאָכזאָגן.

— אל מלך נאמן...

— אל מלך נאמן...

די קינדער האָבן געזאָגט די ווערטער ווי די טראָפּענס רעגען וואָס האָבן אָנגעהויבען צו פאַלען אויפ׳ן דאַך פון ביידעל.

— פייגעלע, עס רעגענט.

— עס רעגענט, חיים׳ל.

— שווייג, מען טאָר ניט מפסיק זיין.

— דער ווינד זאָל נאָר דאָס אויבסט פון די בוימער ניט אַראָפּוואַרפען.

— מען טאָר ניט מפסיק זיין, פייגעלע.

די טראָפּענס וואַסער האָבן באַלד אָנגעהויבען אַריינצורינען אויף די קינדער דורך אַ שפּאַרע פון ביידעל. די קינדער האָבן זיך איינגעקאָרטשעט אין אַ ווינקעלע פון ביידעל, וואו עס איז גענוג בעשיצט. זיי האָבן זיך איבערגעצויגען מיט די קאַפּאָטעס איבער די קעפּ, געהאַלטען זיך איינס אין אַנדערען. איינגעקאָרטשעט זיך און געוואַרימט זיך מיט די לייבלעך, און געלעגען און געשוויגען.

מיט אַמאָל האָט זיך די טהיר פון ביידעל געגעבען אַ פּראַל אויף, אַ צינד־העלצעל האָט זיך אָנגעצונדען און פערלאָשען, אין בליץ־שנעליגקייט האָט פייגעלע דערזעהן צוויי הויכע שוואַרצע גוים שטעהן פאַר איהר.

— ווער איז דאָרט? — האָט אַ שטאַרקע מענער שטימע גערופען.

— דאָס בין איך, דעם סעדער׳ס מיידעל מיט איהר ברודעריל, האָט פייגעלע אָפּגעענטפערט מיט אונטערטהעניגקייט, אָבער ניט מיט מורא.

— שווייג, זשידאָווקאַ.

די גוים האָבן אַראָפּגעצויגען פון די קינדער די קאַפּאָטעס

און אליין זיך מיט זיי בעדעקט די קעפּ, וואָרום דער רעגען האָט שוין אָנגעהויבען אַריינצוגיסען דורך די שפּאַרעס פון דעכעל.

די קינדער זיינען געווען האַלב נאַקעט. יעצט האָבען זיי זיך נאָך מעהר איינס צום אַנדערען צוגעקאָרטשעט, איינגעגאַרעט זיך אין אַ ווינקעל, און געלעגען ווי צוויי הינטלעך און געשוויגען. אין ביידעל איז געווען שוואַרץ. די גוים האָט מען נישט געזעהן. נאָר געפיהלט צוויי שוואַרצע שאָטענס, און איינער פון די שאָטענס פינקעלט מיט אַ פונק פון אַן אָנגערויכערטען ציגאַרעט, און אויפ'ן דאַך האָט זיך געהערט ווי די שווערע טראָפּענס רעגען פאַלען אויף די שינדלען.

פּלוצים איז דער שאָטען, וואָס האָט גערויכערט דעם ציגאַרעט, צוגעגאַנגען צו די קינדער, בעלויכטען זיי מיט'ן ברענענדיגען ציגאַרעט, און אָנגערופען זיך צום צווייטען:

— דאַכט זיך, אַן ערוואַקסענע.

— דער צווייטער שאָטען האָט זיך שווער בעוואויגען. אויך צוגעגאַנגען און אָנגענומען פייגלען ביי דער האַנד, בעלויכטען זי אויך מיט דעם ציגאַרעט, געזוכט איהר צו קוקען אין די שווערע טונקעלקייט אין די אויגען אריין, און אָבגעלאָזט זי:

— אַ קליינע אידישקע.

די גוים האָבען עפּעס געשעפּטשעט צווישען זיך אין דער שטיל. פייגעלען איז פּלוצים באַפאַלען אַ טויט־שרעק. זי האָט אָנגעהויבען צו פיהלען מיט אַמאָל די שרעק פאַר גזלנים. אַן ענגקייט האָט זי אַרומגענומען. ניט די שרעק פאַר'ן לעבען, זי האָט גאָר ניט געטראַכט וועגען זיך — נאָר עפּעס ווי זי וואָלט מיט אַמאָל דערפיהלט אַן אוננאַטירליכע זאַך, ווי זי וואָלט אַ ניטרגוטען דערזעהן. מיט איין האַנד האָט זי אַרומגעהאַלטען איהר קליינעם ברודעריל, און מיט דער צווייטער האַנד האָט זי זיך פאַר וועמען געוואָלט בעשיצען. און ווי זי וואָלט זיך דערמאַהנט, אַז זי איז נאָך אַ קינד, האָט זי פּלוצים אָנגעהויבען צו וויינען: מאַמע.

— שווייגט, ממזרים, שווייגט! ששש...

די קינדער האָבען אָבער זיך מעהר דערשראָקען פאַר די שאָטענס, איידער פאַר רעדענדיגע מענשען און האָבען געוויינט.

— שווייגען, וואָרום זאַדושען, — האָט אַ שווערע האַנד זיך געלעגט אויף די קינדערס מיילער.

אַ לאַנגע ווײַלע האָבען די קינדער געשוויגען. געשלוכצט אין זיך.

— זעהסט, וואָס דו האָסט אָנגעמאַכט. די האָסט די קינדער דערשראָקען. די פּויערים וועלען זייער געוויין דערהערען.

— זי איז אַן ערוואַקסענע מויד. — האָט אַ שטימע גערעדט.

— זעהסט דאָך, זי איז אַ קינד, וויינט ווי אַ קינד. — האָט אַ צווייטע שטימע אָפּגעענטפערט.

— זי איז שוין גרויס גענוג, זאָגט דער איינער שאָטען און דערנעהנטערט זיך צו פייגעלען.

פייגעלע האָט דערפיהלט די נאָהענטקייט פון שווארצען שאָטען, דעם וואַרימען אָטהעם פון זיינע שטאַרענדע פייכטע וואָנסעס, האָט זי געהאַט אַזאַ שווידערליך געפיהל, ווי אַ וואָרים וואָלט זי אָנגעריהרט, אַן האָט געגעבען אַ געשריי אויס:

— מאַמאַ!

— וואָס טהוסטו? וואָס טשעפּעסט דו זיך צו די קינדער?

— אַז איך זאָג דיר, אַז זי איז אַ דערוואַקסענע מויד.

— איך בין קיין קינדער מערדער נישט. דאָס פּאַסט פאַר אַ היהנער־גנב, אָבער נישט פאַר אַ גזלן.

דער הויכער שווארצער האָט ווי פערשעהמט דאָס קינד אָבגעלאָזט.

— שווייגט, קינדער, נאַט, דאָ האָט איהר די קאָפּאָטע, דעקט אייך צו, — האָט איינער פון זיי צוגעוואָרפען די קאָפּאָטע צו די קינדער.

דער צווייטער האָט נאָכגעטהאָן.

די קינדער האָבען ניט געפיהלט די פייכטקייט פון רעגען. די שרעק פאַר די גזלנים האָט אַלעס פאַרטריבען. זיי האָבען נאָך אין דער שטיל געשלוכצט. אַ שטימע האָט זיך אָנגערופען:

— שווייגט, וואָס וויינט איהר? עס איז אייך קאַלט. יאַן, גיב זיי בראַנפען צו טרינקען.

דער גוי האָט צוגעטראָגען אַ פלאַש מיט בראַנפען און דערלאַנגט די קינדער.

— טרינקט, וועט אייך ווארימער זיין.

פייגעלע האָט זיך דערשראָקען פאַר זיין געשטאַלט. זי האָט געטהאָן, וואָס מען האָט איהר געהייסען.

— און יעצט גיב דעם ברודערל דיינעם. הער, קליינער זשידאָק, טרינק.

חיים׳ל האָט אויך צוגענויגט די ליפּען צום פּלאַש.

— די קליינע ממזרים, עס איז אַ רחמנות אויף זיי, אין אַזאַ רעגען. יאַן, האָסט דאָרט אין קעשענע קאָלבאַסע, גיב זיי.

יאַן האָט דערלאַנגט די קאָלבאַסע.

די קינדער האָבען דערהערט דאָס וואָרט קאָלבאַסע, איז אַ גרויסער שרעק זיי בעפאַלען.

— עסט.

— מען טאָר נישט, — האָט פייגעלע געענטפערט.

— עסט, קליינע זשידעס.

— מיר טאָרען נישט, — האָבען ביידע קינדער אָנגעהויבען ווידער צו וויינען.

— לאָז זיי אָפּ. זעהסט דאָך, אַז זיי ווילען נישט זייער „זאַקאָן“ ברעכען.

— נאַט, דאַ האָט איהר ברויט.

דאָס ברויט האָבען די קינדער גענומען. נאָר געגעסען האָבען זיי נישט.

אַ לאַנגע וויילע איז שטיל געווען אין ביידעל. עס האָבען זיך נאָר געהערט די טראָפּענס רעגען, וואָס זיינען געפאַלען אויפ׳ן דעכעל, און דאָס שווערע אָטעמען פון די גוים. די קינדער זיינען געלעגען איינגעקאָרטשעט אין אַ נאָרע. ערשט יעצט איז זיי קלאָר געווען די שרעק, אַז זיי געפינען זיך מיט גזלנים אינאיינעם. חיים׳ל האָט ערשט זיך דערמאָנט, וואָס אַ איד האָט צו טהאָן, ווען ער איז אין סכנה.

— פייגעלע, — רופט ער אָן אין דער שטיל.

— ש־ש, וואָס?

— לאָמיר זאָגען שמע ישראל.

— זאָג.

— שמע ישראל ה׳ אלהינו.

און די קינדער האָבען פּלוצים אָנגעהויבען הויך קריאת שמע צו זאָגען.

— וואָס מורמלען זיי דאָרט?

— זעהסט דאָך, אַז זיי מאָדליען זיך.

— יעדער האָט זיין „זאַקאָן“, — רעדען די גוים צווישען זיך.

אין ביידעל איז אַזוי נאַס געוואָרען, אַז עס האָט זיך נישט געפונען קיין איין שטיקעל ערד. דאָס איינציגע טרוקענע ווינקעל, וואָס איז געווען צוגעדעקט מיט די קאַפּאָטעס, האָבען יעצט די קינדער פאַרנומען. דער רעגען האָט די גוים געיאָגט פון איין ווינקעל אין אַנדערען, ביז ער האָט זיי אַריינגעיאָגט אין דעם ווינקעל פון די קינדער. זיי האָבען זיך צוגעטוליעט צו די קינדער, באַהאַלטענדיג זיך נעבען זיי.

— לאָזט, ממזרים׳לעך, לאָזט זיך אויך צודעקען מיט די קאַפּאָטעס, — האָבען זיך די גוים געבעטען.

און אַ וואונדערליכע זאַך, די קינדער האָבען זיך אויפגעהערט צו שרעקען פאַר די גזלנים. הינטער די פייכטע קאַפּאָטעס האָבען זיך אַלע פיער לייבער צוזאַמענגעקנאַטען, און איינס האָט דאָס אַנדערע געוואָרימט.

— דעק זיי צו, דעק זיי, די ממזרים׳לעך, — האָבען די גוים געזאָגט איינס צום אַנדערען און גענומען די קינדער אויף זייערע הענט און זיי וואָרים צוגעדעקט.

— יאָ, גיב זיי אַ ביסעל בראַנפען.

די קינדער האָבען געשליקט דעם בראַנפען, דערוואָרימט זייערע לייבלעך. עס האָבען פיער לעבעדיגע נפשות צוזאַמענגעקנאַטען זיך און באַשיצט איינס דאָס צווייטע פאַר׳ן רעגען, פאַר׳ן בליץ און שטורם...

די ירושה

(ערצעהלונג)

איך ווייס ניט פאַר וואָס עס איז מיר געקומען אויפ'ן געדאַנק די אידענע חיה־לאה מיט איהר אַלטען קאַסטען, וועלכע איך געדענק ווי אין אַ חלום פון מיינע קינדערשע יאָהרען. אפשר איז דאָ דערביי עפּעס אַ זין, וואָס לוינט זיך צו דערצעהלען. זאָל דער לעזער משפּט'ן. איך מוז זיך אָבער באַפרייען פון דער ערינערונג, וועלכע איז זייט אַ געוויסע צייט אויפגעשטאַנען אין מיר ווי אַ לעבעדיגע ערשיינונג און פאָדערט מיך, אַז איך זאָל זי באַשרייבען.

די אידענע חיה־לאה איז געווען די מוטער פון אונזער שכן, חיים'שע דער פעלדשער, וועלכען מען האָט אויך גערופען ביי אונז אין שטעדטעל מיט דעם פאַר היינט ניט שעהנעם נאָמען, חיים'שע דער קאַנע־מאַכער. נאָר פאַר די דאַמאָלסדיגע צייטען, וואָס מען האָט ליעב געהאַט אָנצורופען זאַכען ביי די ריכטיגע נעמען, האָט דער נאָמען ניט נאָר ניט אַרויסגערופען קיין שפּאָט, נאָר פאַרקעהרט, ער איז געווען אַ טיטול, און האָט געקלונגען ווי היינט, למשל, „דאָקטאָר מעדיצין". און האָט מען באַגעגענט חיים'שען געהן איבער דער גאַס מיט דער גרויסער קאַנע אונטער'ן אָרעם, אַזוי האָט דאָס גאַנצע שטעדטעל געוואוסט, אַז ווער פון איהרע חשוב'ע בעלי־בתים האָט זיך איבערגעגעסען און מען דאַרף איהם געהן מבקר חולה זיין.

חיים'שע דער קאַנע־מאַכער איז געווען אַ שטיק אַלטערטום. פון זיין מעדיצינישער פּראָפעסיע האָט אַראָפּגעוועהט דאָס מיטעלאַלטער. געהיילט האָט ער מיט דעם אַלטען, אויסגעפּרואווטען מיטעל, מיט דער קאַנע, פון אַלע קראַנקהייטען, און אַז די קאַנע האָט ניט געהאָלפען, האָט ער באַנוצט דאָס ראַדיקאַלע מיטעל, געהאַקטע באַנקעס, וועלכע ער האָט גענומען נאָך אַ הייסער באָד. נאָר טאָמער, חלילה,

איז עס אָנגעקומען צו באַנקעס, איז שוין ניט גוט געווען. האָט מען געזעהן חיים׳שען מיט דער טאָרבע באַנקעס אונטער׳ן אָרעם און מיט׳ן וואַקסענעם ליכט אין דער האַנד געהן איבער׳ן געסעל, האָט מען זיך שוין פון קראַנקען מיאש געווען, און קרובים זיינען געלאָפען אין שוהל אַריין תהלים זאָגען. אַ חוץ די צוויי אויסגעפּראווטע מיטלען — קאַנע און באַנקעס — האָט נאָך חיים׳שע באַזעסען אַ גאַנצע צאָהל פלעשלעך מיט רפואות־וואַסער. צו יעדער חולאת האָט ער געהאַט אַ באַזונדער וואונדער־וואַסער: כאָלעראַ־וואַסער, נופל־חולים־וואַסער, יום־כפור־וואַסער און נאָך אַ סך אַנדערע וואַסערען, וואָס זיינען צונויפגעשטעלט געוואָרען לויט אַ געהיימען רעצעפּט, וואָס איז נאָר באַוואוסט געווען צו איהם אַליין.

געזאָגט האָט מען, אַז די אַלע געהיימע רפואות האָט ער איבערגענומען פון זיין אַלטער מוטער, וועלכע איז געווען אין די פריהעריגע יאָהרען אַ הייבאַמע און האָט אָפּגענומען מיט איהרע אייגענע הענד די אַלע בכבוד׳ע בעלי־בתים, וועלכע זיינען היינט נגידים, דאָזאָרצעס, גבאים און גלאַט אַזוי שעהנע אידען. זי, די אַלטע אידענע, האָט דעם כבוד געהאַט די ערשטע פּעטש צו געבען אויף די געזעסלעך פון אָט די אַלע היינטיגע שעהנע בעלי־בתים. נאָר דאָס זאָגען האָט ניט פאַרקלענערט די אויטאָריטעט פון חיים׳שען און האָט ניט אָפּגעשוואַכט זיין פּראָפעסיאָנעלען רוהם. פאַרקעהרט, דאָס האָט צוגעגעבען אַ גלאַנץ צו זיין רוהם, און זיין אויטאָריטעט איז באַפעסטיגטער געוואָרען.

איך אַליין געדענק שוין ניט די אַלטע חיה־לאה, אַז זי זאָל זיך האָבען באַשעפטיגט מיט איהר פּראָפעסיע. אין מיינע יאָהרען איז זי שוין געווען אַן אַלטע, אַלטע אידענע, וועלכע איז געלעגען אַ גאַנצע וואָך אין בעט. נאָר שבת און יום־טוב האָט זי דער זוהן אָנגעטהאָן אין איהרע אַלט־מאָדישע קליידער, מיט דער גרויסער הויב אויפ׳ן קאָפּ, מיט דער גלאַנציגער שטערען־טיכעל אויפ׳ן שטערען, מיט׳ן האַרצברעטעל, פון וועלכען עס האָבען אַראָפּגעשימערט אַ פּאָר צווייפעלהאַפטע שטיינער אויף גרינעם סאַמעט. און ער האָט זי אַרויסגעזעצט אויפ׳ן הילצערנעם גאַניקעל, און אַלע, וואָס זיינען פאַרביי־געגאַנגען, האָבען זי בכבוד׳יג געגריסט און געביטען איהר „גוט־שבת“. ווייל ניט נאָר איז זי געווען די עלטסטע אידענע אין שטעדטעל, נאָר זי

איז אויך געווען די הייבאַמע פון אַלע מוטערס און פאָטערס פון שטעדטעל, און אַלע האָבען זי גערופען „די באָבע“. און צווישען די שבת׳דיגע אַלט־מאָדישע קליידער און ציערונג האָט געבלישטשעט אין דער זון אַ גאָלדען שליסעלע, וואָס איז אַראָפּגעהאַנגען אויף אַ גאָלדען קייטעל פון איבער איהר האַלז אַראָפּ. און אַז די מענשען, וואָס זיינען פאַרבייגעגאַנגען, האָבען געזעהן דעם גאָלדענעם שליסעלע, איז געוואָרען אַ געשושקעריי אין די אויערען, און איינער האָט דעם אַנדערען געוויזען:

— דו זעהסט? דו זעהסט?

— דער גאָלדענע שליסעלע פון קאַסטען.

— ווער ווייסט וואָס פאַר אַ אוצרות זי האָט דאָרט ליעגען אין קאַסטען.

— נאַפּאָלעאָן׳ס מתנה.

— וועט דאָס חיים׳ל פּאַקען אַן אַפּותיקא.

— איך גיב איהם שוין מיין שטוב פאַר דער ירושה, מיט מיין קראָם אין אַלטען מאַרק.

— נאָר איינער, יענער ריכט זיך אויף אַן אוצר. אַ קלייניגקייט, נאַפּאָלעאָן׳ס מתנה.

אונטער דעם בעט פון דער אַלטער חיה־לאה איז געשטאַנען אַן אַלטער קאַסטען אויף פיער רעדלעך. דער שליסעל פון אַלטען קאַסטען איז געווען אַ גאָלדענער און איז געהאַנגען אויף דער אידענע׳ס האַרץ. די אידענע האָט געהיט דעם שליסעל ווי איהרע אויגען אין קאָפּ. שטענדיג איז זי געשלאָפען מיט דעם שליסעל אונטער איהר קישען, און טאָמער האָט זי געהערט עפּעס אַן אונבאַקאַנטען דורכגעהן, פלעגט זי זיך באַלד כאַפּען צום שליסעל. זי איז שוין געווען בלינד פון אַלטקייט, און ביי איהר בעט איז געשטאַנען אַן אַלטער שטעקען מיט אַ ביינערנעם קעפּעל. אַז זי האָט געהערט ווער ען דורכגעהן, פלעגט זי מיט איהר שטעקען אָנקלאַפּען אַן קאַסטען, אויב דער קאַסטען שטעהט. מען זאָגט אַז אין דעם קלאַנג פון קאַסטען האָט זי געהערט צי ער איז נאָך אונבאַריהרט. קיינער האָט ניט געוואוסט וואָס אין דעם קאַסטען געפינט זיך... קיין קינד האָט זי ניט פאַרטרויט דעם שליסעל, ניט דעם אינהאַלט פון קאַסטען, נאָר זי פלעגט פון צייט צו צייט לאָזען פאַלען אַ וואָרט, ווען אַן איינִיקעל איז צו איהר גוט געווען:

— מיין קינד, איך האָב פֿאַר אַלעמען געזאָרגט. קיינעם ניט פֿאַרגעסען, קיינעם ניט.

— באָבע, פֿאַר וואָס האָט דער קאַסטען רעדלעך? — האָט זי אַן אייניקעל געפֿרעגט.

—פּאַרצייטענס, מיין קינד, — פֿלעגט זי ענטפֿערען — האָט מען דאָך מורא געהאַט פֿאַר איבערפֿאַלען, פֿאַר גוים, האָט מען שטענדיג געהאַט שטעהן אַ קאַסטען אויף רעדלעך. אין דעם קאַסטען איז געווען באַהאַלטען דאָס ביסעל אָרימקייט, און אַז עס האָט זיך געמאַכט, באַהיט גאָט, אַ בהלה, אַזוי האָט מען זיך איינגעשפּאַנט אין קאַסטען און מ׳איז מיט איהם אַנטלאָפֿען. דאַרום האָט דער קאַסטען רעדלעך.

מען ווייס ניט ווער האָט עס פֿאַרשפּרייט, נאָר עס האָט זיך דערהערט אַ קלאַנג אין שטעדטעל, אַז אין דעם אייזערנעם קאַסטען, אונטער דער אידענע׳ס בעט, געפֿינט זיך אַן אוצר. עס האָט זיך באַלד געפֿונען אַן אַלטער איד אין איהרע יאָהרען, וואָס האָט זיך דערמאָנט אַ מעשה פֿון פּאַרצייטענס: ווען נאַפּאָלעאָן איז געווען אין שטעדטעל, איז זי, חיה־לאה, דאַמאָלסט געווען אַ יונגע פֿרוי, איז זי גערופֿען געוואָרען אין הויף צו נאַפּאָלעאָן — און פֿון דענסמאָל אָן האָט זי דעם קאַסטען. אַנדערע האָבען דערצעהלט, אַז דער אוצר נעהמט זיך פֿון אַ רייכער פּריצ׳טע, וועלכע האָט קיין קינדער ניט געהאַט, און דער מאַן האָט זי געוואָלט דערפֿאַר אָוועקוואַרפֿען און נעהמען אַן אַנדערע, האָט חיה־לאה דער פּריצ׳טע איינגעגעבען צו טרינקען אַזעלכע טראָפּען, פֿון וועלכע זי איז טראָגענדיג געוואָרען און פֿאַר דאַנקבאַרקייט האָט זי איהר געשאָנקען אַן אוצר. ביי אַנדערע איז די פֿאַנטאַזיע געגאַנגען נאָך ווייטער און מען האָט זיך אין די אויערען געס׳סוד׳עט וועגען אַ געהיימען פֿאַרברעכען, וואָס די אידענע איז באַגאַנגען אין איהרע יונגע יאָהרען, ביי איהר פּראָפֿעסיאָן: אַז זי זאָל האָבען קינדער אומגעבּיטען, און טיעף אין דעם קאַסטען איז אינאיינעם מיט דעם אוצר באַהאַלטען עפּעס אַ טיעף געהיימניס. ווי עס זאָל ניט זיין, אין דעם אוצר האָט קיינער ניט געצווייפֿעלט. און ניט נאָר האָט די אידענע ניט צופֿנעלייקענט וועגען דעם אוצר אין דעם קאַסטען, נאָר זי פֿלעגט מיט איהרע פֿאַרבאָרגענע, צוויי־דייטיגע און גאַנץ מיסטישע באַמערקונגען נאָך מעהר צוגעבען גלויבען צו דער לעגענדע פֿון קאַסטען. אַזוי פֿלעגט זי אָפֿט דעם זוהן באַרוהיגען, ווען ער האָט

זיך געקלאָגט פאַר איהר, אַז ער דאַרף די טאָכטער חתונה מאַכען:

— מיין קינד, נאָך הונדערט און צוואַנציג יאָהר. איך האָב פאַר אַלעמען געזאָרגט, פאַר אַלע מיינע אייניקלעך.

זעלבסטפאַרשטענדליך האָט חיים׳שע אויסגעגעבען זיין טאָכטער, און אין דעם נדן האָט ער איינגעשאַצט דעם אַלטען קאַסטען.

— נאָך הונדערט און צוואַנציג יאָהר האָט זי דאָך אַ טהייל אין דער ירושה, אין קאַסטען, — האָט ער איינגערעדט דעם מחותן.

דער קאַסטען האָט ניט נאָר בלויז חתונה געמאַכט חיים׳שעס דריי טעכטער, נאָר ער האָט אויך געשאַפען דעם פעלדשער געלד יעדעס מאָל ווען ער האָט באַדאַרפט. דער קאַסטען איז געוואָרען ווי אַ צויבער וואָרט פון אַ כשוף־מאַכער. דער פעלדשער האָט נאָר באַדאַרפט דערמאָנען דאָס וואָרט „קאַסטען“ און די בייטלען פון די מלוות פון שטעדטעל האָבען זיך לייכטער געעפענט פאַר איהם ווי פאַר אַנדערע מיט גאָלדענע און זילבערנע משכנות.

באַלד האָט זיך פאַרשפּרייט דער שם פון קאַסטען איבער דער וועלט און ער האָט אויסגעזוכט נאָהענטע און ווייטע קרובים און זיי געבראַכט צום ראַנד פון בעט פון דער אַלטער אידענע. צוויי טעכטער, וועלכע האָבען זיך געפונען אין ראַסיי (חתונה געהאַט מיט אידישע סאָלדאַטען, וואָס זיינען געשטאַנען אין שטעדטעל), זיינען געקומען אין שטעדטעל צופאָהרען, נעהמען די מאַמע צו זיך אַהיים.

— וואָס, אַלץ קומט דיר, די גאַנצע מאַמע, מיר זיינען ניט קיין קינדער? — האָבען זיי זיך געקריעגט מיט׳ן ברודער.

— וואו וועט זיך די מאַמע שלעפּען אויף איהרע אַלטע יאָהר אין ווייטע מדינות?

— טאַקע, מיינע קינדער, ווי קען איך מיר שלעפּען איבער דער וועלט מיט׳ן קאַסטען? האָט ניט קיין מורא, קינדער, איך האָב פאַר אַלע געזאָרגט. נאָך הונדערט און צוואַנציג יאָהר — פאַר אַלע מיינע קינדער, פאַר אַלע מיינע אייניקלעך.

האָבען זיך די טעכטער באַזעצט אין שטעדטעל אָפּהיטען דעם קאַסטען... יעדע פאָר וואָכען האָט זיך אַן אַנדער משפּחה אויפגעזוכט, און איז געקומען צופאָהרען מיט אַ יחוס־בריעף, אַז ער איז דער באָבע׳ס אַן אייניקעל, אַ קרוב. דער קאַסטען איז געוואָרען, ווי אַ טייערער שטיין, וואָס ניט נאָר ער צושיקט זיינע שטראַהלען פון זיך

נאָר זאַמעלט אַלע אַרויסגעשיקטע שטראַהלען און ציהט זיי צו זיך צו. אַזוי האָבען זיך אַלע געקליבען און געזאַמעלט אַרום דעם קאַסטען און אַלעמען האָט די אידענע באַרוהיגט און פאַרזיכערט:

— איך האָב קיינעם ניט פאַרזעהן, מיינע קינדער, איך האָב פאַר אַלעמען געזאָרגט. אַלע זיינט עטץ מיינע קינדער, מיינע אייניקלעך.

זעלבסט־פאַרשטענדליך האָט די אידענע געהאַט אַ בכבוד'ע עלטער און אַ עהרונג און אַכטונג פון איהרע קינדער און איהרע אייניקלעך, וואָס ניט איין בעל־הבית'טע האָט זי מקנא געווען און געוואונשען זיך צו האָבען אַזאַ עלטער, ווי זי האָט. די קינדער, דער זוהן און די טעכטער, און די אייניקלעך, און גלאַט אַזוי משפחה, וואָס זיינען זיך געקומען צוזאַמענצוציהען פון איבעראַל, האָבען אַרויסגעוויזען איהר איבערגעטריבענע ליעבשאַפט און געטריישאַפט. יעדער איינער האָט געוואָלט זיך אויספיינען אין די בלינדע אויגען פון דער אידענע און צוגע'חנפ'עט זיך צו איהר. ווען מען איז געבליבען מיט איהר אַליין, האָט מען אַריינגעוואָרפען אַ שלעכט וואָרט אויפ'ן אַנדערען.

— באָבעשי, האָב איך די באָבעשי ליעב. איך בעט גאָט טאָג און נאַכט, אַז די באָבעשי זאָל לעבען, זאָל אונז אַלעמען איבערלעבען — ניט אַזוי ווי יענע — וואָס זאָל איך זאָגען...

— מיין קינד, איך האָב פאַר דיר אויך געזאָרגט — איך האָב קיינעם ניט פאַרזעהן, נאָך הונדערט און צוואַנציג יאָהר — האָט די באָבע איבערגעריסען יענעמס חניפה.

און ניט נאָר די קינדער, נאָר גלאַט אַזוי פרעמדע, בעל־הבתים פון שטאָדט. מען האָט זיך דערמאָנט, אַז זי איז געווען די הייבאַמע און מען איז אַריינגעקומען איהר גוט־שבת און גוט־יום־טוב ביטען; האָט מען אין אַ בעל־הבית'יש שטוב געקאָכט אַ פריש יאָיכעל, האָט מען דער „באָבעשי“ אַרונטערגעשיקט אַ טעפעל דאָס האַרץ זיך צו דערכאַפען. פון יעדען גוטען קוגעל און פון יעדען געראָטענעם פוטערקוכען האָט די „באָבעשי“ געמוזט פאַרזוכען. וואָרום יעדער איינער אין שטעדטעל האָט זיך געריכט אויף עפעס. — „מען קען קיינמאָל ניט וויסען, וואָס אַזאַ אידענע האָט אין זינען...“

אַז ס'איז געקומען די צייט, אַז די אידענע זאָל אַוועקגעהן פון דער וועלט, האָט זי געלאָזט רופען דעם זוהן צו זיך, געהייסען אַלעמען אַרויסגעהן. און בלייבענדיג מיט דעם זוהן אַליין, האָט זי איהם

איבערגעגעבען דעם גאָלדענעם שליסעלע, און האָט דעם זוהן באַשוואָרען אַז ער זאָל עהרליך אויספיהרען די צואה, וואָס זי האָט ליעגען אין קאַסטען אינאיינעם מיט דער ירושה, און יעדען איינטהיילען זיין חלק, אַזוי ווי זי האָט פאַרשריבען אין דער ירושה, אויף וואָס דער זוהן האָט איהר מיט טרעהרען אין די אויגען הייליג געשוואָרען.

אַרום איהר בעט זיינען ווי ביי אַ גרויסען צדיק געשטאַנען אַלע איהרע קינדער און אייניקלעך, די גאַנצע משפחה פון ווייט און נאָהענט — און שעהנע אידען פון שטעדטעל האָבען תהלים געזאָגט. מען האָט זי פאַרגליכען מיט שפרה און פועה, די הייבאַמען פון די אידען אין מצרים. און אויסגעטייטשט דעם כבוד, וואָס זי האָט געהאַט ביי איהר לעבען, ווייל זי האָט אַזוי פיעל אידישע קינדער געהאָלפען קומען אויף דער וועלט — און די באָבע איז איינגעשלאָפען מיט אַ זאַנפטען שמייכעל אויפ'ן פנים, ווי די אַלטע גוטסקייט, וואָס האָט זיך איינגעקנעטען אין די קנייטשען פון איהר פנים, וואָלטען פאַרשטיינערט געוואָרען אין איהר פנים אויף שטענדיג.

נאָך דער מוטער'ס טויט האָט דער זוהן חיים'שע צונויפגעזאַמעלט די משפחה אין דער צווייטער שטוב, און געטריי צו דער שבועה, וואָס ער האָט צו דער מוטער געשוואוירען אויפ'ן טויטען-בעט, האָט ער זיי איבערגעגעבען דער מוטער'ס רייד. צוויי פון דער משפחה האָבען גאַנץ זאַכט און פאָרזיכטיג אַפגענומען דעם קאַסטען פון אונטער'ן בעט און אַריינגעטראָגען איהם אין דער צווייטער שטוב, אַרויפגעשטעלט איהם אויפ'ן טיש. מען האָט צוגעמאַכט די לאָדען איבער די פענסטער און אָנגעצונדען די לאָמפ — כאָטש עס איז נאָך געווען גרויסער טאָג, כדי קיינער זאָל פון דרויסען ניט אַריינקוקען און זעהן וואָס אין קאַסטען טהוט זיך. נאָר דאָס גאַנצע שטעדטעל האָט געוואוסט, אַז יעצט עפענט מען דעם קאַסטען און זיי האָבען זיך געדרעהט אַרום דעם פעלדשער'ס הייזעל, אויסגעהענדיג פון נייגיעריגקייט, און פרובירענדיג אין פאָראויס צו טרעפען, וואָס אין קאַסטען געפינט זיך. מיט הארצקלאַפען און ציטערענדיגע הענד האָט דער פעלדשער אַריינגעשטעקט דאָס גאָלדענע שליסעלע אין שלאָס פון קאַסטען. דער קאַסטען איז געווען אַן אַלטער, און אַרומגעקאָוועט מיט אייזערנע פרענטען און צוימען, און דער שלאָס אַן אַלט-מאָדישער. בחנם האָט חיים'שע געפרואווט דרעהען דעם שליסעל אין שלאָס. דער שלאָס

איז געווען פאַרראָסטעט און ניט געוואָלט אַזוי גיך נאָכלאָזען. דערוויל זיינען אַלעמען די הערצער אויסגעגאַנגען פאַר נייגעריגקייט און ערוואַרטונג. צוויי שטאַרקע אידען פון דער משפחה, די זעלבע, וואָס האָבען אַריינגעטראָגען דעם קאַסטען, האָבען מיט זייער גאַנצען כח געדרעהט דעם שליסעל אין שלאָס, אָבער דער שלאָס האָט ניט געוואָלט נאָכגעבען, ביז מען האָט איהם ניט געגעבען זיך אָנצוטרינקען מיט אַ פלעשעלע שמיר־אויל. דערנאָך האָט ער אָנגעהויבען צו כאָרכלען, ווי אַ געקוילעטע הוהן. באַלד האָט עפּעס דאָרט געפּלאַצט און עס האָט זיך פונאַנדערגעשפּיעלט אַ שפּרינג. ענדליך האָט ער נאָכגעגעבען. עס איז מיט אַמאָל אויפגעשפּרונגען איין שלאָס נאָכ׳ן אַנדערען, און די דריי פרענטען האָבען זיך געעפענט און זיינען געבליבען שטעהן פאַר דעם אָפענעם קאַסטען.

צוערשט איז געלעגען פון אויבען־אויף אַן אַלט־מאָדיש שטיקעל בראָקאַט, וואָס האָט פאַרדעקט דעם אינהאַלט פון קאַסטען. חיים׳שע האָט פאַרזיכטיג אָנגענומען מיט דער האַנד דאָס שטיקעל בראָקאַט, און עס האָבען זיך געלאָזט הערען שטימען:

— ניט ריהרען, ניט ריהרען!

און פּופּצעהן קעפּ האָבען זיך אַריבערגעבויגען איבער דעם אָפענעם קאַסטען.

— זאַכט, זאַכט, — האָט ווער פון דער משפּחה געוואָרענט.

חיים׳שע האָט אַוועקגערוקט דאָס זיידענע שטיקעל בראָקאַט, און אַ פייכטע דומפּקייט פון אַלטקייט און פרוכנע האָט זיך געלאָזט הערען פון קאַסטען.

— צוערשט די צואה לעזען; די צואה! — האָבען קולות געשריען.

באַלד האָט חיים׳שע געפונען די צואה ליעגען פון אויבען־אויף. אַ״ה אַ גרויסען בויגען פּאַפּיער איז געווען אָנגעשריבען מיט אַ ווייבערשע, אונזיכערע שריפט אַ לאַנגע מגילה.

— לעזען! לעזען! — האָבען זיך שטימען געהערט.

„צו אַלע מיינע קינדערלעך און אייניקלעך, וואָס שטעהען אַרום מיין בעט, טהו איך זיך ווענדען, איך, די דיענסט־מויד חיה־לאה בת יענטע, מיט אַן אויפריכטיג געבעט צום האַר פון דער וועלט...

— ווייטער, ווייטער! — האָבען זיך געלאָזט הערען אונגעדולדיגע שטימען.

חיים׳שע האָט איבערגעהיפּט און אָנגעהויבען פון אַ נייער שורה:

„איך טהו בעטען גאָט, אז ער זאָל אריינגעבען אין אייערע הערצער דעם גייסט פון שלום, אז איו״ זאָלט אַלע לעבען בשלום ובמנוחה. אזוי ווי איך האָב געזאָרגט איבער אייך, מיינע קינדערלעך, און קיינעם ניט פאַרזעהן, אזוי זאָל דער האר פון דער וועלט זאָרגען איבער אייך.

— ווייטער, ווייטער! — האָבען די שטימען שוין העכער געשריען.

חיים׳שע האָט ווידער איבערגעהיפּט און אָנגעהויבען:

— איך טייל איין צווישען אייך מיין ביסעל אָרימקייט, סיי די, וואָס איך האָב געקראָגען בירושה פון מיינע עלטערען, און סיי די וואָס איך האָב מיר אליין עהרליך ערוואָרבען מיט מיין שווערע ארבייט — יעדען פון אייך אַ חלק, אזוי ווי איך טהו דאָ אויסרעכענען.

— שווייגען! שווייגען! — האָבען שטימען גערופען.

נאָר דאָ איז חיים׳שע געבליבען שטעהן אין מיטען. עס האָט איהם אָנגעהויבען אין די אויגען צו שווינדלען. ער האָט גענומען ווייטער לעזען, נאָר ער האָט ניט פאַרשטאַנען, וואָס ער לעזט.

— גיט אהער! גיט אהער! איך וועל לעזען! — האָט גענומען פון איהם די צוואה אַן עלטערער איד, אַ משפחה, וואָס איז געווען אַ למדן.

ביי אַלעמען זיינען די הערצער געוואָרען פאַרכאַפּט.

„...דעם ביינערנעם צאָהן פון העלפאַנט, וואָס איז אַ רפואה פאַר קינדער־צייהנדלעך, לאָז איך איבער מיין עלטסט אייניקעל גיטע־יענטע, אז זי זאָל עס באַנוצען געזונטערהייט פאַר איהרע קינדערלעך, אם ירצה השם.

— ווייטער, ווייטער! — זיינען די קולות געוואָרען אונגעדולדיג.

„דעם ספר עזריאל, וואָס איז אַ רפואה פאַר געווינערינס, אז זיי זאָלען לייכט געבוירען, לאָז איך איבער מיין טאָכטער מרת פּעריל, אז זי זאָל די זכיה האָבען...

— ווייטער, ווייטער! — האָבען שוין אַלע געשריען.

— די קמיעה, וואָס איך האָב געקראָגן בירושה פון מיין מאַמען, עליה השלום, וואָס איז זעהר גוט אָפּצושפּרעכען אַן עין הרע, לאָז איך איבער מיין זוהן.

די משפחה איז געוואָרען אונגעדולדיג און געוואָרפען זיך אויפ'ן קאַסטען. דער קאַסטען איז געווען פול מיט קמיעות, רפואות, וואַסער־פּלעשלעך, העלפאַנט־צייהנער, אַלטע קוויטלעך און נאָך אַזעלכע זאַכען.

די משפחה איז צוריק אַריינגעקומען אין דער צווייטער שטוב, וואו די טויטע איז געלעגען. אויף דער טויטער'ס פּנים איז געווען אויסגעגאָסען יענער אונשולדיגער, קינדיש־אונבאַהאָלפענער שמייכעלע, וועלכער איז פאַרגליווערט געוואָרען צוזאַמען מיט די אַלטע איינגעדאַרטע הויט פון פּנים. און זיי האָבען ניט געוואוסט, צי די טויטע לאַכט אויס זיי, צי זי בעט, ווי אַ הילפלאָז קינד, זייט מוחל...

אין דער אַלטער היים

1.

זעהר שווער איז אָנגעקומען די רובינשטיינס אַריינצוברענגען זייער אינגעל יאַש אין רעגיערונגס־גימנאַזיום. פאָטער און מוטער האָבען אָבער גע׳חלש׳ט צו זעהן זייער קינד אין די „מעשענע קנעפּ״. דער פאָטער, דער באַנקיר רובינשטיין, האָט אַליין ניט געהאַט די מעגליכקייט אין זיין יוגענד צו געהן אין גימנאַזיום. ער האָט זיך אַליין אויפגעאַרבייט מיט זיינע אייגענע הענד, און ער האָט געטרוימט וועגען דעם צו געבען זיין קינד אַ „נאָרמאַלע״ ערציהונג, וואָס ער אַליין האָט ניט געהאַט. און ער האָט אָנגעווענדעט גרויס איינפלוס און געלד און ס׳איז די רובינשטיינס ענדליך געלונגען זייער קינד אַריינצוברענגען אין דריטען קלאַס. האָבען עס ניט נאָר יאַש׳ס עלטערען, נאָר די גאַנצע שטאָדט, באַטראַכט פאַר אַן אויסערגעוועהנליך גליק, און מען האָט זיי מקנא געווען.

יאַש האָט נאָך אַלס קינד געוואוסט, וואָס עס הייסט פאַר אַ אידען אַנצוקומען אין אַ רעגירונגס־אַנשטאַלט, און ער האָט עס געוואוסט ווי צו שעצען. דאָס אינגעל האָט זיך גוט געלערענט, פאַרבערייטעט זיינע לעקציעס און ביז צו דער זיבעטער קלאַס זיינען געווען אַלע אויסזיכטען, אַז יאַש וועט ענדיגען דאָס גימנאַזיום מיט אַ גאָלדענעם מעדאַל, וואָס איז נויטיג פאַר אַ אידען אַנצוקומען אין אוניווערזיטעט.

אָבער פּלוצים איז געשעהן עפּעס אַזעלכעס, וואָס האָט מיט אַמאָל געמאַכט אַ תל צו אַלע האָפנונגען פון יאַש׳ס עלטערען.

אין גימנאַזיום איז געווען אַ יום־טוב, נאַגאַל׳ס הונדערט־יעהריגער געבורטס־טאָג. אַלע שילער זיינען געווען פאַרזאַמעלט אין קלאַס, וואו דער דירעקטאָר פון גימנאַזיום האָט געהאַלטען פאַר זיי אַ פּאַסענ־

דען פּאָרטראַג איבער גאָגאָל׳ס שאַפונגען, וועלכען ער האָט באַלויכטען מיט אַ היסטאָרישען איבערבליק. ער האָט ערקלערט פאַר די קינדער די צייט פון „טאַראַס בולבאַ“, די אונטערדריקונג פון די קאָזאַקען דורך די פוילישע הערשאַפט, און די ראָלע, וואָס אידען האָבען דערביי געשפּיעלט אַלס פאַכטערס און אַרענדאַרס פון די קרעטשמעס און רוסישע צערקווען. ער האָט זיך אָבער מעהרסטענס אָפּגעשטעלט אויף דער אידישער ראָלע און האָט זי געשילדערט מיט גיפט און גאַל: די אידען האָט ער אָנגערופען „זשידעס“ און ניט פאַרגעסען יעדען מאָל צוצולעגען דאָס וואָרט „שמוציגער“, אָדער „לאַנגע קאַפּאָטע“ אָדער „טרייסלענדיגע פּאות“. אין קלאַס האָט געהערשט אַ יום־טוב׳דיגע שטילקייט, דעם צאַר׳ס בילד אין לעבענס־גרויס איז געהאַנגען אויף דער וואַנד. די לעהרערס אין יום־טוב׳דיגע פּרעק, מיט גאָלדענע מעדאַלען באַהאַנגען, זיצען אויסגעזעצט אויף די פּלאַטפאָרמע, און גאָגאָל׳ס ביוסט, מיט לאָרבערקרענצע באַהאַנגען, שטעהט אויף אַ פּעדעסטאַל, דער דירעקטאָר מיט אַ בלאָנד בערדעל געשווירען אַ-לאַ-נאַפּאָלעאָן, און צוויי שפּיציגע כיטרע קאַרע אויגען קוקען אַרויס פון זיין מיט זומער־פּלעקען באַשפּרינקעלט פּנים. זיין קול איז זינגענדיג. און ער רעדט אַרויס אין זיין פּאָרטראַג יעדען וואָרט מיט אַ באַזונדערען נחת, מיט גרויס הנאה און ליעבע צו זיך: און אַזוי האָבען די שמוציגע זשידעס פאַרשעהמט אונזער אָרטאָדאָקסישען גלויבען, אויסגעצאַפּט פון די עהרליכע קאָזאַקען־פּויערען יעדען פאַרהאָרעוועטען גראָשען... אז דער פּאָפּ האָט געוואָלט אַ קינד טובל׳ען, אָדער אַ פּאָר פּאָלק חתונה מאַכען, האָט ער געמוזט אָנקומען צום זשיד. צווערשט געבען אַן אָפּצאָהלונג פאַר די פאַרשאָלטענע סינאַגאָגע איידער דער זשיד האָט דעם פּאָפּ דעם שליסעל אַרויסגעגעבען די צערקווע צו עפענען, ביז עס האָט זיך ערוועקט דער גערעכטער צאָרן פון פּאָלק און זיי האָבען אין בלוט דערטרונקען דעם אָנגעזאַמעלטען שטורעם פון כעס...“ דער דירעקטאָר האָט די לעצטע ווערטער געזאָגט אויך מיט דעם זעלבען רוהיגען זינגענדיגען טאָן. אין דעם זעלבען טאָן איז ער איבערגעגאַנגען צו שילדערען די שוידערליכע רציחות, וואָס די קאָזאַקען זיינען באַגאַנגען געגען די אידען און פּאָליאַקען. ער האָט זיך דערביי ניט אויפגערעגט. ער האָט זיין טאָן ניט געהעכערט מיט כעס אָדער שנאה צו וועמען, נאָר גלייכגילטיג,

זינגענדיג, און מיט הנאה פון זיין קול און פון זיך אַליין האָט ער רוהיג געשילדערט די פאַרברענטע שטעדט און די געטויטעטע פרויען און קינדער, גלעטענדיג זיך דערביי מיט זיין ווייבע, זומער־פלעקען באַשפּרענקעלטע און בלאָנד באַהאָרטע האַנד זיין גלאַטיג, לענגליך־געשווירען בערדעל, אָדער שפּיעלענדיג זיך מיט איינעם פון זיינע אָרדענס אויף זיין ברוסט.

די קינדער פון אַכט ביז אַכטצעהן יאָהר זיינען געזעסען אויסגעזעצט אין די רייהען, ווי האָלצערנע פיגורען, און האָבען שטיל, ווי אַ וואַנד, אויסגעהערט דעם דירעקטאָר'ס פאָרטראַג. טיילמאָל נאָר האָבען זיך אַ פּאָר אינגערע אינגלעך צולאַכט, ווען דער לעהרער האָט דערמאָנט די שפּאַטישע נעמען אויף די ליאַכען און די אידען. אָבער זעהענדיג, אַז די עלטערע שילער שווייגען, זיינען זיי אויך געבליבען שטיל. מעהרסטענס פון די אינגלעך זיינען געוועזן פּאָליאַקען אָדער אידען — און די פון די רוסישע קינדער פון טשינאָווניקעס אין דער שטאָדט האָבען אַ טייל געשוויגען אויס סימפּאַטיע צו די פּאָליאַקען און די אידען, און ביי אַ טייל האָט פון די אויגען אַרויסגעגלאַנצט דער נצחון'דיגער שיין און געשוויגען אויס רעספּעקט פאַר דעם דירעקטאָר און פאַר'ן מאָמענט. אָבער ווען דער דירעקטאָר האָט דערמאָנט דאָס וואָרט „זשיד" אָדער „שמוציגער קאַפּטען" אָדער „פּאות" האָט זיך פון דאָ און דאָרט, סיי פון די רוסישע און סיי פון די פּוילישע קינדער, געהערט אַ שטיל לאַכען און אַ שפּאַטישער שיין אין די אויגען. די פּאָר אידישע אינגלעך, וואָס זיינען געוועזן צושפּרייט צווישען די קריסטליכע שילער, זיינען געזעסען פאַרשעהמטע מיט פלאַמענדע באַקען און אַראָפּגעלאָזטע אויגען. אַלע האָבען פאַרשטיקט אין זיך די שאַנד און דעם אונמעכטיגען כעס און געוואַרט מיט אונגעדולד, ווען די מאַרטירערייַ וועט שוין פאַראיבער. נאָר דער פאָרטראַג האָט זיך געצויגען און געצויגען — אָהן אַ אויפהער. דער דירעקטאָר, זייענדיג פאַרליעבט אין זיך, אין זיין אַנגענעהמער שטימע, האָט זיך זעהר פערוויילט מיט דעם קלאַנג פון זיין שטימע, און מיט דעם קלוגען פאָרטראַג, וואָס ער האַלט פאַר די קינדער — האָט ער איהם ווייטער אויסגעצויגען, אַריינלאָזענדיג זיך אין דיטאַלען און שיטענדיג גיפטיגע באַשרייבונגען און העסליכע נעמען אויף די אידען. פלוצים האָט ווער פון די קינדער אויסגעשריען:

—עס איז אַ ליגען! עס איז אַ ליגען!

דער דירעקטאָר האָט אויף אַ מינוט אָפּגעהאַקט זיין פאָרטראַג, בלייך געוואָרען, אויסגעגלעט זיך די באָרד און געפרעגט:

— ווער האָט עס אויסגערופען?

די קינדער זיינען געבליבען זיצען ווי פאַרשטיינערט. אין דער גאַנצער קלאַס האָט געהערשט אַ טויטע שטילקייט, ווי קיין מענשענלעבענס וואָלטען ניט געווען פאַרזאַמעלט אונטער דעם באַלקען, נאָר פאַרשטיינערטע ברואים.

— עס איז אַ פייגהייט און געמיינהייט צו באַהאַלטען זיך אונטער יענעמס רוקען. איך רוף אַרויס מיין געגנער, און ווען ער איז אַן עהרען־מאַן, זאָל ער האָבען דעם מוטה אויפצוהויבען זיך און זאָגען: איך האָב גערופען!

אַ מינוט זיינען אַלע געזעסען פאַרשטיינערט. פלוצים האָט זיך פון דער שטיינערנער שטילקייט אויפגעהויבען אַ בלייכער אינגעל, מיט פאַרביסענע ליפען. זיינע אויגען זיינען געווען האַלב געווענדעט צו דער ערד, און ער איז געבליבען שטעהן שטום.

— דאָס האָט איהר גערופען דעם אויסרוף?

דאָס אינגעל האָט געשאָקעלט מיט׳ן קאָפּ אויף יאָ.

— ענטפערט! — האָט דער דירעקטאָר באַפוילען.

— יאָ — האָט דאָס אינגעל געענטפערט.

— ווי רופט מען אייך? — האָט דער דירעקטאָר געפרעגט, כאָטש ער האָט גאַנץ גוט געוואוסט זיין נאָמען.

— רובינשטיין.

— אייער ערשטער נאָמען?

— יאַש מאָאיסעיוויטש.

— איהר זייט פון אידישען גלויבען?

— יאָ — האָט יאַש געענטפערט.

— ווי איז אייער אידישער נאָמען? יאַש איז ניט קיין אידישער נאָמען.

— יוחנן.

— פאַר וואָס רופט איהר זיך ניט מיט אייער אידישען נאָמען, נאָר איהר באַהאַלט זיך אונטער אַ קריסטליכען?

— די מוטער רופט מיך אַזוי.

— גענוג, שווייגען, יוחנן מאַיסעיעוויטש רובינשטיין, פון אידישען גלויבען. נו, דאָס איז פערשטענדליך, אַז אייך געפעלט ניט מיין פאָרטראַג, ניט וואָהר? — ווענדעט ער זיך צו די לעהרער און די קינדער — עס איז פערשטענדליך, נו, יוחנן, „מאַישעוויטש" רובינשטיין, זייט אַזוי פריינדליך, נעהמט אייערע ביכער און געהט אַריין אין קאַנצעלאַריע און וואַרט ביז איך וועל פאַרטיג ווערען מיט מיין פאָרטראַג.

יאַש האָט געטהאָן ווי מען האָט איהם געהייסען אונטער די שמייסענדיגע בליקען פון די לעהרער און די שילער.

אַז יאַש איז אַרויסגעקומען מיט די לעהר־ביכער פון דירעקטאָר'ס קאַנצעלאַריע וואו מען האָט איהם געזאָגט, אַז ער איז אויסגעשלאָסען אויף אייביג פון אַ רעגיערונגס־אינסטיטוט — האָט ער איבערגעטראַכט, וואָס ער האָט געטהאָן. עס האָט איהם ניט באַנג געטהאָן, נאָר עס איז געקומען אַזוי פּלוצלונג, אַזוי אונגעריכטער־הייד. און פאַר וואָס?

אין דער היים האָט ער געטראָפען זיינע עלטערן ביים מיטאָג־טיש. זיי האָבען זיך פאַרוואונדערט צו זעהן יאַש'ן אַזוי אויפגערעגט אַהיים קומען פון גימנאַזיום מיט די ביכער אונטער'ן אָרעם.

— וואָס איז געשעהן? — האָט איהם די מוטער געפרעגט דערשראָקען.

יאַש האָט דערצעהלט זיינע עלטערן וואָס עס איז פאָרגעקומען.

-- איך האָב ניט געקענט אַנדערש, איך האָב ניט געקענט — האָט יאַש אויסגערופען און גרויסע קאַלטע טרעהרען זיינען איהם געבליבען הענגען אויף די לאַנגע הערלעך פון די הייטלעך, און ער האָט געריסען די מעשענע קנעפּלעך פון זיין שוואַרצען סטודענטען־ראָק.

— באַרוהיג דיך, קינד, באַרוהיג דיך — האָט די מוטער געקושט איהם אויף די טרעהרען — אַן אונגליק האָט זיך געטראָפען, דאָס אַלץ, באַרוהיג דיך.

דער פאָטער איז געזעסען ביים ווייס־געדעקטען טיש, אין די מיטאָג־שטונדע, ווען די סצענע איז פאָרגעקומען, אַ שטילער און אַ פאַרטראַכטער. ער איז זעהר טרויעריג געוואָרען, זיין הויכער, גלאַטער שטערען, וועלכער האָט זיך באַהעפט מיט זיין ליסינע, האָט זיך

אָנגעהויבען צו קנייטשען, ער האָט זיך געגלעט מיט זיינע הענד זיינע וואַנסעס און געזאָגט פאַר זיך:

— קייסט עס אַז דיין קאַריערע האָט זיך געענדיגט, אין גאַנצען געענדיגט.

ביים טיש האָט געהערשט אַ טויטרשטילקייט. די צוויי יונגע שוועסטערלעך מאַשענקאַ און מאַטילדאַ, וועלכע זיינען געגאַנגען אָנגעטהאָן אין זייער פענסיאָן־יוניפאָרם, ברוינע קליידלעך מיט שוואַרצע שערצלעך, און גלאַטיג פאַרקאַמט די האָר מיט אַ שוואַרצען באַנד אין די צעפּ, האָבען זיך שטילערהייד אַרויסגע׳גנב׳עט פון עס־צימער. די מוטער האָט געהאַלטען אין איין טרייסטען, געווישט זיך מיט אַ טיכעל די אויגען, כאָטש אונגליקליך און באַאונרוהיגט איז זי געווען דערפון מעהר פון אַלעמען.

— פיליכט וועט זיך נאָך קענען עפּעס מאַכען, פיליכט וועלען מיר אַנווענדען פּראָטעקציע. עס איז דאָך ניט פאַרפאַלען — עס קען דאָך ניט זיין. ער איז דאָך נאָך אַ יונג אינגעל — האָט זיך איהם אַרויסגעכאַפּט אַן אונגליקליך וואָרט. נו, באַרוהיג זיך, מאָריטץ, ווערסט זעהן, עס וועט נאָך גוט זיין — האָט זי געגלעט מיט דער האַנד דעם מאַן אויפ׳ן פאַרקנייטשטען שטערען.

יאַש איז דערביי געשטאַנען. ערשט יעצט איז איהם קלאָר געוואָרען וואָס ער האָט געטהאָן. ער האָט אונגליק געזעהן מעהר אין פאָטער׳ס פאַרקנייטשטען שטערען ווי אין די מוטער׳ס טרעהרען. נאָר מיט דעם גאַנצען געפיהל פון גערעכטיגקייט וואָס ווערט רייף אין ערוואַקסענע קינדער, וועלכע האָבען נאָך ניט געהאַט די געלעגענהייט צו זעהן קיין סך אונגערעכטיגקייטען און גלויבען נאָך אין יושר פון דער וועלט — האָט יאַש געפיהלט, אַז ער האָט געהאַנדעלט אַזוי ווי ער האָט באַדאַרפט, אַנדערש האָט ער ניט געקענט.

— מאַמענקאַ, איך בין דאָך ניט שולדיג, ניט וואַהר, מאַמאַ?

— האָט ער זיך פאַרענטפערט ווי אַמאָל אין די קינדער־יאָהרען ווען ער האָט אונגערן עפּעס צובראָכען.

די מוטער האָט אין דעם טאָן פון זיינע ווערטער געהערט איהר קינד׳ס קינדישע באַקאַנטע שטימע; און ווי אַמאָל אין זיינע קינדער־יאָהרען, ווען יאַש האָט אַזוי גערעדט צו דער מוטער, האָט זי זיך יעצט אויך ניט געקענט צוריקהאַלטען. זי האָט איהם אונ־

באוואוסט אַרומגענומען און געקושט איהם אין קאָפּ:

— ניין, יאַשענקאַ, ניין. בארוהיג דיך, קינד.

יאַש האָט געקושט דער מוטער׳ס האַנד מיט גרויס ליעבע, ווי ער האָט עס אָפט געטהאָן, ווען ער האָט נאָר געהאַט אַ געלעגענהייט. יאַש האָט געהאַלטען זיין מוטער פאַר די שעהנסטע און איידעלסטע פרוי אין דער וועלט, און פלעגט אויך היינט, ווי אַמאָל אין די קינדישע יאָהרען, באַפאַלען זיין מוטער, זי אַרומנעהמען און איהר אויסקושען די אויגען און דאָס געזיכט, אָהן אורזאַכע. אין די לעצטע צייטען, זייט ער האַלט זיך פאַר ערוואַקסען האָט ער זיך געשעהמט אויסצודריקען זיינע געפיהלען צו זיין מוטער, און צוריקגעהאַלטען זיך דערפון. יעצט אָבער האָט ער זיך ניט געקענט איינהאַלטען, און ער האָט מיט קינדישער ליעבע געוואָרפען זיך אויף איהר און אַרומגענומען זי מיט זיינע צוויי יונגע שטאַרקע הענד, נאָר ווי אימער האָט איהם דער פאָטער דערמאָנט אין זיין אינגלישקייט.

— נו, הער אויף דיינע אינגלישע נאַרישקייטען, דו ביזט שוין מעהר קיין קינד ניט.

יאַש איז באַגאָסען געוואָרען מיט אַ רויטען פלאַם, און ער האָט אָפּגעלאָזט זיין מוטער אַ פאַרשעהמטער. די מוטער האָט זיך אויך אָהן אורזאַכע גערויטעלט, דעם פאָטער׳ס באַמערקונגען זיינען איהר געווען אונאַנגענעהם.

— קום מיט מיר אין קאַבינעט, איך באַדאַרף מיט דיר רעדען — האָט זיך פּלוצים דער פאָטער אָנגערופען און איז אַריין אין קאַבינעט. יאַש איז נאָכגעגאַנגען נאָך איהם.

— מאָריטץ, נישט צו שטרענג, איך בעט דיך — האָט די מוטער צוגערופען.

— רעבעקאַ, — האָט דער פאָטער זיך אומגעקוקט און האָט שטרענג אָנגעקוקט די מוטער, אַראָפּנעהמענדיג די ברילען פון דער נאָז.

אַז זיי זיינען אַריינגעגאַנגען אין גרויסען קאַבינעט האָט דער פאָטער זיך גוט אַרומגעקוקט אויב קיינער הערט זיי ניט. ער האָט דאַן פאַרשלאָסען די טהיר און זיך אַוועקגעזעצט.

— דו ביזט דאָך ניט קיין רעוואָלוציאָנער, יאַש? — האָט איהם דער פאָטער געפרעגט.

יאַש איז בלייך און רויט געוואָרען פון דעם כבוד וואָס דער פאָטער וויל איהם געבען — צו וועלכען ער האָט זיך ניט געהאַלטען באַרעכטיגט.

— איך ווייס פון גאָר ניט, פּאַפּאַ. פּשוט איך האָב ניט געקענט אויסהאַלטען, איך האָב ניט געקענט —

— מיר קענען אויך נישט, און דאָך מוזען מיר. ביסט דאָך קיין קינד נישט, דו ווייסט וואָס דו האָסט געטהאָן? — וואָס וועט יעצט זיין מיט דיר? האָסט דיין קאַריערע, דיין גאַנצעס לעבען האָסטו מיט די הענד אומגעבראַכט.

יאַש האָט שוין יעצט מעהר ניט געוויינט. עס האָט זיך אין איהם דערוועקט דער עקשנות'דיגער געפיהל פון גערעכטיגקייט. ער האָט פאַרביסען די ליפּען.

— לאָז זיין וואָס עס זאָל זיין, איך האָב ניט געקענט אַנדערש האַנדלען און דו וואָלסט אויך ניט געקענט. ער האָט זיך אַזוי געשאָלטען און זיין גלייכגילטיגע געלע מאָרדע — עס האָט אַזוי וועה געטהאָן.

— מען מוז קענען. איך שטעה אויס ערגערע זאַכען. האָסט פאַרגעסען, אַז דו ביזט אַ איד?

יאַש איז שטיל געוואָרען. ער האָט געבויגען דעם קאָפּ צו דער ערד און געביסען זיך די שפּיץ־פינגער.

— אָבער אַזוי צו לעבען איז דאָך אונמעגליך, פּאַפּאַ! — האָט ער פּלוצים אויסגעשריען.

— מיר מוזען אַזוי לעבען. קענסט דיר אַן אַנדער עצה געבען? אַט האָסטו אַנדערש געוואָלט לעבען — האָסטו דיר צובראָכען דיין לעבען — האָט דער פאָטער געזאָגט.

יאַש האָט שטיל געשוויגען.

— און פיליכט איז עס מיין שולד. געווים איז עס מיין שולד — האָט דער פאָטער געזאָגט ווי צו זיך אַליין, ווידער אראָפּנעהמענדיג די ברילען פון דער נאָז און רייבענדיג זיך מיט דער האַנד זיין קנייטשענדיגען שטערען — איך האָב דיר באַדאַרפט זאָגען דאָס. איך האָב דיך באַדאַרפט פאָרבערייטען צו דעם; באַדאַרפט דיך פאָרבערייטען איבערצוטראָגען און שווייגען; באַדאַרפט דיך פאָרבערייטען צו לעבען ווי אַ איד, ווי איך לעב, ווי מיר אַלע אידען לעבען

אין רוסלאַנד, וואָלט עס פיליכט ניט געקומען דערצו. אַזוי איז עס געקומען פּלוצלינג, עס האָט וועה געטהאָן. דיר האָסטו שלעכטס געטהאָן, און זיי האָסטו גאָר ניט געטהאָן. מיין שולד, מיין שולד.

יאַש האָט רחמנות געקראָגען אויף זיין פאָטער מעהר ווי אויף זיך און מעהר ווי אויף זיין מוטער. די ווערטער „איך שטעה אויס ערגערע זאַכען" האָט דעם אינגעל געגעבען אַ באַגריף פון פאָטער'ס לעבען, פון אַלע אידען'ס לעבען אין רוסלאַנד. און ער האָט געזאָגט ווי פאַר זיך, בייסענדיג זיך די נעגעל, און גרויסע טראָפּענס טרעהרען האָבען זיך ווידער באַוויזען אויף די הערעלעך פון זיינע הייטלעך

— אָבער דאָס איז דאָך אונמעגליך, אונמעגליך.

דער פאָטער האָט זיך פּלוצים אויפגעהויבען און איז צוגעגאַנגען צו דעם נידערגעשלאָגענעם אינגעל און האָט אַרויפגעלעגט זיינע הענד אויף זיינע אַקסלען:

— נו, לאָז דיר דאָס זיין אַ לעקציע פאַר ווייטער. לערען דיך צו לעבען ווי אַ איד אין רוסלאַנד. — ער האָט אונגעריכטערהייד אַרומגעכאַפּט דעם אינגעל'ס קאָפּ און איהם אַ קוש געטהאָן.

יאַש האָט דערפיהלט צוויי הייסע טראָפּענס אויפ'ן שטערען זיינעם און איז געבליבען שטעהן אַ פאַרשטיינערטער.

דער פאָטער איז מיט שטאַרקע טריט אַרויסגעטראָטען פון קאַבינעט.

.2

די רובינשטיינס זיינען געווען באַקאַנט אין שטאָט ניט אַזוי איבער זייער רייכטהום ווי איבער מאַדאַם רובינשטיין'ס געזעלשאַפטליכע שטעלונג. מאַדאַם רובינשטיין איז געקומען פון פּוילען, וואו זי האָט געענדיגט אין ווארשא אַ פּענסיאָן; און ווען הערר רובינשטיין האָט אַראָפּגעבראַכט זיין עלעגאַנט ווייבעל אין דער וואָהלינער פּראָווינץ־שטאָדט, וואו ער האָט זיך באַזעצט נאָך דער חתונה, האָט די ילישע יונגע ווייבעל געמאַכט אַ פוראָר. זי האָט זיך אַנדערש אָנגעטהאָן ווי אַלע ווייבלעך; די שניידערקע האָט פאַר איהר אויפגענעהט קליידער נאָך איהר אייגענער מאָדע, לייכטע, רעפאָרמירטע, אָהן אַ קאָרסעט. און באַלד האָבען איהר אַנדערע ווייבלעך נאָכגעטראָגען די קליידער. אין דער שטאָדט האָט זי געקראָגען דעם נאָמען פון אַ

„קראַסאַוויצע". און ווייבלעך פון פיינע הייזער, און יונגע לייט האָבען געזוכט איהר באַקאַנטשאַפט. רובינשטיין האָט דורך איהר געקראָגען אַן איינפלוס אין שטאָדט. זיין הויז איז געוואָרען דער צענטער פון די „אינטעליגענץ". ווינטער פלעגט מאַדאַם רובינשטיין איינאָרדנען בעלער, פאַר וואָהלטהעטיגע צוועקען; אַמאָל האָט זיך אויך געמאַכט, מען האָט געגעבען אַ ליעבהאָבער־פאָרשטעלונג. עס איז אַראָפגעקומען אַ טרופּע אין שטאָדט אַריין, האָט דער דירעקטאָר געפונען פאַר נויטיג צו באַזוכען מאַדאַם רובינשטיין אינאיינעם מיט אַנדערע „מעצענאַטען" פון די קונסט אין שטאָדט און איהר נאָמען פלעגט ניט זעלטען פיגורירען אויפ'ן אַפישע אַלס איינע פון דיעזע, וואָס פּראָטעקטען די איידעלע קונסט פון שוישפּיעל.

זעלבסטפאַרשטענדליך, איז באַלד באַוואוסט געוואָרען אין שטאָדט, אַז רובינשטיין'ס אינגעל איז אויסגעשלאָסען געוואָרען פון גימנאַזיום; די עלטערען האָבען זיך געשעהמט און יאש פלעגט זיך אַרומדרעהען אין גאַס, ניט האָבענדיג וואָס צו טהאָן, נאָך אין גימנאַזיסטישע קליידער, אָבער אָהן צייכענס. און אַלע האָבען איהם באַדויערט, ווי דאָס אינגעל וואָלט אַריינגעפאַלען אין אַ שווערע אונהיילבאַרע קראַנקהייט. מען האָט ניט געוואוסט וואָס צו טהאָן מיט יאש'ן. נאָר אַזוי ווי עס איז שוין סיי ווי סיי געגאַנגען צו די זומערדיגע וואַקאַציעס, ווען דאָס גימנאַזיום שליסט זיך — האָט מען באַשטימט יאש'ן אַוועקצושיקען אויף די דריי חדשים אורלוב צום זיידען, מאַדאַם רובינשטיין'ס פאָטער, אין דעם קליינעם שטעדטעל אין פוילען. און דערנאָך, צום ווינטער, וועט מען זעהן.

ביים זיידען, אין פוילישען קליינעם שטעדטעל, האָט זיך יאש גאַנץ גוט געפיהלט, און האָט פאַרגעסען דאָס גאַנצע אונגליק מיט דער גימנאַזיע און מיט דעם דירעקטאָר. דאָס שטעדטעל איז איהם פאָרגעקומען באַקאַנט און עס האָט אויפגעוועקט אין איהם אַנגענעהמע עראינערונגען פון זיינע קינדערשע יאָהרען, ווען ער האָט פאַרבראַכט מיט זיין מוטער די זומערס אין דעם שטעדטעל ביים זיידען. אַלע זיינען איהם פאָרגעקומען אַזוי באַקאַנט. זיי האָבען געדענקט ווען יאש איז געווען אַ קינד, און אַרומגעלאָפען מיט אַ גרויסען הונד איבער'ן מאַרק. אַלעמען האָט ער ערשראָקען מיט זיין הונד. און יעצט איז ער שוין אַ „סטודענט", זיי האָבען שוין ניט געוואַגט צו

זאָגען איהם „דו“, ווי זיי זיינען געוועהנט געווען, נאָר געאירצט איהם, און יאַש האָט זיך אויך שוין געהאַלטען פאַר אַ ערוואַקסענעם.

פיעל אַרומגעשוואוּמען אין דער ווייכסעל אָדער אַרומגעריטען, אָדער געלעגען אין סאָד, צווישען די פלוימען־ביימער און געלעזען דאָסטאָיעווסקי׳ן. פאַרנאַכט איז ער געקומען אַריינצורייטען אין שטעדטעל, אָפּגעשטעלט זיך אין מיטען מאַרק, געטרונקען סאָדאַוואַסער מיט מאַלענע סאָק פון אידישען געוועלבעל און אידען זיינען געקומען רעדען מיט איהם „פּאָליטיק“ און האָבען איהם אויסגעפרעגט וועגען זאַכען, וואָס זיי האָבען געמיינט, אַז נאָר ער, אַ סטודענט, מוז עס ווייסען.

אַמאָל זיינען געקומען צו איהם צוויי בחורים אין לאַנגע קאַפּאָטעס, מיט רוסישע ביכלעך אין די הענד, און האָבען איהם געבעטען, אַז ער זאָל זיי געבען „אוּראָקען“, זיי ווילען זיך לערנען, „זיי זיינען שוין ניט אַזעלכע פאַנאַטיקער ווי זייערע עלטערען, און ווייסען שוין, אַז אַ חוץ גמרא איז נאָך דאָ אַנדערע וויסענשאַפטען, וועלכע אַ מענש דאַרף קענען, און בעטען איהם, אַז ער זאָל זיי העלפען לערנען. זיי ווילען זיך אַרויסרייסען פון דעם קליינעם שטעדטעל, פון די פאַנאַטישע עלטערען און קומען אין די גרויסע וועלט אַריין און ניצליך זיין דער געזעלשאַפט, א. ד. גל., און ער, אַלס סטודענט, וועלכער איז געוויס אַ אידעאַליסט, באַדאַרף זיי העלפען צו געניסען פון די געטליכע בילדונג, א. ד. גל.“ יאַש׳ן איז איינגעפאַלען אַ אידעע, און אין אַ פּאָר טעג אַרום האָט ער שוין געהאַט ביים זיידען אַ גאַנצען חדר פון ערוואַקסענע בית המדרש בחורים, וועלכע ער האָט געלערענט רוסיש ליינען, גראַמאַטיק, אַריפמעטיק — געבאָרגט זיי ביכלעך צו לעזען.

דורך די בחורים האָט ער זיך באַקאַנט מיט די „אינטעליגענץ“ פונ׳ם שטעדטעל. דאָס איז געווען דער העברעאישער לעהרער קאַלמאַנאָוויטש, וועלכער האָט געגעבען אין שטעדטעל רוסישע און העברעאישע לעקציעס, און איז איבערהויפּט געווען דער גייסטיגער „שפּייזער“ און ליכט־פאַרשפּרייטער פון שטעדטעל. קאַלמאַנאָוויטש איז ניט לאַנג צוריק געהאַט געקומען פון ראַסיי און זיך באַזעצט אין שטעדטעל. דאָס ווייב זיינס האָט אויפגעעפענט אַ דענטיסטישען

קאבינעט, וועלכעס איז ביז דאָן געווען גאָר אַ נאָווינע אין שטעדטעל, און ווי יעדע נייע זאַך האָט זי ארויסגערופען אַ סענסאציע, און עס איז געוואָרען אַ מאָדע צו לאָזען זיך אריינשטעלען צייהן, וואָס דאָס שטעדטעל האָט ביז דאָן ניט געוואוסט, און געמיינט, אַז דאָס קען זיך נאָר ערלויבען אַ מיליאָנער. קאלמאנאָוויטש האָט געהאט פרנסה פון דער ווייב'ס קאבינעט, און אליין האָט ער צייט געהאט זיך אָפצוגעבען מיט השכלה און אגיטאציאָן פאר'ן ציוניזם פון וועלכען ער איז געווען אַ הייסער אנהענגער. כאָטש אליין אַ קראנקער, אונטערגעהוסט אַ ביסעל, די לונגען אָנגעריהרט פון הונגעריגע טעג, פון געבען שטונדען אין ווארשאַ, ווען דאָס ווייב האָט זיך געלערנט צו זיין אַ דענטיסטקע, אַ דינער און אַ שוואכער, וואָס האָט יעדע פאָר טעג געפיבערט און געמוזט געהן אין בעט אריין — האָט ער ניט אויפגעהערט צו חלום'ען, אַז ער וועט אמאָל שטעהן אויף די פעלדער פון ציון און האלטען אַ גרויסע האק אין האנד, מיט וועלכער ער וועט אויפגראָבען די פארשטיינערטע, אונבאאקערטע שטיק ערד פון זיין וויין־גאָרטען. ער האָט זיך געזעהן אַ ניי־געבוירענעם מיט שטארקע מוסקולען, און אַ שטארק אָפגעברענט פנים, אָנגעטהאָן ווי אַ קאָלאָניסט, פיהרט אַ פאָר פערד מיט אַ אקער איבער אַ שטיק נאקעט פעלד. קאלמאנאָוויטש איז געווען אזוי זיכער, אַז דאָס וועט אמאָל געשעהן, און עס וועט אזוי זיין, אַז ער האָט גערעדט דערפון, ווי פון אַ זאַך, וואָס דארף געשעהן היינט אָדער מאָרגען, כאָטש דער הוסט האָט וואָס אמאָל איהם אלץ מעהר געדושעט און די באקען אויף די דארע באקען־ביינער זיינע האָבען געגליהט מיט דעם קאָליר פון דער „טויטער רויז". קאלמאנאָוויטש האָט גע'חלום'ט זיין גאנצעס לעבען, און עס איז געווען ווי די וועלט און יענע וועלט זיינען געוואָרען ביי איהם אויסגעמישט און זיינען געווען אונאונטערבראָכענע פאָרטזעצונגען...

ביי קאלמאנאָוויטש'ן אין שטוב איז זיך צונויפגעקומען די אינטעליגענץ פון שטעדטעל. די אקושערקע (אַ ערשיינונג אויך פון די לעצטע צייטען אין פוילישע שטעדטלעך), אַ עלטערע מיידעל, וועלכע האָט מיט גרויסע פיזישע מאטערניש געענדיגט די קורסען אין ווארשא אויף אקושערקע, און אָנגעהויבען אליין פון א"ב. אין שטעדטעל האָט זי זיך באזעצט אָפצוורוהען, און זוכט גייסטיגע נאהרונג

אין די אָווענדען אין קאלמאנאָוויטש׳עס הויז. דאָרט זיינען אריינגעקומען די בית המדרש בחורים, וועלכע קאלמאנאָוויטש האָט אגיטירט פאר ציוניסטען און געבאָרגט זיי השכלה־ביכלעך. שלמה׳לע אגיטאטאָר, דעם בית המדרש שמש׳ס זוהן, דער פאָרשטעהער פון „אינטערנאציאָנאליזם“ אין שטעדטעל, זעלבסטפארשטענדליך א שטענדיגער אָפּאָנענט פון קאלמאנאָוויטש׳ען, אָבער זיי האָבען ניט געקענט לעבען איינס אָהן אנדערען. עס זיינען זיך צונויפגעקומען דיסקוטירען משה׳לע דעם חזן׳ס, וועלכער האָט געשפּיעלט פּיעדעל זעהר שעהן, און האָט קאָמפּאָנירט „עלעגיען“, אויף וועלכע די אקושערקע האָט נביאות געזאָגט, אז זיי וועלען די וועלט אייננעהמען. איהם האָט קאלמאנאָוויטש געהאלטען אין איין אגיטירען, אז ער זאָל אוועקוואַרפען די פרעמדע מאָטיווען און זאָל פארפאסען אידישע נאציאָנאלע מאָטיווען, וועלכע זאָלען באזינגען די בת ציון. אויך איז געווען א באשטענדיגער איינגעהער אין די אָווענדען לייביש דער סקלאדאפּטעטשניק, וועלכער האָט געהאט א גרויסע נייגונג צום אידישען טהעאטער, וועלכעס ער האָט אזוי גוט געקענט פון לאָדז. ער איז געווען א גוטער דעקלאמאטאָר און פלעגט אָפט אין די אָווענדען פאָרלעזען שלום־עליכם׳ן. ער האָט באהויפּטעט, אז ער לעזט בעסער פאָר ווי שלום עליכם אליין, וועלכען ער האָט אמאָל אליין געהערט פאָרלעזען. זיין ערפאָלג פון „שלום עליכם“ האָט דעם „סקלאד אפּטעטשניק“ געגעבען מוטה און געוועקט זיין אמביציע צו פּרואווען זיך אויף א גרעסערען פעלד. ער פּלאנט יעצט א פאָרשטעלונג פון „מירעלע אפרת“ מיט אָרטיגע ליעבהאָבער־קרעפטען, מיט וועלכע ער שטודירט יעדען שבת, פאר א וואָהלטהעטיגען צוועק, און מיט דעם קאָנקורירט ער מיט די אָרטיגע אָפּיציעלע „דראמאטישע געזעלשאפט“, וועלכע עקזיסטירט ביי די „אידישע ביבליאָטהעק“, און וועלכע פּלאנעוועט די זעלבע פאָרשטעלונג מיט דער הילף פון א גרויסער „קראפט“, וואָס זיי האלטען אין אראָפּברענגען פון לאָדז, — פאר דעם צוועק פון דער אידישער ביבליאָטהעק.

אין די זומערדיגע פארנאכטען, אין די האלטאנקע, אין קאלמאנאָוויטש׳עס גרין גערטענדעל, וואָס איז געווען הינטער׳ן שטעדטעל, ביי דעם מילדען שיין פון דער לבנה און די שטערען, און ביים היימישען גרילען פון די זשאבעס אין די זומפּען, זיינען אויסגעדיס־

קוטירט געוואָרען די אַלע פראַגען צו רעטען דאָס אידישע פאָלק, רוסלאַנד און די גאַנצע וועלט. ביים היימישען סאַמאָוואר און ביים זיסען פלוימען־איינגעמאַכטס האָבען זיך דורכגעקרייזט די וועלט־אידען, זיינען געפיהרט געוואָרען די גרויסע שלאַכטען צווישען ציוניזם און אינטערנאַציאָנאַליזם, פון קאַלמאַנאָוויטש'ען מיט דעם שמש'ס זוהן. עס איז דיסקוטירט געוואָרען די פראַגע וועגען אידיש און העברעאיש, עס זיינען אָפּגעשאַצט געוואָרען די טאַלאַנטען פון דער אידישער ליטעראַטור. דאָרט אין די זומערדיגע פאַרנאַכטען ביי די ציטערדיגע שאָטענס פון די נוס־בלעטער האָט דעם חזן'ס זוהן צום ערשטען מאָל אויסגעשפּיעלט זיינע „עלעגיען“ אויף זיין פידעלע פאַר דעם קונסט־ליעבענדען פּובליקום. דאָרט, אין דעם וואונדער־ציטער פון אַ ציהענדער בענקשאַפט זיינען אויסגעזונגען געוואָרען די אידישע פאָלקס־ליעדלעך, וואָס זיינען דאַן אַזוי אין מאָדע געוואָרען, און דער סקלאַד אַפּטעטשניק האָט דעקלאַמירט ביים שיין פון די ברענענדיגע לאָמפּען און בייסענדיגע פליגען שלום עליכם'ס הומאָריסטישע ערצעהלונגען.

אין די ראָמאַנטישע אָווענדען, אין קאַלמאַנאָוויטש'עס גרינגאָרטען איז עס געווען, ווען יאַש רובינשטיין האָט זיך צום ערשטען מאָל פאַרליעבט און געפונען אַן אויסוועג פאַר זיין אָפּגעבראָכענע שטודירענדע קאַריער. ער האָט זיך פאַרליעבט אין דונישקע'ן, קאַלמאַנאָוויטש'עס טאָכטער, וועלכע האָט שטודירט אין די גרויסע שטאָדט אויף די קורסען, און איז געווען אין דער היים צו־גאַסט איבער'ן זומער און אַרום דעם מיידעל איז דאָס געשאַפען געוואָרען די קינסטלערישע אַטמאָספערע פון שטעדטעל. פאַר איהר האָט דעם חזן'ס זוהן אויסגעשפּיעלט די עלעגיען אויף זיין פידעלע, וואָס די אַקושערקע האָט ניט געקענט פאַרפעהלען צו באַמערקען מיט וועהטאָג און בענקשאַפט. און צו געווינען איהר הארץ האָט דאָס קאָנקורירט מיט איהם דער סקלאַד אַפּטעטשניק מיט זיינע דעקלאַמאַציעס. דאָס מיידעל אָבער, וועלכע איז שוין ניט געווען די בעזיצערין פון איהר אייגען הארץ, נאָר עס האָט שוין באַלאַנגט צו אַ שוואַרץ־האָריגען און שוואַרץ־אויגיגען יונגען סטודענט, וועלכער האָט עס מיטגענומען מיט זיך איבער'ן זומער צו די ברעגעס פון די וואָלגאַ, איז טויב געווען צו די עלעגיעס און דעקלאַמאַציעס, און איז געווען די גאַנצע

צייט פאַרנומען מיט דעם, וואָס זי האָט צו איהר הארץ־באַזיצער בריעף געשריבען אָדער פון איהם בריעף באַקומען.

יאַש האָט אָבער דערפון ניט געוואוסט און ניט געוואָלט וויסען. ער פלעגט אין די אָווענדען ביי קאַלמאַנאָוויטש'ען קוקען אויף דונישקע'ן מיט אַזעלכע, פאַרליעבטע אויגען, אַז עס איז ניט שווער געווען פאַר דעם אַרומיגען עולם צו באַמערקען זיינע געדאַנקען. און ניט איינמאָל האָט איהם קאַלמאַנאָוויטש אויפגעוועקט:

— וואָס איז אייער מיינונג מכח דער פראַגע, וואָס מיר רעדען דאָ?

יאַש איז רויט געוואָרען, און האָט אָנגעהויבען עפּעס צו פּלאָנטערען מיט דער צונג. די פראַגען, וועגען וועלכע מען האָט דיסקוטירט, זיינען איהם געווען אַזוי נייע, ער האָט פון זיי קיינמאָל ניט געקלערט און איז ניט גרייט געווען צו געבען אַן ענטפער. ער האָט ליעב געהאַט צו פאַרברענגען אין דער געזעלשאַפט ביי קאַלמאַנאָוויטש'ען, די געזעלשאַפט, די דיסקוסיעס, דאָס שפּיעלען און דאָס דעקלאַמירען איז איהם געפעלען, ער האָט ליעב געהאַט די אַטמאָספערע פון דעם הויז, און האָט זיך גליקליך געפיהלט וואָס ער קען פאַרברענגען אין דער געזעלשאַפט פון דונישקע'ן, קוקען אויף איהר, און זיין לעבען איהר.

די געזעלשאַפט האָט זעהר גרויס דרך ארץ געהאַט פאַר יאַש'ס גימנאַזיסטישע קנעפּלעך, און די אַלע פּראָווינציעלע אַליין־לערנער, וועלכע האָבען גרויס רעספּעקט פאַר די, וועלכע ענדיגען עפּעס, האָבען אויך איהם געהאַלטען פאַר אַ גרויסען אויטאָריטעט — אַ גימנאַזיסט פון אַכטען קלאַס, און נאָך דערצו, וואָס ער קומט פון אַ גרויסער שטאָדט, וואו ער האָט די מעגליכקייט צו הערען רעפעראַטען איבער די טהעמען פון באַוואוסטע מענשען, און צו הערען מיינונגען — האָבען זיי געגאַרט פון איהם אַ וואָרט.

— מיט אַן אמת זאָגענדיג, — רופט זיך אָפּ יאַש פאַרלעגען — איך וויים ווייניג וואָס דאָ אַריינצורעדען. איך הער זיך צו צו אייערע געשפּרעכען. איך בין צופריעדען צו לערנען.

און ווירקליך האָט יאַש פיעל געלערענט אין דער געזעלשאַפט. ער איז געווען מיט זיינע אַכטצעהן יאָהר אַ קינד נאָך, וואָס האָט פון גאָר ניט געוואוסט, וואָס עס טהוט זיך אויסער די ווענט פון זיין שולע. ער האָט קיינמאָל ניט נאָכגעקלערט וועגען די אַלע זאַכען,

וואָס ער האָט זיך אָנגעהערט אין די אָווענדען ביי קאַלמאַנאָוויטש׳ען. ער האָט געקראָגען אַ רעגעלמעסיגע ערציהונג, וואָס איז אַזוי טיפּיש אין אַ גוט־אָפּ אידישע הויז. טאַטע־מאַמע האָבען זעהר פיעל געזאָרגט איבער זיין פיזישען צושטאַנד, און איבערגעלאָזט זיין גייסטיגען צו דער שולע און צו זיך אַליין. אין דער היים האָט ער קיינמאָל ניט געהערט פון אָט די אַלע זאַכען. די מאַמע האָט זיך אינטערעסירט מיט וואוילטהעטיגע אַנשטאַלטען, פאַר וועלכע זי פלעגט איינאָרדנען בעלער אָדער אַמאַטאָרישע פאָרשטעלונגען און ליטעראַריש־וואָקאַלישע אָווענדען, און דער טאַטע האָט געהאַט זיין קאַנטאָר. קיינמאָל האָט מען אין דער היים ניט גערעדט איבער די אַלע פראַגען, און זיי האָבען קיינעם ניט אינטערעסירט. געוויס האָט ער געפיהלט אויף זיין אייגענער הויט די ספּעציעל אידישע לאַגע. שוין פון זיין קינדהייט אָן, אין דער שולע, אין גאַס און צווישען זיינע קריסטליכע חברים. אָבער מען האָט דערפון ניט גערעדט, מען האָט געמיינט רק, אַז מען פאַרגעסט עס. וואָס אידען זיינען אַזעלכעס, האָט ער אייגענטליך גוט געוואוסט. רעליגיעזע עראינערונגען האָט ער געהאַט פון זיינע קינדערשע יאָהרען, ווען ער האָט פאַרבראַכט אין דעם קליינעם שטעדטעל ביים זיידען. ער האָט ליעב געהאַט דאָס קליינע ציכטיגע שוהלכעל, אין וועלכען דער זיידע האָט איהם מיטגענומען דאַווענע אין שבתים און יום־טובים, די פרייטאָגדיגע ליכט־בענשען און דעם שעהנעם וויים־געגרייטען טיש און די יום־טוב׳דיגקייט פון שבת־אָפּריכטען פרייטאַג אין אָווענד ביים זיידען. אָבער דאָס זיינען אַלץ געווען שעהנע זכרונות פאַרבונדען מיט די קינדערשע יאָהרען, לאַנג שוין פאַרגעסענע. דאָס לעבען אין דער היים איז געווען אַן אַלגעמיינעס, אַ שטאָדטישעס, מיט אַלגעמיינע יום־טובים. געוויס האָט ער געהערט אַמאָל פון אַ חבר און אַמאָל דורך אַ צופעליגען רעפעראַט אָדער צייטונגס־אַרטיקעל וועגען אידישע פּראָבלעמען. נאָר אויפגעצויגען געוואָרען איז ער צו זאָרגען איבער זיין פּערזענליכער קאַריערע; אַז עס איז גאָר ניטאָ, נאָר דאָס ביסעל גליק, וואָס איז דעם מענשען באַשערט אין זיינע געצעהלטע טעג, און מען דאַרף זיך גוט פאַרבערייטען ווי אַזוי עס אַריינצוקריעגען — וויל בעלנים זיינען דאָ אַ סך און די, וואָס זיינען פעהיג, די באַקומען עס.

האָט זיך יאַש גוט געלערנט, זאָרגפעלטיג געמאַכט זיינע לעקציעס,

געזאָרגט זיך איבער די צייכענס, וואָס ער האָט געקראָגען. ער האָט געוואוסט, אז ער מוז ענדיגען דאָס גימנאזיום מיט א גאָלדענעם מעדאל, אנדערש זיינען פארשלאָסען פאר איהם די טויערען פון אוניווערזיטעט, וועלכער איז דער וועג צו א קאריערע אין לעבען. ווען ער האָט צייט געהאט, האָט ער געלעזען—ניט פאר נוצען, נאָר פאר פארגניגען, מעהרסטענס בעלעטריסטיק, און פון די סאמע מאָדערנסטע וועלכע ריהרען אָן אינטערעסאנטע טהעמען — ארציבאשעוו, ווערביצקאיא. אין דעם גייסט האָט זיך יאש ערצויגען, אין דעם גייסט פון נאָך דער באנקראָטירטער רעוואָלוציע אין רוסלאנד.

דאָ אויף דער פראָווינץ, אין דעם קליינעם פארוואָרפענעם פוילישען שטעדטעל, ביי קאלמאנאָוויטש'ען אין הויז, האָט ער צום ערשטען מאָל געהערט רעדען פון זאכען, וואָס האָבען ניט צו טהאָן מיט גימנאזיום, און ניט מיט גאָלדענע מעדאלען, און ניט מיט קאריערע. א חוץ פערזענליכעם גליק זיינען דאָ נאָך אנדערע און ברייטערע אידעאלען. ער האָט אָנגעהויבען צו פארשטעהן, אז מיט דעם, וואָס ער איז אויסגעשלאָסען געוואָרען פון גימנאזיום, איז ער נאָך ניט קיין פארפאלענער מענש, אז עס איז נאָך דאָ א גרויסעם לעבען, פאר וועלכען עס לוינט זיך צו לעבען. ער האָט ליעב געקראָגען די מענשען, די אטמאָספערע אין קאלמאנאָוויטש'עס הויז — און מעהר פון אלץ די מיידעל מיט די שווארצע קרייזעלדיגע האָר, מיט די לאכענדע אויגען, וואָס אז זי ריהרט איהם אָן מיט איהרע פינגער, נעהמט דורך א ווארימער שטראָם דורך זיינע ביינער און עס איז אזוי גוט צו קוקען אויף איהר, ווען זי באוועגט זיך, אָדער צו הערען די קלינגענדע שטימע, ווען זי לאכט.

.3

דער זומער איז געוועז דער גליקליכסטער אין יאש רובינשטיין'ס לעבען. דונישקע איז געוועזן מעהר ענטוויקעלט און האָט געהאט מעהר געלעזען פון יאש'ען, וועלכער איז נאָך געבליבען א קינד. און יאש האָט פון איהר פיעל געלערענט. זיי האָבען אינאיינעם געלעזען, שפאצירט צוזאמען, אין די אָווענדען ארומגעפאָהרען איבער'ן טייך אין א שיפעל ביי דעם ליכט פון די שטערען און דעם ציטערענדען שאָטען, וואָס האָבען געוואָרפען פון זיך די באוועגליכע בלעטער פון

טאָפּאָלען בוימער אויפ'ן ברעג. אַמאָל האָט דונישקע געזונגען, ווען דאָס וואַסער האָט געגלעט, געלאַשטשעט די ווענטלעך פון שיפעל. יאַש האָט זיך צוגעהערט צו איהר מיידעלשער בענקענדער שטימע, וועלכע די באַלויכטענע וועלען פון וואַסער האָבען מיטגעשטראָמט מיט זיך און פאַרטראָגען זיי ערגעץ אין די פייכטע בושעס אויף אַ וויטען ברעג... פון וואָס האָט געטרוימט דער 18-יעהריגער וואַכעדיגער בחור, ווען זיינע גרויסע שיינענדע אויגען האָבען געקוקט אויף די שטערען און אַ וויינענדיגע גרימאַסע האָט פאַרצויגען דעם קינדישען שניט פון זיין מויל? יאַש איז געווען פאַרליעבט. ער איז געווען אין די יאָהרען פון פאַרליעבען זיך און ער וואָלט זיך געווען פאַרליעבט אין יעדער מיידעל, וואָס ער וואָלט געטראָפען. אַ פאַרלאַנג נאָך עפּעס אונבאַשטימטעס האָט אָנגעפילט זיין האַרץ. ער האָט זיך געפיהלט רייף עפּעס צו טהאָן. און ער האָט געציטערט, ווי עס ציטערט דער יונגער, פרישער בוים פול מיט זאַפט, ווען עס קומען אָן די פריהלינגס־טעג. ער האָט געפיהלט עפּעס אַ חרטה איבער ניט באַגאַנגענע זינד און אַ מורא פאַר עפּעס.

— וואָס קלערט איהר, יאַש? פאַר וואָס זייט איהר אַזוי שווייגענדיג? — פרעגט איהם דינישקע, ווען זיי זיינען אַמאָל צוזאַמען אין אָוועגד אַרומגעפאָהרען איבער'ן טייך אין אַ שיפעל.

— עס איז טרויעריג און אַ שאָד עפּעס, — ענטפערט יאַש.

— דאָס וואָס מען האָט אייך אויסגעשלאָסען פון גימנאַזיום, מיינט איהר?

— ניין, ניט דאָס. יעדעס מאָל, ווען עס קומט דער זומער ווערט מיר טרויעריג. דאַכט זיך, אַלעס בליהט, וואַקסט, און איך אַליין גּעה אַרום לעדיג.

—וואָס וואָלט איהר געוואָלט טהאָן?

— איך וויים אַליין ניט וואָס. עפּעס אַזעלכעס, איך זאָל צופריעדען זיין, איך זאָל וויסען, אַז איך טהו גוט.

— פאַר זיך בלויז, צו פאַר אַנדערע אויך?

— דאָס איז די מעשה. ביז יעצט נאָר געטהאָן פאַר זיך, געלערענט פאַר זיך — און ניט צופריעדען געווען. אויפגעשטאַנען אין דער פריה — ניט געווען צו וואָס. דער פריהלינג קומט, אַלעס בליהט און דיר איז טרויעריג. דאַכט זיך די טעג געהען אַוועק מיט גאָרניט.

די מאַמע זאָגט שטענדיג: „וואָס זאָרגסטו זיך? וואָס ווילסטו האָבען? לערענסט זיך גוט, זיי צופריעדען". און איך זאָג: „מאַמעשקע, דאָס איז נאָך ניט אַלעס". די מאַמע זאָגט אָבער, אַז היינט איז אַזאַ צייט, אַלעס נאָר פאַר זיך. יעדער איינער דאַרף זיך נאָר קימערען פאַר זיך, זיך צו מאַכען באַקוועם. אָבער דאָס קען דאָך ניט זיין. עס איז דאָך אַזוי לאַנגווייליג און טרויעריג צו לעבען אויף דער וועלט. נישט וואַהר, דינישקע?

— און פאַר וואָס האָט איהר נישט געטהאָן פאַר אַנדערע אויך?

— ניט געוועזן וואָס, ניט געוואוסט וואָס.

— גאָר קיין חברים ניט געוועזן, וואָס זאָלען זאָגען?

— חברים? אַלע קלערען נאָר וועגען זיך. יעדער איינער זאָרגט זיך, ווי אַזוי בעסער צו לערנען זיך, די לעהרער און די דירעקטאָרען צו געפעלען, אַ גאָלדענעם מעדאַל צו באַקומען כדי גרינגער אין אוניווערזיטעט אַנצוקומען. אָבער לערנען זיך טאָן אַנדערע זאַכען? זיי זאָגען, אַז די עלטערע — די פון נײַנצעהן־פינף — זיינען נאַראָנים. רעוואָלוציע, פרייהייט אין רוסלאַנד — נאַרישקייטען. האָבען געוואָלט רוסלאַנד פריי מאַכען און אַליין זיינען זיי געוועזן פאַרשקלאַפט. דו מאַך דיך צוערשט פריי, זאָרג פאַר זיך, מאַך דיר באַקוועם און לעב און גענים וויפיעל דו קענסט. דאָס אַלעס.

— און איהר וואָלט געוואָלט אַנדערש לעבען?

— געוויס וואָלט איך געוואָלט, אַז עס זאָל זיין אַ טעם אין לעבען. זיין פאַר וואָס צו לעבען, צו האָבען עפּעס אַן אידעאַל. זיי איז בעסער געוועזן, די פון נײַנצעהן־פינף, האָבען כאָטש געמיינט, אַז זיי טהוען עפּעס. און עס איז לייכטער געוועזן צו לעבען.

— פאַר וואָס פּרואווט איהר ניט צו לעבען ווי זיי? איך קען אַזעלכע, וואָס לעבען ווי זיי — פון נײַנצעהן־פינף.

— דערצעהלט, דינישקע.

— עס איז גאָר ניטאָ צו דערצעהלען. די, וועלכע לעבען איצט אַזוי, זיינען שווייגענדיג און באַשיידען. קיינער ווייסט ניט פון זיי, און עס איז גאָר ניטאָ וואָס צו דערצעהלען פון זיי. נאָר טיילמאָל שיינט אַ גוטער שמייכעל אויף זייערע ליפּען און אַ שטראַהל אין זייערע אויגען, וואָס שטראַהלט אויף די געזיכטער פון מענשען וועלכע זיינען גליקליך.

יאַש האָט שטיל געשוויגען. ער האָט זיך עפּעס פאַרטראַכט און דינישקע האָט גענומען זינגען אַ ליעד. די רוהיגע וועלען, וואָס האָבען זיך געגראָסען שפּיעלענדיג, האָבען געהאַלטען אין איין צערטלען דאָס שיפעל. און זיי ביידען, וויגענדיג זיך אין שיפעל, האָט זיך געדאַכט, אַז זיי ווערען געצערטעלט פון וואַסער בכיון. אַרום איז שטיל געווען...

דאָס וואַסער האָט זיך פאַרהאַלטען אין די טונקעלקייט פון די בושעס אויפ'ן ברעג. פון דער ווייטען האָט זיך געלויכטען אַ היימישעס לעמפּעל פון אַ הייזעל אַרויס, וואָס האָט איינגעלאַדען זיי צו זיך. און די ווייטע וועלען האָבען געטראָגען דינישקע'ס סטראָפּען און זיי ווייט פאַרטריעבען אין די טיעפע פאַרבאָרגענהייט פון וואַסער און סודות, וואָס ליעגט באַהאַלטען אין די בושעס.

...איך האָב דיך געפרעגט אין די שטילע נאַכט:
וואָס איז נאַכט? און וואָס איז טויט?
און געוואָלט נאָך מעהר וויסען,
וואָס וועט זיין נאָך אונז?
נאָך דער נאַכט? און נאָך דעם טויט?
און דו האָסט געקושט מיינע ליפּען
מיט שטילער פרייד
און געענטפערט:
נאָך אונז,
און נאָך דער נאַכט, און נאָך דעם טויט,
געליעבטסטע, וועט זיין די ליעבע".

דינישקע האָט אָפּגעהאַקט דאָס זינגען און יאַש האָט אַראָפּגעלאָזען די וויעסלעס און געלאָזט דאָס שיפעל זיך וויעגען איבער די כוואַליעס פון וואַסער און ביידע האָבען זיך צוגעהערט צום עכאָ פון געזאַנג, וואָס עס האָט זיך געדאַכט געהט אויס און זינגט נאָך אין אַ פאַרוואָרפען ווינקעל ערגעץ אין די בושעס.

— און זיי האָבען נישט קיין מורא פאַר'ן טויט? = רופט זיך פלוצים אָן יאַש.

— ווער?

די, אייערע פריינד, וועגען וועלכע איהר דערצעהלט — האָט יאַש געזאָגט אַלץ איינטונקענדיג זיין בליק אין דעם שימער פון וואַסער.

— און איהר האָט מורא פאַר'ן טויט ? — האָט דינישקע צוריק געפרעגט.

— מורא ? ניין. כ'האָב וועגען דעם געקלערט. דאַכט זיך, איך וואָלט זיך ניט געווען געשראָקען, נאָר נייגעריג געווען צו וויסען וואָס וועט זיין אַ טאָג שפּעטער, דערנאָך. אָ, די נייגעריגקייט וואָלט מיך ניט געלאָזט שטאַרבען.

— מיינע פריינד זיינען ניט קיין נייגעריגע, זיי באַנוגענען זיך מיט דעם, וואָס זיי ווייסען דעם היינט און גלויבען אין מאָרגען, — האָט דינישקע אָפּגעענטפערט.

יאַש האָט אַ מינוט נאָכגעקלערט איהרע ווערטער. דאַן האָט ער זיך אָנגערופען, אויפהויבענדיג זיינע קינדישע אויגען און קוקענדיג גלייך איהר אין פּנים אריין, ווי פאַרשעהמט:

— איך פערשטעה אייך, וואָס איהר מיינט. יאָ, אַזוי דאַרף זיין. מיר דאַכט זיך, אַז איך וואָלט נישט געקענט... איך האָב אַזוי ליעב דאָס לעבען און עס איז אַזוי טשיקאַווע צו וויסען וואָס עס וועט זיין מאָרגען. ניין, איך וואָלט ניט געקענט. זיי, אייערע פריינד, מוזען זיין עפּעס אַנדערע מענשען, אַ העכערער סאָרט מענשען. איך וואָלט נישט געקענט — האָט זיך יאַש ווי געבעטען ביי איהר מיט זיינע נאַאיווע אויגען.

— אוי, זיינט איהר אַ נאַאיווער אינגעל! — האָט דינישקע געלאַכט. יאַש'ס נאַאיוויטעט האָט זי גערייצט. זי האָט איהם אונווילינג ארומגענומען, ווי מען נעהמט אַרום אַ אינגעל, און געזאָגט — איהר האָט ניט וואָס מורא צו האָבען, איך גיב אייך ניט שיקען שטאַרבען.

יאַש איז פאַרשעהמט געוואָרען.

— איהר לאַכט פון מיר! — האָט ער געזאָגט פאַרשעהמט.

— ניין, ניין, נאָר עס איז אַזוי לעכערליך. עס איז אַזוי. איהר האָט עס געזאָגט מיט אַזאַ מורא פאַר'ן טויט און מיט אַזאַ חשק צום לעבען. אָ, איך וועל עס קיינמאָל נישט פאַרגעסען, — האָט דינישקע געלאַכט.

יאַש איז פאַרשעהמט געוואָרען.

— איך האָב געזאָגט דעם אמת, וואָס איך האָב געטראַכט. זייט מוחל פאַר אויפריכטיגקייט — האָט יאַש געזאָגט בעליידיגענדיג זיך.

— פאַרקעהרט, פאַרקעהרט. ווירקליך איך האָב ניט געמיינט צו אָבלאַכען פון אייך — האָט אַלץ דינישקע זיך ניט געקענט איינהאַלטען — איהר האָט עס געזאָגט מיט אַזאַ נאַאיוויטעט און מיט אַזאַ שטאַרקע לעבענס־לוסטיגקייט. עס איז געוועזן אַ פאַרגעניגען צו הערען. איך האָב עס ליעב. אַנדערע דיענען מיט זייער טויט, און אַנדערע — מיט זייער לעבען.

יאַש האָט זיך ווידער פערטראַכט, נאָכקלעהרענדיג איהרע ווערטער.

— יאָ, איך פערשטעה אייך און איהר מיינט, אַז איך וואָלט אפשר געקענט טהאָן מיט מיין לעבען ווי אַנדערע מיט זייער טויט?

— געוויס, פיעלייכט נאָך מעהר. מיר האָבען צופיעל אַזעלכע, וואָס קענען נאָר עפּעס אויפטהאָן מיט זייער טויט, און זעהר ווענינ אַזעלכע, וואָס קענען עפּעס אויפטהאָן מיט זייער לעבען.

יאַש איז געוואָרען אויפגעריכט פון די ווערטער. זיין פּנים איז בעלויכטען געוואָרען מיט אַ פרייד, ווי ער וואָלט אויסגעהיילט געוואָרען פון אַ שווערער קראַנקהייט, און געקוקט דינישקע'ן מיט דאַנקבאַרקייט אין די אויגען אריין. ער האָט אָנגענומען דינישקע'ס האַנד און געזאָגט:

— איך דאַנק אייך פאַר דעם גוטען וואָרט, נאָר איך ווייס ניט וואָס צו טהאָן. איהר לערענט מיר וואָס צו טהאָן, איהר ווייסט אַלעס. זאָגט מיר, איך בעט אייך, וואָס צו טהאָן, — האָט ער זיך געבעטען ביי איהר.

— דערווייל האָט איהר מיך אַהיים צו ברענגען. דאָס איז די ערשטע זאַך, וואָס איהר האָט צו טהאָן. עס ווערט שפּעט און אונזערע אין דער היים וועלען זיך באַאונרוהיגען.

יאַש האָט געכאַפּט די וויאָסלעס און מיט ענערגיע און קראַפט, וואָס דינישקע'ס ווערטער האָבען אויפגעלעבט אין איהם, האָט ער זיך גענומען צו טרייבען דאָס שיפעל איבער די לייכטענדע וועלען. נאָר זיינע וויאָסלעס זיינען געבליבען שטעקען אין אַ גרין געמויזעכץ און ער האָט זיי גאָר ניט געקענט אַרויסציהען פון וואַסער.

— וואָס איז דאָס? — האָט דינישקע געפרעגט.

— מיר זיינען אַריין אין אַ ליליען־פעלד, און איך האָב מורא, אַז מיר וועלען ניט קענען אַרויסקריכען. דאָס גרינס אונטער'ן וואַסער

איז הויך, און ווען מיר האָבען גערעדט האָט אונזער שיפעל פערטראָגען אונז אין געמויזעכץ אריין.

— וואָס וועלען מיר טהאָן?

— איך מוז אויסטהאָן די שיך און ארייננקריכען אין וואסער ארויסשלעפּען דאָס שיפעל — זאָגט יאש.

— איך וועל אייך ניט לאָזען, איהר קענט זיך נאָך דערטרינקען.

— וועלען מיר דאָ זיצען אַ גאַנצע נאַכט.

דינישקע האָט געלאַכט.

— איך וואָלט עס געוואָלט, ווען איך וואָלט ניט מורא געהאַט, אַז די אַלטע אין דער היים זאָלען זיך ניט בעאונרוהיגען.

— איז ניטאָ קיין אַנדער עצה — האָט יאש געזאָגט אויסטהוענדיג זיך דאָס רעקעל.

— וואַרט אַ ווײַלע, פּרופּט שטופּען, איך וועל אייך העלפען, — זאָגט דינישקע העלפענדיג ציהען די וויאָסלעס.

דערווייל האָט זיי דאָס שיפעל נאָך ווייטער פערשלעפּט אין געמויזעכץ. אַרום דעם שיפעל האָבען זיך אָנגעהויבען צו קלייבען וואַסער־ליליען. דינישקע האָט פארגעסען אָן די עלטערען און די וואַסערשפּעטקייט פון אָווענד און האָט מיט פרייד געפליקט די וואַסער־ליליען, געצויגען די פייכטע ליליען בלעטער און געפלאָכטען זיך פון זיי אַ קראַנץ, אָנגעטהאָן זיך דעם קראַנץ אויפ׳ן קאָפּ און געזאָגט:

— נו יעצט, אַז מיר זיינען געבליבען שטעהן צווישען בלעטער און וואַסער־ליליען, וויל איך זיין אַ וואַסער־נימפע. זעהט, יאש.

אין לייכטען שימער פון דער לבנה ליכט, באַקליידעט דעם קאָפּ מיט וואַסער־ליליען, אין שטילען גרינעם פאַרפּאַלענעם ליליען־פעלד, וואו עס האָט זיך געהערט צווישען די טיעפע גרעזער אַ שטיל האַרץ־רייסענדעם ברומען, ווי פאַרפּאַלענע נשמות וואָלטען געלעגען צווישען די גרעזער און פון דאָרט ארויסגעוויינט, האָט דינישקע אויסגעזעהן ווי אַ וואַסער ערשיינונג.

יאש אָבער האָט געוואָרפען פון זיך די שיך, דאָס רעקעל, אַלעס וואָס ער האָט געקענט וואַרפען און ער זאָל אַלץ בלייבען אָנגעטהאָן, איז אַריינגעשפּרונגען אין וואַסער און געפּרופּט דאָס שיפעל אָפּשטופּען.

צי ער האָט עס ווירקליך ניט געקענט, צי ער האָט עס ניט גע־

וואַלט, דאָס שיפעל האָט זיך אַלץ מעהר געגליטשט אין געמויזעכץ. און יאַש האָט געזאָגט מיט שרעק:

— דינישקע, איך האָב מורא, אַז מיר וועלען מוזען דאָ וואַרטען ביז מען וועט אונז קומען זוכען. דאָס שיפעל באַוועגט זיך ניט, עס איז געבליבען שטעקען.

דינישקע האָט געלאַכט.

— וואָס לאַכט איהר?

— דערפאַר וואָס איהר האָט אַזוי מורא. גיט די האַנד, יאַש, און קומט צוריק אַריין אין שיפעל, דאָס וואַסער איז קאַלט.

— און איהר ווילט דאָ בלייבען אַ גאַנצע נאַכט, דינישקע?

— איך האָב ליעב צו קוקען אין די שטערען אַריין. עס זיינען שעהן די שטערען אין הימעל ביינאַכט איבער'ן וואַסער, — האָט דינישקע געזאָגט אויסציהענדיג זיך אין שיפעל און קוקענדיג אין הימעל אַריין.

— יאַש, איהר קענט אויסטראָנאָמיע? — פרעגט דינישקע.

— אַביסעל געלערענט.

— ווייסט איהר ניט, אַז אויף די שטערען וואָהנען אויך אַזעלכע באַשעפענישען ווי מיר?

— אַזוי זאָגען געלעהרטע. איבערהויפּט אויף אונזער שכן מאַרס.

— קענט איהר מיר ניט זאָגען, וועלכער שטערען עס איז דער מאַרס?

— מיט אַן אמת געזאָגט, איך ווייס ניט. אַזוי פיעל שטערען היינט ביינאַכט. שווער צו וויסען, — פאַרפּלאָנטערט זיך יאַש.

— וואָס איז דער חילוק? לאָז זיין אָט דער שטערען מאַרס, — ווייזט דינישקע אויף אַ שטערען.

— יאָ, דער שטערען איז דער מאַרס, — שטימט איין יאַש.

— יאַש, אויפ'ן מאַרס זיינען אויך דאָ גימנאַזיסטען, וואָס פאָהרען אַרום מיט מיידלעך איבער די טייכען אין די באַשטערענטע נעכט?

— עס קען זיין.

— און אָט פאָהרט אויף יענעם ווינקעל שטערען אַזאַ פּאָאַר, און קוקען אַרויף אין הימעל אַריין און זוכען דעם שטערען „ערד". וואָס, יאַש?

— עס קען זיין.

— און אפשר זוכען זיי גאָר ניט דעם שטערען „ערד"?

— דינישקע!

— וואָס?

— איך האָב אייך ליעב.

— דאָס האָט איהר מיר שוין געזאָגט.

— און איך וויל אייך זאָגען, אַז איך האָב אייך ליעב; איך וויל אייך זאָגען, אַז איך ליעב אייך ערנסט, אויף אַ רעכטען אמת. ניט אַזוי ווי איהר מיינט, קינדיש. איך ליעב אייך אַנדערש ווי איהר מיינט, גאַנץ אַנדערש.

— ווי אַזוי?

— איך ליעב אייך ווי אַ מאַן.

— אַזוי? — האָט דינישקע געלאַכט.

— איך ליעב אייך שטאַרק און ערנסט, דינישקע. איך ליעב אייך. — און דער אינגעל האָט זי פּלוצים ארומגענומען מיט זיינע צוויי שטאַרקע הענד און זי געקושט.

— יאַש, וואָס איז מיט אייך?

— זייט מוחל, זייט מוחל, דינישקע. איך בין געמיין, איך בין זעהר געמיין. זייט מוחל, — האָט יאַש געזאָגט בעטענדיג.

— לאָזט אָפּ. קומט צוריק אריין אין שיפעל. איהר וועט זיך צוקיהלען.

— ניין, דינישקע. איך וויל אָפּשטופּען דאָס שיפעל.

— מען דאַרף ניט. קומט אריין. איהר וועט עס שפּעטער אָפּשטופּען.

יאַש האָט געפאָלגט און האָט אָנגעטהאָן אויף זיך דאָס רעקעל. ער האָט געציטערט פאַר קעלט.

— עס איז אייך קאַלט, יאַש?

— ניין, מיר איז ניט קאַלט. — האָט דער אינגעל געזאָגט ציטערענדיג און אוועקגעזעצט זיך אין אַ ווינקעל פון שיפעל.

אַ לאַנגע ווײַלע האָבען זיי ביידע געשוויגען. דינישקע האָט געקוקט אויף די שטערען און יאַש איז געווען פאַרטראַכט.

— וועגען וואָס טראַכט איהר, יאַש? — האָט דינישקע איבערגעריסען די שטילקייט.

— איך ווייס ניט. דאכט זיך, אז איך קען דאס אלעס דא. דאס וואסער, די ברעגעס, די בושעס און עס איז מיט אמאל אזוי אנדערש געווארען. איך מיין, אז מיר זיינען גאר אין אנאנדער לאנד, פיליייכט אין אנאנדער וועלט. קוקט זיך ארום, דינישקע, זעהט דאס אלעס ניט אויס אנדערש?

— און איך האב געטראכט, יאש, וועגען מארס. ווייסט איהר פאר וואס, יאש? די אויבען אויפ'ן מארס זוכען ניט דעם שטערען „ערד”.

— פאר וואס?

— ווייל דער בחור אויפ'ן מארס רעדט אזעלכע נארישקייטען ווי איהר און לאזט ניט קוקען אין די שטערען אריין.

שטילשווייגען.

— וואס ציטערט איהר, יאש? עס איז אייך קאלט?

— ניין, דינישקע, מיר איז ניט קאלט.

— אייך איז קאלט, יאש. קומט דא אהער, דא איז טרוקענער.

יאש איז צוגעגאנגען און זיך אוועקגעזעצט נעבען איהר.

— אייך איז קאלט, יאש, — האט זי געזאגט און גענומען דאס טוך מיט וועלכען זי איז געווען צוגעדעקט און מיט א העלפט דערפון פארדעקט יאש'ן.

דורך זיינע קאלטע גליעדער איז א ציטער דורכגעגאנגען, א הייליגער ציטער. און ער האט דערפיהלט ווי א קיינמאל ניט געפיהלטע איידעלקייט האט איהם ארומגענומען. דורך זיינע נאסע קליידער האט ער דערפיהלט איהרע ווארימע קניע און א ציטערקייט האט איהם ארומגענומען.

יאש האט פארבארגען זיין געזיכט אין איהר טוך און האט אנגעהויבען צו וויינען.

— וואס איז אייך, יאש?

— איך ווייס ניט, דינישקע. איך ווייס ניט. איך וויל שטארבען.

— א, איהר אינגעל, איהר קליינינטשקער אינגעל, — האט דינישקע דורכגעפיהרט איהרע קאלטע פינגער צווישען זיינע פייכטע האאר...

באַלד האָט זיך געהערט שטימען רופען איבער'ן טייך:

— האָ, האָ! דינישקע! יאַש!

— מען רופט אונז! — האָט זיך דינישקע אויפגעכאַפּט.

— האָ, האָ! — האָבען זיי אָפּגעענטפערט פון שיפעל.

יאַש איז אַריינגעשפּרונגען אין וואַסער אַרויסשטופּען דאָס שיפעל פון געמויזעכץ.

און באַלד האָט זיך באַוויזען אַ שאָטען אויפ'ן וואַסער, אַ שיפעל האָט זיך דערנעהענטערט.

— דער פאָטער איז זעהר אומרוהיג, דינישקע. — האָט זיך אָנגערופען דער סקלאַד אַפּטעטשניק, וואָס האָט זיך געפונען אויפ'ן שיפעל.

דעם חזן'ס זוהן האָט גאָר ניט גערעדט. ער האָט טרויעריג געשוויגען. און אַז ער האָט דערזעהן דעם ליליען־קראַנץ אויף דינישקע'ס קאָפּ און יאַש'ן באַלויכטען מיט שטערן־ליכט צווישען בלעטער און ליליען שטעהענדיג ביי דינישקע'ן, האָט ער טיעף אָפּגעקרעכצט.

ער האָט דערנאָך זיין לייד אויסגעגאָסען אין אַ נייע עלעגיע, וואָס ער האָט קאָמפּאָנירט. און ווען ער האָט די עלעגיע צום ערשטען מאָל געשפּיעלט אויף זיין פידעלע ביי קאַלמאַנאָוויטש'ען אין גרינגערטענדעל האָט ער מיט איהר צובראָכען דאָס האַרץ פון דער אַקושערקע און זי האָט דערנאָך געוויינט אַ גאַנצע נאַכט אין איהר קישען...

.4

דער זומער איז אַדורכגעלאָפען ווי אַ שעהנער חלום. דאָס וואַסער איבער'ן סטאַוו האָט זיך אָנגעהויבען צו רונצלען, די בלעטער — צו פאַלען, און איבער'ן שטעדטעל האָט געבלאָזען דער ערענסטער אלול־ווינד, וואָס, דאַכט זיך, די אידען האָבען איהם פון שופר אין שוהל־כעל אַרויסגעבלאָזען צו ערציטערען דאָס שטעדטעל.

מען האָט געקלעהרט וועגען צוריקפאָהרען. דינישקע האָט זיך געקליבען צוריק אין די גרויסע שטאָדט צו די קורסען און יאַש — אַהיים.

דעם חזן'ס זוהן האָט אויסגעשפיעלט אין לעצטען שבת־צו־נאַכט זיין נייעסטע קאָמפאָזיציע, וואָס ער האָט געווידמעט דינישקע'ן, און וואָס האָט אויסגעדריקט זיין אייפערזוכט אויף יאַש'ן, וועלכער האָט אין די אָווענדען געשיפט זיך אויפ'ן סטאַוו, און דער סקלאַד־אָפאָטעטשניק איז אויך אין דעם אָווענד געווען ערנסט געשטימט, און אַנשטאָט „שלום עליכם”, וואָס ער האָט אַלעמאָל דעקלאַמירט פאַר דינישקע'ען, האָט ער ביי דיזען אבשיעדס־אָווענד דעקלאַמירט פאַר דינישקע'ן רייזען'ס ליעבע־ליעדער און אויסגעזונגען מיט אַ וויינענדיגען טאָן „מאי קא משמע לן?” די אַקושערקע האָט געקרעכצט, און די האַלטאַנקע אין קאַלמאַנאָוויטש'עס גרין גערטענדעל האָט אין דעם אָווענד פיעל פילאָזאָפירט.

זיינען אַלע געווען דעם אָווענד ערנסט געשטימט און מעהר פון אַלע — יאַש רובינשטיין.

אין דינישקע'ן איז ער געווען פאַרליעבט צום שטאַרבען. און אויסגעדאַכט האָט זיך איהם, אַז דאָס בעסטע וואָלט געווען, ווען ער האָט חתונה מיט איהר און וואַרפט אַוועק דאָס שטודירען און נעהמט זיך צו עפעס. דינישקע האָט איהם אַ פאָר מאָל שוין אויסגעלאַכט דעריבער און קוים איהם צוריקגעהאַלטען, אַז ער זאָל נישט מאַכען דעם פאָרשלאַג איהר פאָטער און בעטען פון איהם איהר האַנד, וואָס יאַש האָט זיך געקליבען צו טהאָן אין גרויס ערנסט. יאַש האָט ניט פאַרשטאַנען, פאַר וואָס זי איז דאַגעגען. ער האָט זיך געהאַלטען פאַר אַן ערוואַקסענעם מענשען שוין, און דאָס איז איהם אויסגעקומען אַלס דער איינציגער אויסוועג פון זיין לאַגע.

אוועקגעפאָהרען זיינען זיי ביידע מיט דער איבערצייגונג, אַז זיי וועלען זיך ביידע באַלד ווידער טרעפען. זי האָט איינגערעדט יאַש'ן צו קומען אין דער גרויסער שטאָדט אריין, וואו זי לערענט זיך, און דאָרט וועלען זיי שוין זעהן, און ביז דאַן זאָלען זיי זיך אַדורכשרייבען כאָטש איין מאָל אין טאָג.

אויפגענומען האָט מען יאַש'ען אין דער היים מיט ערנסטע, פאַרזאָרגטע פנים'ער, אַזוי ווי מען נעהמט אויף אַ זעהר ערנסטען קראַנקען. און כאָטש די מאַמע האָט ווי וויט מעגליך זיך אויסבאַהאַלטען צו געבען איהם דאָס צו פיהלען, — דאָך האָט דער אינגעל, גלייך אַזוי ווי ער איז נאָר אין שטוב אריינגעקומען, באַלד דער־

פיהלט זיין לאגע, אן אויסגעשלאָסענער פון גימנאזיום — אן אונטערגעהאקטער בוים, אָהן א צוקונפט.

יאש האָט ניט פארשטאנען פאר וואס מען באדויערט איהם אזוי. ער, פארקעהרט, האָט זיך געפיהלט גאנץ גוט. פארליעבט איז ער געווען און גליקליך איבער זיין ליעבע, און ארומגעטראָגען זיך מיט פלענער פון חתונה האָבען.

— דו זעהסט אָהן עין הרע אויס גאנץ גוט, מיין קינד, — האָט די מוטער געזאָגט צו איהם. אין איהרע ווערטער האָט יאש געפיהלט וויא באדויערען, אזוי ווי זיין געזונד אָהן דער גימנאזיום וואָלט געווען אן איבעריגע זאך.

אין א פאָר טעג ארום, אז יאש האָט זיך ארומגעדרעהט אין דער היים, האָט דער פאָטער מיט איהם געמאכט א שמועס מכח זיין צוקונפט אין דעו געגענווארט פון דער מוטער, ביים טיש, נאָכ׳ן אָנבייסען.

— וואָס האָסטו באשטימט צו טהאָן? האָסט וועגען עפּעס געקלערט, מיין זוהן? — האָט דער פאָטער געזאָגט א באזאָרגטער ביים טיש.

— איך... איך האָב באשטימט חתונה צו האָבען, פאפא — האָט יאש פלוצלינג ארויסגעבראכט.

— וואָס? — האָבען די עלטערען געפרעגט איבערראשט, אָנקוקענדיג איינער דעם אנדערען.

— איך האָב זיך באקענט מיט א מיידעל, דאָרט וואו איך בין געווען ביים זיידען, דינישקע, דינא ארקאדיעוונא, קאלמאנאָוויטש׳עס טאָכטער. מיר האָבען זיך ביידע פארליעבט, זעהר פארליעבט, און איך טראכט, אז די בעסטע זאך וואָלט געווען, אז איך זאָל חתונה האָבען.

— און וואָס וועסטו געבען עסען דיין דינישקע, דינא ארקאדיעוונא? ווי אזוי וועסטו פארדיענען אויף ברויט פאר איהר?

— פאפא, איך האָב וועגען דעם ניט געקלערט, נאָר איך וועל אלצדינג טהאָן אויסצוהאלטען מיין ווייב. מיר וועלען ביידע לעקציעס געבען, ביז איך וועל זיך אויסלערנען א אינטעליגענטע ארבייט, א דענטיסט אָדער א שטעלע אין א באנק. ווי אזוי דאכט זיך דיר, פאפא?

— דאָס איז קינדיש. דו באדארפסט דיך לערנען — האָט דער פאָטער איבערגעהאקט אין מיטען. — דו ביזט נאָך צו יונג חתונה צו האָבען, און דיין דינישקע, דינא ארקאדיעוונא, וועט ווארטען מיט דער חתונה, ביז דו וועסט איהר צוערשט קענען א שטיקעל ברויט געבען — האָט דער פאָטער אָפּגעהאקט דעם געשפּרעך, פארלאָזענדיג דעם טיש אַן אויפגערעגטער.

יאש האָט פארביסען די ליפּען און איז געשטאנען א פארשטיינערטער.

— יאשענקא טייערער — האָט איהם די מוטער ארומגענומען.

— דער פּאפּא האָט רעכט. דו ביזט דאָך נאָך א יונג קינד. אזוי קען מען דאָך ניט. דו מוזט ענדיגען דאָס גימנאזיום. אָהן דעם איז דאָך דיין גאנץ לעבען צובראָכען.

— אָבער ווי אזוי? זיי האָבען דאָך מיך ארויסגעוואָרפען.

— מיר האָבען האָפנונגען, גוטע האָפנונגען. בארוהיג דיך, מיין קינד.

אין די נעקסטע פּאָר טעג האָט יאש געזעהן, ווי זיין מוטער איז זעהר פארנומען. זי איז גאנצע טעג ארומגעפאָהרען איבער'ן שטאָדט, וויזיטען געמאכט, אָפטמאָל גע'סוד'עט זיך מיט'ן טאטען אין קאבינעט. יאש האָט געוואוסט, אז דאָס לויפט זי ארום שאפען פּראָטעקציע, אז מען זאָל איהם צוריק אָננעהמען אין גימנאזיום. ער האָט זיין מוטער באדויערט, רחמנות געהאט אויף איהר, און חרטה געהאט איבער דעם גאנצען פערדרוס, וואָס ער האָט אָנגעמאכט די עלטערען.

די שולען אין שטאָדט האָבען זיך צוריק אויפגעמאכט, די שטאָדט איז געוואָרען באלעבט פון די צוריקגעקומענע קינדער פון די פארשיעדענע זומער־וואָהנונגען. די קינדער האָבען אויסגעזעהן געזינטער, שטארקער, זיינען אָפּגעברענט געוואָרען פון דער זון און האָבען מיט זייער יוגענד באלעבט די שטאָדטישע גאסען, די גערטנער און די שפּאציער־גענג. אלע זיינען געווען פארנומען מיט פאָרבערייטען זיך פאר'ן לעהר־סעזאָן. איבעראל האָט מען געזעהן קינדער אין נייע יוניפאָרמען. אלע זיינען געווען פארנומען מיט ביכער איינקויפען. מיט די שניידערס און שוסטערס. אלעס האָט זיך פאָרבערייטעט צום קומענדיגען ווינטער. נאָר יאש איז געזעסען אין דער היים.

ער האָט זיך געשעהמט אַרויסצוגעהן אין זיין יוניפאָרם מיט די אָפּגעריסענע צייכענס, אַלע האָבען געוואוסט, אַז ער איז פון גימנאַזיום אויסגעשלאָסען, און ציווילנע קליידער האָט ער נאָך ניט געהאַט. די מאַמע האָט זיך ניט געאיילט איהם לאָזען באַשטעלען אַנדערע קליידער, איז ער געזעסען אין דער היים, געלעזען, געלאַנגווייליגט זיך, און גאָר ניט געהאַט וואָס צו טהאָן מיט זיך. און טאַטע־מאַמע האָבען איהם ניט געקענט זעהן אָהן קרעכצען, אָהן פאַרזאָרגטע געזיכטער.

חברים, וועלכע האָבען געענדיגט, זיינען געקומען זיך געזעגענען. טייל האָבען געהאַט דאָס גליק צו ווערען אָנגענומען אין אוניווערזיטעט, זיינען זיי שוין געגאַנגען אין די בלויע אוניפאָרמס פון סטודענטען. געקליבען זיך אין די גרויסע שטאָדט. אַנדערע זיינען געפאָהרען אין אויסלאַנד. די מאַמע האָט געזעהן די חברים אין אוניפאָרם, האָט זי זיך צעוויינט אויפ'ן קול.

איינמאָל איז די מאַמע אַהיים געקומען שפּעט אין אָוונד. זי איז געוועזן אויסגעפּוצט אין איהרע שעהנסטע קליידער, אַזוי ווי אין טהעאַטער צו געהן. אָבער זי איז געוועזן זעהר אויפגערעגט און דערשראָקען. זי איז צוגעפאַלען צו יאַש'ען, ווי ער איז געלעגען האַלב אויפ'ן טיש און געלעזען, און געקושט זיין קאָפּ, זאָגענדיג:

— יאַשענקע, וועסט מאָרגען צום דירעקטאָר געהן אין קאַנצעלאַריע, ער וויל דיך זעהן.

נאָר אָנשטאָט זיך צו פרעהען, האָט ער באַמערקט ווי דער מאַמע'ס שטימע האָט עפּעס געציטערט, און זי האָט אויסגעמיעדען זיין בליק.

באַלד האָט ער דערפיהלט דער מוטער'ס וואַרימע טרעהרען פאַלען אויף זיין קאָפּ, און זי האָט איהם פלוצים אַרומגענומען, קורשעפּריג איהם מיט אַ וויינענדע שטימע:

— יאַשענקע, דאָס איז אַלעס פאַר דיר. — און זי האָט איהם איבערגעלאָזט און איז אַוועק צו זיך אין שלאָף־צימער.

יאַש איז געבליבען זיצען אַ פאַרשטיינערטער. ער האָט ניט גערעדט דעם גאַנצען אָוונד.

שפּעטער אין אָוונד האָט איהם דער פאָטער אַריינגערופען צו זיך אין קאַבינעט און פאַרשלאָסען די טהיר הינטער זיך.

— דו מוזט ענדיגען דאָס גימנאַזיום. אָהן גימנאַזיום, אָהן אוניווערזיטעט איז אַ איד גאָר ניט אין רוסלאַנד. דו וועסט זיך ניט קענען קעהרען און ווענדען, ניט אין פּעטערבורג, ניט אין מאָסקווא און ניט אין קיין אַנדער שטאָדט אין רוסלאַנד. דיין גאַנץ לעבען וועט זיין צובראָכען. און נאָך דערצו, עס האָט שוין אַזוי פיעל געקאָסט — און ביזט שוין אַזוי נאָהענט צום ענדיגען. דו מוזט ענדיגען.

יאַש האָט געשוויגען.

— איך וויל דיר נאָך אַמאָל דערמאָנען אָן דעם געשפּרעך, וואָס מיר האָבען געהאַט. דו ביזט אַ איד. אַ איד מוז קענען אַלעס איבערטראָגען אין רוסלאַנד, ניט פאר זיי, נאָר פאר זיך. דו הערסט, פאר זיך. פיליייכט וועט אַמאָל אַנדערש זיין — יעצט איז ניט אַזוי. מיר מוזען קענען אַלעס איבערטראָגען. דיין פּאָטער טראָגט אויך איבער, פיליייכט נאָך ערגערעס, און אַנדערע אויך.

יאַש האָט געשוויגען.

— גיב מיר דיין האַנד, אַז דו וועסט אַלעס איבערטראָגען ווי אַ מענש, ווי אַ מאַן. מען דאַרף דאָס טהאָן. עס איז פאר דיין טובה וועגען.

יאַש האָט דעם פּאָטער מעכאַניש געגעבען די האַנד.

— אַ גוטע נאַכט.

— אַ גוטע נאַכט, — האָט יאַש געענטפּערט אין דער שטיל און האָט פאַרלאָזען דעם פּאָטער׳ס צימער.

צו מאָרגענס אין דער פריה, ווען יאַש איז אַריינגעקומען אין קאַנצעלאַריע פון גימנאַזיום, האָט איהם עמפּפאַנגען סילקין, דער דירעקטאָר, וועלכער איז געזעסען ביי זיין טיש, אַ פרישער און אַ גלאַנצענדיגער. פון דער וויטענס האָט זיך דערהערט דער געשמאַק פון פּאַרפום, מיט וועלכען דער דירעקטאָר האָט פּאַרפומירט יעדען פריהמאָרגען זיין בלאָנדען באָרד, וואָס איז געווען געשווירען א־לא נאַפּאָלעאָן. דער דירעקטאָר איז געווען אונערוואַרטעט ליעבענסווירדיג צו איהם. ער האָט איהם געאירצט:

— נו, וואָס מאַכט איהר יאַש מאָיסעיעוויטש? — האָט איהם דער דירעקטאָר געפרעגט מיט אַ ליעבען שמייכעל.

— איך דאַנק אייך פאַר'ן נאָכפרעגען, — האָט איהם יאַש געענטפערט.

— נו, זייט איהר ווידער בערייט אַנצוקומען אין אונזער אינסטיטוט?

— מאַמעשקע — האָט יאַש אָנגעהויבען צו שטאַמלען — האָט געזאָגט —

— יאַ, יאַ, אייער מאַמעשקע איז געווען ביי מיר בעטען פאַר אייך. זעהר אַן אַנגענעהמע פרוי, זעהר אַנגענעהם געווען זיך צו באַקענען, — האָט דער דירעקטאָר געזאָגט.

יאַש'ן האָט זיך געדאַכט, אַז עפּעס אַ ניט־פאַרשטענדליך שמייכעלע שוועבט אויפ'ן דירעקטאָר'ס בלאָנדע וואָנסעלעך, פון וועלכען עס האָט יאַש'ן געגעבען אַ שטאָך אין האַרצען. און דער אינגעל איז בלייך געוואָרען.

— איך בין געקומען אייך בעטען מוחל צו זיין פאַר דער באַליידיגונג, — האָט יאַש געשטאַמעלט בלייך ווערענדיג.

— אָ, דאָס מיינט איהר. יאַ, יאַ, איהר האָט מיך באַליידיגט פאַר די לעהרער און פאַר די שילער. נאָר איך האָב באַשלאָסען צו געבען אייך נאָך אַמאָל אַ געלעגענהייט, אַ דאַנק אייער מאַמעשקע. מאַדאַם רובינשטיין איז זעהר אַן אַנגענעהמע פרוי, זעהר אַנגענעהם געווען זיך צו באַקענען — האָט ווידער דער דירעקטאָר געזאָגט — און דאָס שמייכעלע האָט ווידער געשפּיעלט אויפ'ן דירעקטאָר'ס וואָנסעלעך.

— איך דאַנק אייך, — האָט יאַש געזאָגט מעכאַניש.

— און יעצט וועט איהר זיין אַזוי פריינדליך און אַריינגעהן אין „עקזעקוטיוו קאַבינעט", דאָרט וואַרט מען אויף אייך.

דער אינגעל איז געבליבען אַ פאַרשטיינערטער, ער האָט געוואוסט, וואָס דאָס מיינט. נאָר אינוועניג טיעף אין האַרץ איז געקומען אַ באַפרייאונג פון אַ שרעקליך געפיהל, וועלכעס עס האָט זיך אָנגעהויבען אַריינ'גנב'ענען אין זיין האַרץ, זינט ער האָט באַמערקט דאָס שמייכעלע אויפ'ן דירעקטאָר'ס וואָנסעס. ער איז געווען ווי דאַנקבאַר דעם דירעקטאָר פאַר די גרויסע הילף, וואָס ער האָט איהם געגעבען מיט דעם לעצטען וואָרט.

אז יאַש האָט גענומען אַרויסגעהן פון קאַנצעלאַריע, האָט איהם דער דירעקטאָר נאָכגערופען:

— אויף וויעדערזעהן, יאַש מאָיסעיעוויטש. איהר קומט מיך זעהן דערנאָך. דורכאויס, דורכאויס, — האָט דער דירעקטאָר אויפגעהויבען זיך, באַגלייטענדיג איהם.

אז יאַש איז אַריינגעקומען אין „עקזעקוטיוו קאַבינעט“, האָט ער געזעהן די צוויי גימנאַזיום־סטראַזשניקעס שטעהן ביי דער טהיר, אין מיטען שטוב איז געשטאַנען אַ הילצערנע באַנק, אויף איהר אַ שיסעל מיט אַ פליסיגקייט, און וועלכער צוויי ריטער האָבען זיך געווייקט.

פון יענעם טיעפען פיינדליכען געפיהל, וואָס האָט זיך געהאַט אַריינגעגנב׳עט אין זיין הארץ, איז ער שוין געוועזן אין גאַנצען באַפרייט. איבערגעבליבען איז נאָר אַ שרעק ניט פאַר די וועהטאַג, נאָר פאַר די פאַרשעהמטהייט, וואָס שטעהט איהם איצט פאָר.

—אויסטהאָן זיך!—האָט איינער פון די סטראַזשניקעס באַפוילען.

— אויסטהאָן? — האָט יאַש געפרעגט מיט אַ בלייכען שמייכעל, ניט פאַרשטעהענדיג.

— אזוי האָבען זיי געהייסען.

נאָך דעם שמייסען איז יאַש, אזוי ווי מען האָט איהם געזאָגט, אַ בלייכער נאָר אַ רוהיגער אַריינגעקומען צוריק צום דירעקטאָר אין קאַנצעלאַריע. דער דירעקטאָר האָט איהם וויעדער אויפגענומען פריינדליך און דזשענטעלמעניש:

— אָה, איהר זייט געקומען.

— איהר האָט געהייסען, — האָט יאַש איהם אָפּגעענטפערט, שוין יעצט קוקענדיג איהם גלייך אין די אויגען אַריין. און קיין שפור פון וועהטאָג, שעהמעוודיגקייט אָדער פראָטעסט איז ניט געוועזן צו דערקענען אין דעם אינגעל׳ס פּנים, נאָר בלייך און ערנסט איז זיין פּנים געוועזן.

— יא, האָט זיך וויעדער דער דירעקטאָר דערמאָנט — איך האָב באַשטימט אייך צו געבען נאָך אַמאָל אַ געלעגענהייט, כאָטש

איהר האָט מיך באליידיגט פאר די לעהרער און פאָר די שילער. איך וועל דאָס טהאָן פאר אייער מוטער, מאדאם רובינשטיין, מיט וועלכער עס איז געוועז זעהר אנגענעהם זיך צו באקענען. איהר וועט זיך צוריקזעצען אויף אייער אָרט, אין די זעלבע קלאס, וואָס איהר זיינט געוועז דאָס לעצטע יאָהר.

— איך דאנק אייך זעהר, מיכאאיל איוואנאָוויטש, — האָט יאָש געזאָגט, ווידער קוקענדיג איהם אין די אויגען אָן ערנסטער און א רוהיגער.

— איהר קענט געהן.

יאָש איז ארויסגעגאנגען מיט ענערגישע שטארקע טריט.

— פארשאָלטענער איד, — האָט דער דירעקטאָר געקריצט מיט די צייהן, ווען יאָש איז ארויסגעגאנגען, זייענדיג עפּעס ניט צופריעדען, אליין ניט וויסענדיג פאר וואָס.

יאָש איז אריינגעגאנגען אין קלאס, ווי מען האָט איהם געזאָגט, און אוועקגעזעצט זיך אויף זיין אָרט. די שילער האָבען געקוקט אויף איהם מיט ערנסטע און דערשראָקענע פנים׳ער. אלע האָבען געוואוסט, אז יאָש קומט צוריק פון שמייסען. נאָר זיי האָבען גאָר ניט געקענט באמערקען אויף יאָש׳ס פנים.

דער אינגעל איז אויסגעזעסען די לעקציע. אונטער די הארטע באנק האָט זיין הויט געברענט פון געשווילעכטס און צורייצטקייט, אָבער עס איז ניט געוועז צו באמערקען ניט אויף זיין געזיכט און ניט אין זיינע באוועגונגען.

אז ער איז אהיים געקומען, האָט ער אלעמען אויסגעמיעדען, אריין צו זיך אין צימער. די ערשטע זאך, וואָס ער האָט געטהאָן, איז געוועזן א בריעף, וואָס ער האָט געשריבען צו דינישקע׳ן.

— איך בעט אייך אָפּצושניידען מיט מיר יעדע באציהונג. איהר זאָלט מיר ניט שרייבען. איך וועל אייך ניט ענטפערען. איך בין א מענש, פון וועלכען׳מען האָט צוגענומען די עהרע, — האָט ער פארענדיגט זיין בריעף.

.5

צוויי טעג איז יאַש געלעגען אין זיין צימער און ניט אַריינגעלאָזט די עלטערען צו זיך. ניט ער איז בייז געווען אויף זיי, ניט ער האָט זיך געשעהמט פאַר זיי, נאָר מורא געהאַט צו קוקען זיי אין די אויגען, אַז זיי זאָלען זיך ניט שעהמען. דאָס קען קיין קינד ניט אַריבערטראָגען. אין דער ערשטער מינוט האָט ער געקלערט וועגען נקמה נעהמען. זיין גאַנצער געדאַנק איז געווען אָנגעווענדעט אויף דעם פונקט, צורעכט מאַכענדיג זיך אַ פּלאַן, ווי אַזוי אויסצופיהרען זיין נקמה אויפ׳ן דירעקטאָר, געקלערט וועגען שיסען איהם — דאָס איינפאַכסטע, וואָס האָט איהם אויסגעוויזען, איז איינשאַפען אַ רעוואָלווער און שיסען איהם. די פאָלגען דערפון פאַר איהם האָט ער אין דעם ערשטען אויגענבליק ניט געזעהן, ניט געוואָלט זעהן — דער עיקר דער נקמה־אַקט זאָל זיך איינגעבען. נאָר ביסלעכוויז האָט זיך אָנגעהויבען אַרויסצורוקען ווי פון אַ באַהאַלטענעם ווינקעל דער אייגענער איך — דער דירעקטאָר איז געוואָרען צוריקגערוקט אָן אַ זייט, און ער האָט שוין אָנגעהויבען צו טראַכטען וועגען אַזאַ נקמה־אַקט פאַר זיך. טויט, פאַרניכטונג, אַ צובלוטיגטען קערפּער, זיין האַלז אין אַ שנור, ראַטען איבער׳ן לייב אין אַ פינסטערען קערקער. און צי דערפאַר, ווייל יאַש איז גאָר קיין העלד פון דער נאַטור ניט געווען, אָדער דערפאַר וואָס דער חשק צו לעבען איז אַזוי שטאַרק געווען, נאָר ביסלעכוויז האָט זיך דער נקמה־געפיהל פאַררוקט, איז פאַרטונקעלט געוואָרען און זיין אייגענער איך איז אַרויסגעטראָטען און האָט זיך געשטעלט אין צענטער פון זיין געדאַנק.

צו די עלטערען האָט ער פאַרלאָרען דעם בלינדען קינדישען גלויבען. ער האָט זיך געזעהן אוועקגעשטעלט אַליין, איינער אַליין פאַר זיך. ער האָט קיינעם ניט אויף וועמען זיך צו פאַרלאָזען, און ער מוז זאָרגען פון יעצט אָן אַליין פאַר זיך.

די ערשטע באַגעגעניש מיט די עלטערען איז געווען אַ פיינדליכע. דער מוטער האָט ער ניט געקענט קוקען אין די אויגען, און זי איהם אויך ניט. די מאַמע האָט געוויינט, שטיל און האַרציג געוויינט. ער האָט זי געלאָזט אויסוויינען. קיין איין וואָרט ניט געזאָגט. זי אויך ניט. נאָר די מוטער האָט שוין געמוזט דערפיהלען, אַז יאַש האָט

פארלאָרען יענע קינדישע וואַכענדע צערטליכקייט, וואָס ער האָט געהאַט צו זיין מוטער, איבערהויפט ווען ער האָט זי געזעהן ליידען. עס איז פארשוואונדען פון זיינע אויגען יענע אונמיטעלבארע אָפפערווילינגקייט, וואָס האָט ארויסגעקוקט פון זיין בליק, ווען ער האָט געקוקט אויף דער מוטער. ער האָט שוין ניט געכאַפּט איהר האנד צו זיינע הייסע ליפען און באדעקט זי מיט קושען און געבעטען זיך מיט טרעהרען אין דער שטימע: „מאַמע, הער אויף, הער אויף!“ ווי ער פלעגט עס טהאָן יעדעס מאָל, ווען ער האָט געזעהן די מוטער וויינען אָדער צער האָבען.

יאַש איז געשטאַנען קאַלט, מיטליידענד, אָבער פארשטיינערט. און געשוויגען.

די מוטער האָט עס דערפיהלט, און אַ גרויסער וועהטאָג האָט איהר הארץ געשטאָכען פאַר דעם פארלוסט. איהרע טרעהרען האָבען זיך געגאָסען אויף איהרע באַקען, און אויף זיין קאָפּ, און זי האָט געקייעט די ווערטער:

— עס איז מיין שולד, קינד, אַלעס מיין שולד.

יאַש האָט נאָר קאַלט אָפגעענטפערט:

— ניט וואהר, מאַמע, — און צוגעצויגען איהר האנד צו זיינע ליפען. נאָר זיינע ליפען זיינען געווען קאַלט און פארשטיינערט.

דאַן איז דער פאָטער געקומען. דער פאָטער איז געווען מעהר דרייסט און פראַקטישער:

— דאָס ערגסטע אריבערגעקומען, — האָט ער געזאָגט, ארויפלעגענדיג די האנד אויף זיין אַקסעל — יעצט דארפסטו זעהן צו ציהען דערפון די בעסטע רעזולטאַטען פאַר דיר.

יאַש האָט געשוויגען.

— מיינסט דאָך ניט צו פארליערען דיין לעבענס־קאַריער?

יאַש האָט געשוויגען.

— יעצט, נאָכדעם ווען אַלעס איז פאָראיבער, און דו האָסט אַ געלעגענהייט ווידער —

— פאַפּאַ, איך וועל מעהר אין גימנאַזיום ניט געהן. מיין לעהרקאַריערע האָט זיך געענדיגט, — האָט פלוצים יאַש זיך אָפגערופען מיט אַ באַשטימטען טאָן, קוקענדיג דעם פאָטער גלייך אין די אויגען

אַריין, צו וואָס די עלטערן זיינען ביז איצט גאָר ניט געוועהנט געווען.

— אָבער ווי הייסט, יעצט...

— טייערער, איך בעט דיך, הער אויף יעצט, הער אויף, אַן אַנדערש מאָל — האָט די מוטער געבעטען דעם פאָטער.

נאָר יאַש איז ניט געגאַנגען אין גימנאַזיום ניט מאָרגען און ניט אַן אַנדערש מאָל. יאַש איז אַוועק צום פאָטער׳ס שניידער און באַשטעלט אַ ציווילנעם קאָסטיום. אין אַ פּאָר טעג אַרום איז יאַש שוין געווען אָנגעטהאָן און אויסגעזעהן ווי אַ יונגערמאַן, וואָס איז אַריינגעטרעטען אין לעבען אַריין. פאַר אַזעלכען האָט ער זיך אַליין און אַנדערע איהם באַטראַכט.

מען האָט זיך געמוזט רעכענען מיט דעם פאַקט, וואָס יאַש איז שוין אַן ערוואַקסענער יונגערמאַן, און מען האָט איהם געמוזט פאַר אַזעלכען באַהאַנדלען. דער פאָטער האָט איהם פאַר מענשען מיטגענומען אין קאַנטאָר אַריין, באַשעפטיגט איהם ביי עפּעס און באַשטימט איהם אַ געוויסע סומע געלד געהאַלט. יאַש האָט זיך באַקענט מיט נייע חברים, יונגע לייט פון געשעפטען, טאַטענ׳ס קינדער, וועלכע גיבען אויס געלד און לעבען אַ גוטען טאָג. ער האָט זיך מיט גאָר ניט אינטערעסירט, אַלעס איז איהם געווען גלייך — און געזוכט ווי ער קען לעבען אַ גוטען טאָג. דאָס לערנען האָט ער אַוועקגעלעגט און אָנגעהויבען לעזען ביכער, וועלכע גיבען פאַרגניגען: אַרציבאַשעוו און ווערביצקאַיאַ. געווען אַן אָפטער באַזוכער אין שטאָדטישען טהעאַטער, וואו זיינער אַ חבר האָט איהם פאַרשפּראָכען צו באַקענען איהם מיט אַן אַקטריסע, און ער האַלט ביז יעצט ניט קיין וואָרט.

יאַש האָט געטהאָן אַלצדינג, געלעבט אַזוי ווי הונדערטער פון זיין גלייכען, ווי עס איז געווען צו ערוואַרטען.

נאָר ביי דיעזען לעבען האָט יאַש געפיהלט אַ פּוסטקייט. ער האָט צייטענווייז געבענקט נאָך עפּעס אַנדערש. אָפטמאָל איז איהם געקומען אויפ׳ן זין דינישקע, און דאָס קליינע שטעדטעל ביים טייך, וואו ער האָט זיך באַקענט מיט איהר, און ער האָט געבענקט נאָך יענע טעג. ביינאַכט האָט ער געזעהן שלעכטע חלומות, און עס האָט איהם עפּעס געפּייניגט געוויסענסביסע פאַר אומבאַגאַנגענע זינד. ער האָט אָפט געוויינט ביינאַכט פון שלאָף, געפּייניגט פון עמיצען. און די

מאַמע פלעגט אָפט, דערהערענדיג זיין געוויין אין מיטען נאַכט, בלאָנדזשען אין די טונקעלע צימערען און קומען איהם אויפוועקען.

— וואָס איז דיר, אינגעל?

— מאַמע, — האָט יאָש בייז אָפגעענטפערט, פאַר וואָס די מוטער באַהאַנדעלט איהם אַלץ פאַר אַ אינגעל — מיר איז גאָר ניט.

— דו האָסט אַזוי שרעקליך געוויינט.

— עס האָט זיך דיר נאָר אויסגעדוכט אַזוי. ווער האָט געוויינט?

די מוטער איז האָן ווערטער אַריין צו זיך אין שלאָף־צימער.

דענסטמאָל האָט זיך יאָש באַקענט מיט אַ נייַ און אַן אונהיימליך געפיהל.

פריינד, וועלכע האָבען איהם איינגערעדט, אַז ער איז שוין ניט קיין גימנאַזיסט, נאָר אַ מאַן, האָבען איהם מיטגענומען אין אָוועגד אין דעם איינציגען קאַפע־שאַנטאַן, וואָס איז געווען אין שטעדטעל. דאָרט האָבען פאַרקעהרט די יונגע לייט פון שטאָדט, וועלכע האָבען געהאַט אַ נאָמען פאַר לעבע־יונגען, אָפיצירען און טשינאָווניקעס. יאָש האָט מיט נייגיעריגע קינדישע אויגען זיך צוגעקוקט צו אַלצדינג, וואָס געהט פאָר. מיט אַ רויט פון בלוט פאַרלאָפען פנים האָט ער זיך צוגעקוקט צו אַ יעטווידען מיידעל, וועלכע איז אַרויף אויף דער ביהנע אָפזינגען איהר קאָקעטיש אויסגעלאַסען ליעד. און איינמאָל האָבען חברים איהם אָפגעטהאָן אַ שפּיצעל, צוגערופען אַ מיידעל צו זייער טישעל און איהר אַוועקגעזעצט דוקא נעבען יאָש׳ען. יאָש האָט זיך גערויטעלט ווי אַ קינד, און ווען דאָס מיידעל האָט איהם אָנגעריהרט מיט דער האַנד, איז ער געוואָרען נערוועז און אויפגערעגט. ער האָט עס ניט געקענט באַהאַלטען, צום געלעכטער פון זיינע פריינד.

יאָש האָט אין קאַפע־שאַנטאַן אויפגעפיהרט זיך ווי אַ אינגעל און זיינע חברים, וועלכע זיינען געווען די זעלבע אינגלעך וואָס ער, האָבען זיך דערפון געפונען באַליידיגט, באַצאָהלט און אַהיים געגאַנגען, כדי דערנאָך אַליין צוריקצוקומען אָהן יאָש׳ן.

יאָש האָט אָבער די נאַכט ניט געקענט שלאָפען. עס האָבען איהם געפייניגט בילדער פון די רויטע קורצע קליידלעך און ווייבערשע נאַקעטע הענד און רוקענס. צומישט האָט ער געפּרואווט צו פאַרטרייבען די גראָבע באַליידיגענדע געפיהלען מיט איידעלע אילו־

זיעס. ער האָט זיך דערמאָנט אָן די אויסגעשטערנטע נאַכט, צווישען וואַסער־ליליען, אויפ'ן טייך מיט דינישקע'ן. נאָר דאָס אַלעס איז געווען אַזוי לאַנג, אַז עס האָט זיך איהם געדאַכט, אַז עס איז פאָרגעקומען אין אַן אַנדער לעבען, אויף אַן אַנדער וועלט. ער האָט געדענקט אָן זיין מוטער. ער האָט געהאַלטען די מוטער פאַר די שעהנסטע און איידעלסטע פרוי אין דער וועלט. דער געדאַנק אָן איהר פלעגט איהם שטענדיג אַריינברענגען אין אַ איידעלקייט, און פלעגט איהם אָפט אָפּהאַלטען פון טהאָן שלעכטס אָדער אונגערעכטיגקייטען. דער מאַמע'ס פנים פלעגט איהם ברענגען אויף איידעלע געדאַנקען און אויף גוטסקייט. יעצט האָט דער געדאַנק וועגען דער מאַמען אַרויסגערופען עפּעס טרויעריגע און אונאַנגענעהמע ערינערונגען, וועגען וועלכע מען וויל פאַרגעסען. וועגען די רויטע קורצע קליידלעך און די קורץ־געשאָרענע האָר אויף די נאַקעטע העלזער און רוקענס און נאַקעטע הענד איז געווען אַנגענעהם צו קלערען. און ער האָט זיך איבערגעגעבען צו דעם געדאַנק מיט דער גאַנצער קינדישער פאַנטאַזיע — און יאַש האָט פאַרבראַכט אַ שלאָפלאָזע נאַכט, און אויפגעשטאַנען אין דער פריה אַ פאַרשעהמטער און מיט אַ חרטה־געפיהל.

אין אַ פּאָר טעג האָט ער זיך ווידער געפונען אין קאַפע שאַנטאַן. דעם מאָל איז ער געקומען אַליין, אָהן די חברים. מען האָט איהם אוועקגעזעצט ביי אַ טיש אין אַ ווינקעל, און די קעלנערס און די בעלי־בתים האָבען געקוקט אויף איהם מיט אויפגעצויגענע אַקסלען און געשמייכעלט. יאַש האָט זיך געפיהלט אונהיימיש, מורא געהאַט פאַר'ן קעלנער, און כדי ער זאָל זיך ביי איהם איינקויפען, האָט ער איהם געאַירצט און אוועקגעלעגט אויפ'ן טיש אַ רובעל, שעמענדיג זיך צו געבען עס איהם אין האַנד. דער קעלנער האָט אָבער פאַרשטאַנען, האָט צוגענומען דעם רובעל און געפרעגט וואָס דער יונגער „גאָספּאָדין" וויל, און ניט וואַרטענדיג אויף אַ באַשטעלונג, האָט ער איהם אַליין געבראַכט אַ האַלבע פלאַש וויין.

אויף בענק ביי די נאָך ניט פאַרנומענע טישלעך זיינען געזעסען די קאַבאַרעט־מיידלעך און געקוקט אויף די געסט, אַז זיי זאָלען זיי איינלאַדען צום עסען. יאַש האָט דאָרט אַהין געקוקט מיט אַן אויג, שעהמענדיג זיך אַלץ און רויט ווערענדיג. צווישען די מיידלעך האָט

ער באַמערקט אַ נידעריג דין מיידעל, וואָס איז געגאַנגען אָנגעטהאָן מעהר אַנשטענדיג ווי די אַנדערע, אין אַ מיידליש גימנאַזיסטיש ברוין קליידעל, פאַרמאַכט דעם האַלז מיט אַ געהאַפטען קעלנערעל, אין אַ שוואַרץ פאַרטוכעל און מיט צוויי שוואַרצע לאַנגע צעפּ. איהר אַנשטענדיג אויסזעהן און צוריקגעהאַלטענקייט איז יאַש׳ן מעהר געפעלען, ווי די אַנדערע מיידלעך, און ער האָט זי געוואָלט איינלאַדען צו זיין טישעל, נאָר ער האָט ניט געוואוסט ווי אַזוי דאָס צו טהאָן. דאָס מיידעל, זעהט אויס, האָט פאַרשטאַנען, איז אַליין צוגעקומען צום טישעל, געפרעגט איהם, אויב ער האָט זי גערופען. יאַש האָט פאַרשעהמט זיך אויפגעכאַפּט פון זיין זיץ און געענטפערט, אַז ער „האָט ניט געוואַגט", נאָר ווען זי וויל איהם „אָנטהאָן דעם כבוד און זעצען זיך", האָט ער געזאָגט אַלץ שטעהענדיג און פאַרשעהמט. דאָס מיידעל, וועמעס אָנציהענדע קראַפט איז באַשטאַנען אין איהר „אַנשטענדיגקייט", האָט זיך אויך פאַרשעהמט פאַר דעם כבוד וואָס יאַש גיט איהר און מיט אַ דאַנק האָט זי זיך אַוועקגעזעצט נעבען טישעל. אַ לאַנגע צייט זיינען זיי ביידע געזעסען, און יאַש האָט ניט געוואוסט וואָס צו רעדען. ער האָט פאַרגעסען צו פרעגען זי, אויב זי וועט טרינקען. ער אַליין האָט אויך פאַרגעסען צו טרינקען, נאָר געזעסען דערשראָקען און פאַרשעהמט. מיט׳ן טרינקען און עסען האָט געהאָלפען דער קעלנער, וועלכער האָט באַלד דערלאַנגט די שפּייז־קאַרט און צוגעשטעלט אַ גלאָז פאַר דעם מיידעל. דאָס מיידעל האָט זיך אָפּגעזאָגט פון עסען, און געקוקט אויף יאַש׳ן מיט אַ רחמנות־בעטענדען בליק, וואָס האָט אַרויסגעקוקט פון אונטער איהרע האַלב־פאַרמאַכטע אויגען. יאַש, ווי ווייט ער האָט געקענט, האָט איהר צוגערעדט צום עסען. דאָס מיידעל האָט געהאַלטען אין איין אָפּזאָגען, פאַרענטפערענדיג זיך, אַז זי איז ניט הונגעריג, און באַשטעלט אַזאַ אָווענד־ברויט, אַז יאַש האָט געהאַלטען אין איין טאַפּען די צעהן רובעל, וואָס ער האָט געהאַט מיט זיך, אַז זיי זאָלען איהם פּלוצלינג ניט אַנטרינען פון זיינע הענד. נאָכ׳ן באַשטעלען דעם אָווענד־ברויט איז יאַש געוואָרען אַ ביסעל דרייסטער און געפרעגט זי, אויב זי געהט אין גימנאַזיום, וואָס זי טראָגט גימנאַזיסטישע קליידער. דאָס מיידעל האָט זיך אַ ביסעל פאַרשעהמט און געענטפערט, אַז זי איז געגאַנגען, נאָר איבער אַ געוויסע אורזאַכע האָט זי געמוזט פאַרלאָזען דאָס גימנאַזיום, און

דערביי געקרעכצט און פארגלאָצט די אויגען. יאַש איז שטיל געוואָרען און געפיהלט זיך נאָהענט צום מיידעל, און געטראַכט זיך, אז זי איז זיין שוועסטער. אן אינערליכע צניעות האָט איהם צוריקגעהאַלטען צו דערצעהלען וועגען זיך. כאָטש ער האָט געפיהלט, אז ער דאַרף איהר דערצעהלען, ווייל ער האָט זיך דערפיהלט ווי פערבונדען מיט איהר דורך איין שיקזאַל. דאָס מיידעל איז באַלד געוואָרען רעדעוודיג. זי האָט איהם דערצעהלט, אז צום ערשטען מאָל געפינט זי זיך דאָ. אָדער „כמעט“ צום ערשטען מאָל. און ווייס ניט ווי זיך צו פיהרען, און טרייבען טרייבט זי צו דעם וואָס זי וויל זיך לערנען מוזיק. זי האָט שרעקליך ליעב מוזיק, און שטאַרבט אוועק פאַר שפּיעלען אויף דער פּיאַנאָ. נאָר זי האָט ניט קיין געלד זיך צו לערנען. איהר פאָטער איז געשטאָרבען, און איהר מוטער איז אַלט, און כאָטש זי האָט אַ רייכע שוועסטער אין מאָסקווא, וויל זי ניט הערען און געדענקען פון איהר, צוליעב אַ מעשה וואָס זי קען נאָך ניט דערצעהלען. יאַש האָט אזוי טיעף און ערנסט געגלויבט אין אַלסדינג וואָס דאָס מיידעל האָט דערצעהלט, אז ער האָט געקלערט ווי אזוי איהר צו העלפען, און געמאַכט פּלענער ביי זיך, אויב ער וועט איהר ניט קענען העלפען מיט זיין געהאַלט וואָס ער קריגט פון פאָטער, ווען דאָס מיידעל זאָגט דענסמאָל אז זי וויל ניט אַנדערש נאָר חתונה האָבען מיט איהם, געהט ער און האָט חתונה מיט איהר. ער איז געווען געריהרט פון איהר דערצעהלען. ער האָט מיט אַמאָל פאַרלוירען יעדען חשק פון גראָבען גענוס. אַ הויכער און איידעלער געפיהל האָט געקעמפּפט געגען יענעם גראָבען געפיהל און איז איהם לייכט בייגעקומען. ער האָט זיך אונטערגענומען איהר צו העלפען פון דער נעץ, און געוואָלט רעדען מיט איהר וועגען דעם, נאָר ניט געוואוסט ווי אָנצוהויבען. ער איז געוואָרען צו איהר מעהר דרייסטער און גערעדט מיט איהר איינפאַך און לייכט, וועגען זיך, וועגען זיין מוטער, זיינע שוועסטער, ווי מען רעדט מיט אַ בעקאַנטע מיידעל זיין גלייכען. ער האָט זיך באַלד אין גאַנצען פאַרגעסען וואו ער געפינט זיך, און ווער זי איז. ער האָט איהר געהאַלטען פאַר זיין גלייכען. אז דער קעלנער האָט דערלאַנגט דאָס עסען, האָט ער זי בעדיענט און געבעטען זי צו עסען, וואָס דאָס מיידעל האָט פון זיך אליין געטהאָן. נאָכ'ן עסען און טרינקען איז דאָס מיידעל געוואָרען נאָך מעהר דרייסטער צו

איהם. זי האָט איהם געפרעגט, אויב ער וויל זי ניט אַהיים באַגלייטען, וועלכעס יאַש האָט אָנגענומען פאר זעלבסטפארשטענדליך.

די נאַכט איז געווען אַ ליכטיגע און אַן אָנגענעהמע אָנהויב ווינטער, אין די קליינע רוסישע שטאָדט. דער ערשטער שנעע האָט באַשיט די גאַסען מיט אַ לייכטען פוכאָווען צודעק, וועלכער איז צוררונען געוואָרען אונטער די פיס און רעדער. אויף דער דראָשקע, אין וועלכער יאַש האָט אָפּגעפיהרט דאָס מיידעל, האָט דאָס מיידעל איהם ארומגענומען, געלעגט איהר האַנד אין זיינער, און באַמיהט זיך אָנצוריהרען אָן איהם. יאַש האָט אָבער שוין געהאַט אין גאַנצען פארגעסען ווער דאָס מיידעל איז, קיין אויסערגעוועהנליכעס האָט ער ניט געזעהן אין איהר באַריהרונג, עס האָט קיין באַזונדער געפיהל ניט ערוועקט אין איהם. ער איז געווען פארנומען מיט פּלענער ווי אַזוי צו העלפען איהר, אַז זי זאָל זיך לערנען פּיעדעל־שפּיעלען און זי זאָל ניט דאַרפען אָנקומען צו איהר שענדליכער פּראָפעסיע. נאָר ביים אריינקומען איז הויז פון איהר וואָהנונג, ווען יאַש האָט זיך מיט איהר זעהר העפליך געזעגנט, און האָט פארשפּראָכען צו קומען און זעהן זי, האָט זיך דאָס מיידעל פּלוצים איינגענורעט אין איהם ווי אַ קליין קעצעל, און ארומנעהמענדיג איהם האָט זי געזאָגט מיט אַ קאַפּריזנע קינדישע שטימע:

— איך וויל ניט אַליין ארויפגעהן אין מיין צימער, עס איז אַזוי טרויעריג אַליין, קומט מיט ארויף.

יאַש איז ווי אויפגעוועקט געוואָרען פון אַ שלאָף, איז פּלוצים שטיל געוואָרען און געדרעהט זיך אויף זיין אָפּסאַץ.

— האָט ניט קיין מורא, איך וועל פון אייך קיין שטיקעל ניט אָפּבייסען, איך וויל אייך נאָר צייגען מיין קליינטשיק, קליינטשיק פידעלע, — האָט זי זיך אָנגעבויגען זעהר נאָהענט צו יאַש'ן און איינגערוימט איהם אין אויער די ווערטער, און אַ וואַרימער הויך פון איהר מויל, אַן אויסגעהענדער געשמאַק פון נעגעליך פארפום, אינאיינעם מיט אַ זיסליך־זויערען געשמאַק פון קערפּער־שווייס האָט געגעבען אַ הויך אויף דעם אינגעל און האָט געגעבען צוריק אַ צינד אָן די לאַנג אויסגעלאָשענע געפיהלען, וועלכע האָבען איהם געבראַכט אין דעם הויז וואו ער האָט זיך באַקענט מיט דעם מיידעל.

יאַש איז נאָך אַ מינוט געשטאַנען אונבעהאָלפען און פאר־

שעהמט, און ווען דאָס מיידעל האָט איהם געגעבען א נעהם אַן ביים אַרבעל, און א וואונק פון איהרע שווארצע קאַרשען־אויגען האָט געלויכטען אין די בלוויליבקייט פון דער נאַכט, און זי האָט מיט אַ הייזעריג־פאַרשטיקטע, ווארימע, צוויידייטיגע שטימע געזאָגט: קומט! — איז ער ווי אַנגעצונדען אין אַ שכרות נאָכגעגאַנגען נאָך דער מיידעל אין פינסטערען הויז אַריין.

6.

„איהר געדענקט, דינישקע, וואָס איהר האָט מיר געזאָגט, שיפענדיג זיך מיט מיר אין דעם טייך צווישען די ליליען? — איהר געדענקט אייערע ווערטער? איך געדענק זיי, און זיי יאָגען מיר נאָך, ווי פייערדיגע ריטער אין אַ טונקעלע נאַכט. מיר רוסען קענען נאָך שטאַרבען שעהן, אָבער האָבען ניט קיין כח צו לעבען. מיר קענען נאָר שטאַרבען — האָט איהר געזאָגט — שטאַרבען פאַר אַן אידעאַל, פאַר אַ שעהנערע און אַן איידעלערע וועלט, אָבער לעבען פאַר דער וועלט האָבען מיר קיין כח ניט. איהר ווייסט ניט, דינישקע, וויפיעל אמת עס איז דאָ אין די ווערטער. איהר האָט פון מיר געלאַכט, ווען איך האָב אייך נאַאיוו געזאָגט, אַז איך וויל ניט שטאַרבען, אַז איך האָב מורא פאַר דעם טויט, אַז איך בין נייגעריג צו וויסען וואָס מאָרגען וועט זיין. איהר האָט געלאַכט און געזאָגט: „ווי נאַאיוו איהר זיינט, יאַש!” איהר האָט אַנגענומען מיין האַנד, און געקוקט מיר אין די אויגען אריין און געשמייכעלט, ווי אַן אייגענע, ווי אַ טייערע אייגענע, און האָט געזאָגט די ווערטער, וועלכע שטעהען יעצט פאַר מיינע אויגען אין די שעה פון מיין טויט. מיט פייערדיגע אותיות שוועבען זיי פאַר מיינע אויגען:

„מיר רוסען, קענען נאָר שטאַרבען שעהן, אָבער האָבען ניט קיין כח צו לעבען.” דינישקע, איך האָב ניט קיין כח צו לעבען. איך בין נאָך אַזוי נייגעריג, ווי איך בין געוועזען דענסמאָל, ווען כ'האָב זיך מיט אייך איבער'ן טייך געשיפט, און נאָך מעהר נייגעריג, ווייל איך האָב אייך געזעהן. איך פיהל נאָך דעם ציטער פון אייער האַנד

אויף מיין האַנד און דאָס כאַפּט מיך פיבער, דאָס רייניגט מיך פון אַלע מיינע שמוץ און שאַנד...

ער האָט זיך אָפּגעשטעלט. אַ גייער בלוט רויטער פלעק האָט ארויסגעשלאָגען אויף זיינע יונגע באַקען, ווי ער וואָלט פארשעהמט געוואָרען פאר די ווערטער. ער האָט זיך אַרומגעקוקט, אויב קיינער הערט ניט זיינע געדאַנקען. די שטיבעל איז שטיל געווען, פארהוילען אין שאָטען. נאָר דער טיש, אויף וועלכען עס זיינען נאָך געווען אָנגעוואָרפען זיינע לעהר־ביכער, זיין שרייב־געצייג, איז געווען באַלויכטען. עס איז געווען אין די שווערע נאַכט. ער האָט געוואוסט, אַז קיינער וועט ניט לעזען וואָס ער שרייבט, אַז ער וועט עס פארניכטען — און ער האָט געפונען מעהר מוטה אַלצדינג ארויסצושרייבען.

„איך בין שמוציג, דינישקע, איך האָב פיינט מיין ליב. וואָס האָט זיך אָנגעריהרט אָן אַ פרעמדען שמוציגען קערפער. איך בין באַליידיגט, געשמיסען און פארשעהמט. און דאָך וויים איך, ווען איך וואָלט צו אייך יעצט געקומען, דינישקע, אין אייער צימעריל אריין און וואָלט אייך געזאָגט, דינישקע, איך בין קראַנק מיט אַ געפעהרליכע אנשטעקענדע קראַנקהייט, איך בין שמוציג, איך ביז פאַרשעהמט, איך בין אַ געשמיסענער און אַ פארשעהמטער, וואָלט איהר מיך אויפגעהויבען פון דער ערד, פון פאַר אייערע קניע. איהר וואָלט מיט אייערע קאַלטע פינגער אָנגעריהרט מיין שטערען. איהר וואָלט מיך געקושט אויף מיינע ליפען, אפילו ווען מיינע ליפען וואָלטען געווען אויסגעזעצט מיט קרעץ און וואונדען. איהר וואָלט אייער פריינד, אייער חתן, אייער מאַן פארלאָזט, איהר וואָלט צו מיר געקומען דערפאַר, ווייל איך בין קראַנק און באַליידיגט. איך קען דאָך אייך. איהר זיינט דאָך אונזערע שוועסטער, די אידיש־רוסישע שוועסטער, נישט איינע אליין, נאָר אַ מין. אָ, ווי גוט איז דאָס צו וויסען, אַז עס איז דאָ אידיש־רוסישע שוועסטער, וויפיעל האָפנונג און כח דאָס גיט, וויפיעל לוסט צו לעבען און צו קעמפּפען, וויפיעל מוטה, דינישקע, וויפיעל מוטה איהר גיט — און דאָך מוז איך שטאַרבען. ניין, נישט איך מוז, נאָר איך וויל, דינישקע, איך האָב ניט קיין כח צו לעבען.

„דינישקע, איך וויים, איך וואָלט אפשר געקענט מיט מיין טויט אַ נוצען ברענגען. אפשר איז אַ זינד ארויסצוואַרפען אזוי גלאַט

דאָס לעבען אָהן יעדע נוצען. איך וואָלט אפשר געקענט באַפרייען רוסלאַנד פון איינעם פון די טויזענדע קליינע טיראַנען, וואָס דריקען זי. איך ווייס, אז מען דאַרף דאָס. נאָר איך וויל נישט, דינישקע. ניט דערפאַר, ווייל איך האָב קיין מוטה נישט. איך האָב מוטה יעצט אויף אַלצדינג, אפילו די וועלט אונטערצוצינדען. וואָס געהט זי מיך אָן, ווען איך בין ניטאָ מעהר? — נאָר דערפאַר וואָס מיר האָבען קיין אַנדער קראַפט ניט ווי נאָר צו שטאַרבען, אָט דערפאַר וויל איך מיט מיין טויט קיינעם קיין נוצען ניט בריינגען. איך וויל ניט ווי די טויזענדער, וואָס האָבען נאָר כח צו שטאַרבען. דינישקע, איך וויל מיין טויט פאַר מיר אליין. קיינער זאָל דערפון גאָר נישט האָבען. איך וויל עס צוברעכען ווי אַ שפּיעלכעל, אַז גאָר נישט זאָל מיך פאַרבינדען מיט דער וועלט און מיט דעם לעבען. איך וויל אַוועקגעהן פון דער וועלט אין גאַנצען, גאָר ניט איבערלאָזענדיג נאָך מיר, זיך ניט פאַרבינדען מיט קיינע פאַקטען, איך וויל אין גאַנצען שטאַרבען, דינישקע, אין גאַנצען איבערגעהן צו די אייביגקייט, צום גאָר נישט.

„דינישקע, איך פאַרשטעה דעם טויט. איך פאַרשטעה די אייביגקייט. איך פאַרשטעה יעצט וואָס עס הייסט אייביגקייט. וואָס נעהענטער איך פיהל זיך צום טויט, אַלץ בעסער פאַרשטעה איך די אייביגקייט. זי איז מיט אונז, די אייביגקייט. און ווי אַ גרויסע מאַמע וואַכט זי איבער אונזערע קעפּ דורך די צייט פון אונזער קליינער הפסקה, פון אונזער לעבען. דינישקע, מיר לעבען נישט דאַמאָלס, ווען מיר לעבען. מיר האָבען נישט גענוג כחות צו לעבען דאָס לעבען. מיר לעבען דאַמאָלס, ווען מיר לעבען נישט — ווען מיר טראַכטען דערפון. מיר לעבען אין בענקשאַפט נאָכ׳ן לעבען. מיר לעבען אין די עראינערונג פון לעבען, אָבער ניט אין לעבען.

„דינישקע, איהר געדענקט ביינאַכט אויפ׳ן טייך, אין שיפעל, ווען איהר האָט באַקראַנצט אייער קאָפּ מיט אַ קראַנץ פון ליליען און וואַסער־בלעטער. איהר האָט אויסגעזעהן ווי אַ באַשעפעניש ניט פון דער וועלט, נאָר ווי אַ געשטאַלט וואָס וואָלט אַרויסגעקומען פון וואַסער, פון נאַכט און ליליען — די נאַכט האָט געזונגען דאַמאָלס, דינישקע. איך האָב זיך אומגעקוקט, און האָב ניט דערקענט די וועלט. איך האָב געמיינט אַז מיר זיינען פאַרבלאָנדזשעט געוואָרען

אין אַן אַנדער וועלט — און אַזוי זעה איך אייך, דינישקע. איך זעה אייך נישט, די דינישקע פון יעדען טאָג, פון לעבען, נאָר איך זעה אייך אַלס אַ ניט־ערדיש באַשעפעניש, וואָס זינגט אין די שטילע נעכט פון וואַסער און פון גרינס אַרויס. און דעם געשטאַלט נעהם איך מיט מיר אין מיין לאַנגען וועג — און איך וועל אייך אייביג אַזוי זעהן. אַזוי זייט איהר, אַזוי איז די אייביגקייט. אין די שעהנע מאָמענטען אין אונזער לעבען זעהן מיר נישט די ווירקליכקייט, נאָר דעם אמת, דעם אייביגען אמת. דער אמת — דאָס איז די אייביגקייט. דאָס מאַט מיך אַזוי גליקליך און אַזוי זיכער אין דעם מאָמענט. איך געה מיט פרייד דאָרט אַהין. ניין, דינישקע, דאָרט איז ניט פינסטער און נישט טויט, און נישט אייביגע נישטיגקייט. ניין, דינישקע, דאָרט איז דער אמת, דער גרויסער ליכטיגער אמת, וואָס מיר דערזעהן זיינע שטראַהלען אין די שעהנסטע און די גרעסטע מאָמענטען פון אונזער לעבען. און איך האָב איהם דערזעהן, ווען איך האָב אין אייך דערקענט די דינישקע, די אמת׳ע, די אייביגע דינישקע אין אַ קראַנץ פון ליליען און וואַסער־בלעטער, שיפענדיג זיך אין באַפּערלטען שטערען־ליכט, אין דעם סוד פון דער נאַכט.

„איך געה יעצט דאָרטען אַהין אין דעם אמת אַריין, וואו איך וועל אייך טרעפען, דינישקע, אויפ׳ן שיפעל, באַקראַנצט דעם קאָפּ. אָה, איך קום צו אייך, דינישקע, אַ שמוציגער און אַ באַליידיגטער. איך בין אונריין, דינישקע. מיין לייב האָט זיך אַנגעריהרט אָן אַ פרעמדען קערפּער. מיינע ליפּען זיינען קרעציג. אָ, רייניג מיך, שוועסטער, מיט דיינע קאַלטע פינגער. רייניג מיך, שוועסטער, שוועסטער, שוועסטער — — —“.

דער אינגעל איז פּלוצלינג אויפגעשפּרונגען פון טיש, געכאַפּט די באַשריבענע בויגענס פּאַפּיר, צוריסען, צוריבען און פאַרברענט זיי אין פייער פון אויווען.

אַ פּאָר מינוט האָט ער נאָך אַרומגעבלאָנקעט אין שטוב, ווי אַ שכור׳ער, און געברומט פאַר זיך: „כח, כח, דינישקע, גיב מיר כח צו שטאַרבען, העלף מיר, העלף מיר...“

פּלוצלינג האָט זיך די לאָמפּ אויסגעלאָשען און אַלצדינג איז פאַרטריבען געוואָרען אין דעם אייביגען ים פון דער נאַכט...

אַלעם האָט געשוויגען.